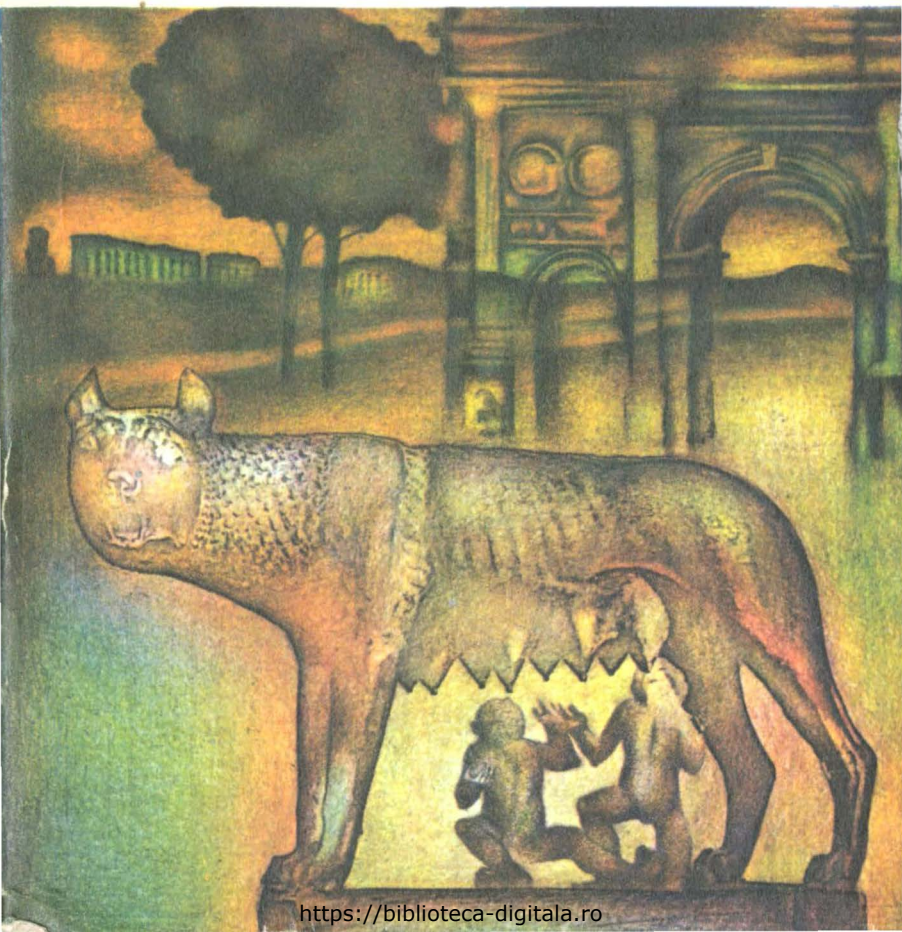
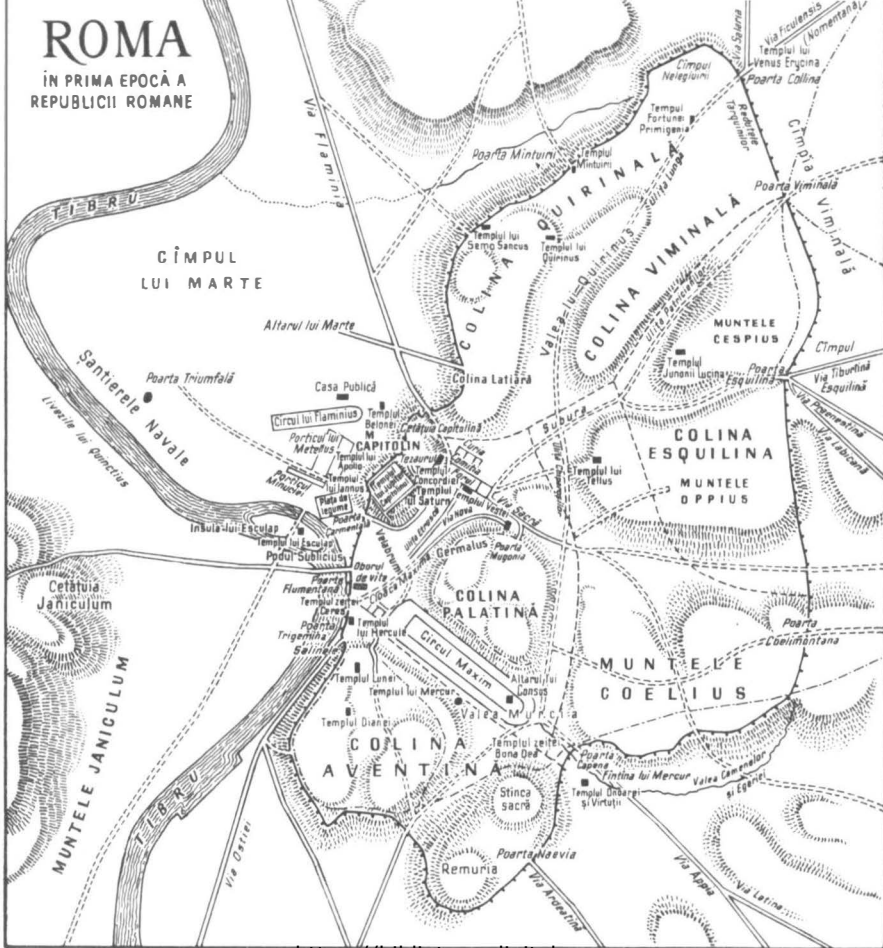


titus livius

ab urbe condita
(de la fundarea romei)



ÎN PRIMA EPOCĂ A
REPUBLICII ROMANE



Ilustrația copertei : Vasile Socoliuc

titus livius

ab urbe condita

(de la fundarea romei)



TRADUCERE, TABEL CRONOLOGIC ȘI
NOTE DE PAUL POPESCU GĂLEȘANU

CUVÎNT INTRODUCTIV DE

A. MARINESCU-NOUR

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1976
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

N O T Ă

Selecția de față încearcă să ofere, în spațiul limitat a două volume, cele mai frumoase pagini din opera marelui istoric roman Titus Livius, cunoscută sub numele de *Titi Livi Patavini Ab Urbe condita libri*. Acolo unde anumite capitole nu au fost date în întregime, întreruperile au fost marcate cu puncte de suspensie. De asemenea, atunci când s-a simțit nevoia continuității în expunerea unor episoade, au fost intercalate rezumate ale unor capitole neselectate.

Am păstrat împărțirea operei în *Cărți* și capitole, dar am dat principalelor episoade titluri, care să ușureze accesul cititorului la text. Atît selecția și rezumatele cît și titlurile și notele de subsol ne aparțin.

Dată fiind puținătatea datelor biografice cunoscute în legătură cu Titus Livius, am alcătuit tabelul cronicologic utilizînd date cu caracter general, pentru ca cititorul să-și poată face o imagine asupra ambianței politice și culturale în care a trăit scriitorul.

La transpunerea în limba română am folosit ediția critică Weidmann, editată de W. Weissenborn și M. Müller în Biblioteca Teubner, Leipzig.

Traducătorul

CUVÎNT INTRODUCTIV

Ultima jumătate a secolului I înaintea erei noastre reprezintă una din cele mai strălucite epoci din istoria culturii universale — așa numita „epocă de aur” sau „Secolul lui Augustus”, când civilizația romană atinge, în domeniul spiritualității creatoare, culmi care n-au mai fost depășite de-a lungul întregii istorii romane. Prin poeții Vergilius, Horatius, Ovidius, Phedrus, Tibullus, Propertius, arhitectul Vitruvius etc., și istoricul Titus Livius, dezvoltarea culturii și mai ales a literaturii atinge apogeul.

Se cunosc puține amănunte din viața lui Titus Livius, atât din prima parte a acestei vieți, pe care o petrece la Patavium, orașul său de origină, cât și din partea a doua, trăită la Roma, unde își desfășoară activitatea aproape patruzeci și opt de ani. Foarte puține informații și acelea laconice, sporadice și accidentale ne dau Seneca retorul și Quintilianus, ambii contemporani cu literatul roman în ultimii ani ai vieții acestuia. Apoi Eusebius, episcop de Caesarea, autorul unei Istории Ecclesiastice din prima jumătate a secolului al IV-lea, adaugă câteva date destul de vagi ca izvor de informare. Nici măcar Titus Livius, când descrie evenimentele pe care le trăiește în epoca lui Augustus, în ultima parte a vastei sale opere în 142 de cărți, nu spune absolut nimic despre familia sa. Astfel „istoricul Romei n-are

istorie“ cum spune foarte bine Hyppolite Taine în exhaustiva sa lucrare despre Titus Livius¹.

Municipiul Patavium (Padova de astăzi) era în vremea nașterii marelui literat (695 ab Urbe condita sau 59 î.e.n.) centrul cel mai înfloritor din provincia Veneția. Orașul natal își păstra tradițiile republicane și obiceiurile patriarhale, rămânând credincios politicii republicane din timpul războaielor civile din secolul I î.e.n. Patavium era municipiul „cel mai important din provinciile răsăritene ale Italiei ; dispunea de o armată de 20.000 de ostași, cinci sute de cavaleri, curie, duumviri, se bucura de toate drepturile civile, întocmai ca metropola Roma, avînd ca și aceasta, aceleași instituții religioase“².

Titus Livius aparținea unei familii bogate, care făcea parte din patriciatul local, păstrător al vechilor tradiții ale spiritului italic. O biografie găsită într-un manuscris din Oxford și citată de editorii operei liviene Weingartner și Weissenborn arată că el a făcut parte din ordinul ecvestru roman (*equestri adscriptus ordini*). Patricienii, în oricare municipiu și-ar fi îndeplinit demnitățile publice, își impuneau hotărârile în curie și se dăceau să-și dea votul la Roma. Scriitorul a fost crescut ca vechii patricieni, în respectul tradițiilor și al credinței strămoșești, de unde a rezultat acest sentiment de profund respect și admirație pentru trecutul patriei romane : „Povestind faptele vechi, sufletul meu, nu știu cum, devine antic, și cînd constat cu ce seriozitate privesc acești bărbați atît de înțelepți evenimentele politice, dîndu-le importanța unor adevărate probleme de stat, simt musturarea de cuget gîndindu-mă că analele mele nu sînt vrednice de ele“.³

În formația sa de cetățean, pe lângă concepțiile și sentimentele inculcate în familie de părinții săi, un rol important a avut și influența exercitată de C. Cornelius, o rudă apropiată, despre care se spune că era un om priceput în știința augurilor și care

¹ H. Taine, *Essai sur Tite-Live*, Paris, Hachette, 1888, pag. 1.

² Jurisconsultul Gaius, *Institutiones I*, cap. 96.

³ Titus Livius, *Ab Urbe condita*, cartea XLIII, cap. 13.

a cercetat auspiciile înainte de bătălia de la Pharsalla, proorocind victoria lui Caesar. Lui Cornelius îi datorește într-o bună măsură un anumit sentiment religios, ponderat, cald și constant, pe care îl întâlnim în paginile operei sale *Ab Urbe condita*.

Deși nu avem nici o confirmare sigură, se pare că Titus Livius și-a făcut pregătirea școlară la Patavium, unde părinții săi i-au angajat ca profesori pe cei mai calificați *magistri* din municipiu. Este cert că baza pregătirii sale a fost retorica, pentru care tânărul sirguincios avea înclinaări innăscute, care s-au manifestat din plin în opera sa literară și istorică. Cât a durat perioada școlarității sale în orașul natal, nu se poate preciza, dar după obiceiul vremii trebuie să fi ținut pînă în preajma plecării sale la Roma, care s-a petrecut în jurul vîrstei de douăzeci și opt de ani.

Ce motive l-au determinat pe Titus Livius să părăsească municipiul Patavium și să se stabilească la Roma pentru îndelungată vreme? Unul singur: capitala unui imperiu care cuprindea în hotarele sale tot bazinul Mării Mediterane, iar în Europa se întindea tot mai mult spre nord-est, începuse să devină marele centru de cultură al lumii. Nu goana după situații politice, care nu l-au interesat niciodată, îl atrăgea la Roma, ci un plan de cercetări istorice, pe care îl întocmise încă din anii șederii sale la Patavium și care îl preocupa în mod deosebit. Numai Roma îi putea asigura condițiile necesare. Aici găsea bibliotecile adunate de Agrippa, Augustus și Asinius Pollio; găsea numeroși filologi, veniți aici din Alexandria și Atena, ca și din marile centre de cultură ale Asiei Mici; găsea școlile lui Labieon și Capito, care culegeau într-un cod de doctrine vechile legi romane, edictele pretorilor și știința bătrînilor jurisconsulți, care se bucurau de o mare faimă în „Secolul lui Augustus”. Tot la Roma se ilustraseră marii poeți ai vremii, Vergilius, Horatius și Ovidius, care entuziasmau nu numai capitala Imperiului, ci toată Italia. Acolo scriseseră poemele lor asupra ultimelor războaie poeții Rabirius, C. Severius, Peto Albinovanus, precum și Propertius cu minunatele legende eroice ale Romei. Tot la Roma

se găseau mari istoriografi și analiști ca Trogus-Pompeius, care scrisese o *Istorie universală*, Diodor din Sicilia, autorul *Bibliotecii istorice*, Dionysios din Halicarnas, care redactase *Antichitățile romane*, și apoi istoricii Juba, Timagene din Alexandria și Labienus, care îl secundase pe Caesar în campaniile sale militare.

Astfel, după bătălia de la Actium din anul 31 î.e.n., când Octavianus rămăsese singurul stăpîn al Imperiului Roman, Titus Livius se instalează în preajma acestuia la Roma. S-a spus că Titus Livius avea legături de rudenie cu Livia, soția lui Augustus, care, la sosirea istoricului la Roma, era căsătorită de șapte ani și trăia pe Palatin într-o casă modestă, fără nici un amestec în treburile statului; dar presupunerea nu a fost confirmată. Rămîne totuși un fapt stabilit, că istoricul a fost bine primit în casa lui Augustus, alături de Vergilius, Horatius și Varius, și s-a bucurat de considerația deosebită a acestuia.

Se pare că la sosirea sa la Roma Titus Livius era căsătorit, conform tradiției romane, care nu i-a permis să nu-și alcătuiască o familie pînă la vîrsta de douăzeci și opt de ani. Unele informații contemporane, dar nu dintre cele de mîna întîii, spun că el a fost căsătorit de două ori și a avut două fiice și patru fii. Mai sigur este că a avut un fiu, numit tot Titus, și o fiică, măritată cu retorul L. Magius, fără nici o faimă, după cum afirmă Seneca retorul¹ și Quintilianus².

Deși prieten cu Augustus, pe care îl aprecia în mod deosebit, văzînd în el un adevărat conducător al statului roman, istoricul n-a adoptat, după practica epocii, o altitudine de adulație față de acesta, așa cum au făcut Horatius și Vergilius, care l-au ridicat în slăvi pe Augustus, punîndu-l în rîndul zeilor. De altfel numele lui Augustus nu apare în vasta operă liviană decît de două ori. Aceasta n-a diminuat cu nimic stima și încrederea pe care împăratul i le-a acordat din plin. Se știe chiar că în relațiile

¹ Seneca, *Controversiae*, praefatio cap. 2.

² Quintilianus, *Institutio Oratoria*, X, 1, 39.

particulare, după cum ne relatează Tacitus¹, împăratul îl numea în glumă „pompeianul“, pentru că Titus Livius își exprimase într-un pasaj din opera sa, caldă admirație pentru Pompeius; tot Tacitus ne atestă că Titus Livius a refuzat să-i considere pe Afranius, Brutus și Cassius, ucigașii lui Caesar, ca briganzi și paricizi, cum erau numiți în mod obișnuit la curtea lui Augustus, păstrându-și astfel o linie deosebită de a celorlalți curteni, fapt care n-a schimbat cu nimic atitudinea împăratului față de istoric.

Augustus se interesa permanent de viața literară și încuraja talentele. Locuința sa de pe Palatin, o adevărată *domus aurea*, un palat somptuos, era deschisă tuturor celor care desfășurau o activitate spirituală creatoare pentru afirmarea geniului latin și înfrumusețarea Romei eterne. Exemplul lui Augustus era urmat și de colaboratorii săi intimi, Maecenas și Valerius Messala, ca și de Asinius Pollio, istoric și literat cu o aleasă cultură și gust artistic, care, deși nu fusese cîștigat pentru principiul lui Augustus, a avut totuși o imensă contribuție la mișcarea intelectuală din Roma ultimului sfert de secol î.e.n. Pollio fusese un pasionat colecționar de opere de artă și întemeiase prima bibliotecă din capitala Imperiului.

Din acest îndemn oficial al lui Augustus și al miniștrilor săi și cu sprijinul lor material substanțial au fost scrise și editate *Eneida* lui Publius Vergilius Maro, *Odele*, *Satirele*, *Epistolele* și *Arta poetică* ale lui Quintus Horatius Flaccus, operele lui Tibullus (*Elegii*), *Elegiile* lui Propertius, precum și operele lui Publius Ovidius Naso, *Metamorphoseon*, în 15 cărți, *elegiile Amores*, în trei cărți, *Heroides*, *Fastae* (*Fastele*) și *Ars Amandi* (*Arta de a iubi*). Dar opera cea mai semnificativă a epocii este, fără îndoială, *Ab Urbe condita libri* a lui Titus Livius, în care acesta a povestit evenimentele desfășurate de-a lungul a șapte secole din istoria poporului roman, de la fundarea Romei pînă în epoca lui Augustus.

¹ Tacitus, *Annales*, IV, XXXIV.

Titus Livius n-a scris numai această operă istorico-literară, ci și alte lucrări de retorică și filozofie, care însă nu ni s-au păstrat. Despre aceste lucrări avem puține și incomplete informații de la contemporanii săi, care le-au cunoscut în forma lor integrală. Astfel Seneca filozoful, care trăiește între anii 4—65 e.n., fiul lui Seneca retorul, ne transmite că Titus Livius a scris, sub titlul *Dialoguri filozofice*, o istorie a doctrinelor filozofice,¹ iar Quintilianus² pomeneste despre un studiu în formă epistolară, pe care istoricul l-ar fi dedicat fiului său, Titus. Alte relații însă despre aceste lucrări lipsesc, astfel că o imagine a personalității lui Titus Livius nu ne putem face decât din opera sa istorică.

Ab Urbe condita libri, cuprinde istoria cea mai completă a poporului roman. Această vastă lucrare, planificată să cuprindă 150 de cărți, a fost scrisă pînă la cartea 142 inclusiv. Ea a fost împărțită de comentatori în decade sau grupe de câte 10 cărți. Din păcate nici această operă liviană nu s-a păstrat în întregime ci numai 35 de cărți, restul pierzîndu-se în decursul vremurilor. S-au descoperit ulterior destul de numeroase fragmente, însă extrem de disperate și cu un conținut neconcludent pentru a putea fi integrate în vreun capitol al operei tit-liviene.

Pentru cărțile pierdute s-au păstrat unele rezumate, denumite *epitome* sau *periochae*, alcătuite mult mai târziu, după moartea lui Titus Livius. Sint indicați ca autori ai acestor epitome Annius Florus, un istoric retor, care a trăit la sfîrșitul secolului I și începutul celui de al II-lea, autorul unei istorii în două cărți, pînă la Augustus, sau Gaius Sollius Sidonius Apollinaris, poet latin și episcop de Lyon, care trăiește între anii 430—488 e.n. Aceste rezumate nu înlocuiesc nici pe departe textele pierdute din opera liviană, dar ne dau o idee despre planul pe care l-a urmat marele istoric roman și mai ales despre ordinea în care a relatat evenimentele istorice.

¹ Seneca, *Scrisori*, 100, 9.

² M. Fabius Quintilianus, *op. cit.*, X, 1, 30 ; 5, 20.

Din cele treizeci și cinci de cărți care ni s-au păstrat din opera lui Titus Livius, prima decadă povestește istoria Romei de la întemeierea ei (753 î.e.n.) pînă în anul 293 î.e.n. (461/460 ab Urbe condita — de la întemeierea Romei) cînd începe cel de-al treilea război samnitic; cărțile XX—XXX, care formează decada a treia, precum și cele din decada a patra și cele cinci din decada a cincea cuprind relatarea celui de-al doilea război punic, care începe în anul 218 î.e.n. (536—535 ab Urbe condita), precum și evenimentele care se petrec pînă în anul 167 î.e.n. (585 a.U.c.). Iar dintre fragmentele găsite mult mai tirziu, cel mai important aparține cărții CXX, care a fost copiat de Seneca rectorul în lucrarea *Suasoriae et controversiae*, în care se povestește uciderea lui Cicero de către oamenii lui Marcus Antonius. Alte fragmente aparțineau cărților XXXVII—XL și XLVIII—LV și au fost găsite în 1903, între papirusurile din Oxyrhynchus. În afară de aceste texte fragmentare, s-au mai păstrat unele culegeri din opera lui Titus Livius, între care acele *prodigia (minunile)* culese de Iulius Obsequens, care trăiește în a doua jumătate a veacului al IV-lea e.n., și o listă cu numele consulilor, întocmită de Magnus Aurelius Cassiodorus¹.

Titus Livius a început să-și scrie opera după sosirea sa la Roma, la o dată controversată. Dar cei mai mulți cercetători cred că istoricul a început să-și redacteze opera între anii 27 și 25 î.e.n. (727—729 a.U.c.). În sprijinul acestei ipoteze ei invocă faptul că istoricul numește pentru prima oară pe Octavianus cu titlul de Augustus, titlu care i s-a acordat numai la 16 ianuarie, anul 27 î.e.n., dar nu vorbește nimic despre cea de-a doua închidere a templului lui Ianus, care a avut loc în anul 25 î.e.n.

Ab Urbe condita povestește istoria Romei pînă la moartea lui Drusus, fiul lui Germanicus și al Agrippinei, mort de foame în anul 13 î.e.n., și pînă la expediția din iarna anului 745/746 a.U.c. Planul lui Titus Livius de a continua istoria pînă la moartea lui Augustus, deci pînă după anul 14 e.n., și de a scrie în total 150 de cărți, n-a fost realizat, fie din pricina bolii și a bătrîneții, fie

¹ Toma Vasilescu, studiu introductiv la Titus Livius, *De la fundarea Romei*, Buc., 1959, p. XXIII.

din alte motive pe care nu le cunoaştem. În orice caz lucrarea urma să fie terminată în oraşul natal, unde se stabilise după plecarea din Roma şi unde moare în anul 17 e.n. în vîrstă de 76 de ani.

Din *Ab Urbe condita libri* au ajuns pînă la noi numeroase manuscrise, însă toate incomplete, dintre care cel mai vechi este „palimpsestul” din Verona, revizuit şi acesta, după toate aparenţele, pe baza unui manuscris mai vechi.

Ab Urbe condita libri a apărut în numeroase ediţii, începînd cu acea ediţie *Princeps* a lui Ioan, episcopul Aleriei, căreia însă îi lipsesc cărţile XXXIII şi XLI—XLV, şi continuînd cu ediţiile din Veneţia 1498, din Maienza 1519, a lui S. Crymaeus din Băle 1531 şi aceea din Veneţia 1555. La acestea se mai pot adăuga ediţia lui L. Cronovius, apărută la Leyda în 1645, aceea din Franţa, *ad usum Delphini*, din 1679, şi încă acelea din Paris din 1735 şi 1747. Cea mai bine pusă la punct rămîne însă ediţia lui Drackenborch, apărută la Leyda între 1736 şi 1746. Între ediţiile critice se pot aminti aceea a lui Alschefski din 1841—1846, dar mai ales a lui Madvig şi Ussing, cu numeroase corectări, publicată la Copenhaga în 1861 şi ediţia Weidmann, în zece volume, a cărei tipărire a început în 1853 şi constituie ediţia critică cea mai perfectă, pe care a retipărit-o Teubner în secolul nostru.

Concepţia care domină întreaga operă a lui Titus Livius era de două-trei decenii în mare vogă şi preţuire la Roma. Această concepţie fusese formulată de Cicero şi reprezenta un adevăr care sta la baza întregii civilizaţii şi culturi latine : *Historia magistra vitae* — istoria este învăţătorul vieţii¹. Adoptînd această concepţie, Titus Livius a înţeles să dea operei sale un scop bine precizat : acela de a servi de îndrumare societăţii romane contemporane lui, de a oferi generaţiei tinere a poporului roman o suită de exemple vii şi grăitoare din marele număr de eroi care au luptat şi s-au jertfit pentru patria romană, apărînd-o. Această concepţie Titus Livius o şi consimnează apodictic în prefaţa operei sale : „Cunoaşterea faptelor omenesti va fi rodnică şi temei-

¹ Cicero. *De oratore*, II, i, 23.

nică dacă acele fapte îți vor oferi o pildă luminoasă și te vor învăța, pe de o parte, ceea ce trebuie să faci pentru propășirea ta și a patriei tale, iar pe de altă parte ceea ce trebuie să eviți ca fiind rușinos să gîndești și să făptuiești.”¹ Firește, nici Titus Livius, nici înaintașii săi nu concepeau istoria ca o știință. Respectarea adevărului istoric, chiar cînd era bine cunoscut, nu constituia o obligație dacă n-ar fi servit scopului căruia i se dedica opera istorică. Este adevărat că Titus Livius a căutat cu asiduitate faptul istoric nu numai în scrierile anterioare și în legendele transmise oral, dar și în documentele scrise, în papi-rusurile care au ajuns pînă la el și în monumentele înălțate de-a lungul timpului. El adună fapte și figuri de oameni, povestiri și întîmplări miraculoase și face din ele materialul de construcție al operei sale. În imbinarea acestui întreg material el apare nu numai ca un cercetător, dar și ca artist, constructor și creator al unui edificiu literar care să-i slujească scopului propus.

Cu toate acestea, lui Titus Livius, ca istoric i s-au adus acuzații de inexactitate și parțialitate. I s-a reproșat că a acordat „prea multă atenție legendelor create de vanitatea poporului roman sau a marilor familii de patricieni romani și că ar fi distulmat voluntar faptele istorice, care puteau fi umilitoare pentru patrie”², reproș în bună măsură exagerat. Se poate spune însă că istoricul n-a selecționat prea strict izvoarele de informare, sau că nu le-a aplicat o critică destul de obiectivă, mai cu seamă pentru prima perioadă a istoriei sale, de la originea Romei pînă la cucerirea ei de către gali, unde reproduce informațiile culese din legende romane și din documentele înregistrate în analele pontificale și *leges regiae*. Aceste documente refăcute de pontifici din memorie, după distrugerea Romei de către gali, erau însă singurele surse de informare de care dispunea.

Este adevărat, de asemenea, că Titus Livius n-a întreprins călătorii pe locurile unde s-au desfășurat evenimentele relatate,

¹ Titus Livius, op. cit., *Prefața*.

² J. Toutain, *Tite Live*, în *La Grande Encyclopedie*, tom. XXXI, p. 126.

cum făcuseră înaintea sa Herodot și Tucidide, astfel încît el nu este documentat asupra antichităților geo-politice și militare ale Romei. „El nu știe să descopere adevărul în amănunt... El nu cunoaște condițiile în care îl poate găsi, sau unde să-l caute, dar nu putem accepta că l-ar fi ascuns cu bună știință și premeditare. Dacă uneori îl înfățișează modificat, o face din avîntul unui sentiment onest. Titus Livius admiră : el are în față un ideal, iar acest ideal i se impune în așa fel, încît nu mai vede altceva... El este subjugat de înăreția Romei, de puterea dezvoltării sale, de vigoarea obiceiurilor strămoșești, a căror influență se simte pînă în epoca de decadență“¹. Astfel, deși știe că Roma a fost ocupată de etrusci după alungarea ultimului rege, Tarquinius Superbus, și că ocupanții au impus romanilor condiții grele de capitulare, Titus Livius face abstracție de acest fapt, mulțumindu-se să povestească legendele lui Mucius Scaevola, Horatius Cocles și a Cloeliei, care ilustrau virtuțile romane, vitejia, mîndria și capacitatea de sacrificiu a poporului roman în clipele de grea cumpănă.

În pofida acestor deficiențe de documentare privind primele două-trei secole de la întemeierea Romei, opera lui Titus Livius rămîne sursa cea mai bogată în informații pentru această epocă istorică. Fără ea am fi rămas la lungile dizertații ale lui Dionysios din Halicarnas, care au o valoare documentară destul de redusă². Dar și pentru epoca de după 390 î.e.n., (pentru care a beneficiat de lucrările analiștilor și istoricilor premergători, destul de numeroși, dar prea puțin valoroși, ca P. Clodius, Licinus, Claudius Quadrigarius, Aelius Tubero, L. Cincius Alimentus, L. Caelius Antipater, Fabius Pictor, contemporani cu primul și al doilea război punic, Q. Valerius Antias, Trogius-Pompeius, T. Labienus, Velleius Paterculus, Timagene, dar mai cu seamă de lucrarea monumentală, extrem de valoroasă prin exactitatea datelor, *Istoriei în 40 de cărți* a lui Polybios), *Ab Urbe condita* rămîne o sursă de prim ordin pentru studierea evoluției

¹ Ö. Riemann și T. Homolle, *Titus Livi ab Urbe condita*, Paris, 1913, pag. XVI.

² J. Toutain, *op. cit.*, pag. 26.

istorice a poporului roman, fără de care cele șapte secole din trecutul Romei ar fi rămas în bună parte una din tainele istoriei antice.

În afară de acest aspect, opera lui Titus Livius are o valoare literară puțin obișnuită. Scriitorul roman a fost un remarcabil literat, care s-a exprimat într-un stil ales, plin de patos și presărat cu extraordinare frumuseți artistice. Opera sa se situează între proza clasică latină, reprezentată strălucitor de Caesar și Cicero, și între epoca de decadentă a limbii latine, din primele decade ale secolului I î.e.n. Creația liviană marchează distinct, ca și operele lui Caius Salustius Crispus și Cornelius Nepos, perioada de tranziție între cele două epoci, când limba se mai păstrează încă pură și corectă, deși se deosebește de limba latină clasică. Pe acest temei cîțiva „puriști“, contemporani cu Titus Livius, între care și Asinius Pollio (70—4 î.e.n. orator, istoric și poet, prieten cu Vergilius și Horatius, îl acuză de „patavinitate“, adică de a fi folosit în opera sa cuvinte și locuțiuni din dialectul orașului său natal Patavium, fapt despre care nu spune însă nimic Quintilianus, care îi apreciază la maximum limba și stilul poetic, relevîndu-le deosebita lor frumusețe artistică¹.

În ceea ce privește construcția frazelor, se remarcă perioadele construite cu mare artă, cu toate că acestea n-au amplexat și spontaneitatea ciceroniană, nici savanta simplitate a aceluia al lui Caesar; Plinius cel Tânăr povestește că un locuitor din Gades s-a dus la Roma numai ca să-l cunoască personal pe marele literat și istoric roman, încîntat de splendida expresivitate a limbii în care a fost redactată *Ab Urbe condita*.

Într-un cuvînt, fraze clare, naturale, variate, plăcute, cuvinte simple și vii, nici abstracte, nici tehnice, nici antice, toate luate din limbajul cotidian și modern, accesibil fiecăruia, și care dau relief povestirii; expresii magnifice, strălucitoare, îndrăznețe, de o entuziastă elocvență, acesta e stilul lui Titus Livius,

¹ Quintilianus, *op. cit.*, VII, 3, 53.

cu care el și-a cucerit cititorii în cele două milenii de la apariția operei sale¹.

Două sînt în special calitățile pe care le ilustrează Titus Livius în opera sa : aceea de povestitor și de portretist. Aceste două însușiri de literat, la care se adaugă aceea de **retor**, de maestru în arta elocinței, îi desăvîrșesc artistic opera.

„Povestirile lui Titus Livius sînt de o frumusețe desăvîrșită : naturale, variate, simple și dramatice ; ele oferă oricărui om dotat cu sensibilitate poetică și concepții morale un izvor pur și profund de emoții și de cugetări.“² Ca povestitor, istoricul a fost comparat cu Herodot, deși acesta înșiră faptele monotone, cu încetineală și fără tresăriri la transformarea lor fundamentală, pe cînd autorul latin are o povestire rapidă, vie, cinetică și captivantă, care te face să simți vivacitatea acțiunii și prezența emoționantă a personajelor, drama lor lăuntrică, intensitatea pasiunilor care-i dinamizează și le dictează luarea gravelor hotărîri ineluctabile. Dramaticul episod al lui **Coriolanus**³ este ilustrativ și semnificativ din acest punct de vedere.

Alt episod plin de dramatism este cel în care Titus Livius povestește împrejurările în care a fost restabilită disciplina militară, încălcată de Fabius, comandantul cavaleriei în războiul cu samniții ; apoi episodul invaziei galilor, al incendierii Romei și alungării galilor de către Camillus ; episodul procesului, condamnării la moarte și execuției lui Manlius Capitolinus ; impresionantul episod al Furcilor Caudine, sau cel în care se relatează trădarea Capuei etc., etc. Dar cele mai dramatice pagini, de o frumusețe artistică inegalabilă, comparativ cu toate creațiile literare ale antichității greco-latine, le oferă descrierea războiului al doilea punic.

Impresionantă în cel mai înalt grad, prin plasticitatea, varietatea și patetismul zguduitor, pe drept cuvînt critica literară

¹ H. Taine, *op. cit.*, p. 328—329.

² J. P. Charpentier, *Tit-Livi, Oeuvres complètes*, Paris, 1860, p. VI.

³ Titus Livius, *op. cit.*, II, 34—40.

a caracterizat opera tit-liviană drept o epopee în proză a poporului roman-erou.

În opera lui Titus Livius nu există episod dramatic mai lung, care să nu conțină un discurs. Discursul are la literatul roman forța dramatică a vorbirii directe; el ajută la punerea în scenă a episodului povestit, contribuie la prezentarea veridică a faptului și ilustrează adevărul în modul cel mai convingător. Revinând la episodul L. Papirius-Q. Fabius, cităm discursul dictatorului, atunci când îl acuză pe comandantul cavaleriei de încălcarea disciplinei militare. Acest discurs este o **patetică pledoarie pentru apărarea sfintelor tradiții ale Romei, care nu trebuiau să fie de nimeni nesocotite**; chiar dacă a rezultat o victorie strălucită, călcarea disciplinei nu putea avea nici o scuză. Se mai pot aminti discursul consulului Publius Valerius¹, discursul rostit de Manlius Capitolinus² cu prilejul arestării sale, discursul solilor³ din Campania care solicitau sprijinul Romei, pentru a-l apăra împotriva samniților, discursul din senat al lui Spurius Postumius⁴, comandantul armatei romane capturate de samniți în trecătoarea Caudium, discursul în senat al lui Fabius Cunctator, al lui Scipio Africanus, al lui Vibius Virrius, al lui Hanibal. Despre aceste discursuri, care sînt de o elocință mai presus de orice critică, Quintilianus a spus: „Totul este perfect adaptat la persoane și împrejurări. El (Titus Livius, *n.n.*) excelează mai ales atunci cînd dă expresie sentimentelor calde și consolatoare. Nu există un alt istoric mai patetic ca Titus Livius!“ Fără aceste discursuri, *Ab Urbe condita* ar fi lipsită de una din frumusețile cele mai convingătoare și mai entuziasmante.

Dar nu în mai mică măsură a contribuit la popularitatea operei lui Titus Livius, de-a lungul a două milenii, și măiestria acestuia de a zugrăvi portretele personajelor sale. Autorul latin fși construiește croii nu numai prin povestirea caldă a acțiunilor lor, dar și prin descrierea înfățișării lor fizice, prin analiza psi-

¹ Titus Livius, *op. cit.*, III, 17.

² Idem, *op. cit.*, VI, 18.

³ Idem, *op. cit.*, VII, 30.

⁴ Idem, *op. cit.*, IX, 8 și 9.

hologică a trăsăturilor sufletești fundamentale. În portrete apar nu numai personaje bine conturate ca personalități umane, ci și personaje colective, care acționează definitoriu ca un singur organism cu trăsături specifice. Între acestea se reliefează, firește, întâi poporul roman, apoi senatul și armata romană.

Prin mulțimea și vigoarea portretelor, opera lui Titus Livius pare o adevărată galerie de personaje, care se întrupează și se succed prin fața cititorului ca niște ființe aievea, din șirul cărora se desprind Romulus, întemeietorul Romei, Tullia, fiica lui Servius Tullius reformatorul, care trece cu trăsura peste trupul neînsuflețit al tatălui ei, Tarquinius Superbus, Mucius Scaevola, un tânăr dintr-o familie vestită, care a încercat să-l suprimă pe Porsenna, regele etruscilor, invadatori ai patriei sale romane, Hanibal, Valerius Corvus², Papirius Cursor³, un erou al războiului cu samniții, dar mai ales **Veturia, mama lui Coriolanus.**

Fără să fie un filozof de formația și cu preocupările lui Seneca, Titus Livius, a presărat în *Ab Urbe condita* sute de cugătări, adagii, reflecții și maxime.

Astfel când vorbește despre răpirea sabinelor, el încheie episodul prin reflecția: „*Preces. quae maxime ad muliebre ingenium efficaces sunt*“, însemnând o caracterizare a sufletului feminin, care rămîne extrem de sensibil la rugăminți; ori fixează un adevăr etern cu privire la curgerea vieții. „*Nemo scit quaeque nox aut dies ferat*“⁴, („nimeni nu știe ce va aduce noaptea sau ziua de mîine“), „*Puncto saepe temporis maximarum rerum momento verti*“⁵, („cele mai strălucite situații se pot răsturna adesea într-o singură clipă“). Alteori dă sfaturi ca acestea: „*Praecipue partem periculi petere nolle*“ („să nu cauți să ieși o hotărîre pripită și necugetată în fața unui pericol“), pentru că „ajungă-i zilei răul său ca să nu-i mai adăugăm și noi altul“

¹ Titus Livius. *op. cit.*, I, 48.

² Idem. *op. cit.*, VII, 33.

³ Idem, *op. cit.*, X, 6

⁴ Idem, *op. cit.*, II.

⁵ Idem, *op. cit.*, III. 27.

(„*ne culpam malis aderit*“¹). Și, în fine, pentru a ilustra dragostea față de patria romană, pentru care orice cetățean trebuie să se sacrifice, apărind-o, imitându-i pe poetul spartan Tyrteos și pe Horatius care spune : „*dulce et decorum pro patria mori*“ (Ode, III, 2), Titus Livius afirmă lapidar : „*Mortem pro patria praeclarum fateor*“², („Mărturisesc că moartea pentru patrie este sublimă“).

Între oamenii de seamă ai secolului lui Augustus, Titus Livius ocupă un loc de frunte, datorită vastei sale opere, pe care și-a intitulat-o atât de simplu și de cuprinzător : *Ab Urbe condita, libri*. Acest loc și-l menține de-a lungul antichității romane imperiale, în tot evul mediu, — în afară de momentul când papa Grigore cel Mare (580—604) a poruncit arderea operei lui — ca și în epoca modernă și contemporană. El rămîne, cu calitățile sale de istoric și literat, singurul scriitor care a fixat în pagini de-o frumusețe clasică nepieritoare istoria celor șapte secole din viața Romei regale și republicane.

„El are meritul după cum spune O. Riemann, de a fi răspîndit în toată opera sa podoabele unei arte puțin cam nefirești, dar totuși demnă de a fi remarcată. El este un artist neîntrecut ; descrierile sale, tablourile, caracterizările și portretele sale sînt pline de viață ; dacă cunoaște rău pe omul barbar al începuturilor Romei, el cunoaște bine pe om în general și știe să-i analizeze pasiunile, să le facă să acționeze, să însuflețească figurile, să le dea mișcare în desfășurarea dramei pe care fantezia sa și-o imaginează din bătrînele legende și din povestirile disparate transmise de analiști și de cei care au trăit mai înainte de ei și de el“.³ Prin toate aceste calități, opera Tit-liviană va rămîne pentru totdeauna una din valorile cele mai strălucitoare din tezaurul moștenirii culturale pe care omenirea l-a primit de la romani.

ANTON MARINESCU-NOUR

¹ Idem, *op. cit.*, IX, 2.

² Idem, *op. cit.*, IX, 11.

³ O. Riemann, I. Uri, *op. cit.*, p. XVI.

- 59 *i.e.n.* În timpul triumviratului lui Caesar, Pompeius și Crassus, încheiat cu un an înainte (60 *i.e.n.*) se naște Titus Livius la Patavium (Padova), într-o familie de patricieni.
- 56 Caesar începe campania militară pentru cucerirea Britaniei.
Poetul Lucretius Carus își termină opera sa *De rerum natura*, poem filozofic în 5 cărți.
- 54 Se stinge din viață poetul C. Valerius Catullus, căruia i se datorează răspîndirea la romani a poeziei grecești alexandrine, modelul lui Ovidius și Vergilius, Tibullus și Propertius.
Se naște poetul liric Tibullus, autorul a 4 cărți de elegii.
- 51 Apare opera *De Republica* în care Cicero tratează despre constituția romană, interpretată în lumina filozofiei naturale.
- 49 12 ianuarie Caesar trece Rubiconul cu armata, îndreptîndu-se spre Roma, ca s-o ocupe.

- 48 9 august Are loc bătălia de la Pharsała, unde Pompeius este bătut de Caesar, care rămîne singurul autocrat la conducerea statului. În același an este numit dictator, tribun al poporului și comandant suprem al armatei (*imperator*).
- 46 Caesar este numit dictator pe timp de 10 ani.
- 45 17 martie Are loc bătălia de la Munda, în Spania, încheiată cu victoria lui Caesar asupra partizanilor lui Pompeius, Caesar primește titlul de *imperator* pe viață.
- 44 Se bat monede cu chipul lui Caesar. Caesar este numit dictator pe viață (*perpetuus*). El refuză coroana regală, propusă de Marcus Antonius.
 15 martie Suprimarea lui Caesar de către 29 de conjurați.
 19 august Octavianus, nepotul și moștenitorul lui Caesar este ales consul.
 2 noiembrie Cicero inaugurează seria discursurilor, 14 la număr, contra lui Antonius (*Filipicele*).
- 43 Poetul Vergilius începe compunerea operei sale idilice, *Bucolicele* (nouă ecloge la număr).
 Moare Cicero suprimat de Antonius.
 Istoricul Salustius Crispus începe să scrie lucrarea *De conjuratione Catilinae*.
 Se formează al doilea triumvirat de către Octavianus, Antonius și Lepidus (*Tresviri reipublicae constituendae*).
 Poetul Horatius Flaccus publică prima carte de Satire și *Epodele*.

- 42** **1 ianuarie** Divinizarea lui Caesar.
Are loc bătălia de la Philippi între Antonius, aliat cu Octavianus, și armata conspiratorilor condusă de Brutus, Cassius și Lepidus.
Se naște Publius Ovidius Naso, la Sulmo.
Salustius își publică lucrarea *De bello Jugurthino* și începe să scrie *Historiae*.
- 37** Vergilius începe să scrie opera sau didactică *Georgicele*.
Vergilius și Horatius îl însoțesc pe Maecenas la Brundisium.
- 35** Se stinge din viață istoricul Salustius Crispus.
- 31** Are loc bătălia de la Actium între armatele lui Antonius și Octavianus, încheiată cu victoria celui din urmă și inaugurarea noului sistem de guvernământ, principatul, prin instaurarea monarhiei în locul republicii romane.
Titus Livius se mută la Roma, unde va sta în preajma lui Octavianus, ca educator al nepotului acestuia, Claudiu.
- 30** Vergilius începe să scrie *Eneida*.
- 27** Titus Livius începe să scrie *Ab Urbe condita libri*.
27 ianuarie Se votează *lex de imperio*, prin care lui Augustus i se acordă prerogativele de conducător absolut al statului roman, căpătînd titulatura de *Princeps* și *Augustus*, pe care o vor purta toți împărații romani. El se intitulează *Imperator Caesar Augustus Divi Filius*.

- 26 Se stinge din viață savantul poligraf M. Terentius Varro, bibliotecarul oficial al lui Caesar și Augustus, autor a 74 de opere în 720 de cărți, primul filolog și erudit roman. A scris tratatul *De lingua latina*, care s-a păstrat.
- 24 Se stinge din viață istoricul Cornelius Nepos, autorul vieților romanțate *De viris illustribus* (în 16 cărți). Apare opera lui Horatius *Ode*, primele trei cărți.
Augustus primește *imperium preconulare*, prin care obține *imperium majus* și *imperium infinitum*.
- 19 Moare poetul Tibullus.
Moare poetul Publius Vergilius Maro, după ce termină *Eneida*, la care a lucrat 10 ani.
- 14 La Patavium se înființează un colegiu al augustalilor, preoții cultului lui Augustus.
Apare opera lui Ovidius *Amores*.
- 13 Drusus, fiul vitreg al lui Augustus, considerat succesorul acestuia, vestit general roman, moare în Germania.
- 12 Apar *Epistolele* lui Horatius, cartea a II-a.
Se stinge din viață arhitectul Vitruvius (Marcus Pollio), autorul primului tratat de arhitectură, *De Architectura*.
- 8 î.e.n. Moare poetul Horatius, în vîrstă de 57 ani.
- 2 e.n. Apar operele lui Ovidius *Heroides* și *Ars Amandi*.
El începe să lucreze la *Metamorphoseon*, 15 cărți, și la *Fastae* — istoria calendarului.

- 8** Ovidius termină *Metamorphoseon* și *Fastele*. În același an este exilat la Tomis de Augustus.
- 14** Se stinge din viață Augustus, la Nola, în vîrstă de 77 ani.
Titus Livius părăsește Roma și se reîntoarce la Patavium, orașul său natal.
- 17** Încetează din viață la Patavium în vîrstă de 76 de ani marele istoric Titus Livius. În același an mor Strabo, autorul operei *Geographika* (*Geographia*) și Ovidius, în exil la Tomis

P.P.G.

PREFAȚĂ

Nu știu dacă voi fi răsplătit pentru că am scris istoria poporului roman de la începuturile Romei, și chiar dacă aș ști n-aș cuteza s-o spun, mai ales când îmi dau seama cât de departe de noi sînt aceste evenimente și cât de cunoscute, datorită puzderiei de istorici mai noi, care apar la fiecare pas și se mîndresc de a-i fi întrecut pe înaintașii lor nepricepuți, fie în exactitatea faptelor, fie în arta scrisului.

Oricum ar sta lucrurile, îmi voi găsi totuși mulțumirea în aceea că am contribuit și eu, după puterile mele, la amintirea faptelor poporului roman, cel dintîi din lume.¹ Iar dacă faima mea va rămîne în umbra atîtor mari istorici, mă voi consola cu renumele și măreția celor care m-au eclipsat. De altfel subiectul tratat necesită eforturi nemăsurate și pentru că e cercetat încă dinainte de anul șapte sute, dar și pentru că statul acesta, pornind de la un în-

¹ Titus Livius afirmă acestea pe vremea lui Augustus, cînd imperiul roman ajunsese la apogeul puterii sale politice și militare, după dese cotropiri și subjugări de popoare. Statul sclavagist roman stăpînea o suprafață de cca 6 milioane km², cu o populație de aproximativ 50 milioane de locuitori, întinzîndu-se de la Marea Nordului și Pădurea Hercynică pînă în Sahara și Nubia, de la Oceanul Atlantic și pînă în deșertul Arabiei și Caucaz.

ceput modest, a crescut atît de mult, încît a ajuns acum să se încovoie sub propria-i măreție.

Nu mă îndoiesc că istoria primelor începuturi ale romanilor, sau evenimentele întîmplate după aceea, nu vor fi întru totul pe placul celor mai mulți cititori, și mai ales al acelor care se grăbesc să afle întîmplările mai noi ale acestui popor, ale cărui puteri au început azi să se macine singure.

În ceea ce mă privește, contrar așteptărilor, voi căuta să-mi aflu răsplata strădaniei mele în aceea că mă voi îndepărta, cît timp voi scrie, de la priveliștea relelor pe care generația noastră le vede de atîția ani și îmi voi concentra toate gîndurile asupra acelor vremuri străvechi, lăsînd la o parte orice grijă care, deși nu poate să-l abată pe un scriitor de la adevăr, l-ar putea totuși ține într-o stare de încordare.

Cugetul mă îndeamnă să nu pun nici prea mare temei, dar nici să nu resping frumusețea legendelor, care prezintă faptele glorioase dinaintea sau din timpul întemeierii Romei mai mult îmbrăcate în vălul străveziu al poeziei, decît în veșmîntul sobru al documentelor istorice de necontestat.

Se acordă această îngăduință antichității ca, amestecînd cele divine cu cele omenești, să facă tot mai înălțătoare obîrșiile cetățenilor. Și dacă oricărui popor i se permite a-și socoti obîrșia sa divină, atribuînd-o zeilor, aceasta se cuvine cu atît mai mult poporului roman, — care, datorită gloriei dobîndite în războaie, îl consideră cît se poate de îndreptățit pe Marte ca părinte al său și întemeietor al Romei —, încît celelalte neamuri sînt nevoite să recunoască cu susfletul împăcat acest lucru, la fel cum i-au recunoscut și puterea.

De altfel eu nu dau prea mare însemnătate felului cum vor fi privite sau considerate asemenea legende și povestiri. Părerea mea e că fiecare om trebuie să se străduiască a-și da seama cum a fost viața romanilor, ce obiceiuri au

avut, prin ce bărbați și prin ce mijloace s-a întemeiat și a crescut puterea Romei în timp de pace sau de război, apoi cum slăbind treptat, treptat au decăzut mai întâi moravurile și apoi oamenii din ce în ce mai mult, pînă ne-am prăvălit în mocirlă, încît am ajuns în actualele vremuri să nu mai putem nici îndura păcatele noastre, nici primi leacuri de îndreptare.

Cunoașterea faptelor omenеști va fi rodnică și temeinică dacă acele fapte îți vor oferi o pildă luminoasă și te vor învăța, pe de o parte, ceea ce trebuie să faci pentru propășirea ta și a patriei tale, iar pe de altă parte ceea ce trebuie să eviți ca fiind rușinos să gîndești și să făptuiești.

Apoi, fie că pasiunea mea pentru lucrarea ce am întreprins-o m-a prins în mreajă, fie că într-adevăr n-a existat o republică mai mare, mai sfîntă și mai bogată în pilde frumoase, și că nici o cetate din lume n-a rezistat atît de mult lăcomiei și pozelor de îmbogățire, oricum, este cert că nicăieri ca la noi n-a fost la loc mai de cinste atît vreme sărăcia și cumpătarea ; și cu cît erau mai puține bogățiile, cu atît era mai derizorie și cupiditatea.

De curînd însă avuțiile și noianul de plăceri au atras după ele lăcomia și pozele, care te împing la pierzanie prin dorințe de lux și desfrîinare și care distrug totul.

Totuși tînguirile, care niciodată nu au fost plăcute, chiar dacă uneori par îndreptățite, ar putea de bună seamă lipsi la începutul unei opere atît de vaste ; și dacă asemenea poezilor mi-ar fi îngăduit și mie să folosesc acest obicei, aș începe mai degrabă cu rugăciuni adresate zeilor și zeitelor, ca să mă ajute să sfîrșesc cu bine această vastă lucrare, începută cu bune prevestiri și sub auspiciile lor.

CARTEA I

SOSIREA LUI AENEAS ÎN ITALIA. FAPTELE SALE DE ARME

I Este bine cunoscut faptul că după cucerirea Troiei de către greci, aceștia s-au răzbunat pe troienii rămași în viață, crușind numai două persoane, pe Aeneas ¹ și pe Antenor ². Acestora nu le-au aplicat în nici o privință dreptul războiului, datorită atât privilegiului unei vechi ospitalități ³, cât și pentru că întotdeauna voiseră pacea și ceruseră înapoierea Elenei la soțul ei. După multe peripecții, unul din cei doi, Antenor, împreună cu numeroși heneți ⁴, care fuseseră izgoniți din Paflagonia în urma unei răscoale și al căror rege, Pylaemenes, căzuse în fața Troiei, a ajuns într-unul din golfurile de la capătul mării Adriatice.

¹ Eneas este eroul național legendar al mitologiei romane, poetizat de Vergiliu în epopeea națională *Eneida*, dedicată împăratului Augustus. După legendă, acest strămoș descinde din Venus și Anchise. Iulus fiul lui Eneas și al Creusei, e considerat întemeietorul gînteii și al dinastiei Iuliilor.

² Antenor, după tradițiile legendare greco-romane, era una dintre cele mai vestite căpetenii ale troienilor (vezi Homer, *Iliada*, III, 148 și VII, 346).

³ *Jus hospitii* — dreptul de ospitalitate era sacrosanct în antichitate. Oaspetele primea de la gazdă niște *tesserae*, prin care se acorda și se recunoștea dreptul de ospitalitate, de asistență juridică și de ajutor mutual, toate fiind transmisibile și urmașilor.

⁴ Heneții sau Eneții — o mică populație legendară din Paflagonia, regiune situată pe litoralul sudic al Mării Negre.

După ce i-au învins pe euganei¹, care locuiau între mare și munții Alpi, heneții și troienii le-au ocupat țara. Într-adevăr locul unde au debarcat ei întâia oară poartă numele de Troia, de unde și numele de ținut troian.

Tot neamul acesta s-a numit venet².

Aeneas fugise din patria sa, după același dezastru, dar, fiindcă pe el ursita îl hărăzise unor țeluri mai înalte, s-a dus mai întâi în Macedonia, de unde a purces spre Sicilia, căutînd un loc de așezare pentru sine și ai săi. A plecat însă și din Sicilia cu corăbiile și a pus stăpînire pe ținutul laurenților³, care poartă și el de atunci numele de Troia.

Și pentru că troienilor care debarcaseră în aceste regiuni, după atîta pribegie, nu le mai rămăseseră decît armele și vasele, s-au apucat de prădăciuni, jefuind ogoarele. De aceea Latinus, regele aborigenilor⁴, care locuiau în acele ținuturi, strînge în grabă pe toți locuitorii înarmați din orașe și din sate, ca să-i alunge pe venetici. În această privință sînt două versiuni : unii spun că regele Latinus, învins în luptă, a încheiat pace cu Aeneas, ba chiar s-a încuscrit cu el. Alții spun că, după ce oștirile s-au rînduit față în față gata să se înfrunte, și înainte de a se da semnalul de luptă, Latinus a ieșit în fața primei linii de luptători și a chemat pe căpetenia oastei străine, la o întrevvedere cu dînsul. El a întrebat pe comandantul troienilor cine sînt ei, de unde vin, pentru care temeii și-au părăsit vetrele și ce caută în ținutul laurenților. Astfel Latinus a aflat că mulțimea aceea de oameni sînt troieni,

¹ O populație legendară, de la care a rămas numele munților Euganei, la sud de Vicenza, aproape de Patavla și Verona.

² O ramură de emigranți, de origină ilirică, locuiau în jurul Padului și pe coasta nordică a Adriaticei.

³ Locuitorii regiunii din jurul orașului Lavinium (azi Pratica).

⁴ Aborigeni, nume dat după tradiție, celor mai vechi locuitori din Latium (*Aborigines* = băștinași).

iar căpetenia lor este Aeneas, fiul lui Anchise și al zeiței Venus, că după căderea Troiei și pustiirea patriei lor, și-au părăsit căminele și-și caută loc de fundare a unui nou oraș.

Impresionat de faima neamului și numelui lui Aeneas și de hotărîrea lui de a fi gata de război ori de pace, regele îi întinse mina drept cheazășie a viitoarei prietenii. Cele două căpetenii au încheiat apoi o învoială, în vreme ce ostașii lor făceau obișnuitul schimb de saluturi.

Aeneas a devenit oaspetele lui Latinus. La alianța încheiată între cele două popoare în fața zeilor penati, s-a adăugat și legătura de rudenie, căci Latinus i-a dat lui Aeneas pe fiica sa de soție.

Acest eveniment sădi în inimile troienilor speranța că în sfîrșit și-au găsit și ei o vatră și o așezare statornică, terminînd cu pribegia.

Imediat ei își clădesc un oraș, pe care Aeneas îl numește Lavinium, după numele soției sale. Din noua căsnicie s-a zămislit un fiu, căruia părinții i-au dat numele de Ascanius.

II După aceea, aborigenii și troienii au fost provocați la război de către Turnus¹, regele rutulilor², căruia îi fusese făgăduită Lavinia ca soție, înainte de sosirea lui Aeneas.

De aceea Turnus, considerîndu-se jignit că un străin i-a fost preferat lui, a pornit război împotriva lui Aeneas și Latinus.

N-a sfîrșit cu bine nici una din cele două oștiri: rutulii au fost învinși, iar troienii și aborigenii, deși învingători, l-au pierdut pe Latinus, căpetenia lor. Turnus și rutulii, neîncrezători în forțele lor, cerură ajutor etrusci-

¹ După o legendă italică, Turnus, era fiul lui Daunus și al nimfei Veniria și urmașul unei divinități italiice, Pylumnus.

² Rutulii, o populație străveche din Latium. Capitala rutulilor a fost orașul Ardea.

lor, care ajunseseră pe atunci foarte prosperi și puternici, și regelui lor Mezentius.

Încă de la început Mezentius, care domnea în Caere¹, oraș bogat și înfloritor, nu fusese deloc bucuros de întemeierea noii cetăți a troienilor ; convins că acum, odată cu puterea troienilor, va spori și nesiguranța din partea vecinilor, și-a unit fără să șovăie oștirea cu cea a rutuliilor.

Aeneas, pentru a-și asigura prietenia aborigenilor și ca să poată face față acestui război atât de îngrozitor, hotărî să-i unească pe ai săi și pe localnici nu numai prin aceleași legi, ci și prin același nume. El dădu celor două popoare numele de latini.

Și atunci aborigenii căutară să se întreacă cu troienii în zel și credință față de regele lor Aeneas. Cu toate că Etruria² era atât de puternică, încît faima numelui ei se răspîndise nu numai pe uscat ci și pe mare, de-a lungul întregii Italii, de la Alpi pînă la strimtoarea Siciliei, Aeneas, bizuindu-se pe simțămintele celor două popoare din zi în zi mai unite a scos trupele în cîmp deschis, deși putea să respingă atacul la adăpostul zidurilor.

Victoria a fost de partea latinilor ; dar ea a însemnat totodată și ultima ispravă de muritor a lui Aeneas. Oricum ne-ar permite legile divine sau cele umane să-l numim : om sau zeu, Aeneas a fost înmormîntat pe malul rîului Nomicus³ și i s-a dat numele de Jupiter Indiges.⁴

¹ Unul dintre cele douăsprezece orașe ale confederației etrusce (astăzi satul Cervetri).

² Regiune a Italiei la nord de Latium, locuită de etrusci, o populație foarte veche a Italiei.

³ Rîu mic care are cursul paralel cu litoralul în Latium. Se varsă în mare la sud de Lavinium.

⁴ Jupiter Indiges (băstinaș), nume dat lui Aeneas, fondatorul orașului Lavinium, după dispariția cultului zeului protector al regiunii.

III Lui **Ascanius**, fiul lui **Aeneas**, deși era necopt pentru domnie, nimeni nu i-a pus în discuție tronul până la vârsta bărbăției. În tot timpul acesta tutea lui, **Lavinia**, i-a păstrat copilului neatinsă țara latină și sceptrul moștenit de la bunici și tată, atât de strașnică era iscusința acestei femei ! Nu încerc să precizez dacă acest **Ascanius** a fost feciorul **Laviniei** (căci cine ar putea să se pronunțe cu certitudine asupra unui fapt atât de vechi ?), sau un fiu mai mare al lui **Aeneas** cu **Creusa**¹, născut înainte de distrugerea Troiei și tovarăș de pribegie al tatălui său, purtând numele de **Iulus** și pe care ginta **Iulia** îl socotește întemeietor al ei. Acest **Ascanius**, deci, (oricare i-ar fi fost locul de naștere și oricare i-ar fi fost mama, este negreșit fiul lui **Aeneas**) când a văzut că populația din **Lavinium** e foarte numeroasă, a lăsat pe seama mamei sale, adevărate sau vitrege, acest oraș înfloritor și bogat, cum era pe vremurile acelea, ca să-l cirmuiască ea, iar el a fondat la poalele munților **Albani**², un oraș nou, care a căpătat denumirea de **Alba Longa**, pentru că era așezat de-a lungul coastei muntelui.

Între fondarea cetății **Lavinium** și a coloniei **Alba Longa** s-au scurs aproape 30 de ani. În acest răstimp, starea acestei cetăți ajunsese la o astfel de înflorire, mai ales în urma înfringerii etruscilor, încît nici **Mezentius** cu etruscii săi și nici alți vecini n-au cutezat să pornească război împotriva **Albei Longa** după moartea lui **Aeneas**, nici mai tirziu în timpul regentei **Laviniei**, cînd **Ascanius** învăța cum să-și cirmuiască țara. Tratatul de pace hotăra ca fluviul **Albula** — **Tibrul** de astăzi — să fie graniță între etrusci și latini.

După **Ascanius** a urmat la domnie fiul acestuia **Silvius**, născut într-o pădure³, nu se știe prin ce împreju-

¹ După tradiția homerică, era soția lui **Aeneas** și fiica lui **Priam**.

² Azi **Monte Albano**, în partea sudvestică a Romei.

³ În latinește *silva*. De aici numele de **Silvius**.

rare. Silvius este tatăl lui Aeneas Silvius, care la rândul lui este părintele lui Latinus Silvius. Ultimul a întemeiat și el câteva colonii, ai căror locuitori au căpătat denumirea de „vechii latini“. De aci înainte numele de Silvius s-a dat tuturor acelor care au domnit la Alba Longa. Regele Alba a fost fiul lui Latinus, Atys, fiul lui Alba, Capys al lui Atys, Capetus al lui Capys, Tiberinus al lui Capetus.

Tiberinus s-a înecat în vreme ce încerca să treacă înot fluviul Albula și apa s-a numit Tibru, nume care dăinuie pînă în vremurile noastre. Apoi a urmat la domnie Agrippa, fiul lui Tiberinus. După Agrippa domnește Romulus Silvius, care a primit tronul chiar de la tatăl său. Romulus Silvius a fost lovit de trăsnet, așa că sceptrul domniei trece în mîinile lui Aventinus. Acesta a fost îngropat pe colina ce-i poartă numele și care acum face parte din Roma. După Aventinus a urmat Proca, tatăl lui Numitor și Amulius. Proca îi lăasă moștenire lui Numitor, înfiul său vlăstar, sceptrul regesc al gintei Silvia. Dar silnicia a avut mai multă putere decît voința tatălui său, și decît respectul datorat vîrstei.

Amulius, uzurpînd tronul fratelui său, îi ia locul. La aceasta el mai adaugă o nelegiuire : ucide urmașii de sex bărbătesc ai fratelui său, iar pe fiica acestuia Rhea Silvia, arătîndu-i, chipurile, o deosebită cinstire, o numește vestală, pentru ca, rămînînd fecioară toată viața, să-i răpească speranța de a avea urmași.

ROMULUS ȘI REMUS. ÎNTEMEIEREA CETĂȚII ROMA

IV Dar după părerea mea, întemeierea unui oraș atît de însemnat ca Roma și începutul celei mai întinse puteri, după cea a zeilor, se datorește mai ales destinului. Constrînsă prin silnicie să-și calce legămîntul de vestală, Rhea Silvia născu doi gemeni și, fie din convingere, fie pentru

că socotea mai demn să pună pe seama unui zeu păcatul ei, **atribui această paternitate incertă zeului Marte**. Cu toate acestea, nici zeii și nici oamenii n-au putut-o feri de cruzimea regelui, nici pe ea, nici pe copii. Vestala este aruncată în temniță, iar copiii sint condamnați din porunca regelui să fie azvîrliți în apa curgătoare a fluviului Tibru. Fie din întâmplare, fie din milostivirea zeilor, Tibrul tocmai se revărsase peste maluri, formînd bălți, din care pricină nu se mai putea ajunge pînă la albia adevărată a fluviului. Cu toate că apa era stătătoare, slujitorii care duceau copiii sperau ca aceștia să se înecă în bălți. Crezînd că în chipul acesta duc la îndeplinire porunca regelui, au lăsat copiii la marginea mlaștinii, acolo unde se găsește smochinul Ruminallis¹ (odinioară numit zice-se Romularis). Pe atunci acele meleaguri erau pustietăți întinse. Se spune că, după ce apa puțin adîncă a depus pe uscat albia plutitoare unde erau așezați pruncii, o lupoaică împinsă de sete, care ieșise din codrii munților apropiați, auzind țipetele copiilor, s-a abătut din drum spre ei și, aplecîndu-se asupra lor, le-a dat să sugă cu atîta blîndețe, încît un cioban al turmei regesti a găsit-o în vreme ce-i lîngea.

Legenda îi dă acestui cioban numele de **Faustulus**. Acesta i-a adus la stîină și i-a încredințat nevastei sale, **Larenția**, ca să-i crească. Unii autori au scris că Larenția era o femeie de moravuri ușoare, motiv pentru care a fost poreclită de ciobani „Lupoaica” și că de aici a luat naștere legenda care înfățișează acest fapt drept un miracol. Copiii născuți și crescuți astfel, îndată ce au ajuns la vîrsta tinereții n-au lenevit pe la stîină și pe lîngă turme, ci au început să colinde pădurile vecine umblînd după vînat. Dobîndind prin această îndeletnicire putere trupească și bărbăție, ei nu se mulțumeau numai cu vînarea fiarelor, ci atacau și tilharii încărcăți cu prăzi, pe care le

¹ Ficus Ruminallis era unul din smochinli vestiți care creștea pe pantele colinei palatine în locul numit Germalus.

împărțeau cu păstorii. Astfel, cu ceata de păstori tineri, care sporea din zi în zi, înfruntau primejdiile și organizau și jocurile.

V Se spune că pe atunci se celebra pe muntele Palatin sărbătoarea Lupercaliilor¹ și că acest munte se numea la început Palantium, după cetatea arcadiană Pallanteum², iar mai târziu Palatium.

Evandru, care era arcadian de baștină și stăpînise cu mult timp înainte aceste locuri, a introdus această sărbătoare adusă din Arcadia: tinerii care îl sărbătoreau pe Pan Lycaeus³ alergau despuiați, schimbînd glume între ei. Pe acest zeu romanii l-au numit mai târziu Inuus⁴.

Hoții știau ziua cînd avea loc sărbătoarea. Miniști că pierduseră prăzile, ei surprinseră pe Romulus și Remus pe cînd aceștia se ocupau cu pregătirea jocurilor. Romulus apărîndu-se cu înverșunare, tîlharii l-au prins numai pe Remus, pe care l-au predat regelui Amulius, învinuindu-i pe nedrept atît pe Romulus cît și pe Remus că ar face incursiuni pe ogoarele lui Numitor, împreună cu o adunătură de tineri fără căpătii, și că s-ar deda la prădăciuni ca într-o țară vrăjmașă.

Ca urmare Remus este predat lui Numitor spre a fi pedepsit.

Faustulus bănuise de la început că crescuse vlăstari de neam regesc, căci știa că niște copii fuseseră aruncați

¹ Lupercaliile erau sărbătorile purificării și expierii în onoarea zeului Pan și se prăznuiau la 15 februarie. Numele provine de la grotă sacră Lupercal, situată la poalele Palatinului, una din cele șapte coline ale Romei, pe care se oficia sărbătoarea lui Pan.

² Oraș în Arcadia sudică, din care, potrivit legendei, regele Evandru i-a colonizat pe arcadieni pe malurile Tibrului, în jurul Palatinului.

³ Lycaeus era o poreclă dată zeului Pan, după munții din sudul Arcadiei unde se născuse acest zeu.

⁴ Inuus (de la verbul *ineo-ire* = a grămădi), străveche divinitate italică, simbolizînd abundența ogoarelor.

din ordinul regelui, iar vremea în care el îi luase la dînsul se potrivea întocmai cu aceea în care avusese loc acea întîmplare. Dar el nu voia să dea pe față acest fapt, decît dacă s-ar fi ivit vreun prilej favorabil, sau dacă nevoia l-ar fi silit. Dar iată că nevoia s-a ivit. Astfel, împins de teamă, **Faustulus îi desvăluie lui Romulus obîrșia lor.** De altfel și Numitor, care ținea pe Remus în temniță, după ce a aflat că cei doi sint frați gemeni și comparînd atît vîrsta cit și înfățișarea lor, care nu părea a unor oameni de rînd, își aduse aminte de nepoții săi. Și tot cercetînd el, ajunsese pînă acolo încît nu mai era departe de a afla obîrșia lui Remus. În felul acesta se urzi din toate părțile un complot împotriva regelui. Romulus n-a venit în fruntea cetei sale (căci nu era pregătit pentru o luptă deschisă) ci porunci păstorilor să vină la palatul regal fiecare pe un alt drum și la o anumită vreme ; apoi îl atacă pe rege cu toții deodată. La rîndul său Remus, îl ajută și el cu o ceată alcătuită din oamenii lui Numitor. În chipul acesta fu suprimat regele Amulius.

VI Numitor, de la cea dintîi tulburare, strigă că vrăjmașul a pătruns în oraș și că a atacat palatul regal ; de aceea el chemă tinerimea albană în cetate, ca să-i dea ajutor și s-o apere cu armele. Văzînd însă că Romulus și Remus au sfîrșit lupta și se îndreaptă spre dînsul, pentru a-i aduce cuvenitele urări, convoacă numaidecît adunarea, dezvăluie fărădelegile fratelui său, destăinuie obîrșia nepoților săi, arătînd cum s-au născut, cum au fost crescuți, cum au fost recunoscuți, și, în sfîrșit, anunță și uciderea tiranului, prezentîndu-se pe sine ca singurul făptaș. Înaintînd cu ceata lor în mijlocul adunării, Romulus și Remus l-au aclamat pe bunic ca rege : strigătele de aprobare ale mulțimii au întărit acest titlu și în felul acesta domnia a fost încredințată regelui Numitor.

Astfel, după ce statul alban a fost dat în stăpînire lui Numitor, pe Romulus și pe Remus i-a cuprins dorința de

a întemeia un oraș pe acele meleaguri unde fuseseră găsiți și crescuți. Căci populația albanilor și latinilor era foarte numeroasă, la ea adăugându-se și păstorii, care erau convinși cu toții că atât Alba cît și Lavinium vor fi mici pe lângă orașul pe care îl vor întemeia ei. După aceea însă, în sufletul celor doi frați încolți un păcat strămoșesc, setea de putere, și de aci urmă o ceartă josnică, iscată dintr-o pricină destul de neînsemnată. Pentru că cei doi frați erau gemeni și deci respectul pentru vîrstă nu putea face deosebire între dinșii, au hotărît ca zeii, sub a căror ocrotire se aflau acele țărîmuri, să arate prin auguri ¹ cine va da numele noii cetăți și cine o va cîrmui. Romulus își alege ca loc de observație Palatinul, iar Remus, Aventinul ².

VII Se spune că mai întîi lui Remus i s-au arătat semnele prevestitoare și anume șase vulturi ; dar numai ce s-a anunțat această prevestire, că lui Romulus i se arătară de două ori mai mulți vulturi, astfel încît amîndoi au fost aclamați ca regi, fiecare de tabăra sa, unii invocînd faptul că Remus văzuse mai întîi vulturii, iar ceilalți că Romulus a văzut un număr mai mare. Din această pricină s-a iscat mare vrajbă, care s-a transformat într-o încăierare sîngeroasă ; în învălmășeală, grav lovit de fratele său, Remus a căzut fără suflare.

S-a mai răspîndit și o altă legendă și anume că Remus a sărit peste noile ziduri ridicate de Romulus, cu intenția de a-și bate joc, iar Romulus l-a ucis rostind aceste cuvinte : „Așa să piară de aici înainte toți acei care vor îndrăzni să sară peste zidurile ridicate de mine !” Astfel

¹ Auspiciile, observarea voinței divinității după zborul păsărilor (*aves+specio*), sau după modul cum mînceau puii sacri dintr-o turtă anume pregătită (*ex tripudiis*), se luau înaintea începerii oricărui act public important.

² Una din cele șapte coline ale Romei, între Palatin și Mons Caeltus.

a ajuns Romulus singurul stăpîn pe putere, iar cetatea întemeiată a luat numele fondatorului său, **Roma**¹.

Muntele Palatin, unde crescuse, a fost cel dintîi loc pe care Romulus l-a întărit. Slujbele religioase le-a oficiat pentru ceilalți zei după rînduiala albană, numai pentru Hercule² după ritul grec, așa cum fuseseră statornicite de Evandru.

Legenda spune că Hercule, omorînd pe Geryon³, a adus pe aceste meleaguri o cireadă de vite de o uimitoare frumusețe; minînd-o din urmă, a trecut-o înot peste Tibru și a poposit cu ea aproape de fluviu pe o pajiște cu pășune îmbelșugată pentru ca vitele să se odihnească și să pască. El însuși, obosit de drum, s-a culcat. Cum era însă cam îngreuiat de mîncare și de vin, a fost cuprins de un somn adînc. Un păstor de prin acele locuri, cu numele de Cacus, trufaș din pricina forței sale, a fost ademenit de frumusețea vitelor și s-a hotărît să le fure. Dacă ar fi minat toate vitele în peșteră, înseși urmele cirezii l-ar fi călăuzit într-acolo pe stăpîn, în căutarea ei. De aceea Cacus a ales pe cele mai frumoase și le-a băgat de-a-ndăratelea în peșteră, trăgîndu-le de coadă. Cînd în revărsatul zorilor Hercule s-a trezit din somn și și-a rotit ochii peste cireadă, băgînd de seamă că lipsește o parte din vite, s-a îndreptat spre peștera apropiată; el își fă-

¹ **Roma veche era așezată la 25 km. de vărsarea Tibrului în Mediterană. Cele mai vechi așezări datează de la începutul primului mileniu. Primii locuitori, proveniți din emigranții latini și sabini, s-au stabilit pe colina Palatină, apoi pe Quirinal, Capitoliu, Aventin, Viminal, Esquilin și Caelius. Arheologii au stabilit fondarea orașului Roma în sec. VIII î.e.n. ceea ce corespunde datei de 753 sau 754 î.e.n. răspîndită în antichitate și menționată de analiști și istorici. Întemeierea Romei se bazează pe contopirea comunităților latine, sabine și etrusce.**

² Hercule — Heracles al elinilor — născut din Zeus și Maia, identificat cu o străveche divinitate italică a sabinilor, Semo Sancus, devenit Dius Fidius al latinilor.

³ Monstru mitologic uriaș, cu trei trupuri, care domnea în Insula Erythrea; a fost doborît de Hercule.

cuse socoteala că poate într-acolo duc urmele vitelor, dar văzînd că toate urmele duc înapoi și nici una nu merge spre peșteră, nedumerit și neștiind ce să facă, a plecat cu cireada din acel loc primejdios.

Cînd vitele au pornit la drum, unele au mugit (cum este în firea lor) după cele care lipseau. Vitele din peșteră le-au răspuns; mugetul lor l-a întors pe Hercule din drum și l-a îndreptat din nou spre peșteră. Deoarece Cacus a încercat să-l oprească cu forța de a intra în peșteră, Hercule l-a lovit zdravăn cu bita. Zadarnic a chemat Cacus în ajutor pe ceilalți păstori, căci pînă la urmă s-a prăbușit mort.

Pe atunci ținuturile acelea erau stăpînite de **Evan-**
dru, fugit din Pelopones. El le stăpînea nu atît datorită unei puteri de adevărat conducător, cît mai ales renume-lui său. Era un bărbat respectat și admirat de ceilalți, pentru că știa să scrie, ceea ce era ceva nou și de mirare în ochii unor oameni fără carte. Evandru era respectat de toată lumea mai ales datorită credinței că mama lui, **Carmenta**¹, a avut darul prorocirii: pe ea o prețuise și o admirase lumea pînă la sosirea **Sibylei**² în Italia.

Atras la fața locului de faptul că păstorii se îngîmădiseră și făceau zărvă în jurul străinului, vinovat de uciderea unui om, Evandru, după ce a aflat că este vorba de o crimă și care era pricina, se uită la înfățișarea lui Hercule, care părea cu mult mai deosebit și mai măreț decît oamenii obișnuiți, și-l întrebă ce fel de om este.

¹ **Carmenta** sau **Carmentalis** era, după legendele italiice, o nimfă dotată cu darul prezicerii. De origină arcadiană, adorată ca divinitate protectoare a nașterilor, era sărbătorită între 11 și 15 ianuarie. După ea a fost denumită Poarta Carmentalis din Roma.

² **Sibyla,** după tradiție, cea mai vestită prezicătoare antică, și-a stabilit reședința în orașul Cumae și i-a pus la dispoziția regelui Tarquinius Superbus cărțile profețiilor (**Libri Sibylini**), în trei volume. Ele erau păstrate în Capitoliu, fiind consultate în vremuri critice de un colegiu de preoți, și cuprindeau oracole grecești adaptate pentru romani.

Îndată ce-i află numele, cine i-a fost tatăl și care îi era patria, îi zise : „Hercule, fiu al lui Jupiter, fii bine venit ! Mama mea adevărată tilcuitoare a voinței zeilor a prorocit că tu vei spori numărul zeilor cerești și că ție ți se va hărăzi aici un altar, numit de poporul care va ajunge cel mai bogat și cel mai puternic din toate popoarele de pe pământ «Altarul cel mai mare» ; la el se vor face slujbe după rânduielele tale.”

Întinzându-i mina, Hercule răspunse că primește proorocirea și că va împlini vrerea ursitei prin ridicarea și dedicarea altarului. Acolo și atunci pentru întâia oară în cinstea lui Hercule a fost aleasă din cireadă junca cea mai frumoasă și s-a făcut primul sacrificiu. La ceremonia sacrificiului și la ospăț au fost admise familiile potîiilor și pinarilor ¹, pe atunci cele mai vestite din acele locuri.

Întîmplarea a făcut ca potîi să vină mai devreme la ceremonie și să li se poată oferi măruntaiele ; pinarii au luat parte numai la resturile ospățului. Din această cauză a rămas statornicită de atunci datina ca neamul pinarilor cit va trăi, să nu se înfrupte din măruntaie. În drumuți de Evandru, potîi au fost multe veacuri slujitorii acestui altar, pînă cînd tot neamul lor s-a stins. Aceasta s-a întîmplat din pricină că ei trecuseră slujba ce li se încredințase pe seama sclavilor publici. Dintre cultele religioase străine de atunci, Romulus l-a adoptat numai pe acesta. El era convins că numai prin însușiri excepționale se poate dobîndi faima de nemuritor, pe care dealtfel propria-i soartă i-a hărăzit-o.

VIII După ce Romulus a oficiat ceremoniile religioase, potrivit rânduielelor, a chemat poporul la adunare și i-a dat legiuiri în privința conviețuirii, pentru că o asemenea gloată de oameni nu putea să se contopească într-un

¹ Potîi erau preoții lui Hercule, iar pinarii, ajutoarele lor. Colegiul lor a fost ulterior preluat de stat.

popor decât numai prin legi. Însă Romulus a socotit că legile date vor fi sfinte pentru niște oameni simpli, dacă el însuși se va face respectat de ceilalți ai săi prin anumite însemne ale puterii. De aceea el li s-a înfățișat într-un chip impunător, atât prin veșmîntul strălucitor, cît și prin garda sa de doisprezece lictori¹ care să-l însoțească pretutindeni. Unii socoteau că numărul de doisprezece lictori provine de la cei 12 vulturi care îi prevestiseră domnia. Mie însă nu-mi vine greu să mă alătur părerii care susține că atât veșmintele, însemnele și obiceiul folosirii unor astfel de slujitori, au fost împrumutate de la etrusci, vecinii noștri, de unde a fost luat și scaunul curul² și toga praetexta³ și că tot de la etrusci a fost împrumutat și numărul de doisprezece lictori, pe care obișnuiau să-l aibă regii lor, deoarece la alegerea regelui luau parte douăsprezece cetăți, iar fiecare cetate dădea cîte un lictor.

În vremea asta, Roma creștea și-și lărgea incinta, înglobînd mereu alte și alte terenuri, mai de grabă în speranța unei populații mai mari în viitor decât din necesități imediate. Atunci, pentru ca această mărire a orașului să nu fie deșartă și pentru a spori numărul locuitorilor, Romulus, după vechea metodă a întemeietorilor de orașe, care, adunînd o mulțime de oameni simpli și săraci, pre-

¹ Lictorii formau garda specială a tuturor magistratilor romani care dispuneau de *imperium* (prerogativele puterii): consuli, dictatori, pretori, guvernatorii de provincii, proconsuli, propretori, tribunii militari; numărul lor varia, după rangul magistratului, de la 2 la 24. Mergeau înaintea magistratilor purtînd pe umărul drept fasces, un mănunchi de nuiiele de ulm, legate cu o centură, avînd o secure la mijloc. Ei erau și executorii sentințelor capitale. Fasciile simbolizau puterea supremă a statului. Obiceiul acesta vine de la etrusci, unde fasciile simbolizau unirea celor 12 cetăți în confederația etruscă.

² Scaunul înalților demnitari romani.

³ Togă tivită cu purpură pe care o purtau copiii pînă la 17 ani, magistratii și preoții.

tindeau totuși că sînt născuți pe acele meleaguri, a deschis un asylum pe locul care este acum împrejmuit între cele două dumbrăvi, la coborîrea de pe Capitoliu. Acolo și-au găsit adăpost, fugind din sînul populațiilor vecine, fără deosebire dacă era om liber sau sclav, o mulțime de oameni dornici de o viață nouă. În modul acesta s-a pus temelia viitoarei puteri a romanilor.

Și fiindcă Romulus a fost mulțumit de noii locuitori, le-a orînduit un sfat care să-i cîrmuiască. A ales din rîndul lor o sută de senatori¹, fie că acest număr era în-deajuns, fie că numai o sută erau cei care puteau fi aleși senatori. Este sigur că aceștia au fost numiți patres, pentru cîntea care le-a fost acordată și că urmașii lor s-au numit patricieni.

RAPIREA SABINELOR²

IX Într-adevăr, cetatea romană ajunsese atît de puternică, încît se putea măsura în război cu oricare din cetățile vecine. Dar din pricina lipsei de femei puterea

¹ Numărul senatorilor (patres), inițial de 100, a crescut pînă la 600 în timpul republicii, la 900 în timpul lui Caesar și a fost redus de Augustus la 600. Senatul (senatus), constituit numai din patricieni, a fost instituția cea mai importantă și forul suprem al conducerii statului militarist roman în perioada republicii. În jurisdicția sa intrau toate problemele din domeniul intern și extern, fiind bastionul aristocrației conducătoare: confirmarea magistratilor aleși, problemele păcii și ale războiului, conducerea politicii externe, controlul cultelor, acordarea de puteri excepționale etc.

² Sabinii sau sabelii, populație vecină cu latinii, supusă de romani în 420 î.e.n. Împreună cu latinii, umbrli și oscii erau cele mai vechi populații italice autohtone. Ramura cea mai numeroasă a triburilor sabelice era formată din samniți, grupați în confederația samnită care, în prima perioadă a republicii romane, s-a împotrivit 200 de ani expansiunii romane. Își aveau așezările în regiunea Apeninilor.

n-avea să dureze mai mult decât o vîrstă de om, deoarece cei din cetate nu puteau nutri speranța de a avea urmași și nici cu populațiile vecine nu puteau încheia căsătorii. Atunci, urmînd sfatul senatorilor, Romulus a trimis soli la gințile învecinate, pentru a le propune să încheie alianțe și căsătorii cu poporul de curînd înjghebat. „Și celelalte cetăți — le spuneau solii — au începuturi modeste ; cu vremea însă, mulțumită și ajutorului zeilor, datorită și propriei lor vitejii, unele cetăți ajung la o mare înflorire și-și dobîndesc o faimă strălucită.

Se știe bine că la întemeierea Romei n-a lipsit ajutorul zeilor și că locuitorilor ei nu le lipsește nici vitejia ; de aceea cetățenii străini nu trebuie să se simtă jigniți dacă își încrucișează singele cu romanii.“ Nicăieri însă solii Romei nu au fost bine primiți, atît de mult erau disprețuiți romanii ! Atît de tare se temeau megieșii, pentru ei și pentru urmașii lor, de această putere care se ridica amenințătoare în mijlocul lor ! Solii romani, izgîniți de peste tot erau adeseori întrebați de ce n-au deschis un azil și pentru femei, căci numai așa romanii vor avea parte de căsătorii demne de ei.

Tineretul roman a îndurat foarte greu aceste vorbe de ocară ; și totul arăta că se va recurge la forță.

În acest scop și pentru a oferi un prilej nimerit, Romulus își ascunse necazul și pregăti în cinstea lui **Neptunus Equester**¹ niște festivități nemaipomenite pînă atunci, pe care le numi „**Consualia**“. Apoi dădu poruncă să fie anunțați și vecinii de acest spectacol și organiză jocurile cu o pompă cît mai strălucită, cu toată priceperea și posibilitățile de care dispunea, încît să li se ducă vestea și să atragă pe oameni. S-a adunat lume multă, împinsă printre altele și de dorința de a vedea noul oraș. Au venit în primul rînd locuitorii din ținuturile mai apropiate, din

¹ Patronul tagmei cavalerilor (*ordo equester*), identificat cu zeul Consus, divinitate italică, sărbătorit de trei ori pe an.

Caenina, Crustumerium și Antemnae¹; au venit și o mare mulțime de sabinii, cu copiii și cu nevestele lor. Oaspeții, bine găzduiți în case, contemplau așezarea orașului, zidurile și numeroasele locuințe și se minunau cât de repede a crescut puterea romană. Când a venit vremea spectacolului, în timp ce atenția și privirile tuturor erau ațintite la jocuri, Romulus dezlănțui atacul plănuț mai înainte : la un semnal dat, tinerii romani se repeziră din toate părțile ca să răpească fetele. O mare parte din ele au fost înșfăcate la întimplare de către fiecare răpitor. Altele, mai frumoase, au fost destinate patricienilor celor mai de vază, fiind duse la ei acasă de către plebei anume însărcinați cu această treabă. Una dintre acestea, cea mai frumoasă dintre toate, se spune că fusese răpită de oamenii unui oarecare Thalasius. Deoarece mulțimea nu mai conțenea cu întrebarea „unde o duc ?” și pentru că nu cumva să-i facă cineva vreun neajuns, răpitorii strigau : „O ducem lui Thalasius”. De atunci a intrat acest strigăt în tradiția nunților. Petrecerea odată întreruptă din pricina spaimei, părinții fetelor fugiră cuprinși de jale, strigând că s-a călcat legea ospetiei și invocând sprijinul zeului la a cărui sărbătoare și la ale cărui jocuri veniseră, înșelați de cucernicia și buna-credință a gazdelor.

Nici fetele răpite nu sperau la o soartă mai bună, după cum nici indignarea nu le era mai mică. Însă Romulus însuși mergea de la una la alta și le spunea că acest lucru s-a întâmplat din cauza trufiei părinților care se împotrăviseră căsătoriei lor cu vecinii ; că ele vor deveni soțiile romanilor, cu care vor împărți toate bunurile și patria, bucurându-se de ceea ce omul are mai scump pe lume : copiii. De aceea să-și potolească minia și să-și dăruiască sufletul aceloră cărora soarta le dăduse trupurile lor, căci adesea din dușmănie se naște mai tirziu buna

¹ Vechi localități situate în vecinătatea Romei.

înțelegere ; că ele vor avea parte de bărbați buni căci ei se vor strădui ca, îndeplinindu-și îndatoririle de soți, să le potolească și dorul de părinți și de patrie.

La aceasta se mai adăugau mîngîierile și vorbele dulci ale soților, care dădeau vina pe dragoste și pe inimile lor pătimașe — astfel de argumente fiind cele mai convingătoare pentru firea femeii.

X Astfel minia fetelor răpite se potolise într-o oarecare măsură ; în schimb părinții lor căutau să-și ațîțe concetățenii prin hainele de dolii, prin lacrimile și tînguierile lor. Ei, nu numai că nu-și țineau supărarea închisă între pereții caselor lor, ci se duceau din toate părțile la Titus Tatius, regele sabinilor ; tot felul de trimiși se adunau acolo pentru că Tatius se bucura de cea mai mare vază în tot ținutul acela. Dintre părinții lezați de romani o parte erau caenini, crustumini și antemnați ; acestor populații pîrindu-li-se că Tatius și sabinii acționează prea încet, pregătiră împreună războiul împotriva romanilor și năvăliră pe teritoriul lor. Pe cînd pustiau ținutul roman răspîndiți în cete, Romulus le iese înainte cu oastea lui și într-o luptă ușoară le dovedește că minia fără putere nu înseamnă nimic. El împrăstie cetele vrăjmașe, le pune pe fugă și, în vreme ce urmărește pe fugari, îl răpune în luptă pe regele lor și-i ia armele. După doborîrea căpeteniei dușmanilor orașul căzu din primul iureș. Apoi Romulus, în fruntea trupelor învingătoare și ca un erou acoperit de slavă și mîndru de isprăvile sale, pentru ca toată lumea să știe de romani, așază armele căpeteniei vrăjmașe pe o tîpsie anume făurită și se urcă în Capitoliu¹. Aici depuse trofeul la poalele unui **stejar**²

¹ Colina pe care se va înălța vestitul templu al lui Jupiter, situat pe stîncă Tarpeia din Roma, lîngă zidul cetății.

² Fiind consacrat lui Jupiter, stejarul era socotit ca arbore sfînt.

socotit de păstori ca sfânt. Odată cu depunerea ofrandei el desemnează un loc pe care avea să se ridice un templu în cinstea lui Jupiter ¹ căruia i se adresează cu un alt apelativ : „Jupiter Feretrius, spuse el, îți aduc armele unui rege învins, pe care ți le dedic eu, Romulus, regele învingător. Tot în cinstea ta mai ridic un templu pe acest loc, pe care l-am însemnat în mintea mea, fiind hărăzit să primească cele mai strălucite trofee, pe care, după pilda mea, le vor aduce aici urmașii mei de la regii și căpeteniile vrăjmașe doborâte în luptă.”

Aceasta e origina templului — cel dintii din toate — care a fost inaugurat la Roma. Zeii au voit să nu fie rostite în deșert cuvintele ctitorului, care declarase că urmașii săi vor aduce la templu asemenea trofee. Ei însă n-au îngăduit ca din cauza unui număr prea mare de învingători, gloria unei asemenea ofrande să-și piardă din însemnătate. De atunci, în decursul atitor ani de război, numai de două ori s-au obținut cele mai strălucite trofee — *spolia opima* — ² atit de rar hărăzește ursita această cinste oamenilor !

CUM A FOST PEDEPSITA TARPELA PENTRU TRĂDARE

XI Pe cind romanii erau ocupați cu aceste solemnități pe Capitoliu, oastea antemnaților, profitind de împreju-

¹ Jupiter, veche divinitate italică, identificată cu Zeus al grecilor, este cel mai important zeu din panteonul roman. Jupiter era socotit zeul cerului, luminei, atmosferei, trăsnetului și totodată și căpetenia supremă a zeilor. Apelativele sale erau *Optimus Maximus* (prea bunul și cel mare). Era socotit ca protector al Romei.

² În latinește *spolia opima* înseamnă cel mai bogat trofeu de arme luat de pe câmpul de luptă de un luptător roman, de la un adversar cu foarte multă faimă.

rare, le atacă hotarele rămase fără apărare. Legiunea romană adusă în grabă surprinse pe dușman împrăștiat pe ogoare. De la cel dintâi strigăt de luptă și de la prima ciocnire dușmanii au fost puși pe fugă, iar orașul lor cucerit. După această dublă biruință, Hersilia, la stăruințele sabinelor răpite rugă pe Romulus, soțul său, să-i ierte pe părinții lor și să-i primească în cetate ; după părerea sa, prin această împăcare avea să crească puterea Romei. Romulus a consimțit bucuros. Apoi el a pornit împotriva crustuminilor, care și ei dezlănțuiseră războiul.

De data aceasta lupta a fost mai scurtă, fiindcă înfrîngerile celorlalți făcuseră să scadă curajul crustuminilor. În amindouă orașele au fost trimiși coloniști. Mai mulți coloniști s-au înscris pentru Crustuminiu datorită rodniciei pământului. Dar și la Roma au venit mulți emigranți din aceste teritorii, mai cu seamă părinți și rude de-ale fetelor răpite.

Cel din urmă război a fost cel cu sabinii, care a fost și cel mai îndelungat căci sabinii l-au dus fără grabă și fără minie ; fără ca amenințările să premerge războiului.

La iscusință, sabinii au adăugat și viclenia. Tarpeius era comandantul cetății Romei. Pe fiica sa Tarpeia¹, fecioară, care ieșise din întâmplare în afara zidurilor orașului ca să ia apă pentru sacrificii, Tatius a cumpărat-o cu aur, pentru a da drumul ostașilor înarmați în cetățuie.

O dată intrați, inșiși dușmanii au omorât-o pe trădătoare, zdrobind-o sub greutatea scuturilor lor, fie pentru a face să se creadă că au ocupat cetățuia prin forța armelor, fie pentru a demonstra că față de trădători nu se respectă cuvîntul dat.

¹ De la Tarpeia, după legendă, fiica lui Spurius Tarpeius, suprimată pentru trădare, a căpătat numele stîncii Tarpeia de pe Colina Capitolină, de unde erau aruncați cei condamnați la moarte.

XII În orice caz sabinii au ocupat cetăţuia. A doua zi, oastea romană rînduită în linie de bătaie a ocupat şesul dintre Palatin şi Capitoliu. Sabinii nici n-au apucat să le iasă în întîmpinare că romanii, împinşi de minie şi de dorinţa de a recuceri cetăţuia începură atacul de jos, de la poalele colinei. În amîndouă taberele căpeteniile îşi îndemneau ostaşii la luptă ; pe sabinii îi comanda Mettius Curtius, iar pe romani Hostius Hostilius. Acesta, stătea în primele rînduri şi într-un loc primejdios şi-şi îmbărbăta ostaşii prin curajul şi îndrăzneala sa. Însă Hostius căzînd în luptă, oştirea romană se retrase şi fugi în neorînduială pînă la vechea poartă a Palatinului. Romulus însuşi, tîrît de mulţimea fugarilor, îşi ridică armele spre cer şi zise : „O, Jupiter Stator !¹ ! Supunîndu-mă zborului păsărilor tale, am pus aici pe Palatin, temeliea oraşului ! Sabinii au ocupat cetăţuia, cumpărată prin trădare, iar acum oastea lor a trecut valea care-i desparte de noi şi se îndreaptă încoace. Tu, însă, tată al zeilor şi al oamenilor, îndepărtează-i măcar de aici pe vrăjmaşi ! Curmă spaima romanilor şi opreşte fuga lor ruşinoasă ! Tie, o, Jupiter Stator, făgăduiesc să-ţi înalţ în acest loc un templu care să amintească urmaşilor că oraşul a fost salvat prin ajutorul tău !“

După ce a rostit această rugăciune, ca şi cum ar fi simţit că rugăciunea i-a fost ascultată, Romulus zise : „Romani, prea puternicul Jupiter vă porunceşte să încetaţi fuga şi să reîncepeţi lupta“. Atunci romanii se opriră din retragere, ca la o poruncă divină, însuşi Romulus avîntîndu-se în primele rînduri.

În fruntea sabinilor, Mettius Curtius se năpustise din înălţimea cetăţuiei pe urma romanilor împrăştiaţi pe toată întinderea forului de astăzi. Nu era prea departe de poarta

¹ Cel care reţine, care opreşte pe fugari.

Palatinului, cînd începu să strige : „Am învins pe aceste gazde mincinoase, pe acești vrăjmași lași. Abia acum își dau seama că una e să răpești fecioare și alta e să te bați cu bărbații.“ Pe cînd Curtius se fălea astfel, Romulus îl atacă cu o ceată de tineri foarte curajoși. Întîmplător, în clipa aceea, Mettius lupta cîlare, de aceea i-a fost mai ușor să fugă. El nu scăpă însă de urmărire. Restul trupelor romane, înflăcărate de curajul lui Romulus, îi puseră pe fugă pe sabinii. Mettius fu trîntit într-o mlaștină de calul său, speriat de zarva urmăritorilor. Văzînd primejdia prin care trecea căpetenia lor, sabinii s-au întors din drum și Mettius scăpă, încurajat de îndemnul și dragostea mulțimii. Romanii și sabinii reîncep lupta în valea dintre cele două dealuri ; dar situația romanilor era mai avantajoasă.

XIII Atunci sabinetele, din pricina cărora se născuse războiul, cu părul despletit și veșmintele sfîșiate, lăsînd la o parte teama femeiască de primejdii, pătrund printre sulitele care zburau între cele două armate, pun stavilă ostilităților și pornirilor de ură ; ele imploră cînd pe părinți, cînd pe soți să nu se facă de rușine, mînjindu-se cu singele ginerilor, ori cu al socrilor, și să nu pîngărească, printr-un paricid, zămislirea și nașterea pruncilor lor, fiii unora, nepoții celorlalți.

„Dacă vă este scîrbă de această înrudire dintre voi, de căsniciile încheiate, asupra noastră vărsați-vă minia ! Noi sîntem cauza războiului, noi sîntem pricina rănilor și morții bărbaților și părinților noștri ! Mai bine să pierim noi, decît să trăim fără voi, rămînînd văduve, sau orfane !“ Vorbele lor au mișcat și pe ostași și pe conducătorii lor.

Deodată se așternu tăcerea peste tot cîmpul de bătaie. Comandanții se apropiară hotărîți să se înțeleagă. Și nu numai că se încheie pace, dar cele două cetăți se și con-

topesc într-una singură, căpeteniile lor se asociază la domnie, iar Romei i se acordă rolul de conducere.

În felul acesta Roma ajunge de două ori mai mare. Pentru a li se da și sabinilor o satisfacție, toți cetățenii romani au fost denumiți quirites¹, de la numele fortă-reței sabine Cures. În amintirea acestei lupte, locul în care calul lui Curtius își salvase stăpînul căzut în mlaștină, scoțindu-l la mal, a primit denumirea de lacul Curtius.²

După un război atît de groaznic a urmat binefăcătoreea pace, care a făcut pe sabine și mai dragi soților și părinților lor și în primul rînd lui Romulus. De aceea cînd a împărțit poporul în 30 de curii³, a dat curiilor numele acestor femei. Numărul femeilor era fără îndoială mai mare decît al curiilor ; tradiția nu ne spune însă dacă cele care au dat numele curiilor au fost alese după vîrstă, după rangul lor sau al soților, sau dacă au fost trase la sorți. Tot atunci s-au alcătuit trei centurii de cavaleri : Ramnenses, care își trage numele de la Romulus, Titien-ses, de la Titus Tatius, și Luceres, a cărui nume nu poate fi explicat, deoarece nu i se cunoaște originea.

De atunci, cetatea romană a fost cîrmuită în comun și în deplină înțelegere de către doi regi.

XIV Peste cîțiva ani, niște rude de-ale regelui Ta-tius insultară pe trimișii laurentinilor. Deși laurentinii se plîng și cer satisfacție în numele dreptului ginților, totuși asupra lui Tatius au avut mai mare putere influența și rugămințile alor săi. Prin aceasta și-a atras asupra-și pedeapsa pe care o meritau rudele sale, căci, venind la

¹ Denumire oficială a cetățenilor romani convocați în Adunarea poporului.

² Lacul Curtius, înainte de secare, era situat în centrul foru-lui roman.

³ Ulterior Curia desemna locul unde senatul își ținea ședințele.

Lavinium, la solemnitatea unui sacrificiu, Tatius este ucis într-o busculadă.

Se spune că această împlinire nu i-a pricinuit prea mare durere lui Romulus, așa cum s-ar fi convenit, fie pentru că Tatius nu fusese un tovarăș sincer la domnie, fie pentru că socotea că dispărutul și-a meritat soarta. De aceea s-a abținut de la război. Totuși ca o ispășire pentru insultele aduse solilor a fost reînnoit tratatul dintre Roma și Lavinium¹. În pofida așteptărilor, pacea dintre romani și laurentini s-a păstrat totuși. În schimb un alt război izbucnește, mult mai aproape, chiar la porțile Romei.

Fidenatii², socotind primejdioasă vecinătatea cu o putere care creștea tot mai mult se grăbesc să declare război Romei cu un ceas mai devreme, pînă a nu se întări aceasta prea mult, căci altfel n-ar mai fi putut s-o învingă.

Ei trimit împotriva Romei cete de tineri înarmați și devastează ținutul dintre Roma și Fidenae, apoi pornesc spre stînga, deoarece spre dreapta erau împiedecați de Tibru, și încep să jefuiască și să pustiască totul în jur, virînd groaza în țărani. Aceștia fug de-a valma la Roma, unde aduc vestea că au năvălit dușmanii.

Romulus, chemat în grabă, căci războiul era prea aproape și nu mai îngăduia nici o întirziere, scoate armata și-și instalează tabăra la 1000 de pași³ de Fidenae. Acolo lasă numai o mică garnizoană, apoi pleacă cu toate trupele. După ce așează la pîndă o parte din trupe, în niște locuri acoperite cu tufișuri, pentru a atrage în capcană pe dușmani, merge mai departe cu grosul pedestrimii și cu toată cavaleria. Această tactică, operată

¹ Cetatea Lavinium era considerată după legendă centrul urban al populației de gîntă latină.

² Locuitorii cetății Fidenae (Castello Guibilio) situată la 3,5 km de Roma între Tibru și Anio.

³ Pasul era o măsură romană pentru lungimi, avînd 1,49 m.

într-o aparentă dezordine, ca și incursiunile cavaleriei, pînă aproape de porțile orașului, ademeneste pe dușman.

Acțiunea cavaleriei făcu să pară mai firească fuga pe care ostașii trebuiau s-o simuleze. Și, cum cavaleria părea că stă la îndoială dacă să dea bătălia sau să se retragă, iar pedestrirea începea și ea să dea înapoi, dușmanii se năpustesc deodată prin porțile larg deschise pe urmele armatei romane și, în dorința lor înverșunată de a-i urmări și nimici pe romani, sînt atrași în locul unde era organizată ambuscada.

Atunci romanii ies pe neașteptate din ascunzători și se reped din flanc asupra dușmanilor. Spaima fidenatilor crește și mai mult văzînd că unitățile de soldați romani care fuseseră însărcinate cu paza castrului pornesc și ele la atac. Astfel, copleșiți de numărul romanilor care răsăreau din toate părțile, fidenatii înspăimîntați o iau la goană, încît Romulus și călăreții săi abia au timp să se întoarcă în goana cailor.

Într-adevăr, o fugă ca asta de mult nu s-a mai pomenit; fiind o fugă reală dușmanii alergau spre orașul lor într-o neorînduială mult mai mare decît romanii, pe care îi urmăriseră cu puțin mai înainte, în fuga lor simulată. Cu toate acestea fidenatii n-au putut să se salveze; romanii îi urmăresc îndeaproape, pas cu pas, și, mai înainte de a se închide porțile, pătrund de-a valma în oraș, ca și cum cele două armate n-ar fi fost decît una singură.

XV Războiul fidenatilor a influențat și pe veienți¹, cu care se înrudeau (căci și fidenatii erau etrusci). În plus, îi stimula și neliniștea pe care le-o producea vecinătatea cu romanii, la gîndul că aceștia și-ar fi putut îndrepta armele împotriva tuturor vecinilor. Veienții au năvălit

¹ Locuitorii orașului Veii (azi satul Isola Farnese) cel mai important centru din cele 12 confederații etrusce. Veii era situat la 4,5 km nord de Roma.

pe teritoriul roman mai degrabă ca niște cete de prădalnici, decît într-un război adevărat. Fără să-și așeze tabăra și fără să aștepte armata romană, dușmanii s-au întors la Veii, cu prăzile luate de pe ogoare. Dimpotrivă, romanii, negăsind pe dușmani în ținutul lor, au trecut Tibrul rînduiți în linie de bătaie, pregătiți să dea o luptă decisivă. Aflind că romanii și-au așezat tabăra și că se apropie de orașul lor, veienții le-au ieșit în întîmpinare, preferînd să lupte în cîmp deschis, decît închiși în cetate, la adăpostul meterezelor.

De data aceasta regele roman a învins numai prin avîntul veteranilor săi, fără să mai recurgă la vreo stratagemă. El i-a pus pe fugă pe dușmani și i-a urmărit pînă la zidurile orașului lor, dar nu a îndrăznit să le atace cetatea, care era prea puternică datorită poziției și zidurilor sale. La întoarcere însă a devastat ogoarele mai mult ca represalii decît pentru pradă.

Această groaznică lovitură, care a fost tot atît de dureroasă pentru veienți ca și înfrîngerea suferită, îi silește să trimită soli la Roma, ca să ceară pace. Li se acordă un armistițiu pe timp de 100 de ani, dar cu prețul unei părți din teritoriu.

Cam acestea sînt faptele săvîrșite în timpul domniei lui Romulus, înlăuntrul și în afara cetății. Toate isprăvile sale n-au dezmințit cu nimic credința că e scoborîtor din zei și că s-a înălțat la cer după moarte, atît prin curajul de care a dat dovadă cînd a pus din nou în scaun pe bunicul său, cît și prin hotărîrea de a întemeia Roma, pe care a întărit-o în timp de pace și de război. Într-adevăr, datorită puterii pe care i-a dat-o el, Roma s-a putut bucura de pace și liniște timp de 40 de ani.

Totuși Romulus a fost mai drag poporului decît patri-cienilor. Nimeni n-a fost atît de iubit de ostași ca el. Nu numai în timp de război, ci și în timp de pace a avut o

gardă personală de 300 de oameni înarmați, pe care îi numea **celeres**¹.

XVI După aceste fapte nemuritoare, într-o zi, pe cînd își inspecta armata adunată într-un cîmp de lîngă mlaștina Caprei², a izbucnit deodată o furtună însoțită de vuiete și tunete puternice, în timpul căreia regele a fost învăluit de un nor atît de des, încît a dispărut din ochii mulțimii. De atunci Romulus n-a mai fost văzut pe pămînt. După această vijelie, cînd cerul s-a înseninat și a reapărut lumina soarelui, tineretul roman, revenindu-și din spaima prin care trecuse și văzînd tronul gol, fu înclinat să creadă pe senatorii care șezuseră foarte aproape de rege și care spuneau că Romulus a fost răpit în timpul furtunii și că s-a înălțat la cer. Totuși, zguduiți ca de pierderea unui tată, tinerii s-au întristat păstrînd o adîncă tăcere. Apoi, urmînd pilda citorva, toți începură să-l aclame ca pe „un zeu și un fiu de zeu, ca pe regele și părintele Romei”, cerîndu-i sprijinul și rugîndu-l să le poarte noroc și să-i ocrotească întotdeauna ca pe fiii săi. Cred că au fost atunci și unii care au spus în taină că regele fusese ucis de senatori cu propriile lor mîini. Într-adevăr, s-a răspîndit și acest zvon, dar numai într-ascuns. Admirația pentru erou și spaima din momentul acela au răspîndit însă cealaltă legendă, căreia i s-a dat și mai mult crezămînt, datorită iscusitei închipuiri a unui singur om. Astfel, cînd cetatea tulburată își plîngea regele și era înverșunată împotriva patricienilor, se istorisește că Proculus Iulius, un om cu greutate, care întotdeauna era crezut, chiar dacă era vorba de lucruri nemaipomenite, a venit în mijlocul adunării și a spus : „Quiriți ! Astăzi, în zorii zilei, Romulus, părintele acestui oraș a coborît din cer deodată și mi s-a arătat. Cuprins de spaimă, dar și de cucernicie, m-am ridicat de

¹ Cei iuți de picior.

² În partea sudică a cîmpului lui Marte, în regiunea cercului lui Flaminius.

jos rugîndu-l să-mi permită a-mi ridica privirile spre el. Atunci, el mi-a grăit : „Du-te și vestește romanilor că zeii vor să facă din Roma mea capitala lumii întregi ; ca urmare romanii trebuie să se îndeletnicească cu războiul. Spune-le să știe și să învețe și pe urmașii lor că nici o forță omenească nu va putea ține piept armatelor și puterii romane.” Este de mirare cîtă crezare li s-a dat celor povestite de acest bărbat și cît de mult s-a potolit durerea poporului și a oștirii pentru pierderea regelui lor, fiindcă după aceea toți au crezut în nemurirea lui.

NUMA POMPILLIUS

XVIII În vremea aceea era vestită dreptatea și cvlavia lui Numa. Acesta locuia la Cures, în ținutul sabinilor, și pentru vremurile acelea el era un foarte bun cunoscător al dreptului divin și profan, în tot cuprinsul lui.

Se pretindea, însă fără temei, că Numa ar fi avut ca profesor pe Pythagoras ¹ din Samos ², aceasta, pentru că nu se cunoștea vreun altul. Dar se știe că abia peste un secol și mai bine, în timpul domniei lui Servius Tullius și tocmai la capătul Italiei, în apropiere de Metapontum ³, Heracles ⁴ și Crotona ⁵, și-a adunat Pythagoras un grup de tineri dornici de învățătură.

Căci, de pe acele tărîmuri, chiar dacă acesta ar fi trăit în vremea lui Numa, cum i s-ar fi putut duce vestea

¹ Pythagoras din Samos, filozof și matematician grec 580—500 f.e.n., fondatorul școlii pitagoriciene. I se atribuie descoperirea tablei de înmulțire și a teoremei ce-i poartă numele.

² Insulă din arhipelagul Sporadelor situată în marea Egee, între Milet și Efes (Asia Mică).

³ Oraș portuar situat în golful Tarent, pe coasta estică a Lucaniei.

⁴ Azi Policaro, oraș situat pe riul Aciris, la sud de Metapontum.

⁵ Oraș grecesc situat pe țărmul sudic al Italiei, (azi Crotona).

pînă la sabini? Sau în ce limbă ar fi putut trezi cuiva dorința de a-i urma învățăturile? Și însoțit de ce pază ar fi putut ajunge viitorul rege pînă la el, trecind pe la atitea popoare diferite ca limbă și datini? Mai curînd cred că Numa avea din fire un suflet plin de virtuți și că a fost influențat în viață nu atît de învățăturile luate de la străini, cît de disciplina aspră și severă a vechilor sabini, cel mai curat popor din vremurile apuse.

Auzind de renumele lui Numa, deși senatorii romani își dădeau bine seama că a alege un rege dintre sabini putea să însemne preponderența acestora, totuși nimeni n-a îndrăznit să prefere unui asemenea bărbat pe vreun altul dintre ei sau din tabăra lor, senator sau simplu cetățean, ci toți, pînă la unul, hotărîră să-i încredințeze domnia lui Numa Pompilius.

Cînd a fost adus la Roma, Numa Pompilius a urmat exemplul lui Romulus, care a întemeiat Roma și a obținut domnia cercetînd vrerea zeilor: de aceea și el a cerut să se întrebă ce hotărîsc zeii în privința sa.

Un augur¹, a cărui funcție a rămas de atunci o demonitate oficială, publică și sacerdotală, l-a condus pe cetățuie. Acolo, Numa s-a așezat pe o piatră cu fața spre miază-zi, iar augurul la stînga lui, cu capul acoperit cu un voal și ținînd în mina lui dreaptă un toiag încovoiat și fără noduri, numit lituus. Apoi, după ce a îmbrățișat cu privirea orașul și cîmpiile și a invocat pe zei, augurul a trasat pe cer și pe pămînt o linie închipuită cu bastonul augural, de la răsărit, la apus și a spus că la dreapta se află miază-zi, iar la stînga miază-noapte; în față și-a fixat în minte un punct, la depărtarea pînă la care se

¹ Auguratul era o instituție religioasă de origină etruscă, deservită de 3, apoi 9 preoți (auguri), prin legea Ogulnia din 300 î.e.n. Atribuția augurilor consta în luarea auspiciilor, consacrarea preoților și inaugurarea templelor. Augurii hotărâau valabilitatea alegerii consulilor sau a dictatorilor.

vedea cu ochii. După aceea, trecînd toiagul în mîna stîngă și punîndu-și-o pe cea dreaptă pe capul lui Numa, augurul a rostit această rugăciune : „O, Jupiter, dacă zeii vor ca acest Numa Pompilius, pe capul căruia țin mîna mea, să ne fie rege, trimite-ne semne sigure între hotarele pe care le-am trasat.“

Apoi a arătat prin cuvinte ce fel de auspicii voia să i se trimită. După ce acestea s-au ivit, Numa a fost declarat rege și a coborît de pe mîgura de pe care se luau auspiciile.

XIX Ajungînd astfel regele unui oraș înființat prin puterea armelor, și-a propus să-i dea baze noi și anume : dreptul, legile și datinile. Dar fiindcă vedea că romanii nu se pot deprinde cu ele în mijlocul unor neconținute războaie, căci războiul prefăce pe oameni în fiare, s-a gîndit că acest popor sălbatec nu poate fi îmblînzit decît dezvățîndu-l de războaie. De aceea a ridicat în partea de jos a Argiletului ¹ un templu zeului Ianus ², simbol și cheazășie a păcii și a războiului. Cînd templul era deschis, însemna că Roma se afla sub arme, iar cînd era închis, era dovadă că printre toate popoarele din jur domnea pacea. După domnia lui Numa, templul a fost închis de două ori : o dată în timpul consulatului lui T. Manlius, la terminarea primului război punic, iar a doua oară am putut să-l vedem închis, prin vrerea zeilor, tocmai în zilele noastre după bătălia de la Actium, cînd împăratul Caesar Augustus a adus pacea și pe mare și pe uscat. Numa l-a închis numai după ce a încheiat tratate și legă-

¹ Argiletul era o colină și o uliță perpendiculară pe forul roman, între Comiții și bazilica Emilia.

² Ianus una dintre cele mai vechi divinități italice, făcînd parte din di indigetes (băstinași), de la care a luat numele luna ianuarie. Era zeul începutului și sfîrșitului. Era închipuit cu două fețe, ținînd în mînă o cheie și un toiag.

turi de alianță cu toate popoarele vecine și după ce au fost înlăturate grijile primejdiilor din afară.

Pentru ca sufletele, pe care pînă atunci le ținea în frîu teama de dușmani și disciplina militară, să nu fie impinse la dezmăț din pricina trîndăviei, Numa a găsit de cuviință că primul lucru pe care trebuie să-l facă era să insufle poporului teama de zei, convins că pentru mulțimea neștiutoare și necioplită de pe atunci, acesta este remediul cel mai eficace. Cum teama de zei nu putea coborî în suflete fără născocirea unor minuni, regele se prefăcea că ține noaptea sfat cu zeița Egeria¹; apoi, motivînd că a fost sfătuit de ea, instituia ceremoniile religioase cele mai plăcute zeilor și hărăzea pentru fiecare divinitate preoții săi speciali².

Mai înainte de toate el împărți anul în 12 luni³, după mersul lunii. Fiindcă ciclul fazelor lunii nu are niciodată 30 de zile pentru fiecare lună calendaristică și lipsesc șase zile, pentru a întregi un an corespunzător mersului soarelui, Numa a adăugat cîteva luni intercalate și le-a rînduit în așa fel, încît întotdeauna o dată la 20 de ani, zilele corespundeau aceleiași poziții a soarelui pe care o avusese la începutul perioadei, iar anul își completa în felul acesta numărul zilelor.

¹ Una din divinitățile Camene, nimfe ale izvoarelor. După legendă ea era soția lui Numa Pompilius, cel de-al doilea rege al Romei.

² Acești preoți numiți flamini erau în număr de 15, dintre care 3 mai importanți, aleși din rîndurile patricienilor, însărcinați cu cultul străvechilor divinități capitoline: Marte, Jupiter și Quirinus. Alți 12 *flamines minores*, aleși din rîndurile plebeilor, oficiau cultul altor divinități, introduse mai tîrziu.

³ Anul roman avea la început 304 zile împărțite în 10 luni: 6 luni a cîte 30 zile, iar 4 a cîte 31 zile. Numa Pompilius a mai adăugat încă 2 luni (ianuarie și februarie). Prima zi se numea Calende (de la *calare* = a chema, pentru că *pontifex maximus* invoca de pe colina capitolină luna nouă, de 12 ori pe an), ziua a 7-a și a 9-a se numeau none, iar ziua a 13-a și a 15-a, *ide (idus)*.

Tot Numa a orinduit zilele faste și nefaste¹, deoarece citeodată era bine să se întrerupă treburile publice, pentru a nu mai avea de-a face cu poporul.

XX Apoi s-a îngrijit de numirea preoților, deși el însuși oficia cele mai multe ceremonii religioase, mai ales pe acelea care intrau în îndatoririle preotului lui Jupiter. Dar, cum prevedea că această cetate războinică va avea mai mulți regi asemănători lui Romulus decât sie însuși, și care se vor duce la război, pentru ca îndatoririle religioase ale regelui să nu fie lăsate în părăsire, a numit un flamin ca preot permanent al lui Jupiter²; acesta trebuia să fie nelipsit din templu; iar pentru a-i acorda o mai mare însemnătate, l-a înzestrat cu un veșmînt fastuos și cu scaun curul, ca acela al regelui. Pe lîngă aceasta a mai numit doi preoți, unul pentru cultul lui Marte și altul pentru Quirinus. A mai ales vestalele, pentru cultul zeiței Vesta³, cult de obîrșie albană, legat de familia întemeietorului Romei.

Pentru a fi mereu prezente în templu, le-a fixat un venit din visteria statului. Prin legămîntul de feciorie și alte rînduieli religioase le-a făcut vrednice de cinstire

¹ Zilele faste în care puteau fi convocate comițiile, adunarea poporului, se judecau procesele și se pronunțau sentințele. Într-un an erau 38 zile faste, restul de 316 zile erau socotite nefaste adică neprielnice.

² *Flamen Dialis*, preotul lui Jupiter socotit inviolabil, cel mai important dintre toți flaminii, supraveghea cultul lui Jupiter. Locuia pe colina capitolină.

³ Cultul Vestei (Hestia la greci), unul din cele mai vechi din Italia, a apărut în Latium. Numa l-a introdus la Roma. Colegiul celor 6 vestale alese numai din familiile patricienilor, aveau îndatorirea de a întreține în permanență focul sacru pe altarul Vestei, pe baza credinței că de permanența acestui foc depinde existența statului roman. Vestalele intrau în colegiu între 6 și 10 ani, oficiind cultul Vestei pînă la 30 de ani. Duceau o viață fără pată. Se bucurau de inviolabilitate. Aveau dreptul de grațiere a unui condamnat la moarte.

și sfințenie. De asemeni a ales 12 preoți Salii¹ pentru zeul Mars Gradivus, cărora le-a dat ca semne distinctive tunici brodate, iar deasupra tunicilor o platoșă de aramă pe piept. Le-a ordonat să poarte scuturile căzute din cer, numite ancilia și să străbată orașul cîntînd imnuri însoțite de sărituri și dansuri religioase.

După aceea a ales ca pontifice², mai mare peste toate cele religioase, pe unul dintre senatori, pe Numa Marcius, fiul lui Marcius, și i-a încredințat un catastif, pentru a consemna în scris toate ceremoniile sacre, victimele care trebuiau sacrificate, la ce dată și în ce temple trebuiau oficiate slujbele religioase și de unde să se ia bani pentru cheltuielile trebuincioase.

Celelalte ceremonii religioase publice și particulare au fost și ele supuse hotărîrilor pontificelui, pentru ca poporul să aibă pe cine consulta și ca nici o pîrtică din dreptul divin să nu fie tulburată prin părăsirea datinilor strămoșești și introducerea altora străine. Acest pontifice trebuia să dea explicații nu numai în legătură cu cultul zeilor cerului, ci și cu ceremoniile de înmormîntare, cu

¹ Salii erau preoții lui Mars Gradivus și ai lui Quirinus. Erau în număr de 24. Preoții salii păzeau și purtau cele 20 de scuturi sfinte (ancilia) în procesiunile festive de la 1 martie la 1 aprilie, cînd cîntau *carmen saliare*, cea mai veche producție poetică. Legenda spune că Numa a găsit un scut sfînt căzut din cer și că posesorii acestui scut erau invincibili. Pentru ca oamenii să nu pună mina pe acest scut, s-au mai făcut 19 la fel.

² Pontificii (inițial 5, sub Sulla 15), avînd în frunte un *pontifex maximus*, aveau sarcini religioase, militare, economice și juridice: întocmeau calendarul oficial, fixînd zilele de sărbători pentru popor, după luna nouă și luna plină, se îngrijeau de oficierea ceremoniilor religioase și supravegheau ținerea proceselor în zilele legale (*fasti dies*), interveneau la încheierea căsătoriilor, legalizarea testamentelor, controlau executarea dreptului familial privind fetele și moralitatea vestalelor. Pontificii aduceau la cunoștința publică aceste îndrumări din scripturile sacrale denumite *leges regales*.

felul în care pot fi împăcați zeii mani¹, urmînd să lămurească ce prevesteau fulgerele, sau alte semne care cereau o ispășire. Ca să afle de la zei aceste taine, Numa a bîrăzît lui Jupiter Elicius un altar pe Aventin și-l întreba prin auguri, care semne și arătări se cereau luate în seamă.

XXI Preocupat să consulte vrerea zeilor și să officieze ceremoniile religioase, întreg poporul roman a renunțat la folosirea forței și a armelor. Această preocupare și teama permanentă de zei le erau adînc întipărite în suflete, deoarece li se părea că înșiși zeii iau parte la desfășurarea evenimentelor omenеști. Numa a insuflat în inimile tuturor atîta pioșenie, încît credința și respectul jurămintului conduceau cetatea, iar nu teama de legi sau pedepse. Și, dealtminteri, toți oamenii își luau ca unic exemplu de conduită pe rege, chiar și popoarele vecine — care văzuseră la început în Roma nu un oraș, ci o tabără, apărută în mijlocul lor ca să le tulbure liniștea — se pătrunseseră acum de un respect atît de mare față de romani, încît socoteau că e păcat să se atingă de o cetate pusă cu totul în slujba cinstirii zeilor.

Exista undeva o dumbravă, prin mijlocul căreia curgea un pîrîiaș într-un neînterupt clipocit, pîrîiaș ce izvora din adîncul unei peșteri răcoroase. Fiîndcă Numa Pompilius se retrăgea acolo în nenumărate rînduri, neînsoțit de nimeni, ca la o tainică întîlnire cu o zeiță, a închinat această dumbravă muzelor Camenae², pentru ca acolo ele să se consfătuiască cu soția sa, nimfa Egeria.

¹ Zeii mani (dii manes), după mitologia romană, erau sufletele celor decedați, care trebuiau împăcate prin sacrificii și pomeni. Erau două categorii : lares — zeii buni, protectori ai familiei, leniures — spiritele rele.

² Camenele erau inițial, după tradiție, nimfele izvoarelor, identificate de poeții romani cu muzele elinilor.

Numa i-a consacrat **Bunei-Credințe** o sărbătoare și un templu. El porunci flaminilor să meargă la acest templu într-o trăsură cu acoperiș boltit în formă de arc, trasă de doi cai și să officieze slujba avînd mîna dreaptă înfășurată pînă la degete, în semn că Buna-Credință trebuia păstrată și păzită cu orice preț și că lăcașul ei sfînt se află în mîna dreaptă a omului.

Numa a mai instituit și alte multe sacrificii, precum și altare pentru jertfe, pe care pontificii le-au denumit altare argeene¹. Dar opera cea mai mare a vieții sale, cît timp a stat pe tron, a fost nu numai înfăptuirea unei păci trainice, ci și întărirea domniei. În felul acesta Roma a avut parte de doi regi, fiecare cu metodele sale de cîrmuire, unul aducînd propășirea statului prin război, iar celălalt cu ajutorul păcii. Romulus a domnit 37 de ani, iar Numa 43. Astfel cetatea Roma a devenit pe cît de puternică în timp de război, pe atît de bine statornicită, datorită mai ales binefacerilor păcii.

HORAȚII ȘI CURIAȚII

XXII După moartea lui Numa Pompilius s-a revenit la **interregnum**². Poporul a încredințat tronul lui Tullus Hostilius, nepotul lui Hostilius, devenit vestit prin bătălia dată împotriva sabinilor la poalele Capitoliului. Senatul a confirmat alegerea acestui rege. Tullus Hostilius nu numai că era deosebit de regele dinaintea lui, dar era chiar mai bălăios decît Romulus. Îl îmboldeau atît tinerețea și puterea bărbătească, dar mai cu seamă gloria bunicului său.

¹ Existau în Roma cca 25 capele sau altare, denumite argeene, unde se oficiau de către pontifici și vestale slujba la 13 mai.

² Interregnum-ul era o magistratură, la care se recurgea cînd un rege rămînea fără succesor, — în timpul regalității — cînd deceda unul dintre consuli, ori cînd atribuțiile dictatorului încetau — și avea atribuția de a organiza alegerile pentru numirea noilor magistrați supremi.

De aceea, convins că o cetate îmbătrânește și din pricina lincezelii, el căuta pretutindeni motive de conflicte care să genereze războiul. Astfel s-a întâmplat ca țărani romani să prade teritoriul alban, iar țărani alban, teritoriul roman. Domnea atunci în Alba Gaius Cluius.

Amîndouă taberele își trimiseseră împuterniciți cam în același timp, ca să ceară înapoi bunurile răpite. Tullus dăduse instrucțiuni alor săi să-și expună de la început pretențiile. El era convins că albanii vor refuza și că astfel romanii vor putea să le declare în mod legitim război.

Trimișii albanii au procedat cu mai multă încetineală. Primiți de Tullus după legile ospitalității, acceptați la masa regelui, ei se întrec în complimente și curtoazie. În acest timp solii romani prezintă albanilor cererile de restituire a bunurilor răpite și fiindcă sînt refuzați hotărîsc să le declare război în răstimp de 30 de zile. Ei raportează regelui Tullus această situație. Abia atunci Tullus ceru trimișilor albanii să-și expună doleanțele. Aceștia, neștiind cum decurseseră lucrurile și ca să mai cîștige timp, începură cu tot soiul de scuze : că, în pofida propriei voințe, vor dezvălui lui Tullus un lucru care nu-i va fi pe plac, dar că ei sînt constrinși s-o facă datorită ordinului primit ; că ei au venit ca să le fie înapoiate bunurile, iar în caz contrar să declare război romanilor. La aceste cuvinte Tullus răspunse : „Anunțați pe regele vostru că regele romanilor ia pe zei ca martori, rugîndu-i să abată toată urgia acestui război asupra aceluia dintre cele două popoare, care cel dintîi a respins cu dispreț pe solii trimiși să ceară restituirea bunurilor răpite !”

XXIII Solii albanii duc în țara lor acest răspuns. Ambele noroade se pregătesc din răzputeri pentru apropiatul război, care semăna mai de grabă cu un război civil, purtat între părinți și fii, căci amîndouă semințiile se trăgeau din troieni : Lavinium își avea obîrșia în Ilion, iar în Lavinium își avea originea Alba Longa. Din nea-

mul albanilor ieșiseră mlădițele care aveau să dea pe regii romani. Totuși, operațiunile desfășurate n-au pricinuit distrugerii prea mari, deoarece cele două tabere nu s-au luptat cu trupele rînduite în linie de bătaie ; au fost distruse doar cîteva locuințe din cetatea potrivnică, apoi cele două neamuri s-au contopit într-unul singur.

Primii care au atacat cu o oaste numeroasă au fost albanii. Ei și-au așezat tabăra la o distanță nu mai mare de 5 000 de pași de Roma, săpîndu-și șanțuri de apărare de jur împrejur. Șanțurile Cluilia, denumite astfel după căpetenia albanilor, au păstrat acest nume timp de cîteva veacuri ; dispărînd șanțurile, odată cu ele s-a stins și numele lor.

Regele Cluilius a murit în tabără și atunci albanii l-au ales dictator¹ pe Mettius Fufetius. În vremea aceasta, Tullus Hostilius, încurajat peste măsură de moartea regelui alban, susținea sus și tare că zeii prin puternica lor vrere au început pedepsirea albanilor cu moartea căpeteniei lor și că, pentru acest război nelegiuit, aceeași vrere divină nu va întîrzia să trimită pedeapsa asupra întregului popor alban. Trecînd în timpul nopții, pe lîngă tabăra albană, Tullus pătrunde cu o oaste inversunată pe teritoriul alban. Acest fapt determină pe Mettius să iasă din castrul său. El își conduce oastea cu mare repeziciune și trimite înainte un sol care să-l anunțe pe Tullus : că înainte de bătălie ar fi utilă o întrevvedere între ei doi, căci,

¹ Dictatorul sau magister populi era demnitar extraordinar, magistratul suprem, unic, numit de senat sau propus de consul, în locul celor 2 consuli în funcție, în caz de mare primejdie pentru statul roman (invazie, înfrîngere în război). Adunarea poporului nu avea nici o influență asupra acestei numiri. Dictatorul dispunea, timp de 6 luni — durata funcției — de întreg aparatul administrativ și de armată, care i se subordona orbește. Avea în subordine, un magister equitum (comandant al cavaleriei) și o gardă personală de 24 de lictori. Primul dictator roman a fost numit în 509 î.e.n. (după relatările analiștilor).

dacă Tullus se va întâlni cu dînsul, îi va comunica niște lucruri care-i privesc atît pe romani, cît și pe albanii. Tullus nu-i respinge propunerea, totuși, pentru eventualitatea că tratativele nu vor fi fructuoase, el își rîndui oastea în linie de bătaie. Și albanii făcură la fel. Pe cînd ambele armate stăteau față în față, conducătorii, însoțiți de cîteva căpetenii, înaintară spre mijlocul cîmpului de bătaie. Acolo comandantul albanilor spuse : „De bună seamă, regelui Cluilius i s-au adus la cunoștință neajunsurile suferite de noi și nerestituirea celor cerute potrivit tratatului. Nu mă îndoiesc, Tullus, că și tu poți confirma aceasta. Dar dacă ar fi să renunțăm la ticluiri și să spunem mai degrabă adevărul atunci eu cred că dorința de stăpînire este aceea care împinge pe fiecare din cele două popoare înrudite și învecinate să recurgă la folosirea armelor. Nu eu hotărăsc însă ce este drept și ce este nedrept. De acest lucru poate să-și dea seama numai acela care a început cel dintîi războiul. Albanii m-au ales pe mine comandant pentru a purta acest război, dar vreau, Tullus, să te sfătuiesc un lucru : tu știi mai bine fiind și mai aproape de ei, cît de mare este puterea etruscilor, care ne înconjoară și pe noi și pe voi, cît sînt de puternici pe uscat, dar mai ales pe mare. Deci gîndește-te înainte de a da semnalul de luptă¹ că acest popor cu ochii ațintiți asupra celor două armate, așteaptă doar să fim slăbiți, pînă la istovire, pentru a ataca și pe cei ce vor învinge și pe cei ce vor fi învinși. De aceea dacă zeii mai țin la noi, de vreme ce nu sîntem mulțumiți de libertatea noastră sigură, ci recurgem la acest joc al hazardului ca să se știe cine va fi stăpîn și cine va fi supus, să găsim un alt mijloc prin care să se poată hotărî, fără pieirea atîtora

¹ Semnalele de luptă (signa) erau : optice — făcute după un anumit cod cu steagurile și cu focurile : acustice — date prin instrumente muzicale — cornuri, trîmbițe, buciune, și orale — transmiterea ordinelor comandanților către cei în subordine, pe cale ierarhică.

și fără vărsare de sînge din partea celor două popoare, care din ele să domnească asupra celuilalt“.

Tullus găsi nimerită propunerea, deși era mai înclinat spre război, datorită și firii sale înfumurate și speranței că va învinge. Dar în timp ce ambele tabere erau în căutarea unui asemenea mijloc, însăși soarta le oferi prilejul să-l găsească.

XXIV Din întîmplare, în amîndouă oștirile existau atunci cîte trei frați gemeni, deopotrivă în ce privește și vîrsta și forțele.

Este îndeobște cunoscut că aceștia erau **Horatii și Curiatii**, pentru că nu există altă faptă veche de arme mai cunoscută ca aceasta. Cu toată faima lor rămîne o nedumerire: din ce neam făceau parte Horatii și din care Curiatii? Analistii se împart în două. Totuși, cei mai mulți susțin că Horatii au fost romani, iar Curiatii albanii. Și eu înclin să-i cred pe aceștia.

Regii se înțeleg cu acești gemeni ca fiecare să lupte cu arma în mînă pentru patria sa; conducea va reveni acelei cetăți ai căror luptători vor obține victoria. Nici un amănunt nu e uitat; se alege locul și momentul luptei. Înainte de a începe, între romani și albanii se încheie o învoială după care poporul ai cărui ostași vor învinge în luptă să domnească asupra celuilalt popor cu înțelegere și bună pace. Se mai încheiaseră înainte și alte învoieli. cu alte condiții, dar toate erau exprimate cam în aceeași formă. Am aflat că atunci așa s-a procedat și fețialul¹ i-a pus regelui Tullus următoarea întrebare: „O, rege, tu poruncești să încheiem o înțelegere cu împuternicitul

¹ Colegiul fețialilor era o veche instituție romană, constituită din 20 de membri aleși pe viață dintre patricienii care deținuseră înalte magistraturi. Ei aveau printre atribuțiuni alcătuirea, supravegherea și păstrarea tratatelor de alianță, declararea războiului și încheierea păcii, formularea pretențiilor de despăgubiri, purtarea de tratative etc. Toate aceste sarcini erau îndeplinite după un ritual bine stabilit.

poporului alban ?“ Cum regele a aprobat, fețialul a spus din nou : „Atunci, o, rege, îți cer să-mi pui la îndemină jerba sacră ¹.“ Regele i-a răspuns : „Să iei o jerbă neîntinată“. Fețialul a adus din cetățuie un buchet de ierburi sfinite, după care i-a pus regelui următoarea întrebare : „O, rege, mă numești tu pe mine sol regal al poporului roman al quiriților, împreună cu însoțitorii mei și cu sfintele potire ?“ Regele i-a răspuns : „Te numesc, dar să nu-mi pricinuiеști vreun neajuns sau vreo pagubă nici mie, nici poporului roman al quiriților“.

Fețialul se numea M. Valerius ; la rîndul lui el l-a făcut mai mare peste fețiali pe Spurius Fusius atîngîndu-i capul și părul cu o crenguță sfințită. După aceasta căpetenia fețialilor a depus jurămîntul și a consfințit tratatul.

Spurius Fusius a îndeplinit această îndatorire, rostind după tipic tot șirul de cuvinte alcătuite în stihuri, pe care n-are rost să le reamintim aici. După ce a dat citire condițiilor, el a spus : „O, Jupiter, ascultă ! Ascultă și tu, cel îputernicit de poporul alban, ascultă și tu popor alban ! Așa cum s-a dat citire în fața tuturor, de la început și pînă la sfîrșit, acestei învoieli scrise și semnate pe table de ceară, atît de lămurit, fără gînd ascuns și viclenie, așa cum s-a înțeles astăzi foarte bine de toată lumea, poporul roman se obligă el mai întii să nu calce acest legămînt. Și dacă cel care va călca prin viclenie legămîntul fi-va poporul roman, atunci, o, Jupiter, chiar în acea zi să lovești poporul roman, așa cum îl voi lovi eu aici, astăzi, pe acest porc ; să-l lovești cu atît mai năprasnic cu cît tu ești cel mai îndreptățit și ai cea mai mare putere !“

După rostirea acestor fraze, fețialul lovește porcul cu o bucată de cremene. De partea lor albanii repetă și ei aceleași formule, tot în stihuri, ca și jurămîntul, prin mijlocirea dictatorului și a preoților lor.

¹ Fire de iarbă culese în citadela Romei și care serveau fețialilor ca semn al inviolabilității lor.

XXV După încheierea învoielii gemenii iau armele, așa cum se hotărîse.

În acest timp fiecare tabără îi îmbărbătează pe ai săi, spunându-le că zeii strămoșești, patria și părinții, toți cetățenii rămași acasă și toți cei care sînt acum sub drapel au ochii ațintiți asupra armelor și brațelor lor.

Înflăcărați și de propriul lor curaj, dar și de îndemnurile tovarășilor de luptă, gemenii înaintează la mijloc, între cele două oștiri aliniate.

Armatele stăteau fiecare în fața taberei sale, la adăpost de primejdie și totuși pline de teamă, căci soarta puterii depindea de vitejia și norocul unui număr atît de mic de luptători. De aceea toți ostașii, atenți și cu respirația tăiată, erau cuprinși de fiorii unor puternice emoții, în fața acestei priveliști prea puțin plăcute.

Se dă semnalul de luptă. Cele două grupe de cîte trei tineri, întocmai ca niște fronturi de luptă, purtînd în suflet avîntul marilor lor oștiri, se năpustesc cu arme ucigașe unii asupra altora. Nici unii nici ceilalți nu se gîndesc că viața lor este în primejdie ; fiecare poartă în suflet convingerea că patria sa ori va dăinui, ori va cădea în robie și că dinșii sînt făuritorii destinului ei de mîine. La cea dintîi ciocnire, armele zăngănesc și săbiile strălucitoare scînteiază ; o groază cumplită îi cuprinde pe toți privitorii, iar incertitudinea le ia glasul și le taie respirația. Apoi, cînd grupurile de luptători s-au încheștat și mai zdravăn, toți cei de față avură o priveliște cutremurătoare, căci nu era vorba numai de mișcările trupurilor și armelor, sau de loviturile care se dădeau dintr-o parte și din cealaltă, ci și de rănilor și sîngerările care începuseră să se vadă. Deodată, doi romani se prăbușesc unul peste altul fără suflare, în vreme ce cei trei albi sînt doar răniți.

Văzîndu-i pe romani doborîți la pămînt, oastea albană scoate un strigăt de bucurie, în timp ce armata romană pierde orice speranță, fiind și mai îngrijorată pentru soarta celui de al treilea luptător al lor, pe care-l încon-

juraseră cei trei Curiati. Din întâmplare, romanul era neațins, dar chiar și așa el nu se putea măsura singur cu toți cei trei albanii deodată ; i-ar fi putut învinge însă luptându-se cu fiecare în parte. De aceea, pentru a le destrăma atacul, romanul se prefăcu că o ia la fugă, convins că albanii răniți îl vor urmări atît cît îi vor ține puterile slăbite din pricina rănilor. Ajuns la o oarecare depărtare de locul unde se desfășurase lupta și privind înapoi, îi văzu pe cei trei albanii urmărindu-l la distanțe inegale, iar pe unul dintre ei foarte aproape de dînsul. El se întoarse dintr-o dată spre acesta și se năpusti asupra lui. Oastea albană strigă din răsuputeri către Curiati să se grăbească să dea ajutor fratelui lor ; dar Horatius, victorios asupra primului adversar, porni imediat la a doua luptă. La rîndul lor și romanii își îmbărbătau ostașul cu strigătele dezlănțuite ale unor disperați care au scăpat cu viață. Horatius, încurajat, se grăbi să pună capăt luptei. Înainte ca al treilea Curiat, care nu era prea departe, să se poată apropia, romanul termină cu cel de-al doilea. Acum lupta devenise egală, rămînînd cîte un supraviețuitor de fiecare tabără, dar care nu erau deopotrivă nici în nădejdi, nici în puteri. Neațins de armă și mîndru de dubla-i izbîndă, unul căpătă puteri pentru cea de-a treia luptă ; celălalt, sleit din pricina rănii, tîrîndu-și trupul istovit de fugă și abătut de pierderea fraților doborîți sub ochii săi, se îndreptă anevoie spre romanul învingător. De altfel aceasta nici n-a mai fost propriu zis o luptă. Romanul, umflîndu-și pieptul de bucurie, zise : „Pe doi dintre albanii i-am jertfit zeilor Mani ai fraților mei. Pe cel de-al treilea îl voi jertfi cauzei acestui război, pentru ca poporul roman să poruncească celui alban.“ Apoi străpunse cu sabia gîtul albanului, care abia își mai ținea sabia în mînă ; îl doboară și-i ia armele și veșmintele. Romanii îl întîmpină pe Horatius ovaționînd și felicitîndu-l. Bucuria lor este cu atît mai mare, cu cît mai mare fusese și spaima care-i

stăpînise. Apoi toți purced la înmormîntarea alor lor, dar nu cu sentimente asemănătoare, fiindcă unii își măriseră puterea, iar ceilalți ajunseseră sub dominația altora.

Mormintele lor există în locul unde a căzut fiecare : două morminte romane în același loc, mai aproape de Alba, și trei morminte albane mai către Roma, însă la oarecare depărtare unul de altul, așa cum s-a dat lupta.

XXVI Înainte de despărțirea celor două oștiri, Mettius, potrivit înțelegerii încheiate, îl întrebă pe Tullus ce poruncește. Acesta hotări ca tinerii albane să fie mai de parte menținuți sub arme, fiindcă avea să aibă nevoie de sprijinul lor, dacă începea războiul cu veienții. Apoi oștirile plecară de acolo spre vetrele lor. În fruntea armatei romane păsea Horatius, purtînd cele trei trofee.

În fața porții Capena¹, îi ieși în întîmpinare sora lui, care fusese logodită cu unul dintre Curiati. Cînd recunosc pe umerii fratelui său mantaua militară pe care ea însăși o lucrase pentru logodnicul său, începu să-și smulgă părul și să-și strige pe nume logodnicul ucis. Vaielele surorii sale, acum cînd el obținuse victoria și întreaga cetate era în toiul bucuriei, stîrniră indignare în sufletul tinărului Horatius. Acesta își trase sabia din teacă și-și înjunghie sora, spunîndu-i totodată aceste vorbe de ocară : „Du-te după logodnicul tău împreună cu dragostea ta neghioabă, tu care ai uitat de frații tăi care zac uciși și de cel care a rămas în viață, tu, care ai uitat de patria ta ! La fel să piară orice femeie romană care-l va jeli pe vrăjmas !” Fapta lui Horatius păru îngrozitoare și senatului și poporului, însă victoria recentă îi micșoră grozăvia. Totuși, el este adus la judecată în fața regelui Tullus.

Acesta, ca să nu pară în fața poporului drept un judecător crud și să nu poarte răspunderea într-o cauză atît

¹ Poarta Capena este situată în sudul Romei la răscrucea șoselelor Via Latina și Via Appia.

de jalnică și de nepăcută, care în urma judecării procesului avea să sfârșească cu supliciul acuzatului, recurse la convocarea adunării poporului¹. „Numesc — spuse el — potrivit prevederilor legii duumviri² care să-l judece pe Horatius pentru crimă de înaltă trădare“. Legea era foarte severă. „Dacă acuzatul va cere duumvirilor dreptul de a face apel, să i se dezbată apelul. Dacă sentința se confirmă, osînditului i se va pune pe cap vâlul, după care va fi bătut cu vergile și va fi spînzurat de copacul blestemat, fie între zidurile cetății, fie în afara lor“. Potrivit acestei prevederi a legii, cei doi duumviri aleși erau de părere că Horatius în nici un caz nu poate fi declarat nevinovat; de aceea, dînd sentința de condamnare, unul din ei spuse: „Publius Horatius, te declar vinovat de crimă de înaltă trădare. Lictore, leagă-i mîinile!“ Lictorul se apropie de osîndit încercînd să-l lege. Atunci Horatius, la sugestia lui Tullus, care dăduse legii o interpretare mai blîndă, grăi: „Fac apel la Adunarea poporului!“ În chipul acesta apelul lui ajunse în fața adunării poporului.

În timpul judecății, toată lumea era adînc impresionată de felul cum se desfășura acest proces, mai cu seamă că tatăl lui Horatius susținea și el că fiica sa a fost ucisă pe bună dreptate; că dacă n-ar fi fost încredințat de

¹ Adunările poporului roman, numite comitia (comiții), erau întrunite pe curii, pe triburi și pe centurii: a) comitia curiata — se întruneau numai pe vremea regalității, pentru votarea legilor, confirmarea regilor, declararea de război, încheierea păcii și luarea de hotărîri asupra apelurilor în cazuri grave. În perioada republicană au fost înlocuite cu 30 de lictori și 3 auguri, cite unul de fiecare curie: b) comitia tributa — participau toți cetățenii Romei, împărțiți pe triburi, pentru alegerea tribunilor plebei, a questorilor, a edililor curûli, pentru a vota plebiscitele și decretetele; c) comitia centuriata, în care poporul era convocat pe clase și pe centurii, au avut o importanță de prim ordin în stat și, începînd cu reforma lui Servius Tullius, ele alegeau pe magistrații superiori, consuli, pretori, cenזורi, judecau apelurile la popor, votau legile și decretau războiul sau pacea.

² Duumvir (duo + vir) = membru al unei comisii formate din două persoane.

aceasta, el însuși și-ar fi pedepsit fiul, potrivit dreptului de tată¹. El rugă apoi adunarea să nu-l lase singur pe lume pe el, pe care cu puțin înainte îl văzuseră înconjurat de minunații săi copii. În vreme ce rostea aceste cuvinte, bătrînul își îmbrățișa feciorul, arătînd mulțimii trofee luate de la Curiatii, atîrnate de un pilastru, pe locul care se cheamă acum Pilastrul lui Horatius : „O, cetățeni romani, spuse el, veți putea răbda să-l vedeți, legat, spînzurat sub furcă² și biciuit pe acest erou, pe care puțin mai înainte l-ați văzut triumfător și mîndru de victorie ? Nici chiar ochii albanilor n-ar putea îndura grozăvia unei asemenea priveliști ! Hai, lictore, du-te și leagă mîinile celui care cu puțin înainte a mărit prin biruința sa puterea poporului roman. Du-te, acoperă-i fața eliberatorului acestei cetăți, spînzură-l de copacul blestemat, sfîșie-i spatele cu vergile, fie aici între ziduri, fie între pilaștrii unde se află trofee luate de la vrăjmași, fie dincolo de ziduri, între mormintele Curiatilor. Căci unde l-ați putea duce pe acest tînăr, de vreme ce strălucitele-i fapte de arme nu-l scutesc de grozăvia unei pedepse atît de cumplite ?”

Poporul n-a putut să îndure nici lacrimile tatălui, nici soarta acestui tînăr atît de viteaz gata de a înfrunta orice primejdie, și l-a iertat de pedeapsă, mai degrabă din admirație pentru faptele lui de arme, decît pentru drepta-

¹ Tatăl (*pater familias*) dispunea de o putere absolută. (*jus vitae necisque*) dreptul de viață și de moarte asupra copiilor săi. Copiii romanilor liberi (*ingenui*) nu puteau obține sau stăpîni nici o avere, cu excepția darurilor primite de la tatăl lor (*peculium*). Acest drept al tatălui se stingea în cazul adopțiunii copilului sau al pierderii cetățeniei tatălui. Acesta dispunea de dreptul de viață și de moarte și asupra celorlalți membri ai familiei sale, și asupra agnaților (persoanele care se înrudeau direct cu tatăl) și cognatilor (noile persoane înrudite prin legături).

² Furca era un mijloc de execuție a celor condamnați la pedeapsa capitală și mai ales a sclavilor socotiți vinovați. Capul condamnatului era vîrît între coarnele furcii, mai înalte ca trupul spînzuratului.

tea cauzei lui. Dar fiindcă tinărul trebuia să ispășească într-un fel vina pentru crima sa săvârșită în văzul lumii, s-a dat poruncă tatălui lui Horatius să plătească o sumă de bani ca amendă de ispășire, care bani însă urmau să fie dați de stat. După ce bătrînul Horatius a îndeplinit toate cele convenite pentru săvîrșirea sacrificiilor ispășirii, care apoi au fost transmise din tată în fiu întregii ginte a lui Horatius, s-a ridicat o grindă de-a curmezișul străzii și s-a dat poruncă tinărului să treacă pe sub ea cu capul acoperit de un văl, ca și cum ar fi trecut pe sub un jug. Această grindă există și astăzi fiind înlocuită pe cheltuiala statului ori de cîte ori putrezește și poartă numele de Grinda Surorii¹. Și sorei eroului i s-a ridicat un mormînt din blocuri cubice de piatră pe locul unde se prăbușise înjunghiată.

PEDEPSIREA LUI METTIUS FUFETIUS PENTRU TRADARE

XXVII Însă pacea cu albanii n-a durat mult timp. Dictatorul Mettius Fufetius, urît de poporul său, pentru că incredințase soarta statului în mina celor trei ostași Curiați, și-a ieșit din fire și, fiindcă pe căi cinstite nu obținuse nimic, recurse la căi necinstite spre a-și reciștiga simpatia concetățenilor. Și așa cum mai înainte ceruse pacea pe cînd războiul era în toi, tot așa căuta pretexte de război, acum, în timp de pace. Observînd că proprii săi concetățeni au curaj, însă nu au putere, ațîță fățiș printr-un edict celelalte popoare învecinate și, prefăcîndu-se că încheie alianțe cu ele, puse la cale trădarea Romei. Fidenatții, o colonie romană, se alătură planului de război al

¹ Grinda (*sororium tigillum*) era un jug suspendat deasupra unei ulițe din Roma (Via Carina), foarte frecventată. În apropierea grinzii se găseau două altare, consacrate unul lui Juno Sororia, în amintirea uciderii sorei lui Horatius, și celălalt lui Ianus Curiațius, în amintirea morții Curiaților.

veienților și datorită asigurării lui Mettius că albanii vor trece de partea lor, iau armele și se pregătesc de război. Când acesta se anunță, Tullus îl cheamă pe Mettius împreună cu oastea lui din Alba, ca să-l trimită de îndată împotriva dușmanilor. După ce trece riul Anio, Tullus își așează tabăra la vărsarea acestuia în Tibru. Armata veienților trecuse Tibrul între tabăra romanilor și Fidenae. Ei își aveau aripa dreaptă a frontului lângă riu, iar la aripa stângă își rînduiră formațiile fidenatii, mai aproape de munți.

Tullus își îndreaptă oastea sa spre frontul veienților, iar pe albanii îi așează în fața legiunii de fidenati. Însă lui Mettius îi lipsea și curajul, și buna-credință. Din această cauză neîndrăznind nici să rămână mai departe pe poziție, dar nici să treacă fățiș de partea dușmanului, se retrage pe nesimțite spre munți. Acolo, când socoti că s-au depărtat destul de mult de romani, își aranjează întreaga linie de bătaie, apoi, pentru că nu știa ce să mai facă și ca să treacă timpul, își desfășoară din nou formațiile de luptă. Intenția lui era să treacă de partea acelei tabere care va învinge. Romanii, care-și aveau pozițiile mai aproape de albanii, mai întâi s-au mirat, fiindcă simțiseră că prin plecarea aliaților, flancul le va rămîne descoperit; apoi, o ștafetă pornește în goana calului și îl anunță pe rege că albanii se retrag. În fața acestei situații grele, Tullus făgăduiește să consacre lui Marte doisprezece preoți salii, precum și altare închinare divinităților Pallor și Pavor¹. El ordonă apoi călărețului cu voce puternică și răspăcată ca să-l audă dușmanii, să se reîntoarcă la luptă, fiindcă nu e nici un motiv de teamă, deoarece albanii au executat această manevră din ordinul său, pentru a cădea în spatele fidenatilor. De asemenea el ordonă călăreților să-și ridice lăncile în sus pentru ca manevra desfășurată de armata albană care se retrăgea să nu fie remarcată de o parte a

¹ Personificarea fricii și groazei, divinități alegorice.

pedestrimii romane. Cît despre celelalte trupe pedestre, care văzuseră retragerea albanilor, fiind convinse că lucrurile stau așa cum le auziseră din gura regelui, continuă lupta cu și mai multă îndrăjire. Spaima cuprinse pe dușmani. Și ei auziseră cele spuse de rege cu glas tare, căci o mare parte dintre fidenai, coloniști romani, știau limba latină. Așadar, ca să nu li se taie legătura cu cetatea lor printr-un atac neașteptat al albanilor, care ar fi putut cobori de pe coline, fidenaii părăsesc lupta. Tullus îi urmărește și, după ce distruge aripa fidenailor, se întoarce mai aprig împotriva veienților speriați din pricina înfrîngerii aliaților lor.

Nici veienții nu rezistă atacului roman, iar riul care se află în spatele lor, îi împiedică să se împrăstie fugind. Însă cînd văd că nu mai au încotro, unii veienți se aruncă orbește în apă, abandonîndu-și în mod rușinos armele, alții în timp ce zăbovesc pe mal și nu sînt hotărîți dacă să lupte sau să fugă, sînt nimiciți de romani. Din cîte bătălii au dat romanii pînă în ziua aceea, n-a fost o alta mai singeroasă ca aceasta.

XXVIII Atunci armata albană, care privise lupta ca spectatoare, fu adusă în cîmpie.

Mettius îl felicită pe Tullus pentru înfrîngerea dușmanului, iar la rîndul său Tullus îi răspunde binevoitor. Pentru bunul mers al lucrurilor el dădu ordin ca tabăra albană să se unească cu cea romană și să se pregătească pentru a doua zi un sacrificiu lustral ¹. Cînd s-au ivit zorile, toate pregătirile fiind gata, așa cum e obiceiul, Tullus ordonă ca ambele armate să fie chemate la adunare. Crai-nicii, anunțînd aceasta de la o margine la alta a taberei, i-au invitat în primul rînd pe albanii. Aceștia, curioși de

¹ Slujbă de purificare constînd din sacrificarea unui porc, a unei oi și a unui taur (*suovetaurilia*) de obicei cînd se pornea o campanie militară, sau cu prilejul încheierii recensămîntului, ce se efectua din 5 în 5 ani.

noutatea situației, s-au așezat cât mai aproape de regele roman, ca să-l audă ce spune. Potrivit dispozițiilor primite, legiunea romană îi înconjurase pe albanii. Fuseseră date ordine centurionilor ca dispozițiile să fie îndeplinite fără șovăire. Atunci Tullus vorbi astfel : „Romani ! Dacă voi ați fost în stare să-i biruiți pe vrăjmași în lupta de ieri, se cuvine să fiți recunoscători în primul rînd zeilor nemuritori și în al doilea rînd vitejiei voastre, pentru că ați avut de luptat nu numai cu armele dușmanului, dar (ceea ce este cu mult mai periculos) și cu trădarea și perfidia aliaților noștri. Ca să nu rămîneți multă vreme cu o falsă părere, vă anunț că albanii au plecat spre munți fără ordinul meu, iar dacă ieri am spus că au plecat din ordinul meu, am făcut asta, pe de o parte, ca nu cumva voi, care nu cunoșteți adevărul, să vă pierdeți curajul, iar pe de alta, pentru a-l face pe dușman să creadă că este înconjurat și intrînd în panică, să fie pus pe fugă. Această învinuire pe care le-o aduc, nu o pun pe seama tuturor albanilor. Ei l-au urmat pe comandantul lor, așa cum ați fi făcut și voi dacă aș fi cerut ca legiunile romane să se pună în mișcare.

Albani ! Mettius este acela care v-a împins pe calea trădării ! Mettius este acela care a urzit acest război ! Mettius este acela care a încălcat tratatul de alianță dintre romani și albanii ! Ca să nu mai îndrăznească nimeni în viitor o asemenea fărădelege, voi da prin el omenirii o pildă cumplită !“

Numaidecît centurioni înarmați îl înconjurară pe Mettius. Regele continuă pe același ton : „Ca să fie bine, cu noroc și spre fericirea poporului roman, a mea și a voastră, albanii, am hotărît să strămut la Roma întreg poporul alban. Am mai hotărît ca poporul alban să primească dreptul de cetățenie romană, iar fruntașii albanilor să fie primiți în rîndul senatorilor romani

Am de gînd să fac un singur oraș, un singur stat ¹. Așa cum odinioară poporul alban s-a despărțit în două, tot așa să se reunească astăzi într-unul singur !“

După aceste cuvinte, tinerii ostași albanii neînarmați se văd deodată înconjurați din toate părțile de ostașii romani înarmați. În fața noii situații se stîrni o vie agitație, albanii căzînd pradă unei puternice emoții și îngrijorări, dar de teamă amuțiră. Atunci Tullus vorbi din nou : „Mettius Fufetius ! Dacă ai fi putut să înveți cum se respectă un jurămint și-o alianță, ți-aș fi oferit această învățătură, lăsîndu-te în viață ; dar fiindcă firea ta nu mai poate fi schimbată, prin exemplul morții tale vei fi o învățătură pentru ca neamul omenesc să recapete încrederea în sfințenia legilor pe care tu le-ai încălcat. Deci, așa cum cu puțin înainte ți-ai împărțit simțămintele între cauza fidenților și cea a romanilor, la fel îți voi împărți acum trupul în două“. Apoi îl legă pe Mettius între două care de curse, trase de cîte patru cai și dădu bice cailor. Aceștia porniră în direcții opuse și rupseră în bucăți trupul lui Mettius, fiecare car trăgînd mădularele ce erau prinse de lanțuri.

Toți cei de față și-au întors privirile de la o asemenea priveliște înfiorătoare. Acesta a fost primul și ultimul caz de execuție inumană ² la romani.

¹ Roma, în prima ei organizare politică, avea caracterul unei democrații militare. Cetățenii Romei — poporul roman — provin din contopirea a trei triburi : Ramnes, Titii, Luceres. Primii erau romani, secunzii, latini, luceres, sabini. Fiecare din cele trei triburi participau cu o treime la efectivele armatei, la alcătuirea senatului, a colegiului vestalelor și a colegiului pontifical. Tribul Ramnes a determinat însă structura poporului roman, deținînd primul loc în comunitatea celor trei triburi.

² Din păcate, istoria poporului roman furnizează numeroase exemple de execuții fie ale ostatecilor, fie ale militarilor romani, decimați pentru încălcarea disciplinei, revoltă contra conducerii militare sau incapacitate în luptă.

XXIX Între timp fuseseră trimiși, la Alba mai întâi călăreți romani, care să aducă poporul alban la Roma. După aceea au fost trimise legiunile, ca să dărime orașul. La intrarea lor pe porțile orașului, nu s-a produs nici-decum acea cunoscută zarvă sau teamă care cuprinde îndeobște orașele cucerite, cînd porțile se sparg sau cînd zidurile sînt prăbușite cu berbecii, cînd cetățuia e luată cu asalt și cînd dușmanii înarmați strigă cît îi ține gura, străbătînd în lung și-n lat orașul, trecînd totul prin foc și sabie ; dimpotrivă, o tăcere mormintală, o jale mută încremenise sufletele tuturor, încît de teamă uitau ce-ar fi trebuit să lase locului și ce puteau să ia cu ei. Neștiind ce să facă, se tot întrebau unii pe alții, cînd stînd pe pragurile caselor, cînd intrînd, pentru a-și mai vedea locuințele pentru ultima dată, cînd rătăcind fără rost încoace și încolo. Și în timp ce strigătele călăreților romani care le porunceau să părăsească fără întîrziere orașul deveneau tot mai insistente, se auzeau pîriiturile caselor care erau dărimate la marginea orașului. Deodată norul de praf, stîrnit din locuri depărtate, 'învăluia totul ca într-o ceață. Atunci fiecare alban își luă cu sine ce putu, părăsindu-și vatra, zeii casnici și locuința unde fiecare se născuse și crescuse și porni la drum. Convoiul neîntreput al pribegilor umpluse toate drumurile ; și la vederea celorlalți, fiecare vărsa lacrimi deplîngînd nenorocirea comună. Se auzeau tînguiiri și strigăte de jale, mai ales din partea femeilor, fiindcă treceau pe lîngă templele lor sfinte, ocupate de ostași și-și lăsau zeii ca pe niște prizonieri.

După ce toți albanii au ieșit din oraș, romanii au distrus în întregime clădirile și așezămintele publice și particulare ; astfel a fost suficientă o oră pentru ca opera a patru sute de ani de existență, cit dăinuise orașul Alba, să fie nimicită și prefăcută în ruină. Numai templele zeilor au fost cruțate, iar aceasta din ordinul regelui.

XXX În schimb puterea Romei a crescut pe ruinele Albei ; numărul locuitorilor s-a dublat, iar capitalei i s-a alipit și colina Coelius¹. Iar pentru ca lumea să-și facă locuințele într-un număr cât mai mare aici, însuși Tullius și-a construit palatul său pe această colină unde a și locuit apoi. Totodată pentru ca senatul să crească și el de pe urma creșterii statului, Tullus a primit printre senatori pe căpeteniile albanilor, adică pe Iulii, Servilii, Quincții, Curiatii...

(În capitolele următoare Titus Livius relatează evenimentele petrecute în timpul domniei regilor Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, după care urmează la tron Servius Tullius, unul dintre cei mai străluciți conducători ai statului roman incipient.)

REFORMA SOCIALĂ A LUI SERVIUS TULLIUS²

XLII ...Pentru consolidarea păcii, Servius a întreprins o operă de vaste proporții ; și după cum Numa fusese creatorul instituțiilor religioase, tot așa Servius este

¹ Colină situată în sud-estul Romei, între Aventin, Esquilin și Palatin.

² Reforma lui Servius, caracterizată de Engels drept „o revoluție politică“, a definitivat procesul istoric al trecerii de la organizarea gentilică la forma statală. Poporul roman, format din patricieni și plebei, cu excepția sclavilor, a fost împărțit în cinci clase, pe baza stării materiale a fiecărui cap de familie. Fiecare clasă era subdivizată într-un număr de centurii, variind de la 80 (clasa I), până la 30 (clasa a V-a). Erau în total 139 de centurii. *Populus romanus* era încadrat din punct de vedere militar și politic în unități militare-tactice, cetățenii dispunând de un anumit fel de armament. Fiecare clasă obținuse un număr de voturi egal cu numărul centuriilor. Clasa I și cavalerii, în total 98 de centurii, obțineau majoritatea voturilor la alegeri. Tradiția romană atribuie lui Servius Tullius împărțirea Romei pe triburi teritoriale (sectoare). Acum comițiile centuriate pierd din importanța lor. Reforma lui Servius a însemnat un salt înainte în evoluția istorică a poporului roman.

socotit de urmași fondatorul organizării de stat, prin înființarea de trepte și ranguri de dregători, căci de la el a pornit ideea diferențierii cetățenilor pe bază de rang și avere. Servius a introdus censul¹, care este una din cele mai eficiente metode de verificare și care va fi principiul fundamental pe care se va sprijini viitoarea putere atât de grandioasă a Romei. Astfel obligațiile în timp de război sau în timp de pace nu mai erau stabilite ca mai înainte în mod uniform pe cap de locuitor, ci pe baza stării materiale. Atunci a înființat el, pe baza censului, clasele și centuriile și a dat acea constituție admirabilă care trebuia respectată și în timp de pace și în timp de război.

XLII Din rîndul cetățenilor care aveau o avere de 100 000 de ași sau mai mult s-au constituit 80 de centurii — 40 din oameni vîrstnici și 40 din tineri. Acestea formau prima clasă. Cei vîrstnici aveau îndatorirea să asigure paza cetății, iar tinerii să poarte războaiele peste hotare.

Armele de apărare obligatorii erau : coiful², scutul rotund³, jambierele⁴, platoșa⁵, toate din aramă. Ele aveau rolul de a proteja corpul. Armele de atac folosite împotriva vrăjmașilor erau : lancea⁶ și gladiul⁷. Primei clase

¹ Censul, recensămîntul populației, se făcea din 5 în 5 ani sub supravegherea regilor, apoi, după anul 443 î.c.n., supravegherea a intrat în jurisdicția cenzorilor.

² Casca romană (*galea*) se confecționa din metal și se căptușea cu piele de lup. Avea o creastă (*crista*) ornată cu pene, precum și (*bucculae*) acoperitoare pentru obraji, din piele cu solzi de metal.

³ *Clipeus* — scutul de formă rotundă cu o proeminență (*umbo*) era din lemn căptușit cu piele de vită.

⁴ În lat., *ocreae*, plăci de metal ce protejau picioarele, de la genunchi în jos.

⁵ *Lorica* — platoșa romană ; proteja numai pieptul luptătorului.

⁶ Lancea — *hasta* — avea o lungime de 2,5 m.

⁷ Gladiul era o sabie scurtă și dreaptă cu două tăișuri, cu vîrf ascuțit.

i s-au mai adăugat și două centuri speciale de *fabri*¹, care slujeau sub drapel neînarmate, însă aveau însărcinarea de a manevra mașinile de război.

Clasa a doua cuprindea pe cetățenii ce dispuneau de o avere evaluată între 75 000 și 100 000 de ași². Din acești cetățeni, tineri și vîrstnici, s-au alcătuit 20 de centurii. Ca arme obligatorii aveau scutul lung, dreptunghiular, în locul celui rotund, și aceleași arme ofensive și defensive ca și prima clasă, în afară de platoșă.

Ca avere pentru cea de a treia clasă, Servius Tullius a stabilit 50 000 ași ; această clasă, alcătuită tot din 20 de centurii, păstra aceleași deosebiri în ceea ce privește vîrsta cetățenilor, după cum nu exista altă schimbare în privința armelor, în afară de lipsa jambierelor.

Din clasa a patra făceau parte cetățenii cu o avere de 25 000 de ași și erau împărțiți tot în douăzeci de centurii. În schimb armele erau altele. Aveau doar lance și sulită scurtă.

Clasa a cincea era mai mare, fiind alcătuită din 30 de centurii. Acestea formau unitățile de prăstiași, care erau dotați cu prăștii și pietre de prăștie. Din această clasă făceau parte și ostașii supranumerari, gorniștii și trimbițașii, distribuiți în trei centurii. Clasa a cincea avea un efectiv de 11 000 de oameni. Restul de cetățeni, care dispuneau de o avere mai mică, au alcătuit o centurie care era scutită de serviciul militar.

După ce a echipat și distribuit pedestrima romană în modul acesta, Servius Tullius a constituit douăsprezece centurii de cavalerie, formate din fruntașii cetății romane, cavalerie la care a adăugat alte șase centurii, în afară de

¹ Trupe de geniu.

² Asul, monedă romană de 333 gr. aramă. În timpul războiului punic s-a făcut o convertire, asul devenind de 6 ori mai ușor, dar avînd aceeași valoare. În 563 ab.U.c. s-a făcut o nouă convertire, reducîndu-se greutatea la jumătate. Monedele de argint aveau o valoare de 10 ori mai ridicată. Sesterțiul valora 2,5 ași de argint.

cele trei instituite de Romulus, pe care le-a lăsat cu aceleași denumiri de la început. A hotărît ca din visteria statului să se pună la dispoziția fiecărui cavaler cite 10 000 de ași pentru cumpărarea cailor, iar pentru întreținerea acestora, fiecare văduvă era obligată să dea cite 2 000 de ași.

În felul acesta toată povara impozitelor trecea de la cei săraci pe seama cetățenilor mai avuți. Servius Tullius mai are un merit: el nu a acordat același drept de vot tuturor, fără nici o deosebire, ca pe vremea lui Romulus și a regilor următori, cînd fiecare persoană avea drept egal la vot, ci a instituit anumite grade, în așa fel, încît, pe de o parte, nimănui să nu i se pară că a fost exclus de la vot, iar pe de altă parte toată puterea să ajungă în mîna patricienilor cetății. Cavalerii erau chemați cei dintîi să-și exercite acest drept, apoi urmau cele 80 de centurii ale primei clase. Dacă erau deosebiri de păreri în privința alegerii, ceea ce se întîmpla destul de rar, atunci erau chemate centuriile clasei următoare, însă nu s-a întîmplat niciodată să se ajungă atît de jos, încît să se recurgă la ultimile clase. Nu trebuie să ne mirăm că această organizare (care s-a păstrat pînă azi, cînd s-a ajuns la 35 de triburi, numărul lor dublindu-se ca și centuriile de tineri și bătrîni) nu mai corespunde în ansamblul ei cu cea înfăptuită de Servius Tullius. Tot acest rege împărțise orașul în patru mari cartiere, formate din cele patru coline care erau locuite pe acea vreme. Acestor cartiere el le-a dat numele de triburi, cuvînt care derivă, cred eu de la „impozit“¹, fiindcă și dările fuseseră fixate tot în raport cu averea fiecăruia. Totuși aceste triburi nu aveau nici un fel de legătură cu împărțirea și numărul centuriilor.

XLIV După terminarea recensămîntului, pe care l-a grăbit prin aplicarea de sancțiuni cu închisoarea sau cu moartea pentru cei care se sustrăgeau, Servius Tullius a

¹ În lat. *tributum*.

hotărît ca toți cetățenii romani, și călăreții și pedestrașii, să fie prezenți la revărsatul zorilor pe cîmpul lui Marte ¹, fiecare în formația centuriei sale. Acolo s-a oficiat purificarea întregii armate, jertfîndu-se *suovetaurilia* ².

Această ceremonie a căpătat denumirea de *lustrum conditum* ³, fiindcă s-a oficiat după ce s-a încheiat lucrările recensămîntului. Se spune că Roma a avut, conform datelor acestui recensămînt, o populație de 80 000 de suflete. Cel mai vechi dintre istoricii romani, Fabius Pictor, menționează însă că cifra de mai sus se referă numai la aceia care erau apti de a purta armele. Pentru a putea cuprinde această mulțime, Servius Tullius a găsit cu cale să mărească orașul. De aceea a adăugat încă două coline, Quirinalul și Viminalul. Apoi, imediat, tot Servius a mărit și cartierul Esquilinului, unde și-a stabilit reședința, ca să-i dea mai multă faimă. Totodată el a înconjurat orașul cu ziduri și șanțuri.

CUM A FOST RAPUS SERVIUS TULLIUS DE CATRE
FIICA SA TULLIA ȘI DE TARQUINIUS, GINERELĂ
SAU, CA SĂ-I IA TRONUL

XLVI Cu toate că Servius obținuse domnia, fără în-
doială, pe cale legală, totuși, auzindu-l uneori pe tinărul

¹ Cîmpul lui Marte era terenul dintre colinele capitolină, quirinală și Tibru. După abolirea regalității el a devenit locul de adunare pentru comițiile centuriate și cîmpul de instrucție a tineretului înrolat sub arme.

² Cuvînt compus din : *sus* = porc, *ovis* = oaie și *taurus* = taur. Solemnitatea purificării era ceremonia la care participau numai bărbații apti de război, cu echipament și armament pentru campanie, adunați pe centurii. Ceremonia (în cinstea lui Marte) consta în sacrificarea unui porc, a unui taur și a unui berbec (*suovetaurilia*); aceste animale de jertfă erau plimbate înainte de sacrificiu prin fața formațiunilor militare și abia după aceea sacrificate.

³ *Lustrum condere* — a încheia catagrafia prin ceremonii religioase.

Tarquinius ducînd zvonul că regele guvernează împotriva voinței poporului, a încercat mai întîi să cîştige simpatia poporului împărțind fiecărui cap de familie cite un lot de pămînt luat de la dușmani, iar după aceea a cutezat să întrebe poporul dacă acesta vrea și poruncește ca el să domnească mai departe ? În felul acesta regele a fost confirmat în domnie cu o unanimitate de care nu se bucurase nici un alt rege mai înainte. Cu toate acestea, Tarquinius tot n-a pierdut nădejdea că va pune mina pe tron, și aceasta cu atît mai mult cu cît el simțise că împărțirea de pămînturi poporului se făcuse împotriva voinței patricienilor. De aceea, socotind că s-a ivit prilejul, îl acuză pe Servius în fața senatului, pentru a-și spori vaza în fața patricienilor. Tarquinius era un tînăr cu o fire aprinsă, iar soția sa, Tullia, îl ațîța și mai mult acasă, învrăjbindu-i sufletul nestăpinit.

Și astfel palatul regilor romani a devenit teatrul unei crime tragice, de parcă se hotărîse ca ura față de regalitate să grăbească venirea libertății și ca această domnie, cîștigată printr-o crimă, să fie și cea din urmă. Acest L. Tarquinius, (despre care nu se știe precis dacă a fost fiul sau nepotul regelui Tarquinius cel Bătrîn, deși am găsit menționat la mai mulți analiști că era fiul lui Tarquinius cel Bătrîn) avea un frate, pe Tarquinius Arruns¹, un tînăr cu o fire blindă. Așa cum s-a arătat mai sus, cele două fiice ale regelui, amîndouă cu numele de Tullia, s-au căsătorit cu cei doi frați. Nici cele două femei nu se asemanau deloc la fire una cu cealaltă. Însă din întîmplare și spre norocul Romei, socot eu, prin căsătorie nu s-au unit cele două naturi violente, aceasta pentru ca Servius să stea pe tron mai mult timp și pentru ca moravurile cetățenești să apuce să se statornicească.

Tullia cea trufașă însă era indignată că nu a găsit în soțul ei omul potrivit, fiindcă el nu era nici cutezător,

¹ Arruns se căsătorise cu fiica lui Servius, la începutul domniei acestuia.

nici dornic de mărire ; de aceea ea s-a îndreptat cu toată ființa către celălalt Tarquinius, arătându-i toată admirația și spunându-i că el singur e cu adevărat bărbat și vlăstar regesc. Îi mai spunea că-și disprețuiește sora, care-l reține prin sfaturile ei temătoare de la acțiuni îndrăznețe.

Asemănarea lor la fire i-a atras și mai mult unul spre celălalt, așa cum răul trage tot la rău ; dar începutul tulburării rînduielilor a fost făcut de această femeie. Ea se întâlnea deseori într-ascuns cu Lucius Tarquinius și-l incita amintindu-i cusururile soțului ei, fratele acestuia și cusururile surorii sale și îi făcea pe amîndoi de rușine și de ocară. Îi mai spunea că mai bine ar fi rămas nemăritată și soțul ei nu s-ar fi însurat nici el, decît să încheie această căsnicie nepotrivită pentru dînsa, ca să lincezească acum lingă un bărbat atît de laș. Eh, dacă zeii i-ar fi hărăzit un bărbat după merit — zicea ea — atunci lucrurile s-ar fi schimbat și ar fi văzut întrîndu-i repede în casă sceptrul regal, pe care-l deține încă tatăl ei! Tullia, fire aventuroasă, îi suci ușor mintea tînărului Tarquinius. Astfel Lucius Tarquinius și Tullia scapă de Arruns și de cumnata acestuia prin moartea lor aproape simultană și-și văd astfel deschisă calea spre o nouă căsnicie pe care Servius n-a îngăduit-o, dar nici n-a îndrăznit s-o împiedice.

XLVII Din acest moment bătrînețea lui Tullius a început să le devină din ce în ce mai stînjenitoare, iar domnia sa o grea povară. Pregătindu-se să treacă la o nouă crimă, după ce înfăptuise pe prima, Tullia hărțuia zi și noapte pe noul ei bărbat, pentru a nu rămîne fără nici un folos crima pe care o săvîrșiseră. Ceea ce i-a lipsit, îi șoptea ea mereu, nu era un om căruia să-i fie soție și pe care să-l slujească întocmai ca o sclavă, ci un bărbat vrednic de tron, care să-și aducă aminte că e fiul lui Tarquinius cel Bătrîn și care să prefere să ia în mină sceptrul, decît să-l aștepte. „Dacă tu ești cu adevărat acel om cu care m-am legat prin căsnicie, atunci te numesc și bărba-

tul meu și rege. Dar dacă nu vrei, situația devine mai gravă acum, deoarece crima se unește cu lășitatea. Ce mai aștepti ? Tu n-ai avut nevoie, ca tatăl tău, să vii nici din Corint¹, nici din Tarquinia, ca să iei prin intrigă un tron străin. Înșiși penații și zeii patriei și numele de Tarquinius te cheamă și te fac rege. Dar dacă n-ai destul curaj pentru acest lucru, de ce mai înșeli lumea ? De ce mai pretinzi să fii privit ca o mlădiță regală ? Pleacă numaidecît de aici de lângă mine în Tarquinia ta, sau în Corintul tău ! Reîntoarce-te la obîrșia ta, tu care-i semeni mai mult fratelui decît tatălui tău !” Acestea ca și alte muștrări îl ațîtau pe tînăr ; dar nici Tullia nu-și mai putea recăpăta liniștea cînd se gîndea că Tanaquil, o femeie de neam străin, a fost în stare să urzească atîtea comploturi, încît să profite de pe urma a două domnii, întîi a soțului ei și apoi a ginerelui ei, pe cînd ea, Tullia, născută din neam regesc, n-are prilej nici să dobîndească tronul, nici să-l ia celor ce nu-l merită. Tarquinius, îmboldit de furia turbată a Tulliei, se insinuează pe lângă senatorii mai tineri și-i lingusește, le reamintește binefacerile tatălui său și le cere recunoștință. Îi ademenește pe cei mai tineri cu tot felul de daruri ; și astfel își sporește influența, fie făgăduindu-le marea cu sarea, fie aducînd învinuiri fățișe regelui.

În cele din urmă, cînd a găsit de cuviință că a sosit momentul potrivit să pornească la treabă, însoțit de o ceată de credincioși înarmați, Tarquinius dădu buzna în for ; apoi, spre stupoarea tuturor, se așeză pe tronul regal în fața senatului și dădu poruncă printr-un crainic ca toți senatorii să vină la regele Tarquinius. Senatorii s-au adunat în pripă, unii din ei fiind din vreme pregătiți, iar ceilalți, de teamă ca nu cumva absența să le pricinuiască vreun neajuns. Toți erau surprinși de noutatea situației și erau convinși că s-a sfîrșit acum cu Servius Tullius.

¹ După tradiție, familia Tarquiniilor își avea originea în orașul grecesc, Corint.

Acolo Tarquinius a început să-l atace fățiș pe Servius, luînd-o de la obîrșia lui modestă : „Acest sclav, spunea el, născut dintr-o sclavă a primit ca un dar sceptrul regal de la o femeie, îndată după moartea tatălui meu, fără să fi existat un interregnum, ca mai înainte, fără să se întrunească adunarea poporului și fără să fie confirmat de senat. Născut în felul acesta, ajuns rege în felul acesta, Servius a sprijinit numai pătura de jos a poporului, din care s-a tras și el ; din ură împotriva celor cu cinste și vază le-a smuls frunțașilor cetății pămîntul pe care l-a împărțit celor mai netrebnici oameni. Toate impozitele, care înainte erau comune tuturor cetățenilor, le-a lăsat numai în sarcina frunțașilor cetății ; a înființat censul, pentru ca nobilii avuți să fie pizmuiți și și-a pregătit terenul ca să-și arate cînd va voi dărnicia față de cei mai săraci oameni.“

XLVIII Anunțat de un om al său să vină în grabă, Servius apăru chiar în toiul cuvîntării lui Tarquinius și strigă din pragul senatului cu glas puternic : „Ce înseamnă asta Tarquinius ? Cum de-ai îndrăznit să convoci senatul în lipsa mea și să te așezi pe tronul meu cîta vreme eu, regele, sînt încă în viață ?“

La aceste cuvinte Tarquinius s-a adresat regelui și mai violent, strigîndu-i că dînsul stă pe tronul tatălui său, că el este cu mult mai îndreptățit să domnească decît un sclav ; că dînsul este fiu de rege și moștenitorul îndreptățit al tronului. Destul și-a bătut joc pînă acum Servius de familia sa și de stăpîinii săi !

La aceste cuvinte se stîrni o mare zarvă, deoarece fiecare tabără își susținea omul său. Poporul dădu și el năvală în senat. Începea să se vadă tot mai limpede că va rămîne pe tron acela care va învinge în această luptă. Atunci Tarquinius, silit de această împrejurare, îndrăzni să meargă cu cutezanța pînă la capăt ; fiind mult mai puternic decît Servius, și prin vîrstă și prin fizic, îl înșfăcă

pe rege de mijloc, îl scoase din senat și îl aruncă pe trepte pînă jos. Apoi se întoarse din nou în mijlocul senatorilor. Toată suita și garda regelui s-au risipit, care încotro. În-suși Servius, abia trăgîndu-și sufletul încercă înspăimîntat să fugă; dar o ceată de slujitori trimiși de Tarquinius îi ieși înainte mai sus de ulița Ciprium și-l ucise¹.

Se crede că Tarquinius a săvîrșit această crimă din îndemnul Tulliei, fără să-l mustre cugetul, căci doar mai săvîrșise una nu cu mult înainte. Ceea ce se știe destul de bine este faptul că Tullia urcată într-o trăsură a pătruns în for și, fără să se rușineze de mulțimea bărbaților adunați, și-a chemat soțul afară din Senat și i s-a adresat prima ca unui rege.

Cum Tullia a fost poftită de Tarquinius să iasă din învîlmășeală și să se ducă numaidecît acasă, s-a supus numaidecît. Dar ajunsă la capătul uliței Ciprium², unde tocmai se ridicase un templu zeiței Diana³, ea și-a îndreptat trăsura pe o stradă laterală, spre dreapta, pentru a ajunge prin strada Urbis la colina Esquilină. Dar deodată, vizitiul îngălbenit de spaimă, opri caii și-i arătă stăpînei sale cadavrul fostului rege întins la pămînt. De atunci a rămas de pomină locul blestemat al feroasei nelegiuiri, fiindcă și azi i se mai spune Strada Sceleată

¹ Suprimarea lui Servius de către fiica și ginerele său s-a petrecut ca în tragediile grecești ale lui Sofocle și Euripide, care au avut drept subiect drama Pelopizilor și Labdacizilor din Teba și Mycenae.

² Ulița Chiparoșilor era perpendiculară cu forul, mergînd spre Esquilin.

³ Templul Dianei din Efes fusese sanctuarul confederației a 12 polisuri ionice, considerat una din cele 7 minuni ale lumii antice. Templul Dianei din Roma, dedicat zeiței de confederația cetățitorilor latine, fusese construit după tradiție de Servius Tullius, după modelul celui grec, pe colina Aventină. O dată pe an, la idele lui August, se oficia solemnitatea religioasă, după care urma consfătuirea reprezentanților cetățitorilor membre ale confederației latine. Această zi era comemorată și ca *dies servorum* — ziua sclavilor.

uliței pe care Tullia a trecut cu trăsura peste cadavrul tatălui său, cu mintea răvășită de furia turbată care-o urmărea după omorîrea sorei și soțului ei. Apoi, toată minjită de sînge, însăși trăsura fiind stropită cu sîngele părintesc alergă acasă la zeii casnici care erau comuni cu ai soțului său. Dar minia acestora pregătea asasinilor un sfîrșit asemănător fărădelegii cu care și-au început domnia.

Servius Tullius a domnit 44 de ani, cu atîta înțelepciune, încît i-ar fi fost greu oricui să-l egaleze, chiar dacă ar fi fost cel mai cumpănit și mai vrednic succesor. La laurii faimei lui Servius s-a mai adăugat și faptul că, odată cu moartea sa, a luat sfîrșit și monarhia legitimă. Unii analiști susțin că Servius ar fi avut de gînd să renunțe la puterea pe care o exercita cu atîta blindețe și moderație, deoarece era deținută de unul singur. Și cu siguranță că așa s-ar fi întîmplat, dacă n-ar fi intervenit o crimă de familie care l-a împiedicat să redea patriei libertatea.

(În cap. XLIX—LVI este relatată domnia lui Lucius Tarquinius și a Tulliei. Lucius Tarquinius supranumit cel Trufaș a domnit 25 de ani, iar sfîrșitul puterii sale a însemnat și sfîrșitul monarhiei romane și trecerea la consulat.)

SFÎRȘITUL DOMNIEI LUI TARQUINIUS CEL TRUFAȘ ; DESFIINȚAREA REGALITAȚII. ÎNCEPE ETAPA REPUBLICANĂ A CONSULATULUI

LVII Cetatea Ardea² era în stăpînirea rutulilor, un neam destul de puternic, datorită bogățiilor sale (atît cît era cu putință în acel ținut și în acele vremuri). Războiul

¹ Ardea (azi Ardie), străveche așezare latină, oraș în Latium, era situată la sud de Roma și la 2,5 km de mare, pe malul stîng al râului Numicius.

a izbucnit deoarece regele roman, sleit de atâtea cheltuieli cu mărețele lui edificii și lucrări publice, se gîndea, pe de o parte, să se mai înfrupte din averile unora, iar pe de alta să mai cîștige puțină simpatie din partea poporului prin împărțirea de prăzi ostașilor săi. Însă, întreg poporul mocnea de revoltă împotriva regelui, nu numai datorită trufiei lui fără margini, dar și faptului că mai toți cetățenii erau istoviți de munca trudnică de sclavi, depusă atita vreme la aceste lucrări.

Tarquinius a încercat dacă nu cumva poate cucerii Ardea printr-un asalt. Cum atacul nu i-a reușit, a asediat cetatea încercuind-o cu tot felul de lucrări. În timpul acelei blocade, așa cum se întîmplă de obicei, mai ales în războaiele de durată și mai puțin în cele ofensive, se acordau uneori permisiuni. Bineînțeles că de acestea beneficiau mai mult căpeteniile decît ostașii de rînd. Astfel feciorii regelui își petreceau adesea vremea în chefuri și ospețe. La o astfel de petrecere dată de Sextus Tarquinius, la care luă parte și Tarquinius Collatinus, fiul lui Egerius, veni vorba printre altele și despre matroane¹. Și fiecare din ei și-o lăuda pe a sa în toate felurile. La urmă, discuția încingîndu-se, Collatinus spuse că nu-i nevoie de atita vorbărie și că numai în cîteva ore se va putea ști la fața locului cu cit e mai presus soția sa, Lucreția, față de celelalte.

„Dacă avem cu adevărat singe tineresc în vine, adăugă el, atunci, sus pe cai, și ne vom convinge la fața locului de adevăr. Această împrejurare ne va fi cu atit mai plă-

¹ Matroană (*matrona* derivă de la *mater*), era femeia romană născută liberă și care se măritase. Termenul a devenit un apelativ de înaltă distincție, matroana bucurîndu-se de cea mai mare considerație în cadrul familiei, gînteii și în întreaga societate romană, atributele sale fiind pudoarea, castitatea, cinstea. Din punct de vedere juridic matroanele nu puteau fi nici vindute, nici ucise de soții lor. Matroanele au avut întotdeauna un mare rol în viața familială și socială. Sărbătorearea lor, *Matronalia*, se comemora la 1 martie.

cută, cu cît soțiile noastre nu ne așteaptă pe nici unul acasă, ci se vor trezi deodată cu noi în fața ochilor“. Datorită vinului, mesenii se încălziseră.

„Să mergem!“ strigară cu toții și o porniră spre Roma în goana cailor. Cînd au ajuns acolo tocmai se lăsa amurgul și s-au îndreptat spre Collatia¹; abia sosiți, ei o văd pe Lucreția în mijlocul gospodăriei sale, trebăluind cu hărnicie pînă seara tîrziu și torcînd caiere întregi de lînă împreună cu slavele sale, în timp ce pe nurorile regelui le găsesc pierzîndu-și vremea, împreună cu celelalte semene ale lor, în ospețe luxoase. Sîgur că pînă la urmă Collatinus a cîștigat rămășagul, iar Lucreția a fost aceea care a cules toate laudele. Ea și-a întîmpinat soțul și pe cei doi Tarquinii așa cum se cuvine. Collatinus, în culmea fericirii, invită pe tinerii prinți la ospăț. Acolo însă Sextus Tarquinius fu cuprins de o poftă josnică de a o necinsti pe Lucreția. Îi ațîtau simțurile nu numai frumusețea matrioanei, dar și sufletul ei curat.

După această voioasă petrecere tinerească, toți mușafirii se înapoiază în tabără.

LVIII După cîteva zile de la această întîmplare, Sextus Tarquinius, însoțit de un singur slujitor, fără să-i spună un cuvînt lui Collatinus, a plecat la Collatia. Lucreția l-a primit cu atenția cuvenită unui asemenea oaspete, fără să bănuiască intențiile sale. După cină, Sextus Tarquinius a fost condus în odaia de culcare a oaspeților. Înfierbîntat de poștele trupești, cînd văzu că în toată casa domnește liniștea, toată lumea odihnindu-se, scoase sabia din teacă și pătrunse în iatacul Lucreției care dormea. Acolo, punîndu-i o mînă pe piept o apăsă cu putere spunîndu-i: „Nici o vorbă, Lucreția! Sînt eu, Sextus Tarquinius. În mînă am sabia. Dacă scoți un singur cuvînt, ești

¹ Localitate în Latium (azi Castellacio), la est de Roma.

moartă!“ Femeia, trezită din somn, rămase încrămenită de spaimă. Deznădăjduită, se uită în jur dar văzînd că nu-i vine nimeni în ajutor, simți cu putere amenințarea morții. Tarquinius îi făcea declarații de dragoste, amesteca rugăminți și amenințări, încercînd pe toate căile să încătușeze și să încovoie sufletul curat al acestei femei. Cînd văzu că Lucreția rămîne neclintită în hotărîrea sa și e gata să infrunte moartea, mișelul încercînd s-o înfricoșeze cu dezonoarea amenințînd-o că va înjunghia un sclav și-l va așeza gol în patul ei, iar apoi o va ucide și pe ea, pentru ca toată lumea să spună că pe bună dreptate a fost omorîtă, fiindcă a fost prinsă într-un adulter mirșav. Învinșă de groază, în fața unei asemenea ticăloșii, cîntea Lucreției cedează brutalității lui Tarquinius, care pleacă apoi, mîndru de victoria obținută asupra onoarei unei femei.

Lucreția, simțînd un rău nesfîrșit în toată ființa sa, trimite în grabă veste la Roma, la tatăl ei, și la soțul ei, la Ardea, să vină acasă însoțiți de cite un prieten credincios căci are nevoie de ajutor fără întîrziere : în casa ei s-a întîmplat o faptă îngrozitoare.

Au venit Spurius Lucretius, tatăl ei, însoțit de P. Valerius, fiul lui Volesus, precum și Collatinus împreună cu prietenul său L. Iunius Brutus, care tocmai din întîmplare, cînd se întorceau la Roma, s-au întîlnit cu ștafeta soției. Lucreția stătea în iatacul ei sfișiată de deznădejde. „Ești bolnavă“ ? „Mai întrebî ? Poate fi sănătoasă o femeie care și-a pierdut cîntea ? Collatinus, în patul tău sînt urmele unui bărbat străin ! Dar numai trupul mi-a fost pîngărit. Sufletul mi-a rămas curat. Moartea îmi va fi martoră ! Dați-mi mîinile voastre și jurați-mi că ticălosul nu va rămîne nepedepsit. Cel care a intrat noaptea trecută ca un vrăjmaș în casa mea este Sextus Tarquinius. În loc să vină ca un oaspete, mi-a răpit bucuria vieții, aducînd-

du-mi nenorocirea. Aceasta însă va cădea pe capul lui, dacă voi veți ști să fiți bărbați !“

Toți îi jurau credință și-i mângiau sufletul rănit arătându-i că nu are nici o vină, ea cea siluită, ci ticălosul făptaș. Cu mintea se săvârșește mai întâi păcatul, nu cu trupul, și nu există vină acolo unde n-a existat premeditare ! Lucreția însă răspunse : „Voi veți ști ce i se cuvine acestui ticălos. În ce mă privește, deși mă absolv de păcat, nu mă voi sustrage morții, pentru ca nici o femeie pîngărită să nu mai supraviețuiască dezonoarei sale luînd-o de exemplu pe Lucreția ! Și spunînd acestea își înfipse în inimă pumnalul ascuns sub haină. Sîngele îi țîșni cu putere și Lucreția se prăbuși fără viață în strigătele disperate ale soțului și tatălui ei.

LIX În timp ce aceștia își plîng durerea, Brutus scoate din inima Lucreției pumnalul, din care picura sîngele, și ținîndu-l în față, rostește următoarele : „Jur pe acest sînge atît de nevinovat, înainte de a fi fost pîngărit de fiul regelui și vă iau martori și pe voi, o zei, că voi urmări pînă la capăt pe Lucius Tarquinius, pe nelegiuirea lui soție și pe nemernicii lui vlăstari și-i voi stîrpi de pe fața pămîntului prin sabie, prin foc sau prin orice alt mijloc voi avea la îndemînă și că nu voi mai îngădui să mai fie regi la Roma, nici lor, și nici altora de acum înainte !“ Brutus trecu apoi pumnalul lui Collatinus, apoi lui Valerius și Lucrețius încremeniți de mirare și întrebîndu-se de unde a răsărit această fire nouă în inima lui Brutus. Împreună ei depun jurămintul sacru, așa cum îl rostise Brutus.

Lăsînd la o parte vaietele, cu toții dau frîu liber mîniei și revoltei și îl urmează pe Brutus care îi și îndeamnă la dărimarea regalității. Ei scot din casă trupul neînsuflețit al Lucreției și îl duc în for. Toți cetățenii îi deplîng moartea, arătîndu-și mînia pentru această nouă nelegiuire a familiei regale. Nu e om care să nu se cutremure și să nu se jeluiască pentru cîte a pătimit de pe urma silniciei

regale. Poporul e mișcat pînă la lacrimi, atît de jalea tatălui, cît și de vorbele lui Brutus, care însă detestă lacrimile și lamentările inutile îndemnînd pe toți să ia armele și să pornească odată asupra vrăjmașului, pentru că sînt bărbați și pentru că trebuie să facă cinste numelui de roman ! Cei mai dîrzi dintre tineri, din propriul lor îndemn, fără să mai pregete, vin înarmați în jurul său. În jurul lor se adună și ceilalți flăcăi. Apoi o jumătate din ei rămîn la porțile Collatiei, ca să păzească orașul și pentru ca nu cumva să se dea de știre regelui de cele puse la cale. Cea-laltă jumătate formată din tineri bine înarmați, în frunte cu Brutus, pornește spre Roma. Acolo, ca și peste tot pe unde a trecut această mulțime înarmată, stîrnește groază și agitație. Însă cînd poporul vede că în fruntea cetelor înarmate merg chiar fruntașii cetății, atunci li se alătură fără teamă. Groaznica crimă săvîrșită nu a răscolit mai puțin suflarea din Roma, decît o făcuse la Collatia. De aceea, din toate ungherele orașului poporul dă năvală spre for.

După ce toți cetățenii s-au strîns în for, crainicul îi cheamă în jurul comandantului cavaleriei, dregătorie pe care o deținea atunci intimplător Brutus. Acesta, în discursul rostit în fața poporului, a lăsat deoparte firea și apucăturile pe care pînă în ziua aceea le simulase și dădu în vileag silnicia și desfrînarea lui Sextus Tarquinius, mîrșava-i nelegiuire, pîngărirea Lucreției și moartea cumplită a acesteia, jalea nespusă a tatălui, Lucretius Tricipitinus, căruia moartea fiicei i se părea și mai revoltătoare și mai tragică prin cauza acestei morți. A mai vorbit apoi despre tirania regelui însuși, despre suferințele și chinurile îndurate de poporul roman, silit să trudească în duhoarea cumplită a canalului și în noroiul șanțurilor. Bărbații romani, mîndri biruitori ai atîtor noroade, războinicii cu faimă altădată, au ajuns să fie astăzi niște bieți muncitori cu ziua, niște amăriți cioplitori în piatră. Brutus a mai amintit apoi și fărădelegea oribilă săvîrșită de Tar-

quinii asupra regelui Servius Tullius, a amintit și de fiica acestuia, trecînd cu caleașca peste leșul tatălui ei, și a invocat ajutorul zeilor răzbunători ai părinților.

Prin asemenea vorbe și, de bună seamă, cred, și prin altele mai cutremurătoare, care nu pot fi reproduse de cronicari cu aceeași forță cu care le-au simțit cei care au fost de față, Brutus convinge poporul îndîrjit să abroge puterea regelui și să poruncească exilarea lui Lucius Tarquinius cu soția și copiii săi. Brutus însuși a adunat pe toți tinerii care s-au oferit ca voluntari, i-a înarmat și a pornit spre tabăra de la Ardea, pentru a răscula și acolo armata împotriva regelui. El lăsă puterea în oraș lui Lucretius Tricipitinus, care mai fusese odată numit de rege în postul de prefect al orașului.¹

În timpul acestei învălmășeli, Tullia a fugit din palat, fiind pretutindeni întîmpinată de blestemele femeilor și bărbaților, care invocau umbrele morților, implorîndu-i să-i răzbune, împotriva patricienilor.

LX Cînd știrile despre această întîmplare au ajuns și în tabără, regele, înspăimîntat de noua situație, se îndreptă spre Roma, ca să înăbușe tulburările. Brutus (fiindcă presimțise că regele va veni la Roma) se abătu din cale, pentru a nu se întîlni cu el, încît mergînd pe drumuri diferite ei au ajuns cam în aceeași vreme : Brutus la Ardea, iar Tarquinius la Roma. Numai că regele Tarquinius a găsit porțile orașului zăvorîte : poporul îi hotărîse exilul. În schimb, pe eliberatorul poporului roman, armata romană din tabără l-a primit cu un nespus entuziasm. Îndată au fost izgonite din tabără odraslele regale. Doi dintre ei și-au urmat tatăl, care a pornit în pîrbiegie,

¹ *Praefectus Urbis*, una din cele mai vechi magistraturi romane, create în timpul regalității și continuate în perioada republicii, era locuitorul regelui în timpul absenței lui din Roma, asigurînd apărarea cetății romane. Avea prerogative juridice, preîndînd procesele politice. Putea convoca senatul.

ca să-și trăiască viața în surghiun în cetatea Caere, din țara etruscilor.

Sextus Tarquinius și-a căutat adăpost la Gabii, unde era ca și în regatul său, dar a fost răpit de victimele sale, care s-au răzbunat pentru atâtea nelegiuiri și tilhării săvârșite în trecut, omorându-l.

L. Tarquinius Superbus a domnit 25 de ani.

Regalitatea a durat de la întemeierea Romei și pînă la eliberarea ei, vreme de 244 ani. După regi, în comitiile centuriate¹ ale poporului au fost aleși la cîrma statului doi consuli², numiți în dregătorie de prefectul orașului, potrivit îndrumărilor date de Servius Tullius în constituția sa. Primii consuli romani au fost Lucius Iunius Brutus și Lucius Tarquinius Collatinus³.

¹ În *Comitia Centuriata* se întruneau cetățenii romani în formații militare, înarmați ca pentru război, în afara zidurilor cetății și aveau următoarele atribuții: alegeau magistrații supremi de la conducerea statului (consuli, censori, pretori); votau legile propuse de consuli, legea de recunoaștere a jurisdicției censorilor, aprobau declararea războiului, încheierea războiului, se pronunțau în apel asupra sentințelor grave care cereau pedeapsa cu moartea, exilul, bătaia sau interdicția de la apă sau foc.

² Consulatul era magistratura supremă a republicii, înființată în anul 500 î.e.n., după abolirea regalității. Cei doi consuli erau aleși de Adunarea poporului în Comitiile centuriate, pe timp de un an, cu un an înainte de intrarea lor în funcție (*consules designati*) și își exercitau prerogativele cîte o zi. Dispuneau de prerogative politice, militare, economice: convocau senatul și adunarea poporului, erau comandanți supremi ai armatei, avînd dreptul de viață și de moarte asupra tuturor cetățenilor în timp de război, controlau economia statului și tezaurul (*aerarium*); erau investiți cu depline puteri pentru a încheia tratatele de pace și alianțe în numele republicii prin *legati*, împuterniciții lor.

³ După tradiția istorică romană, cei doi consuli au funcționat în anul 246 a. U.c. (509 sau 507 î.e.n.).

CARTEA A II-A

REGELE ALUNGAT DE PE TRON COMPILEAZĂ
CONTRA REPUBLICII ROMANE, ATRĂGÎND DE
PARTEA SA PE FIIII LUI BRUTUS. MOARTEA LUI
BRUTUS CĂZUT PE CÎMPUL DE LUPTĂ

I De aici înainte voi descrie faptele trăite de poporul roman, în sfîrșit liber. atît din timp de pace cît și din timp de război, menționînd consuliile aleși în fiecare an, precum și puterea legilor care sînt mai presus de oameni. Trufia ultimului rege a dat prilejul să se vadă cît de dorită era această libertate. Este adevărat că primii regi au domnit în așa fel încît, pe bună dreptate, pot fi numiți cu toții fondatori ai unei anumite părți din oraș, fiindcă datorită lor populația romană, care se înmulțea, își clădea mereu noi locuințe.

Fără îndoială că însuși Brutus, care căpătase atîta faimă prin alungarea regelui Tarquinius Trușul, ar fi făcut cel mai mare rău poporului roman dacă ar fi detronat pe vreunul din primii regi, atunci cînd poporul dornic de libertate nu era încă destul de copt, ca să se poată bucura de ea. Căci ce s-ar fi întîmplat dacă toată această gloată de ciobani și de pribegi, alungați din sinul neamurilor vecine, ar fi obținut sub tutela templului sacru dacă nu libertatea, cel puțin impunitatea? Odată scăpați de teama puterii regale, ar fi început să fie agitați de ațîțările tribunicene. Ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi început neînțelegerile între plebei și senatori într-un oraș care le era străin, înainte de a-și încheia familii pecetluite prin dragostea față de soții și de copii și, în sfîrșit, dacă dragostea

de pământul pe care-ți duci viața și cu care te contopești de la o bucată de vreme nu i-ar fi unit cu sufletul de ceilalți oameni ? Din cauza dezbinărilor, statul, încă slab, s-ar fi destrămat ; în timp ce, în ambianța liniștită a unei puteri moderate, își dezvoltă în așa fel puterea sa încît, ajunsă la maturitate, această plantă fecundă poate purta fructul generos al libertății.

Deocamdată libertatea consta mai mult în cîrmuirea țării de către consuli aleși în fiecare an, iar nu prin micșorarea cu ceva a forței puterii regale. Primii consuli și-au păstrat toate drepturile, precum și toate însemnele foștilor regi. Atît s-a avut în vedere : pentru ca mulțimii să nu i se pară că teroarea s-a dublat, s-a hotărît ca însemnele consulilor ¹ și fasciile să-i însoțească pe rînd pe fiecare din consuli.

Brutus a fost acela care s-a bucurat dintîi de dreptul de a fi precedat de lictori cu fasciile lor, bineînțeles cu îngăduința colegului său. Brutus care a fost nu numai un luptător vajnic pentru cauza libertății, a devenit mai tîrziu un și mai zelos apărător al ei. Astfel, înainte de orice, a cerut întregului popor, însetat de noua libertate, să jure că va lupta pentru ea și nu va îngădui vreodată pe vreun alt rege la conducerea statului, ca nu cumva mai tîrziu să fie momit cu tot soiul de daruri, sau cu făgăduieli îmbietoare.

Apoi, ca să mărească puterea senatului, al cărui număr de membri scăzuse simțitor, fiind suprimați de rege, Brutus a ridicat și introdus în senat fruntași din rîndurile clasei cavalerilor, completînd numărul senatorilor la trei sute ². De atunci datează obiceiul de a numi pe unii se-

¹ Însemnele consulare erau : haina albă festivă (*trabea*), sceptrul de fildes (*scipio*) și coroana de aur.

² Brutus a mărit numărul senatorilor la 300, prin alegerea a 164 de noi senatori din rîndurile patricienilor și a plebeilor bogați. Tărciniliu Superbu suprimase și exilase numeroși senatori, socotiți adversarii săi, pentru a le confisca averile.

natori „părinți“ iar pe alții „conscriși“, căci erau numiți „conscriși“ adică „trecuți în registre“, cei care fuseseră chemați să facă parte din noul senat.¹ Această măsură a contribuit de minune la armonia cetății și la apropierea sufletului poporului de patricieni.

(În continuare, în cap. II și III sînt relatate măsurile de întărire a consulatului. În acest context este explicată și renunțarea la consulat a lui Tarquinius Collatinus, la cererea poporului, care nu avea încredere în el, deoarece era rudă cu familia regală. Apoi sînt relatate uneltirile familiei regale care, folosindu-se de nemulțumirile unor tineri din fosta camarilă, complotază recucerirea puterii. O solie a Tarquiniilor, trimisă la Roma să ceară restituirea averii acestora, pune la cale un plan prin care, cu ajutorul unor tineri de neam mare, familia regală intră în Roma pe ascuns, în timpul nopții.)

IV Acest plan a fost comunicat mai întîi fraților Vitellius și Aquilius. Sora Vitelliilor era căsătorită cu consulul Brutus și din această căsătorie rezultaseră doi fii, care acum erau în floarea tinereții, Titus și Tiberius. Unchii lor, îi admit în conspirație și mai adaugă cîțiva complici din rîndul tinerilor patricieni a căror nume a fost șters de vreme.

Între timp, pentru că senatul decretase să fie înapoiate bunurile casei regale, trimișii regelui își tot făceau de lucru prin Roma, sub pretextul răgazului obținut din partea consulilor, pentru a-și procura niște vechicule în care să transporte averile regale obținute. În acest timp ei se

¹ În latinește *patres et conscripti* formulă pentru distingerea noilor senatori, aleși, de vechii reprezentanți ai patricienilor. Ulterior s-a suprimat conjuncția *et* rămînînd formula *patres conscripti*, prin care erau înțeleși toți senatorii

consfătuiesc cu conspiratorii și-i conving, după multe stăruințe, să le dea o scrisoare pentru Tarquinii. Căci altfel cum ar putea crede Tarquinii că ceea ce le vor transmite în legătură cu probleme atât de importante sînt lucruri adevărate și nu plăsmuite? Atunci tinerii le înmînează o scrisoare drept cheazășie a fidelității lor. Numai că această greșală le-a dat în vileag tot planul lor mirșav. Căci în ajunul plecării trimișilor regali la curtea Tarquiniilor, după ce au luat masa de seară, întîmplător chiar la locuința Vitelliilor, conspiratorii au discutat între ei multe lucruri — cum era și firesc — dar în primul rînd punerea în aplicare al noului plan, îndepărtînd din rîndurile lor pe toți cei suspecti. Numai că, din frînturile de conversații auzite, unul dintre sclavi a dat de firul întregului complot, cu atât mai mult cu cît el simțise mai dinainte ceea ce se pusese la cale. El așteptă doar prilejul ca tinerii conspiratori să înmîneze scrisoarea solilor regelui, incredințat că dacă va pune mina pe acea scrisoare, nu va mai fi nevoie de o altă dovadă. Cînd sclavul a văzut că scrisoarea a fost într-adevăr înmînată, a adus totul la cunoștința consulilor. Aceștia și-au părăsit locuința, dînd dispoziții să fie arestați de îndată și oamenii regelui și conspiratorii. Tot complotul urzit a fost înăbușit fără nici o zarvă. Cea dintîi grijă a consulilor a fost să nu dispară scrisoarea cu pricina. Toți trădătorii au fost băgați fără întîrziere la închisoare, în lanțuri. O vreme au stat la îndoială în legătură cu solii regelui și cu toate că existau dovezi sigure de vinovăție și puteau să-i trateze ca dușmani ai patriei, respectul față de dreptul ginților a prevalat.

* V În ce privește bunurile regelui, a căror restituire se hotărîse mai înainte, chestiunea a fost readusă în discuție Senatulului. Senatorii, indignați peste măsură, interzic, pe de o parte, să i se mai restituie ceva regelui și familiei

sale, pe de altă parte se împotrivesc confiscării averii regale în folosul statului și hotărâsc ca toate aceste bunuri să fie lăsate pe seama poporului, spre a le prăda în voie, pentru ca între cetățenii poporului roman, care s-au înfruptat din prăzi, și între familia regală a Tarquiniilor să nu mai fie niciodată pace. Terenurile Tarquiniilor situate între oraș și Tibru, au fost hărăzite lui Marte și de atunci aceste terenuri poartă numele de „Cîmpul lui Marte“. Se spune că tocmai în acest timp griul dăduse în copt. Însă fiindcă se socotea un sacrilegiu folosirea roadelor acestui teren, senatul a trimis o mulțime de oameni să-l secere, să-l încarce cu paie cu tot în coșuri și să-l arunce în Tibru, a cărui apă în mod obișnuit avea un curs leneș în zilele calde de vară. Se spune că în unele locuri mai uscate griul acoperit cu mil a rămas pe loc. Acolo s-a format încet, încet o insulă, datorită și aluviunilor aduse întimplător de fluviu. Acolo, după cum cred eu, s-a mai adăugat ulterior pământ, iar mîna omului a ajutat ca terenul să ajungă atît de înalt și solid, încît să susțină temple și portice.

După ce proprietățile regale au fost devastate, toți trădătorii au fost judecați și condamnați la moarte. Execuția lor a fost cu atît mai cutremurătoare cu cît consulul, obligat de funcție, trebuia să ia asupra-și sarcina pedepsirii propriilor fii, vinovați de înaltă trădare, deși ca tată s-ar fi convenit să stea cît mai departe de această priveliște. Ursita a vrut ca el însuși să poruncească execuția vinovaților.

Tinerii cei mai cunoscuți din Roma au fost legați la stîlp, însă ochii mulțimii erau ațintiți, în primul rînd, asupra celor doi fii ai consulului, de parcă ceilalți ar fi fost niște ființe fără însemnătate. Toți cei de față nu simțeau nici un fel de milă față de cei osîndiți, căci prin ticăloasa lor faptă meritaseră această pedeapsă, dar ei nu puteau înțelege cum tocmai fiii lui Brutus se lăsaseră tirîți în vîltoarea nelegiurii, trădîndu-și patria și poporul chiar în anul în care se dobîndise libertatea? „Ei l-au

trădat pe tatăl lor, Brutus, salvatorul patriei, au trădat consulatul creat în casa lor, au trădat senatul, au trădat poporul și tot ce e mai sfânt și aparține zeilor și oamenilor ! Și pentru cine au trădat ? Pentru un rege trufaș și un învrăjbit exilat !“

Consulii au pășit spre jilțurile lor oficiale, iar lictorii au fost trimiși să aducă la îndeplinire execuția. Condamnații sînt dezbrăcați și bătuți cu vergile pînă-și dau duhul, după care li se taie capetele. În tot acest timp, tatăl lor, cu trăsăturile feței încremenite, era ținta privirilor popoului, care voia să vadă cum își face datoria și cum su-praveghează execuția pedepsei impuse de legile statului.

După pedepsirea vinovaților, pentru ca această pildă să rămînă veșnic în memoria oamenilor și spre a se feri totdeauna de asemenea nelegiuiri, s-a dat o bogată recompensă din tezaurul public sclavului care a denunțat pe complotiști, acordîndu-i-se în plus libertatea și cetățenia romană. El se pare că a fost primul sclav eliberat prin vindicta¹. Unii înclină să creadă că numele acestei vergi se trage de la acest sclav care se numea Vindicus. De atunci s-a creat obiceiul ca sclavii care sînt eliberați în felul acesta să primească și cetățenia romană.

VI Ducîndu-se vestea de cele întimplate, Tarquinius, infuriat nu numai de necaz -- căci i se spulberaseră toate speranțele -- dar mai cu seamă din cauza urii care-l cuprinsese înțelegînd că pe viitor calea vicleșugului îi este închisă, a început să bată la porțile tuturor cetăților etrusce cu plingeri, socotind că acum e momentul să urzească pe față războiul. În primul rînd, se plinse veienților și tarquiniilor, pe care-i rugă să nu-l lase pe el, singe din singele lor, să piară în surghiun și mizerie împreună

¹ Vindicta era procedura prin care pretorul sau lictorul atîngea cu o vargă (*vindicta*) de 3—4 ori capul sclavului care urma să obțină libertatea.

cu tinerii săi fii, în văzul tuturor, după ce a sărăcit, el, care fusese în trecut un domnitor atât de puternic. Roma a apelat și la alți străini ca să-i aibă regi și tocmai el, care fiind pe tron se străduia să mărească puterea poporului roman printr-un nou război, să fie alungat din țară, și încă de către rudele sale, printr-o mîrșavă conspirație ! Dar fiindcă uzurpatorii tronului său și-au dat seama că nici unul din ei nu e la înălțimea sa pentru a-l înlocui la conducere, au rămas toți la cirna statului, împărțindu-și atribuțiile. Averile sale au fost date ca pradă poporului, ca să nu mai rămînă nici un cetățean fără pată, în urma unei astfel de fărâdelegi. El încearcă acum să-și ia înapoi patria și tronul și să-i pedepsească pe cetățenii ingrati. De aceea să facă tot ce le stă în putință și să-l ajute, ca să-și răzbune și ei vechile jigniri și nedreptăți, legiunile nimicite de către romani și ogoarele răpite.

Toate acestea i-au impresionat pe veienți și toată populația acestora se agita, strigînd amenințător că trebuie să spele odată rușinea, mai ales acum cînd au în fruntea lor un comandant roman, și să redobîndească ceea ce au pierdut de pe urma războiului. Numele de Tarquinius și înrudirea cu regele nu-i lăsară deloc nepăsători pe tarquini. Aceștia socoteau că e o cinste pentru dinșii ca unul dintre ai lor să domnească pe tronul Romei. De aceea, oștirile celor două cetăți l-au urmat pe Tarquinius cel Trufaș, ca să-l ajute să-și recapete tronul și să-i pedepsească prin acest război pe romani.

Cînd trupele vrăjmașe au pătruns pe teritoriul roman, consulii le-au întîmpinat cu oastea lor. Valerius comanda pedestrima, care mărșăluia pe patru coloane, iar Brutus conducea cavaleria, care forma avangarda și care porni la cercetarea terenului. Dușmanul procedă și el în același mod. Cavaleria veienților se găsea în fruntea pedestrimii și era comandată de Arruns, fiul regelui. Imediat în spatele cavaleriei venea regele cu legiunile sale. Cînd Arruns îl recunoscu pe consul în depărtare, după lictorii săi, și

cînd, apropiindu-se mai mult, se convinse și după chip că e Brutus, se făcu roșu de minie și strigă alor săi: „Asta-i acel care ne-a scos din patria noastră ca pe niște surghiuniți. Iată-l, iată-l cît de trufaș pășește, împodobit cu distincțiile primite de la noi. O, zei, răzbunători ai regilor, ajutați-ne!” Apoi dădu pîteni calului și se aruncă plin de furie asupra consulului. Brutus își dădu seama că el e ținta acestui atac. De aceea, socotind că e o cinste ca mai întîi ei, comandanții, să-și dovedească vitejia pe cîmpul de bătaie, se năpusti dornic de luptă asupra dușmanului său. Ei se năpustiră unul asupra celuilalt cu o înverșunare atît de mare, încît nici unul din ei nu se gîndise să-și ferească trupul la adăpostul scutului¹, ci căuta să-și rănească cu orice preț adversarul. Și, într-adevăr, sulile lor le-au străpuns scuturile în același timp, astfel încît amîndoi s-au prăbușit de pe cai, în agonie. În același timp, începu să se desfășoare și lupta celor două cavalerii, iar nu mult după aceea se încheștară și pedestrimile.

Victoria stătea în cumpănă, și unii și alții avînd sorți de izbîndă. Ambele tabere au învins la aripa dreaptă și au fost învinse la aripa stîngă. Dar în cele din urmă veienții, care în mod obișnuit erau biruiți de romani, au fost puși pe fugă și împrăștiați. În schimb, tarquinii, noii dușmani ai romanilor, nu numai că au izbutit să le țină piept acestora, ba chiar, în sectorul lor, i-au împins înapoi.

VII Cînd au văzut cum s-a desfășurat lupta, Tarquinius și etruscii săi au fost cuprinși de o panică atît de mare încît, renunțară la bătălia începută; ambele armate, și cea a tarquiniilor și cea a veienților, s-au pus în mișcare, pornind în tăcerea nopții, fiecare spre ținuturile ei. S-a dus vestea și despre o minune cu prilejul acelei

¹ În lat. *parma*, care era scutul mic de formă rotundă, arma de apărare a cavaleriei și pedestrimii ușoare, confecționat din lemn și căptușit cu piele.

bătălii : se spune că în liniștea nopții ostașii ambelor armate ar fi auzit o voce năprasnică dinspre pădurea Arsea¹ (ei au crezut că e chiar glasul zeului Silvanus²) care ar fi spus : „De la etrusci a căzut pe cîmpul de bătaie un ostaș mai mult ; în acest război romanul a rămas învingător.“ Chiar așa s-a și întîmplat, căci romanii au plecat ca niște învingători, iar etruscii ca niște învinși. Într-adevăr, după ce s-a luminat, nu s-a mai văzut pe cîmpul de luptă nici picior de dușman. Consulul Publius Valerius a ordonat să se strîngă toate trofeeze și după aceea s-a întors în triumf la Roma. Înarmorintarea cologului său de consulat a fost oficiată cu toată pompa cuvenită. Însă cinstirea cea mai mare a adus-o dispărutului doliul public și, în mod deosebit, hotărîrea pe care au luat-o femeile de a purta doliu după el un an întreg, ca pentru un tată, pentru că el fusese acela care răzbutase cinstea profanată a Lucreției.

După aceea, consulul care supraviețuise războiului, așa cum îndeobște simțămintele mulțimii sînt schimbătoare, nu numai că și-a pierdut toată simpatia de care se bucurase dar se văzu chiar bănuir de o groaznică învinuire. I se dusesse vestea că vrea să pună mîna pe tronul regilor, și aceasta, pentru că, pe de o parte, nu îngăduise să fie ales un coleg de consulat în locul lui Brutus, iar pe de altă parte își ridică și un palat mărș pe colina Velia³, într-un loc întărit, care domină împrejurimile și care putea să devină o cetățuie inexpugnabilă.

Deoarece aceste vorbe răspindite pe seama lui și crezute îndeobște îi tulburau sufletul, Valerius convocă poporul la adunare ; apoi, ordonînd lictorilor săi să încline

¹ Situată lîngă colina Janiculum, între Via Aurelia și Via Claudia, peste Tibru.

² Divinitatea pădurilor.

³ Înălțime în estul forului, pe care îl delimita de Colisseum.

fasciile urcă la tribună. Această înclinare a însemnelor puterii suverane în fața mulțimii i-a făcut plăcere acesteia, deoarece era o recunoaștere fățișă că autoritatea și puterea poporului sînt mai presus de ale consulului. Valerius făcu apel la popor să asculte cu luare aminte ce vrea să spună. Întîi el își lăudă tovarășul de consulat și norocul aceluia, deoarece, după eliberarea patriei, a urcat pe cea mai înaltă treaptă a cinstei, fiind în slujba intereselor poporului, și s-a stins în culmea gloriei, înainte ca aceasta să nască pizma oamenilor. În schimb el, Valerius, a supraviețuit gloriei sale, ca să fie pizmuț de oricare netrebnic. Din eliberator al patriei, a ajuns să fie socotit în rîndul Aquiliilor și Viteliilor. „Atît mi-ați prețuit voi virtuțile încît să fiți în stare acum să aruncați cu noroi în mine, prin asemenea bănuieli josnice ? Eu, dușmanul cel mai înverșunat al regalității, să ajung să fiu învinuit de crima că uneltesc să ocup tronul ? ! Aș fi putut crede eu vreodată că voi insufla teamă concetățenilor mei, chiar în cazul cînd mi-aș fi ridicat casa alături de templele zeilor pe Capitoliu, în vîrfurile cetății ? Atît de puțină greutate are renumele meu în ochii voștri ? Atît de temeinică este încrederea de care mă bucur în fața voastră, încît să atîrnie mai greu în cumpănă casa și locul unde locuiesc eu, decît cine am fost și cine sînt în viață ? Cetățeni, casa lui Publius Valerius nu va mai fi construită, ca să nu mai stea în calea libertății voastre ! Velia va rămîne la dispoziția voastră, numai pentru casele voastre. Eu nu numai că-mi voi construi casa la șes, ci chiar la poalele colinei, pentru ca voi să vă aveți locuințele deasupra casei mele, a concetățeanului vostru suspectat de voi. Să-și construiască pe Velia case aceia dintre voi, care în lupta pentru libertate cred că au merite mai mari ca Publius Valerius !“

Și de îndată tot materialul de construcție a fost transportat la poalele Veliei, iar casa lui Publius Valerius a fost zidită în partea cea mai de jos a colinei, acolo unde este acum templul divinității Vica Pota¹.

REGALITATEA RECURGE LA SPRIJINUL LUI PORSENNA, REGELE ETRUSCILOR, PENTRU A-ȘI RECĂPĂTA TRONUL

IX Tarquinii și-au găsit refugiul la Lars² Porsenna, regele etruscilor, în capitala lor Clusium³. Acolo ei s-au străduit din răputeri să-l convingă pe Porsenna să nu îngăduie ca Tarquinii, care sînt coborîtori din strămoși etrusci, care au același singe în vine și poartă același nume cu al lui, să-și ducă viața în condițiile groaznice ale surghiunului. Tarquinii se insinuară pe lângă Porsenna și-l convinseseră pînă la urmă să nu lase nepedepsită alungarea lor de pe tron. Căci prin acest precedent se va crea un obicei pentru posteritate de a răsturna regii fără teama de a fi pedepsit. Libertatea prin firea ei este desul de ademenitoare și de plăcută. Dacă regii nu-și vor apăra tronul cu aceeași înverșunare cu care cetățenii unui stat luptă pentru obținerea și păstrarea libertății poporului, atunci va veni o vreme cînd pătura de jos a poporului va fi egală cu cea a aristocraților și nu va mai fi nici o personalitate proeminentă, nici un conducător politic care să se ridice deasupra celorlalți cetățeni într-un stat. Și atunci pe veci adio și tronului regal și regalității, deși aceasta este ocîrmuirea cea mai frumoasă din lume și pentru zei și pentru oameni.

¹ Era templul divinității abstracte Victoria, construit la poalele Veliei, la nord de Palatin.

² Lars, în limba etruscă, înseamnă domn, fiind titulatura regilor etrusci.

³ Azi Chiusi, centru important, unul din cele 12 orașe ale confederației etrusce, situat la sud de lacul Clusinus.

Porsenna, care socotea că este o mare cinste pentru poporul etrusc ca pe tronul Romei să fie un rege, și mai cu seamă un rege de neam etrusc, a pornit cu oastea sa asupra Romei. Niciodată în trecut senatul roman n-a fost într-o panică mai cumplită ca atunci, atât de puternic era în acea vreme statul etrusc de la Clusium și atât de vestit era numele lui Porsenna ! Senatorii se temeau nu numai de etrusci, noii lor vrăjmași, ci și de proprii lor concetățeni, căci se gîndeau că plebeii intrați în panică îl vor primi pe regele Tarquinius și pe cei care îi rămăseseră devotați, și odată cu restaurația regalității vor dispărea și libertatea și liniștea în țară. Pentru aceste motive senatul s-a străduit să cîștige plebea de partea sa, copleșind-o cu atenție și binefaceri. Așa spre exemplu, s-a preocupat în mod deosebit de aprovizionarea cu grîne a plebei, trimițîndu-și pretutindeni reprezentanții ca să procure cereale, fie de la volsci, fie de la Cumae. Apoi senatul a luat pe seama statului extracția și dreptul de exploatare a sării, care era un articol foarte căutat și care era speculat de negustori prin prețuri foarte ridicate. Apoi plebeii au fost scutiți de vamă, precum și de dările pe proprietățile agricole, iar aceste impozite au fost lăsate în sarcina celor bogați, care trebuiau să fie împovărați acum cu toate greutățile, fiindcă lumea nevoiașă avea destulă bătaie de cap și era destul de împovărată cu creșterea numeroșilor lor copii. Și astfel această grijă a senatului pentru nevoile poporului a făcut să dispară neînțelegerile și să se mențină solidaritatea tuturor cetățenilor chiar și în timpul asediului și foametei, iar numele regilor să fie la fel de urît și de cei din fruntea cetății, și de ultimii cetățeni. Și niciodată după aceste evenimente n-a mai existat cineva care să cîștige prin viclenie o atât de mare popularitate cum reușise atunci să obțină prin bună cîrmuire întregul senat roman !

X La apropierea inamicului de Roma toți locuitorii de la țară se refugiară în oraș; paza cetății fu asigurată de posturi fixe. O parte a orașului era protejată de ziduri, iar cealaltă de Tibru care curgea prin fața cetății. Însă podul de lemn de peste Tibru ar fi deschis drumul etruscilor către Roma, dacă n-ar fi existat (și aceasta a fost în ziua aceea singura mărturie a norocului Romei) un bărbat, Horatius Cocles¹ care din întâmplare fusese însărcinat cu paza podului. Acesta văzînd că Janiculum a fost cucerit prin surprindere, că dușmanii coboară cu repeziciune colina și că ai săi, în grupuri înspăimîntate, își părăsesc pozițiile și aruncă armele, le iese înainte oprindu-i și punînd stavilă retragerii lor; el ia ca martori zeii și credința oamenilor, el le arată că zadarnic fug și-și părăsesc posturile: că dacă trec podul și-l lasă liber în urma lor, în curînd vor fi mai mulți vrăjmași în Capitoliu și pe Palatin, decît pe Janiculum. De aceea el îi îndeamnă, îi roagă stăruitor, să rupă podul cu topoarele, cu focul, cu tot ce au la îndemină, să facă ceva; cît despre el va încerca atît cît poate un singur om să stăvilească atacul dușman. Și îndată Cocles se postează la intrarea podului, cu armele în mînă, încercînd să stăvilească puhoiul etruscilor. Datorită acestui curaj nemai-pomenit el stîrni stupoare printre romanii care întorse-seră spatele și părăseau lupta. Atunci, de rușine i se mai alăturară doi romani, Spurius Larcius și Titus Herminius, vestiți prin originea și prin faptele lor de arme.

Cocles, împreună cu cei doi, a reușit să oprească o bucată de vreme atacul etruscilor, care se năpustiseră ca

¹ După istoricul grec Polybios (*Istoriei*), Horatius Cocles ar fi căzut eroic în luptă, apărînd podul. Plinius cel Bătrîn în *Historia Naturalis*, 34, XIII, menționează că a văzut statuia eroului în for.

o furtună asupra lor. Când mai rămăsese o mică parte din pod nedărîmată ostașii romani îi strigară să se retragă, dar Cocles, după ce-i sili să plece pe cei doi tovarăși ai săi își îndreptă amenințător ochii spre căpeteniile etruscilor, cînd certîndu-i pe fiecare în parte, cînd ocărîndu-i în bloc : „Slugoi ai regilor trufași ! Ați uitat de libertatea voastră și veniți acum s-o răpiți pe-a altora ?”

Multă vreme etruscii au stat pe loc, invitîndu-se unul pe altul să înceapă lupta. În cele din urmă însă i-a copleșit rușinea și atunci, scoțînd un strigăt puternic, aruncară în singurul luptător roman o ploaie de lănci. Dar cum toate lăncile s-au înfipt în scutul romanului și cum acesta continua cu aceeași încăpăținare să-și mențină poziția la pod, etruscii încercară să-l lichideze printr-o năvală. Dar zgomotul făcut de podul care se prăbuși pe neașteptate, precum și strigătul scos de romani, ca semn că treaba s-a sfîrșit, i-a încremenit de spaimă pe etrusci, zădărnîcîndu-le intenția. Atunci Cocles strigă : „Tată Tibrule, tu apă sfîntă, primește-mă pe mine și aceste arme ale mele și apără cu valurile tale binefăcătoare pe ostașul roman !” Și cu aceasta se aruncă înarmat în Tîbru. Cu toată grindina de lănci abătută asupra lui, el a izbutit să străbată fluviul înot și să ajungă teafăr și nevătămat la mal, la ai săi, după ce săvîrșise o faptă, care va găsi în posteritate mai multă faimă decît credit.

Întreaga Romă i-a fost recunoscătoare. Pentru fapta lui vitejească, i s-a ridicat o statuie de marmoră în for și i s-a dăruit un ogor de mărimea suprafeței pe care a putut s-o înconjoare cu plugul într-o zi. Apoi, pe lingă cinstirea lui de către stat, s-a bucurat și de recunoștința cetățenilor, care, cu toate marile lipsuri din acea vreme, au contribuit, fiecare după puterea lor, la răsplata eroului.

XI După ce primele încercări de a pătrunde în Roma i-au fost zădărnice, Porsenna și-a schimbat planul, recurgînd de astă dată la asediu : el își instalează un corp de pază pe Janiculum și-și întinse tabăra pe un teren neted, în apropierea Tibrului. Apoi aduse acolo ambarcațiuni din toate părțile, ca să supravegheze ieșirile din cetate și să împiedice orice transport de cereale la Roma și ca să-și poată trece trupele prin diferite puncte, de pe un țărm pe celălalt, în scopul prădăciunilor, ori de cîte ori s-ar fi oferit vreun prilej.

În scurt timp Porsenna a stîrnit atîta panică în împrejurimile Romei, în toate satele și ogoarele romane, încît locuitorii și-au dus la adăpostul zidurilor cetății nu numai bunurile lor, dar și cirezile de vite și nimeni nu îndrăznește să le alunge dincolo de porți.

Consulii romani i-au lăsat pe etrusci să-și facă de cap, nu atît din teamă, cît urmărind un anumit plan. Căci și consulul Valerius se frămînta în tot chipul, să găsească un prilej favorabil pentru a-i ataca pe asediați pe neașteptate, cu gîndul să-i surprindă răzlețiți în cît mai multe grupuri. De aceea îi lăsa pe etrusci să cutreiere nestîngerii după prăzi neînsemnate, pîndind momentul favorabil dezlănțuirii unei acțiuni de mari proporții. Totodată, pentru a-i ademeni și mai mult să se apropie, el ordonă romanilor să scoată din cetate, pe cîmp, toate cirezile de vite, prin poarta Esquilină¹, care era cea mai îndepărtată de dușman. Valerius era convins că etruscilor li se va aduce la cunoștință aceasta de către sclavii necredincioși, care, lihnii de foame, cutreierau împrejurimile în timpul asediului.

Într-adevăr, etruscii au aflat de toate acestea prin informațiile date de un sclav fugit și au trecut Tibrul cu efec-

¹ Era situată în partea estică a Romei

tive mai mari, în speranța că vor putea prinde toate vitele. De aceea, consulul Valerius dădu ordin lui T. Herminius să ocupe cu un număr de ostași o poziție bine mascată în vecinătatea celei de-a două pietre miliare¹, pe Via Gabinia², iar lui Spurius Larcius să aștepte cu o ceată de tineri, aleși unul și unul, la poarta Collina³, pînă va trece vrăjmașul, apoi să-l atace, ținîndu-l în loc și zădărnîcîndu-i retragerea peste Tibru. Celălalt consul, T. Lucretius, a ieșit pe poarta Naevia⁴ cu cîteva manipule de ostași, iar el, Valerius, și-a luat cu sine cohortele sale formate din ostași aleși, așezîndu-și tabăra pe muntele Coelius. Chiar acolo consulul Valerius a ieșit în întîmpinarea etruscilor. Cînd a auzit zarva, Herminius a ieșit din ascunzătoare și a căzut drept în spatele etruscilor, care se îndreptau spre Valerius, începînd măcelul. În același timp răsunară strigăte și din stînga și din dreapta : aici dinspre poarta Collina, dincolo dinspre Naevia, astfel înconjurați, etruscii care umblau după prăzi, neavînd nici forțe suficiente, nici vreo cale de fugă deschisă, fură măcelăriți pînă la unul. Așa s-a pus capăt incursiunilor de jaf ale etruscilor.

MUCIUS SCAEVOLA

XII Porsenna continua asediul Romei, iar în cetate domnea o sărăcie cumplită din lipsa hranei. Regele etrusc nădăjduia că va fi în stare să cucerească Roma prin as-

¹ Piatra miliară (*cippus* sau *lapis*) era semnul indicator marcînd pe șosele, la fiecare mie de pași (1478,80 m), direcțiile și distanțele dintre localități.

² Lega Roma de orașul Gabinii, în continuarea cunoscutei șosele Via Appia.

³ Se găsea în nord-vestul orașului.

⁴ Se găsea în partea sudică a orașului, către Aventin.

teptare. Atunci M. Scaevola, un tânăr nobil, considerînd că e nedemn pentru poporul roman, care nici cînd era sclav sub regi nu fusese împresurat în nici un război și de nici un dușman, să fie atacat tocmai acum cînd e liber de aceiași etrusci ale căror armate le-a împrăștiat de atîtea ori, se gîndi să spele această rușine printr-o faptă și măreață și curajoasă în același timp. Mai întîi el se hotărî, din propriu îmbold, să pătrundă în tabăra dușmană. Apoi, de teamă ca nu cumva, plecînd în ascuns și fără ordinul consulilor, să fie prins din întîmplare de străjile romane și luat drept dezertor (învinuire ușor de crezut în situația de atunci a Romei) Mucius se înfățișă senatului, spunînd : „Părinți conscriși ! Vreau să trec Tibrul și, dacă pot, să pătrund în tabăra dușmană, însă nu pentru pradă și nici să mă răzbun pe etrusci pentru jaf, ci, dacă cerul mă va ajuta, să săvîrșesc o faptă cu mult mai memorabilă !“

Senatorii îi încuviințară hotărîrea. Mucius își ascunse un pumnal sub veșmînt și plecă. Ajuns în tabăra etruscă el se opri lingă tribuna regelui Porsenna, unde mulțimea era mai deasă. Întîmplător, tocmai atunci se plătea solda ostașilor. Pentru că secretarul regelui se afla împreună cu acesta și avea cam aceleași însemne și podoabe, pentru că vorbea cu toți cei din jur și pentru că spre acesta se îndreptau îndeobște ostașii, Mucius, temîndu-se să întrebe care dintre cei doi e Porsenna, pentru ca nu cumva să se demaște, de vreme ce nu-și cunoaște regele, se lăsă împins de ursită și în locul regelui îl ucise pe secretarul acestuia. Apoi, încercă să se strecoare printre rîndurile dese ale etruscilor buimăciți, cu ajutorul aceluiași pumnal, mînjit acum de sînge ; dar, dîndu-se alarma și toată lumea alergînd într-acolo, slujitorii regelui au putut pînă la urmă să-l prindă. Condus în fața tribunei regelui, cu toate că

știa ce-l așteaptă, nu numai că nu tremura deloc, ci dimpotrivă tot el insufla groază celor din jur.

„Sînt cetățean roman, le spunea Mucius. Mă numesc Caius Mucius. Intrînd aici ca dușman, am vrut să-l ucid pe dușmanul patriei mele. Așa cum am avut curaj pentru această faptă, la fel îl am și acum cînd înfrunt moartea. A fi roman înseamnă și a întreprinde fapte mărețe și a îndura chinurile cele mai grele. Aceste simțăminte nu le am numai eu. În urma mea se înșiruie un întreg convoi de tineri care aspiră la această supremă cinste. În această grea cumpănă pentru viața ei, fii gata rege, dacă-ți, dă mîna, să te lupți ca să-ți aperi viața în orice clipă! Vei avea în orice moment, chiar aici, la intrarea în palat, un dușman de moarte înarmat! Noi, tineretul roman, îți declarăm război! Să nu crezi că va fi vorba de front, de luptă, ori de vreo bătălie dusă după toate regulile războiului! Totul se va petrece între tine, rege, și fiecare dintre noi!”

Deoarece regele în culmea miniei, dar și înspăimîntat de pericol, porunci să fie înconjurat de foc și să fie în acest fel omorît, dacă nu dezvăluie pe loc despre ce uneltiri e vorba și ce amenințări îl pîndesc, Mucius îi replică: „Pentru tine fac acest lucru, ca să-ți dai seama ce puțin preț pun pe trupul lor acei care năzuiesc spre o mare glorie!” Și Mucius își puse mîna dreaptă pe cărbunii aprinși pentru sacrificiu. Deoarece Mucius nu se arăta impresionat de durerile arsurilor, de parcă i-ar fi pierit orice simțire, Porsenna, înmărmurit, ca în fața unei minuni, sări din jilțul său regesc, dădu poruncă să fie îndepărtat numaidecît tînărul de la altar și spuse: „Du-te de aici, tu, care îndrăznești să-ți pricinuiești suferințe mai grozave decît cele pe care ți le-aș fi hărăzit eu! Ți-aș ura să te ajute cerul ca să fii toată viața un viteaz, dacă această viteză ar fi pusă în slujba patriei mele. Așa însă,

potrivit drepturilor războiului, îți dau drumul să pleci de aici, teafăr și nevătămat.“

La aceste cuvinte, Mucius, ca pentru a-și arăta recunoștința, spuse :

„Într-adevăr, fiindcă vitejia se bucură în ochii tăi de toată cinstirea, ca să-ți plătesc pentru atitudinea ta mărinimoasă, ei bine, îți spun acum ceea ce niciodată n-ai fi putut afla prin amenințări : trei sute de romani, fruntașii tineretului, am jurat să scăpăm de tine, ucigându-te pe această cale. Sortii m-au desemnat întâi pe mine. Ceilalți tovarăși ai mei vor sosi pe rînd, unul după altul, la vremea potrivită, pînă cînd, cu vrerea ursitei, vei fi ucis.“

XIII Solii trimiși de Porsenna l-au însoțit pînă la Roma pe Mucius, care a primit porecla de Scaevola¹, din cauza pierderii mîinii drepte. Pe regele etruscilor l-a înspăimîntat această întîmplare în care viața lui atîrnase de un fir de ață, fiindcă de bună seamă n-ar fi scăpat, dacă Mucius Scaevola nu și-ar fi greșit ținta. Gîndul că trebuia de atîtea ori să înfrunte primejdia atacului, din partea atîtor necunoscuți cîți juraseră să-l suprime, l-a silit în cele din urmă pe Porsenna să ofere pace romanilor.

El încercă în zadar să includă între condițiile de pace reîntoarcerea familiei regale, dar făcu aceasta mai mult pentru că nu putea să le refuze Tarquiniilor acest demers decît din convingerea că nu va primi un refuz. În schimb el a smuls ținutul ocupat de romani de la veienți, punind și condiția ca, în schimbul retragerii garnizoanei sale de pe colina Janiculum, să primească zălog un număr de ostateci.

Aceste condiții odată acceptate și pacea încheiată, Porsenna își retrase armata de pe Janiculum și părăsi teritoriul roman

¹ Stîngaciul.

Senatul i-a dat în dar lui Mucius Scaevola, pentru fapta sa vitejească, un teren, care mai pe urmă a căpătat denumirea de „livezile lui Mucius“.

EPISODUL CLOELIEI, O FECIOARĂ ROMANĂ CARE SALVEAZĂ UN CONVOI DE OSTATICE DATE LUI PORSENNA

Pentru că romanii au știut să cinstească cum se cuvine isprava lui Mucius, nici femeile romane n-au vrut să rămână mai prejos. Astfel, cum tabăra etruscilor era așezată nu departe de malul Tibrului, o fecioară, Cloelia, una dintre ostaticile date lui Porsenna, înșelînd atenția străjerilor, reuși în fruntea unui grup de fecioare să treacă înot Tibrul, cu toată grindina de lănci aruncate de dușmani, și să le readucă la Roma, înapoindu-le tefere rudelor lor. Cînd i s-a adus la cunoștință regelui Porsenna și această ispravă, la început, aprins de minie, a trimis înapoi la Roma ca s-o ceară pe ostatica Cloelia, ca și cum celelalte nu-l interesau. Apoi, însă, trecînd de la furie la admirație și punînd această faptă mai presus de cele săvîrșite de Cocles și Mucius, declară că ea constituie totuși o încălcare și că dacă nu i se va preda ostatica, el va considera tratatul desfăcut; în schimb, dacă-i va fi restituită, atunci și el o va trimite înapoi la ai săi neatinsă.

Ambele tabere și-au respectat angajamentul : romanii au înapoiat zălogul păcii, potrivit condițiilor tratatului, iar regele etrusc nu numai că a respectat-o pe fecioară, ci chiar a și onorat cîntea ei. După ce îi aduse laude fecioarei, îi spuse că-i dăruiește o parte din ostaticile, ea însăși urmînd să-și aleagă pe cine vrea. Arătîndu-i-se toate ostaticile, Cloelia — zice-se — a ales pe cele mai

tinere, deoarece, din respect față de neprihănire și potrivit consimțământului ostaticelor înseși, era firesc să fie cruțate de poftele dușmanului în primul rînd fetele cele mai tinere, pe care însăși vîrsta le expunea jignirilor.

După restabilirea păcii romanii au onorat-o pe Cloelia ridicîndu-i o statuie ecvestră, fapt nemaipomenit pînă atunci pentru o femeie. Statuia frumoasei Cloelia stînd călare a fost așezată la începutul șoselei Via Sacra¹.

CIOCNIIRILE PLEBEILOR CU PATRICIENII DIN CAUZA DATORIILOR

XXIII Bătea la porțile Romei războiul cu volscii. În același timp însă cetatea romană era pradă celor mai mari dezbinări lăuntrice, din pricina urii dintre patricieni și plebei, mai ales datorită înrobirii plebeilor pentru datoriile neplătite. Plebeii fierbeau de indignare, spunînd că ei, care luptă pe cîmpul de bătaie pentru libertatea și puterea republicii, îndură în propria lor țară cea mai cumplită asuprire, fiind prizonierii propriilor lor concetățeni; că sînt mai siguri de libertate pe front, în mijlocul dușmanilor, decît în timp de pace, în patria lor, între concetățenii lor.

Conflictul dintre patricieni și plebei care lua proporții din ce în ce mai mari, a fost prilejuit de o întîmplare nenorocită a unui plebeu, întîmplare care a aprins de la sine acest uriaș incendiu.

Într-o zi s-a înfățișat în for un bătrîn într-un hal fără de hal, purtînd semnele tuturor suferințelor. Avea veșmintele atît de peticite, încît îi curgeau zdrențele de pe el, dar mai îngrozitor îi arătau trupul uscat și obra-

¹ Statuia Cloeliei a fost ridicată la capătul șoselei Via Sacra, acolo unde face răscruce cu Via Velia, în partea de nord-vest a Palatinului.

zul palid și stafidit. Părul în dezordine și barba mare îi sălbăticiseră chipul. Cu toată această schimbare în rău, bătrînul a fost recunoscut numaidecît de unii dintre cei de față ; aceștia relatau curioșilor strînși în jurul bătrînului că acesta fusese cîndva comandantul lor ; și-i puneau în evidență și alte merite militare, compătîmîndu-l în același timp pentru starea în care se afla. Insuși bătrînul își arăta cicatricele de pe piept, mărturiile de nedezmințit ale bătăliilor la care luaseră parte împreună.

Fiind întrebat, după aceea, cum de-a ajuns în halul acesta (între timp mulțimea devenise o mare de capete, încît părea o adevărată adunare a poporului) bătrînul începu să-și depene povestea. El istorisi că a slujit sub drapel în războiul cu sabinii și că, datorită faptului că ogorul său fusese pustiit de sabini, el n-a mai putut recolta nici un fel de bucate ; pe deasupra și casa îi fusese prefăcută în cenușă. Mai istorisi apoi că a fost prădat de tot ce agonisise, că i-au fost răpîte și vitele și că, fiind impus la dări mari, în aceste vremuri atît de vitrege pentru dînsul, ca să le achite, s-a înglodat în datorii ¹. Din pricina dobînzilor prea ridicate, datoriile au crescut neînterupt, încît a fost mai întîi despuiat de cămătari de toată agoniseala sa, iar apoi alungat de pe ogorul său, pe care îl moștenise din tată în fiu, de la moșii și strămoșii săi. Mai mult, în cele din urmă, cămătarul a tăbărit asupra sa lovindu-l, așa cum o boală cruntă lovește o ființă omească. Creditorul nu l-a luat numai în robie, ci l-a vîrît chiar în temniță și în camera de tortură.

¹ Contractarea unei datorii era extrem de oneroasă. În cazul neachitării la timp a datoriei, creditorii (patricieni sau plebei bogăți) aveau dreptul să dispună de persoana fizică a debitorului, care putea fi luat, tratat ca un sclav, exploatat și chiar pus în lanțuri pînă la achitarea datoriei. Au fost numeroase conflicte între cele două tagme din cauza datoriilor neplătite.

După ce povesti toate acestea, bătrînul își dezgoli spațele cu carnea sfîrtecătă de lovături recente. În fața acestei cutremurătoare priveliști și la auzul suferințelor lui, mulțimea strînsă în for a început să vocifereze. Agitația nu s-a întins numai în for, ci, treptat-treptat, în tot orașul. Datornicii și cei care scăpaseră de o asemenea situație, veneau în șiruri neîntrerupte din toate părțile, îmbulzindu-se în jurul tribunelor oficiale și implorîndu-și con-cetățenii să-i ia sub ocrotirea lor. În tot locul apărea cîte un susținător care, din proprie inițiativă, agita spiritele. În cîteva clipe toate ulițele Romei erau pline de mulțimea nefericiților, care alergau spre for, vociferînd. Acei dintre patricieni care din întîmplare erau în for au trecut printr-un mare pericol în mijlocul acestor mulțimi. Ei ar fi fost linșați, dacă n-ar fi intervenit grabnic consulii P. Servilius și Ap. Claudius, ca să potolească spiritele. Spre ei se întorceau acum toți acei oameni, arătîndu-și cătușele și lanțurile puse pentru datorii, precum și cele-lalte semne ale suferințelor lor. „Asta e soarta pe care o merităm noi ?” strigau ei. Și fiecare își spunea unitatea și contingentul cînd și-a făcut datoria pe frontul de luptă. De la rugăminți ei trecură apoi la amenințări. Vociferau și cereau să se convoace de urgență senatul.

De îndată, mulțimea cetățenilor înconjoară Curia ¹, ca unii care vor să fie arbitrii și îndrumătorii forului suprem al statului. Consulii izbutesc să întrunească numai o mină de senatori, pe aceia pe care întîmplarea îi scosese în calea lor ; pe ceilalți senatori teama îi îndepărtase nu numai de Curie, ci și de for. Pentru că cei prezenți la sedință erau în număr prea mic, nu s-a putut lua nici o hotărîre.

Atunci, pe bună dreptate, mulțimea plebeilor a pre-supus că patricienii urmăresc să-și bată joc de ei și să-i

¹ Clădirea senatului.

înşele : că acei dintre senatori care lipsesc nu din întîmplare şi nici de teamă, ci dinadins n-au venit, ca să zădărnicească rezolvarea situaţiei lor ; că înşişi consulii tergiversează lucrurile şi că e limpede că plebeii, prin nenorocirile lor, au ajuns de risul şi batjocura patricienilor. Atmosfera era atît de încordată, încît nici consulii, cu tot prestigiul lor, nu mai erau în stare să potolească minia poporului. Noroc că senatorii, cumpănind dacă nu-i ameninţă o primejdie mai mare absentînd de la senat decît prezentîndu-se, au început pînă la urmă să-şi facă apariţia. În sfîrşit, s-a întrunit întreg senatul ; dar nici senatorii şi nici măcar consulii nu se înţelegeau între ei asupra hotărîrilor ce trebuiau luate. Appius, om aprig din fire, era de părere să se recurgă la decrete consulare ; să fie înşfăcaţi unul sau altul dintre aţîţători, şi restul, zicea el, se vor potoli. Servilius însă, inclinat către măsuri mai blinde, era de părere că e mai sigur şi mai uşor să îmblînzeşti sufletele celor revoltaţi, decît să le înfringi.

XXIV În timpul acesta în popor se produse o panică şi mai cumplită, căci nişte călăreţi latini aduseseră într-o goană nebună vestea tulburătoare că armata vrăjmaşă a volscilor ameninţă să asedieze Roma. Această veste avu în sufletele patricienilor şi ale plebeilor un ecou atît de deosebit, de parcă nezbînarea ajunsese să facă două cetăţi din una singură. Plebeii exultînd de bucurie spuneau : „Înşişi zeii au coborît din ceruri, ca să răzbună trufia fără margini a patricienilor“ ; şi se îndemneau unii pe alţii să nu se prezinte la arme. „Decît să pierim treptat, treptat, unul după altul, mai bine toţi odată ! Să se înroleze patricienii sub drapel, să ducă patricienii toate povara războiului, cită vreme ei sînt singurii profitori ai puterii !“

La rîndul lor patricienii, îngînduraţi şi înspăimîntaţi de îndoita primejdie care-i ameninţa acum din partea cetăţenilor şi duşmanilor, se adresară consulului Servilius,

care se bucura de mai multă popularitate, rugîndu-l să facă tot ce poate ca să scape republica romană de urgiile care-o amenință din toate părțile. Atunci, consulul Servilius închise dezbaterile senatului și convocă adunarea poporului. Acolo el arată că senatul are toată grija de nevoile plebeilor, ca să le ușureze necazurile, dar că dezbaterile referitoare la această importantă chestiune, care privește totuși o parte a statului, au fost întrerupte de un pericol care privește întreaga republică. Acum, cînd vrăjmașul se apropie de zidurile cetății, nimeni nu poate să înlocuiască problema războiului cu oricare alta. Chiar dacă pericolul n-ar fi atît de mare, și tot n-ar fi onest din partea plebeilor să declare că nu vor lua armele în mînă să-și apere patria înainte de a fi primit cuvenita răsplată.

În același timp, nu e demn nici ca patricienii să-și ajute concetățenii căzuți în restriște, din teamă, cînd ar putea să-i ajute mai tîrziu de bună voie.

Apoi adunarea poporului întărește edictul consular care hotăra ca : „Nici un cetățean roman să nu mai fie pus în lanțuri sau întemnițat de vreun creditor ; și nici să nu fie împiedicat de a se înrola în oastea consulară. Nimeni să nu aibă dreptul de aici înainte să se facă stăpîn pe bunurile vreunui ostaș, cît timp acesta se află pe front, nici să-i ia drept cheazășie copiii și nepoții lui, și nici să-i vîndă averea.“

În urma afișării în for a acestui edict, mulțimea de oameni care era de față, alcătuită în bună parte din înrobiți pentru datorii, s-a înrolat sub drapel. De asemenea, din toate părțile Romei începură să se reverse spre for cete de oameni, care, ieșind din casele unde erau păziți, căci acum creditorii nu mai aveau nici un drept să-i rețină, mergeau să depună jurămîntul de credință față de republică. Mari au fost efectivele militare și mai mult ca în oricare alt război, în cel cu volsicii, vitejia și eforturile lor au fost strălucite....

(Cu tot eroismul poporului și în pofida victoriilor obținute de el în războaiele care au urmat, atât cu volszii cât și cu alte populații, promisiunea de a se rezolva situația grea a datornicilor nu a fost satisfăcută. Conflictul dintre patricieni și plebei ia o asemenea amploare și ascutime, încât se ajunge chiar la ciocniri de stradă și la organizarea de adunări conspirative pe colinele Esquilină și Aventină, nici Senatul, nici consulii nereușind să facă față situației. În timpul consulilor Aulus Virginius și Titus Vetustius, senatul hotărăște alegerea unui dictator, care, cu puterile sale de viață și de moarte asupra tuturor locuitorilor, să liniștească spiritele. În această funcție a fost ales Marcus Valerius, fiul lui Volesus.)

**PLEBEII SE RETRAG PE MUNTELE SACRU.
PRIN PILDA LUI MENENIUS AGRIPPA, EI
SÎNT CONVINȘI SĂ REVINA ÎN ORAȘ**

XXXI ...Cu toate că războiul fusese dus cu succes pe trei fronturi, nici patricienii și nici poporul nu au scăpat de grijile frământărilor interne. Cămătarii, fie datorită influenței lor pe lângă patricieni, fie datorită mijloacelor lor viclene pregătiseră terenul să înșele din nou nu numai plebea, ci chiar pe dictator. Dictatorul Valerius, îndată după întoarcerea consulului Vetustius la Roma, rosti o cuvîntare în senat, vorbind despre toate acțiunile poporului învingător în cele trei războaie și propuse apoi senatorilor să chibzuiască asupra măsurilor ce trebuiau luate în privința debitorilor insolvabili. Cum propunerea i-a fost respinsă, Valerius a spus atunci următoarele :

„Desigur, nu sînt pe placul vostru, pentru că sînt partizanul înțelegerilor și solidarității dintre toți cetățenii. Va veni în curînd o zi cînd veți dori (așa să-mi ajute zeii dacă

nu spun adevărul !) ca plebea romană să mai aibă un scut proteguitor asemenea mie. În ceea ce mă privește, eu nici nu-mi voi înșela în vreo privință concetățenii și nici nu voi fi un dictator de paie ! Neînțelegerile interne au pricinuit războaiele dinafara hotarelor, din pricina cărora republica a avut nevoie de această magistratură supremă. Dincolo de hotare pacea a fost restabilită, în schimb, înăuntrul țării este împiedicată să se înfăptuiască. Făgăduiesc că voi lua parte la această răzvrătire mai de grabă ca simplu cetățean, decît ca dictator.“

Apoi, ieșind din Curie, dictatorul abdică din funcție. Pentru plebei era clar că Valerius a făcut acest gest în semn de protest pentru nerezolvarea situației lor. Ca urmare, plebea l-a însoțit pînă acasă, înconjurîndu-l cu cuvinte de dragoste și recunoștință, ca o dovadă de adîncă încredere și fiindcă înțelegea că rezolvarea situației lor nu mai stătea în puterile lui.

XXXII Atunci pe senatori i-a cuprins teama ca nu cumva ostașii, odată trimiși la vatră, să nu înceapă din nou adunările clandestine și conspirațiile. De aceea senatul, socotind că ostașii sînt obligați să respecte mai departe jurămîntul, fiindcă îl depuseseră în fața consulilor — cu toate că mobilizarea armatei se făcuse prin strădania personală a dictatorului — sub pretextul că aequii ar fi declarat război, a dispus ca legiunile romane să fie scoase din Roma. Prin aceasta, patricienii n-au făcut altceva decît să ațîțe și mai mult revolta poporului.

Se spune că, la început, plebeii au plănuit să-i suprimpe pe consuli, ca să fie dezlegați de jurămînt ; mai pe urmă însă, explicîndu-li-se că nici o crimă nu i-ar elibera de angajamentul religios al jurămîntului, soldații, la îndemnul unui oarecare Sicinius și fără ordinul consulilor, s-au

retras pe muntele Sacru¹ (care e dincolo de riul Anio) la trei mii de pași de Roma. Această versiune e mai răspîndită decît cea pe care o relatează istoricul Piso², că plebea s-ar fi retras pe Aventin³. Acolo, cetățenii, fără vreun comandant, după ce și-au organizat o tabără dotată cu șanțuri de apărare și cu parapete, au stat liniștiți vreme de cîteva zile, fără să întreprindă vreo acțiune militară, îngrijindu-se numai de aprovizionarea cu cele trebuincioase bunului trai, fără să atace pe cineva și fără să fie atacați.

Roma fu cuprinsă de panică, dar o neîncredere mutuală făcea ca nimeni să nu sufle o vorbă. Plebeii rămași pe la casele lor se temeau că minia patricienilor se va revărsa asupra lor. În timp ce patricienii tremurau de teama plebeilor din cetate, neștiind dacă-i mai bine ca aceștia să rămînă pe loc, ori să se ducă după ceilalți. „Cîtă vreme va sta liniștită toată această mulțime de oameni plecată din Roma? Ce-are să se întîmple dacă între timp va izbucni un nou război dincolo de hotare? Nu mai e nici o speranță fără înțelegerea și solidaritatea dintre toți cetățenii!”

Trebuia cu orice preț, pe orice cale, să se realizeze reconcilierea cetății. De aceea, senatul a găsit de cuviință să trimită la plebei ca purtător de cuvînt pe Menenius

¹ Muntele Sacru (*Sacer Mons*) e situat la nord-est de Roma, între fluviul Tibru și riul Anio. Numele i-a fost dat ulterior de plebei.

² Se face aluzie la istoricul roman L. Calpurnius Piso Frugi, consul în 133 î.e.n., contemporan cu Cato Censor. El a scris o istorie romană (pierdută însă) de la fondarea Romei pînă la căderea Cartaginei, în 146 î.e.n.

³ Retragera plebei pe Muntele Sacru nu s-a relatat decît pe baze legendare, neexistînd izvoare certe asupra datei exacte și a locului. Probabil plebea s-a retras mai întîi dincolo de riul Anio, unde a ocupat o colină și ulterior pe Aventin, care era de altfel cartierul principal al plebeilor.

Agrippa¹, care avea darul vorbirii și era iubit de plebe, ca trăgându-și obârșia din sinul ei.

Menenius Agrippa, după ce a fost primit de plebei în tabăra lor, le-a vorbit în limba bătrinească de pe atunci, dându-le, se spune, această singură pildă :

„Într-o vreme, cînd în corpul omenesc nu exista armonia care există acum și cînd fiecare parte a sa își avea voința și limba sa proprie, toate aceste părți ale corpului s-au revoltat împotriva stomacului, căruia ele îi poartă de grijă prin hărnicia, truda și serviciile lor, în timp ce el, fără să se sinchisească de nimic, nu face altceva decît să se bucure de toate plăcerile care-i sînt oferite. De aceea ele au hotărît în ascuns ca nici mîinile să nu mai ducă mîncare la gură, nici gura să nu mai primească ceea ce i se dă și nici dinții să nu se mai ostenească cu mestecatul. Numai că, voind să-l învețe minte pe stomac în felul acesta și să-l domine, rînd pe rînd, toate organele și întregul corp au ajuns într-o stare de slăbiciune îngrozitoare. Abia atunci și-au dat seama mădularele că slujba stomacului nu e fără însemnătate ; că, dimpotrivă, stomacul îndeplinește îndatoririle cele mai trebuincioase omului, fiindcă el hrănește toate organele în aceeași măsură în care și el e hrănit de ele, că stomacul e acela care preface hrana în sînge, prin care noi trăim și avem puteri, fiindcă acest sînge e împins și împărțit deopotrivă în toate părțile trupului cu ajutorul vinelor, iar sîngele devine normal datorită hranei consumate.“

¹ Menenius Agrippa Lanatus, un patrician de vază, se bucura de mare popularitate în fața plebeilor. Istoricii romani sînt în divergență asupra personajului care a întreprins acțiunea de împăcare între cele două clase. Astfel Dionysios din Halicarnas (op. cit.) relatează că însărcinați de senat cu această misiune, au fost 10 senatori romani pe cînd Cicero (*Brutus*, XIV, 54) și Valerius Maximus (*Factorum et dictorum memorabilium*, libri IX) atribuie lui Valerius această acțiune.

Prin această pildă, în care compara dezbinarea dintre plebei și patricieni cu revolta mădulelor trupului împotriva stomacului, Menenius Agrippa a izbutit să potolească spiritele agitate.

XXXIII Atunci au început să se discute căile înfăptuirii înțelegerii, hotărîndu-se ca plebeii să-și aibă magistratii lor proprii, care să fie sacrosancti și care să-i apere de consuli și ca nici un patrician să nu poată căpăta această magistratură. În spiritul acestei hotărîri au fost aleși doi tribuni ai plebei. G. Licinius și L. Albinus. Aceștia la rîndul lor, și-au ales trei colegi de funcție. Se pare că printre aceștia a fost și Sicinius, inițiatorul revoltei. Nu se știe bine cine au fost ceilalți doi. Unii analiști susțin că pe muntele Sacru plebea și-a ales numai doi tribuni și că tot acolo a creat *lex sacrata*, legea puterii sacrosancte tribuniciene.¹

¹ Crearea instituției tribunalului plebeu constituie un succes evident al plebei în lupta cu clasa dominantă a patricienilor, pentru drepturi egale la existență și în domeniul politic. Înființarea tribunalului dovedește că bunul plac, nedreptățile și exploatarea nemiloasă a plebeilor de către patricieni trebuiau îngrădite în vreun fel. Tribunii plebei, reprezentanții și apărătorii cetățenilor plebei, deveneau sacrosancti prin *tribunicia potestas* și se bucurau de inviolabilitate prin *lex sacrata*, în cadrul unei ceremonii solemne, oficiate de pontifex maximus. Tribunii plebei aveau puterea de a se opune prin veto-ul lor abuzurilor patricienilor și totodată puteau să-i declare în afara legii, rostind formula „*sacer esto!*”, prin care cei abuzivi erau exilați și li se confiscă averea. Sprijinindu-se pe *lex sacrata*, tribunii plebei au reușit să extindă cercul drepturilor și revendicărilor legitime ale plebeilor; ei aveau un puternic scut de apărare contra abuzurilor patricienilor, întrucît dispuneau de *imperium* (identic cu prerogativele puterii consulilor), deși magistratura tribunalului nu făcea parte din organizarea de stat. Această instituție a avut o eficientă contribuție la cîștigarea de drepturi pentru plebei, în perioada republicană, însă cu timpul în perioada finală a republicii, a devenit o armă demagogică primejdioasă în mîinile aristocrației romane, Care-i cumpăra pe tribuni, deveniți astfel uneltele ei. (Cicero, *De Officiis*, III, 8).

TRĂDĂTORUL CORIOLANUS SE PUNE ÎN
SLUIBA DUȘMANILOR PATRIEI. EL ÎI BI-
RUIE PE ROMANI CU OȘTILE VOLSCE ȘI
ASEDIAZĂ ROMA. VETURIA, MAMA SA, ÎL
CONVINDE SĂ ÎNCETEZE RĂZBOIUL

În timpul retragerii poporului, au intrat în funcție consuli Spurius Cassius și Postumius Cominius. Sub consulatul acestora, s-a încheiat o alianță cu populațiile de neam latin. Unul din consuli rămăsese la Roma pentru semnarea acestui tratat. Celălalt a fost trimis să conducă războiul cu volscii, reușind să-i bată și să-i pună pe fugă pe volscii anșiați¹. Apoi, după ce i-a dat peste cap, i-a urmărit pînă-n cetatea Longula, pe care a ocupat-o. În continuare a pus stăpînire și pe Polusci, un alt oraș al volscilor și a atacat cu forțe puternice orașul Corioli².

Era pe atunci în tabăra romană un tînăr și ager la minte, și vînjos la trup, cu mare vază printre fruntașii tineretului, și anume Cneius Marcius, care a primit mai tîrziu porecla de Coriolanus. Pe cînd armata romană asedia orașul Corioli și-și concentra atenția spre cei dinăuntru, fără să-și imagineze posibilitatea vreunui atac din afară, fără să se sinchisească că ar putea să ajungă și ea la rîndu-i ținta altor atacuri, legiunile volscilor, venite din Antium, năvăliră prin surprindere asupra ei concomitent cu un atac al asediaților care căutau să spargă încercuirea. De strajă era întîmplător tînărul Marcius. Acesta, în fruntea unui pîlc de romani, aleși unul și unul, reuși să respingă atacul dușmanilor asediați, să-i urmărească și să pătrundă prin poarta deschisă în cetate, după un atac

¹ Erau locuitorii cetății Antium, port maritim important în Latium, la sud de Roma. Longula, Polusca erau localități urbane pe teritoriul Volsclor.

² Capitala populației volsce, situată la nord de Antium. De la acest oraș cucerit de Cneius Marcius, acesta și-a primit porecla de Coriolanus.

impetuos. Acolo el făcu un adevărat măcel în cartierele de lângă poartă, apoi găsind niște foc la îndemână incendie casele din apropierea zidurilor. Strigătele de groază ale asediaților se amestecau acum cu vaietele disperate ale femeilor și țipetele copiilor, mărin, așa cum se întâmplă de obicei în asemenea împrejurări, curajul și avântul romanilor, pe de o parte, și stîrnind o mare tulburare în rîndurile volscilor, pe de altă parte, căci aceștia constata-
tară astfel că orașul pe care veniseră să-l ajute se afla în mîinile romanilor.

În felul acesta volscii anțiați au fost înfrinți și orașul Corioli cucerit. Această strălucită victorie a lui Mar-
cius a umbrît în așa măsură numele consulului, încît dacă pe coloana de aramă pe care-i săpat tratatul de pace cu latinii nu s-ar preciza că acest tratat n-a fost semnat de-
cît de un singur consul, Spurius Cassius, în lipsa cole-
gului său, nimeni n-ar mai fi știut că Postumus Cominius
a condus războiul cu volscii.

În același an a închis ochii și Menenius Agrippa, bărbat care toată viața a fost la fel de îndrăgit de plebei și de patricieni și care a devenit și mai iubit de plebei după evenimentul retragerii lor pe Muntele Sacru. Acest om de ispravă, care a reușit să restabilească pacea între cetățeni, trimisul senatorilor pe lângă plebe, în sfîrșit, cel care a readus poporul în Roma, n-a avut în casa sa nici măcar bani de înmormîntare. De aceea plebeii au strîns acești bani, contribuind cu cîte un sextant¹ de locuitor.

XXXIV ..În timpul consulilor M. Minucius și A. Sempronius s-au adus din Sicilia mari cantități de grîne și s-a discutat cu aprindere în senat la ce preț să se vîndă plebeilor. Mulți patricieni gîndeau însă că a sosit din nou

¹ Sextantul era a șasea parte dintr-un as sau libră (330 g.) adică o bucată de aramă în greutate de 55 g.

vremea să încalece pe grumazul poporului și să-și recîștige drepturile care le fuseseră smulse cu de-a sila în timpul retragerii pe Muntele Sacru. Cel mai înverșunat dușman al puterii tribuniciene se arăta a fi în primul rînd Marcius Coriolanus. El judeca în felul acesta : „Dacă plebea vrea să aibă grîne la vechiul preț, să înapoieze patricienilor drepturile lor de altădată. Pentru ce sînt obligat eu să văd în fața mea autorități ridicate din rîndurile plebeilor? Și de ce s-a dat atîta putere unuia ca Sicinius, pentru ca eu să fiu trimis sub jug, întocmai ca un om răscumpărat de la tilhari ? Trebuie să mai îndur multă vreme toată această înjosire ? Eu care nu l-am putut suporta pe regele Tarquinius, am să-l suport acum pe Sicinius ? Acesta n-are decît să plece acum unde pofteste și să-și ia cu el și toți plebeii ! Și lui și plebeilor le sînt deschise toate căile și către Muntele Sacru, și către celelalte coline. N-au decît să ne jefuiască mai departe cerealele de pe ogoarele noastre, cum ne-au jefuit mereu de trei ani încoace ! Să se hrănească cu grîul pe care l-au semănat și recoltat ei, cu nebunia lor neghioabă ! Îndrăznesc să afirm că plebeii împinși de lipsuri, se cuvenea ca mai dregrabă să lucreze aceste pămînturi, decît să întrerupă munca de pe ogoare, prin retragerea lor pe Muntele Sacru.“

După părerea mea, nu-i chiar atît de ușor de spus ce s-ar fi putut întîmpla dacă patricienii le-ar fi luat înapoi plebeilor toate drepturile cîștigate, dacă le-ar fi smuls și puterea tribuniciană, ca o condiție a ieftenirii grîului.

• XXXV Chiar senatul însuși a găsit de cuviință că o asemenea părere este cumplit de nedreaptă, iar plebeii s-au îndirjit și mai tare, fiind gata să pună mîna pe arme. Ei îi acuzau pe aristocrați că lovesc din nou în ei, întocmai ca în dușmani, prin înfometare ; că li se fură mereu hrana și piinea ; grîul adus din țări străine, pe care numai soarta i-a ajutat să-l procure, le este smuls de la gură, dacă tribunii plebei nu sînt predați cu mîinile legate lui Marcius

Coriolanus și dacă nu se ia drept preț și pielea de pe plebea romană. „Iată, am dat peste un nou călău, care ne poruncește sau să murim, sau să devenim sclavi.“

Cînd Marcius a ieșit din Curie, plebeii s-ar fi năpustit asupra lui, dacă, tocmai la timp, tribunii plebei nu l-ar fi citat în fața poporului, fixîndu-i ziua de judecată.

Acolo, orice pornire de ură a fost mai reținută. Fiecare cetățean își dădea seama că devenise de fapt un judecător, care putea dispune de viața sau de moartea dușmanului său. La început, Marcius asculta cu dispreț amenințările tribunilor : „Puterea lor le dă dreptul să ajute, nu să pedepsească. Ei sînt tribuni ai plebei și nu ai senatului !“ Dar plebea era atît de înverșunată, încît senatorii și-au dat seama că nu pot scăpa de primejdie decît sacrificînd pe unul din rîndurile lor. Ei au încercat, totuși, să potolească valul de ură, folosind, după obicei, influența fiecăruia în parte și autoritatea întregului ordin senatorial. Mai întîi au încercat, dacă nu cumva, prin răspîndirea clienților lor în diferite sectoare din for, ar putea să îndepărteze pe cîte unii de la întruniri și adunări și să întoarcă astfel mersul lucrurilor.

Apoi, patricienii au venit cu toții grămadă, încît ai fi putut crede că întreg senatul era acuzat, adresînd rugăminți stăruitoare plebei, „pentru ca măcar pe un singur cetățean al Romei, pe un singur senator, dacă nu-l pot achita ca nevinovat, să-l ierte ca vinovat de pedeapsă, la rugămintea lor. Însă, deoarece Coriolanus n-a catadixit să apară la judecată în ziua fixată, atitudinea lui a înverșunat și mai tare poporul. De aceea Coriolanus, judecat și condamnat ¹ în lipsă, a plecat în exil la volsci, scrișnind

¹ Acuzația adusă lui Coriolanus era bazată pe încălcarea flagrantă a așa zisei *lex sacra*, care consfințea inviolabilitatea tribuniciană, deoarece acesta ceruse să se desființeze instituția tribunicatului.

din dinți de ură și nutriend din acea clipă sentimente vrăjmăse împotriva patriei sale.

Volscii l-au primit cu toată bunăvoința ; o bunăvoință care creștea din zi în zi cu cât lua proporții ura sa împotriva alor săi și cu cât îl auzeau mai des acuzându-și conțetătenii și amenințându-i. Coriolanus se bucura de ospitalitatea pe care i-o oferise Attius Tullus. Acesta era pe atunci cea mai mare căpetenie a volscilor și fusese totdeauna împotriva romanilor. Și astfel, stimulați unul de ura sa străveche, iar celălalt de proaspăta-i minie, ei pun la cale un război cu romanii. Amindoi credeau că nu era ușor să convingă pe volsci să ia din nou armele după atâtea insuccese. Pierderile suferite în războaie neizbutite, ca și ciurma care lovise acum în urmă tineretul le slăbise elanul. De aceea Attius și Coriolanus se gindeau că ar trebui să reincite ura stinsă a poporului volsc printr-un viclesug, care să ofere noi prilejuri pentru ațitarea spiritelor.

XXXVI Întimplător, tocmai în vremea aceasta se pre-gătea la Roma deschiderea Marilor jocuri ¹. Motivul re-inaugurării jocurilor a fost următorul : în ziua inaugurării propriu-zise a jocurilor, dis-de-dimineată, un patrician tirise un sclav cu furca de gît, ucigîndu-l chiar în mijocul circului, înainte de începerea jocurilor. Apoi au început jocurile ca și cum această întimplare n-ar fi adus nici o profanare celor religioase. Nu mult după aceea, Titus Atinius, un om din plebe, a avut un vis : se făcea că însuși Jupiter i-ar fi spus lui că întimplarea de la început cu conducătorul jocului nu i-a plăcut și că, dacă nu se vor

¹ Marile jocuri (*Ludi magni*) comemorate cu prilejul sărbătorilor latine (*Latinae feriae*), avînd origină greacă, după Dionysios din Halicarnas, sau fiind înființate de Tarquinius Priscus, sînt amintite de multe ori de Titus Livius, fără să le descrie ; ele sînt identificate cu *ludi romani* ; spre deosebire de *ludi votivi*, erau organizate și desfășurate după campanii militare de lungă durată, terminate cu succes.

redeschide jocurile cu un fast deosebit, atunci mari primejdii se vor abate asupra cetății ; de aceea să meargă să anunțe acest lucru consulilor. Deși cetățeanul era un suflat credincios, totuși respectul convenit magistraților și teama de a nu fi luat în ris de gura lumii au precumpănit. Dar această ezitare a plătit-o foarte scump, căci peste câteva zile și-a pierdut fiul. Și fiindcă, sfîșiat de durere, nu și-a dat seama care-i motivul acestei neașteptate nenorociri, i-a apărut din nou în vis aceeași arătare, care l-a întrebat dacă-i mulțumit de răsplata primită pentru nepăsarea arătată față de vrerea zeilor. O năpastă și mai mare îl amenință, dacă nu pornește în grabă și nu-i anunță pe consuli ! Situația devenise și mai critică ; dar cum Atinius încă mai ezita, amînînd luarea unei hotărîri, fu lovit brusc de o boală îngrozitoare, care l-a țintuit la pat. Abia atunci și-a dat seama că era cu adevărat mînia zeilor ; de aceea, doborît de suferințe, și de cele dinainte, și de cele de acum, după ce i-a chemat pe toți ai săi și le-a povestit tot ce a văzut și auzit, cum i-a apărut în vis Jupiter în atîtea rînduri, cum s-au împlinit toate amenințările și cum s-a revărsat asupra lui toată mînia cerului, cu incuviințarea tuturor celor care erau de față și nu se îndoiau deloc că așa s-au întimplat lucrurile, omul nostru fu purtat într-o lectică pînă-n for și înfățișat consulilor. Apoi, din ordinul consulilor a fost dus în fața senatului, ca să povestească și acolo visul său, spre marea uimire a tuturor. Cînd, iată încă o minune : Așa cum spune tradiția, acest om, care fusese purtat pînă în fața Curiei pe brațe de ai săi, fiindcă avea toate membrele paralizate, după ce a povestit și senatorilor visul, îndeplinindu-și astfel îndatorirea, s-a întors acasă sănătos și zdravăn, pe picioarele sale.

XXXVII Senatul a decretat ca Marile jocuri să se celebreze din nou și cu cea mai strălucită amploare. La

aceste jocuri a venit să asiste și un mare număr de volsci, din îndemnul lui Attius Tullus.

Înainte de inaugurarea jocurilor, Tullus, așa cum se înțelesese de-acasă cu Marcius Coriolanus, s-a prezentat în fața consulilor spunându-le că vrea să le destăinuiească un secret în legătură cu interesele republicii. După ce a fost îndepărtat și ultimul martor el zise :

„Ar putea să pară oricui uluitor ceea ce spun eu, fiindcă acestea sînt în legătură cu concetățenii mei. Însă nu vin aici pentru a-i acuza de vreo crimă, ci pentru a preîntîmpina vreo greșală din partea lor. Firea alor mei e cu mult mai iute decît aș vrea. Din multele înfrîngerii suferite de pe urma voastră am înțeles acest lucru ; și, dacă pînă acum am scăpat teferi, aceasta se datorează nu meritelor noastre, ci puterii voastre de a răbda. Sînt acum la Roma o mulțime de volsci, jocurile încep și ele vor concentra atenția cetății. Mi-aduc aminte ce-a fost în stare să facă într-o situație asemănătoare tineretul sabin în orașul vostru. Mă îngrozesc la gîndul că s-ar putea întîmpla și acum vreo faptă necugetată, sau vreo negliobie. De aceea m-am prezentat în fața voastră, cei mai înalți dregători ai republicii, ca să vă atrag atenția întii vouă, în interesul și al vostru și al nostru. În ce mă privește, eu am de gînd să plec de îndată la vatra mea, ca să nu fiu învinuit, fiind de față, că aș avea vreo legătură cu vreo faptă sau vreo vorbă criminală.“

După ce a spus acestea, Attius a plecat. Cînd consulii au adus la cunoștința senatului această situație ciudată, pe baza mărturisirilor unui om de toată încrederea, senatul a hotărît să preîntîmpine orice surpriză, chiar dacă ar fi să se facă mult zgomot pentru nimic. Imediat a dat un senatusconsult¹ prin care s-a adus la cunoștința tuturor celor din Roma că volscii trebuie să părăsească fără întîrziere incinta orașului. În acest scop sînt trimiși în

¹ Decret al Senatului roman

toate părțile orașului crainici, care să-i poftască pe volsci ca, înainte de căderea nopții, să se găsească dincolo de porțile Romei. Mai întâi, cuprinși de spaimă, volscii au pornit în grabă pe la casele unde erau găzduiți, ca să-și ia cu ei toate ale lor. Apoi au început să clocotească de indignare, fiindcă au fost izgoniți de la spectacol tocmai în acele zile de sărbătoare, ca niște ticăloși, ca niște oameni pătați, ca să nu vină în nici un fel în atingere nici cu oamenii, nici cu zeii.

XXXVIII Cum volscii porniseră să facă acum calea întoarsă, într-un convoi aproape neîntrerupt, Tullus le-a ieșit în întâmpinare la Fintina Ferentină¹. Pe măsură ce soseau, el îi oprea și li se adresa celor mai răsăriți dintre ei, asociindu-se lamentărilor și indignării lor. Apoi, văzându-i că dau ascultare vorbelor sale pline de minie, Tullus îi conduse pe aceștia, — iar prin mijlocirea lor și restul populației volsce — către o cîmpie care se întindea în vecinătatea drumului. Acolo el le-a ținut o cuvîntare, vorbindu-le întocmai ca la o întrunire publică :

„Admițînd că ați uitat vechile nedreptăți, ale poporului roman, ca și toate celelalte dezastre îndurate de neamul volsce, cu ce inimă ați putea totuși suporta această oară de astăzi, cînd romanii și-au început jocurile prin umilirea noastră ? N-ați simțit că astăzi Roma a triumfat asupra voastră ? Că voi, retrăgîndu-vă, ați oferit un spectacol pentru toată lumea, pentru cetățenii străini, pentru atîtea popoare vecine ? Că soțiile voastre, copiii voștri au defilat prin fața oamenilor ? Ce credeți că au gîndit aceia care au auzit glasul crainicului, aceia care v-au văzut plecînd, sau aceia care au întilnit acest convoi atît de umilit ? Ce credeți că au gîndit în urma voastră decît

¹ Caput Ferentinum era o fintină celebră la romani, unde se adunau și se consfătuiau reprezentanții populației de neam latin. Era situată la răscrucea șoselelor principale italice : Via Appia și Via Latina.

că am săvîrșit o nelegiuire ; că prezența noastră la spectacol ar pîngări jocurile și că am meritat să ispășim ; că pentru acest motiv sîntem îndepărtați din locuințele, din apropierea și din adunarea oamenilor virtuoși ! ? Și apoi ? Oare nu vă gîndiți că noi ne datorăm viața numai grabei cu care am plecat ? Dacă ceea ce am făcut noi este plecare și nu fugă ! Și vă mai îndoiiți că vă este dușman acest oraș în care, dacă ați mai fi întîrziat numai o singură zi, v-ați fi pierdut și viața ? Astăzi vi s-a declarat război. Dacă sînteți cu adevărat bărbați trebuie să-i ajungă nenorocirea pe cei care l-au declarat !“

În felul acesta, plini de propria lor minie, dar și învrăjbiți de acest discurs, toți s-au risipit pe la casele lor, întăritîndu-și fiecare concetățenii ; și astfel, toată suflarea volscă s-a ridicat la război împotriva Romei.

XXXIX Potrivit dorinței tuturor populațiilor de neam volsc, au fost alese drept căpetenii pentru acest război Attius Tullus și Cn. Marcius Coriolanus, exilat roman, în care volscii își puneau cele mai mari speranțe ; și într-adevăr, Coriolanus nu le-a înșelat deloc așteptările. S-a dovedit ușor că republica romană a reușit să se impună în toate războaiele mai mult prin comandanții săi străluciți, decît prin oștirile sale. Coriolanus, pornind spre Circeii, îi alungă mai întîi pe toți coloniștii romani de acolo, declară liber acest oraș și-l predă volscilor. Apoi, trecînd pe o scurtătură, ajunse pe Via Latină, smulse Romei noile orașe fortificate : Satricum, Longula, Polusca, Corioli și Bovillae. Urmă cucerirea orașelor Corbio, Vitellia, Trebium, Labici, Pedum ¹. În cele din urmă porni cu oastea în marș de la Pedum spre Roma. După ce își instalează tabăra la 5.000 de pași de zidurile Romei, în jurul șanțurilor Cluilia, pustii tot teritoriul roman.

¹ Localități în Latium, în vecinătatea Romei.

Odată cu cetele de prădalnici, Coriolanus și-a trimis de acolo și un număr de oameni de încredere, cu dispoziții ca nimeni să nu se atingă de ogoarele patricienilor ; aceasta o făcea într-adins, fie din ură personală față de plebei, fie pentru a stârni din nou conflicte între aceștia și patricieni. Planul i-ar fi reușit de bună seamă, căci tribunii începuseră să întărească plebea, aducând tot felul de acuzații patricienilor. Însă teama de primejdiile comune din afară, factorul cel mai puternic care îi împinge pe oameni să-și dea mina și să se alieze, a unit și de data asta cele două tabere, deși ele se suspectau și se urau. Într-o singură privință nu se înțelegeau : senatul și consuli voiau să curme dușmănia cu volscii pe calea armelor, în timp ce plebea voia stingerea acestui conflict pe orice cale, în afară de război.

Pe atunci erau consuli Spurius Nautius și Sex. Furius. Pe când aceștia își inspectau legiunile și organizau apărarea, dispunând instalarea de posturi fixe și de străji pe zidurile orașului, pe metereze și oriunde găseau cu cale că e nevoie, se înpăimîntară văzînd că înaintează un mare puhoi de oameni, care, plini de revoltă, strigau : „Vrem pace !“

Răcnetele și zarva i-au silit pe consuli să convoace senatul, căruia i-au propus să alcătuiască o solie pe care s-o trimită în tabăra lui C. Marcius cu propuneri de pace. Senatul a încuviințat această propunere, ceea ce a făcut ca plebea să se potolească. Și de îndată au fost trimiși împunerniciți la Marcius Coriolanus, în vederea păcii ; împunerniciții senatului roman s-au întors însă de la el cu un astfel de răspuns, care i-a îngrozit : „Numai dacă li se va înapoia volscilor întregul ținut luat prin silnicie de romani se va putea vorbi de pace. Dar dacă romanii doresc să se bucure în tihnă de prăzile de război, el se va strădui să le arate că exilul nu numai că nu i-a înfrînt curajul, ci mai degrabă i l-a călit, pentru că îi sînt încă prea vii în

amintire jignirile concetățenilor săi și binefacerile gazdelor sale“. De aceea Coriolanus nici nu s-a mai ostenit să primească cea de a doua solie¹, formată din aceiași romani și trimisă în tabăra lui spre a discuta condițiile. Analistii pomenesc că o nouă solie, alcătuită de astă dată numai din preoți înveșmînțați în odăjdiiile lor, a pornit cu miinile întinse în semn de rugă spre tabăra lui Coriolanus. Însă acesta s-a sinchisit de preoți și mai puțin decît de primele două solii.

XL Atunci soțiile și femeile romane se duseră în convoi la Veturia, mama lui Coriolanus și la Volumnia, soția lui. Nu am găsit menționat la nici un alt analist dacă această faptă a femeilor romane a pornit din îndemnul dregătorilor statului, sau din teama îndeobște îndreptățită a femeilor². În tot cazul, e sigur că acestea au convins-o pe Veturia, cu toată vîrsta înaintată și pe Volumnia, care avea doi copii mici cu Coriolanus, să meargă împreună cu dînsule în tabăra vrăjmașilor pentru ca să apere ele, cu lacrimi și rugăminți, orașul pe care bărbații lor nu sînt în stare să-l apere cu forța brațelor lor.

Cînd convoiul de femei ajunsese în fața taberei și i se aduse la cunoștință lui Coriolanus că a sosit o mulțime de femei romane, toți volscii au fost încredințați că Marcus Coriolanus, care prima oară nu se impresionase defel, nici de solii republicii romane, reprezentanții puterii și măreției statului roman, și nici de cortegiul de preoți (într-o asemenea măsură necredința îi întunecase sufletul și ochii) avea să fie și mai neînduplecat în fața lacrimilor unor femei. Unul dintre apropiații săi, care recunoscuse pe mama lui Coriolanus, Veturia, stînd între noră

¹ După aserțiunea istoricului grec Dionysios din Halicarnas noua delegație romană s-a prezentat la Coriolan cam după un an.

² Plutarh relatează că inițiativa delegației de matroane a pornit de la Valeria, sora lui Valerius Publicola (*Viața lui Coriolan*, cap. 33).

și nepoți, remarcându-se dintre celelalte prin jalea ei, grăi către Coriolanus : „De nu mă înșală ochii, sînt aici de față mama, soția și copiii tăi“. La auzul acestor cuvinte, lui Coriolanus parcă i se înnegură mintea. Tulburat, porni din locul său spre ai săi, ca să-și îmbrățișeze mai întii mamă ; dar bătrîna matroană, în loc să-i adreseze rugăminți, deodată izbucni plină de indignare :

„Mai înainte de a-ți primi îmbrățișarea, vreau să știu unde am venit ? La vrăjmașul patriei mele, sau la fiul meu ? Oare sînt o prizonieră, sau încă mama ta ? Am ajuns la cea mai adîncă bătrînețe, ca să-mi trăiesc puținele zile în zbuciumul nefericirii, să te văd întii exilat și apoi vrăjmașul patriei ? Ai putut trece prin foc și sabie acest pămînt care te-a născut și te-a hrănit ? Deși aveai sufletul învrăjbit de ură și de minie, nu ți-a pierit înverșunarea cînd ai trecut hotarele patriei ? Cînd prin fața ochilor tăi s-a perindat imaginea Romei, nu ți-a trecut prin minte gîndul : «Între zidurile acestei cetăți se află casa mea, zeii casnici, mama mea, soția și copiii mei ?» Dacă nu ți-aș fi dat viață, nici Roma n-ar fi astăzi atacată de dușmani ! Dacă n-aș fi avut un fiu, mi-aș fi putut sfîrși zilele în libertate, în patria mea liberă ! Dar de azi înainte n'u mai sînt în stare să îndur nimic, nici pentru tine o rușine mai cumplită, nici pentru mine o nenorocire mai mare, și cit sînt de obidită, n-am să mai am zile multe de trăit. Gîndește-te numai la copiii tăi și la copiii acestor romani, pe care, dacă tu stărui pînă la capăt, îi așteaptă o moarte timpurie, sau o îndelungată sclavie !“

Apoi, îmbrățișările soției și copiilor lui, strigătele de jale care izbucniseră din piepturile femeilor, situația jalnică a sa și a patriei sale, l-au înduplecat în sfîrșit pe acest om. Analistii relatează că, după ce legiunile volscilor au fost scoase de pe teritoriul roman, Marcius Coriolanus s-a stins din viață, copleșit de rușine pentru cele ce fusese în stare să săvîrșească ; alți analiști însă au scris că alta a fost cauza morții lui. Am găsit la cel mai vechi analist

roman, Fabius Pictor, că Marcus Coriolanus a trăit până la adinci bătrînețe și că adesea rostea aceste vorbe : „Pentru un bătrîn, viața în exil e cea mai cumplită năpastă“.

Toată partea bărbătească din Roma n-a precupețit laudele cuvenite acestor femei. În așa fel trăiau oamenii pe atunci, încît gloria altor persoane nu era de nimeni pizmută, ci dimpotrivă, minunat prilej de a le da pildă tuturor. În amintirea acestor matroane s-a înălțat un templu închinat divinității Fortuna Muliebris ¹.

SPURIUS CASSIUS, ÎNȚIATORUL REFORMEI AGRARE ESTE SUPRIMAT DE CĂTRE PATRICIENI

XLI În urma acestor evenimente au fost aleși consuli Spurius Cassius ² și Proculus Verginius. Cu hernicii ³ s-a încheiat pace, confiscîndu-li-se două treimi din teritoriul lor. Cu acest prilej, consulul Cassius a vrut să împartă o jumătate din acest pămînt latinilor, iar cealaltă jumătate plebei romane. El adăuga la acest pămînt destinat improprietăririi plebeilor și o altă suprafață destul de vastă, pentru care o mulțime de aristocrați erau acuzați de Cassius că și-o însușiseră din proprietatea statului. Fapta lui

¹ Fortuna Muliebris, divinitate abstractă, personificarea norocului și fericirii femeilor : i s-a dedicat un templu la 6 km de Roma, pe locul unde Coriolanus a întîmpinat convoiul de matroane. Prima preteasă a templului a fost Valeria, sora lui Publicola. Ceremonia se oficia la 1 decembrie, asistența fiind formată numai din femei.

² Spurius Cassius și Proculus Verginius au funcționat în magistratură consulară în anul 266 a.U.c./487 î.e.n., în anul cînd Roma a purtat campania cu hernicii.

³ O populație din Latium, înrudită cu sabellii, își avea așezările în vestul Latiumului, la nord de riul Tiber și la granița cu ținutul aequilor, într-o regiune săracă, mai mult stîlcoasă. Aveau 16 localități mai importante întărite (*oppida*). Centrele lor mai însemnate erau Anagnia, Ferentinum, Frusinum și Verula.

îndrăzneală i-a îngrozit chiar și pe mulți dintre senatori, gândindu-se că și ei sînt în pericol de a-și pierde proprietățile. Dar senatorii se mai temeau și pentru conducerea statului, fiindcă erau convinși că prin acest act de dărnicie, consulul roman deschide libertății perspective primejdioase.

Atunci s-a votat prima lege agrară¹, lege care, de atunci și pînă azi, a stîrnit cele mai mari tulburări și agitații ori de cîte ori a fost luată în discuție. Celălalt consul însă, ațîțat pe ascuns de patricieni, se împotriva reformei și mărinimiei lui Cassius, fără a trebui să înfrunte pe toți plebeii, deoarece o parte din ei respinseseră de la început ideea de a lua pămîntul cetățenilor romani și de a-l împărți aliaților. De aceea lumea l-a auzit de multe ori în adunările poporului pe consulul Verginius făcînd profeții că darul colegului său e aducător de nenorocire, căci cei care au primit loturi de pămînt vor cădea în sclavie; că în felul acesta se netezește din nou calea spre regalitate. De ce la urma urmei să se dea din acest pămînt și aliaților lor, populația latină? De ce a fost necesar să se înapoieze hernicilor, pînă acum dușmani, a treia parte din teritoriul cucerit de romani de la ei, dacă nu în scopul ca aceste populații să-l pună în fruntea lor pe Cassius, în rolul lui Coriolanus? Atitudinea lui Verginius de a stîrni o opo-

¹ În timpul consulatului lui Spurius Cassius, din inițiativa acestuia s-a promulgat prima lege agrară (anul 486 î.e.n.) în sensul strict al cuvîntului, deoarece, în general, ori de cîte ori se înființa o colonie romană, se promulga cîte o lege agrară. De astă dată Cassius și-a impus punctul său de vedere de a se împărți loturi de pămînt din suprafețele care constituiau *ager publicus*, suprafețe de teren ocupate în urma campaniilor militare. Istoricul grec Dionysios din Halicarnas (*op. cit.* VIII, 76), arată că s-a desemnat o comisie de zece persoane din rîndurile consularilor, adică ale foștilor consuli, care să examineze situația și să stabilească cu exactitate ce teren din proprietatea statului să se împartă plebeilor săraci și la ce obligații să fie impuși noii împrietăriți (trebuiau să dea statului a 10-a parte din producție).

ziție și de a face să cadă legea agrară începuse să prindă rădăcini și în popor.

Amândoi consulii căutau pe întrecute să cîștige plebea de partea lor. Verginius susținea că el va îngădui să se împartă loturile de pământ, dar se va împotrivi să se împartă și altora în afara cetățenilor romani. Cassius însă, mai drept, accentua că și aliații au dreptul să beneficieze de reforma agrară; din această pricină ajunsese urit de poporul roman, ale cărui sentimente au ieșit clar în evidență mai ales atunci cînd, în scopul recîștigării dragostei concetățenilor săi printr-un alt act de dărnicie, el a hotărît să se împartă poporului aurul provenit din vînzarea cerealelor aduse din Sicilia. Însă plebea a respins acest dar sub pretextul că Spurius Cassius voia în acest fel să le cumpere tronul regal. Astfel, din pricina acestei bănuieli sădite de patricieni, plebea n-a primit dania consulului, ca și cum poporul ar fi fost sătul de bogăție. Apoi, îndată ce lui Cassius i-a expirat mandatul, se știe că el a fost judecat, condamnat și executat¹. Unii analiști menționează că însuși tatăl său l-a suprimat pe Cassius și că bătrînul, care cunoștea bine toate dedesubturile, l-a biciuit pînă l-a omorît, hărăzind averea fiului său zeiței Ceres. De atunci a rămas o statuie cu această inscripție: „Dată din averea familiei Cassius“. Am găsit însă, menționată de unii analiști o știre mai demnă de crezare și anume că lui Cassius i s-a fixat ziua de judecată de către chestorii² poporului Caeso Fabius și L. Valerius, că la proces Spurius Cassius a fost condamnat de adunare pen-

¹ Istoricul Dionysios din Halicarnas (op. cit., VIII 76) relatează că Spurius Cassius a fost condamnat la pedeapsa capitală și executat, fiind aruncat de pe stînca Tarpeia.

² Chestorii au existat și în perioada regalității, avînd sarcini judiciare (*quaestores parricidii*); prin promulgarea legii Valeria, chestorii au pierdut această jurisdicție, fiind însărcinați în schimb cu administrarea tezaurului (*Quaestores aerarii*).

tru vina de înaltă trădare și că locuința lui a fost dărimată în urma hotărîrii senatului. Pe locul ei se află un teren rămas liber în fața templului zeiței Tellus¹. De altfel, fie că această condamnare a fost dispusă de autoritățile statului, fie de vreun membru din familia lui, Cassius a fost judecat în timpul consulatului lui Servius Cornelius și a lui Quintus Fabius.

XLII Totuși ura poporului împotriva lui Cassius² n-a durat multă vreme. Tentațiile legii agrare le-au răscolit din nou sufletele, îndemnându-i să-și amintească mereu de această lege, cu toate că autorul ei dispăruse. Dorința poporului de a se pune în aplicare legea agrară a devenit mai aprigă în urma lăcomiei patricienilor, care, în anii cînd romanii au învins pe volsci și pe aequi, au pus mina pe toată prada de război ce se cuvenea ostașilor. Consulul Fabius a vîndut toată prada luată de la dușmani și aurul l-a vărsat visteriei statului.

Purtarea ultimului consul făcuse ca numele de Fabius să fie urît de popor. Cu toate acestea, patricienii au ținut

¹ O străveche divinitate latină (făcînd parte din *di indigetes*) personificarea pămîntului și rodniciei lui, invocată împreună cu Ceres și asociată cu zeii mani. Avea templul pe colina Esquilina, lingă Grinda surorii, fiind construit pe locul casei lui Cassius, o parte din teren formînd un fel de scuar în fața templului.

² Spurius Cassius, deși patrician, s-a bucurat de o strălucită reputație de luptător și susținător al drepturilor plebeilor, întocmai ca și frații Gracchi. După ce i s-a celebrat în două rînduri triumful, în perioada celui de-al treilea consulat al său, în anul 486 î.e.n., a adus în fața adunării poporului un proiect de lege prin care se prevedea împărțirea de loturi din *ager publicus*, fie dîndu-le în arendă plebeilor, fie distribuindu-le familiilor nevoiașe. Această inițiativă a lui Spurius ar fi pus capăt sistemului rapace al acaparării ilicite a acestor terenuri de către patricieni și plebeii bogați, ceea ce explică uneltirile și răzburarea acestora. Cînd poporul și-a dat seama că a fost înșelat, era prea tîrziu, dar numele lui Cassius a rămas adînc înfipt în conștiința maselor.

cu tot dinadinsul ca împreună cu L. Aemilius să fie ales consul și Caeso Fabius. O răscoală de mari proporții era cit pe ce să izbucnească în popor împotriva patricienilor, ceea ce actualiză primejdia unui război dinafară. Astfel, neînțelegerile dintre cetățenii romani au fost curmate o bucată de vreme în fața pericolului comun : războiul. Patricienii și plebeii, uniți, au reușit într-o luptă încununată de izbândă să-i învingă pe volsci și pe aequi, care ridicaseră din nou armele, oastea romană avându-l comandant pe Aemilius. Mai mulți dușmani au fost uciși în timpul fugii decît în timpul luptei : atît de mare a fost înverșumarea cu care i-a urmărit cavaleria romană pe fugari.

În același an, la 15 iulie, a fost sfințit templul lui Castor. Înălțarea acestui templu fusese făgăduită în timpul dictaturii lui Postumius, pe vremea războiului cu latinii. L-a sfințit chiar fiul lui, ales duumvir¹ în acest scop.

La Roma, și în acel an au fost agitate spiritele plebeilor în jurul promisiunii legii agrare. Tribunii poporului voiau să consacre popularitatea puterii tribuniciene prin popularitatea acestei legi. Patricienii însă, încredințați că mulțimea este și așa înclinată spre violență, se îngrozeau de aceste dovezi de dărnicie, în care vedeau o încurajare a nechibzuinței. Cei mai zeloși susținători ai rezistenței patricienilor au fost consuli. De aceea tabăra patricienilor a învins nu numai în acel an, dar și în anul următor, cînd au acordat consulatul lui Marcus Fabius, fratele lui Caeso și Lucius Valerius, acesta din urnă și mai urît

¹ Membru al unei comisii formate din două persoane, numit fie de Adunarea poporului, fie de *praetor urbanus*, din dispoziția senatului, pentru un eveniment deosebit, ca acesta, ori pentru anchetarea și judecarea unui proces politic (*duumviri perduellionis*).

de popor, în urma învinuirilor aduse de el lui Spurius Cassius... În curînd însă izbucni războiul contra veienților și o nouă ridicare a volscilor...

O FAMILIE ROMANĂ LA ASUPRA EI RĂZBOIUL ÎMPOTRIVA CETĂȚII VEII. EPISODUL CELOR 306 FABII

XLVIII ...În vremea aceea, relațiile dintre Roma și Veii nu erau nici de pace, nici de război. Toate operațiunile aveau mai mult forma unui război tîlhăresc. Ori de cîte ori se apropiau legiunile romane, veienții se retrăgeau la adăpostul zidurilor cetății, refuzînd să dea lupta, dar cum băgau de seamă că legiunile romane se retrăgeau, năvăleau asupra ogoarelor romane, pustiindu-le. În felul acesta, rînd pe rînd, ei opuneau războiului inacțiunea, și inacțiunii războiul. Din această cauză, nici primejdia nu putea fi ignorată, nici luptei nu i se putea pune capăt în nici un fel. În plus, amenințau să se ivească și alte războaie, căci aequii și volscii care nu se potoleau decît atîta timp cît le era necesar să uite ultima înfrîngere, tocmai puseseră mîna pe arme. Erau semne că și sabinii au de gînd să reînceapă ostilitățile și că, în întreaga Etrurie cazanul clocotește. Însă dușmanul din Veii, mai degrabă sîcîitor decît puternic și mai mult obraznic decît primejdios, neliniștea în cel mai înalt grad spiritele, căci el nu putea fi trecut cu vederea nici un moment și nici nu le dădea răgaz romanilor să se ocupe de alte probleme. În această împrejurare ginta Fabiilor s-a prezentat la senat. Consulul Caeso Fabius a luat cuvîntul în numele alor săi, rostind următoarele : „Părinți conscriși ! Așa cum știți și voi războiul cu veienții necesită nu atît o armată foarte mare, cît mai ales una în permanentă acțiune. Luați-vă asupra voastră povara celorlalte războaie și dați în grija Fabiilor

războiul cu veienții. Vă asigurăm că acolo, vom face să dăinuiască de-a pururi faima măreției romane. Acest război cu Veii noi îl vom considera o treabă a familiei noastre și avem de gând să-l ducem la bun sfârșit, pe umerii noștri. Acolo republica va fi scutită de cheltuieli și de irosiri de forțe omenesti.“

Fabiilor li s-au adus mulțumiri deosebite. Consulul Fabius ieși din senat și însoțit de toată ceata Fabiilor, care stătuseră la intrarea Curiei, așteptând hotărîrea senatului, se întoarse acasă. Toți membrii familiei sale au primit ordin să fie prezenți a doua zi, înarmați, în fața casei sale. Apoi, toți s-au retras la casele lor.

XLIX Această veste se răspîndi ca fulgerul în tot orașul. Toți cetățenii ridicau în slava cerului pe Fabius, spunînd : „O singură familie a luat pe umerii săi o povară care apăsă întreaga republică ; războiul cu Veii e lăsat în grija unei singure familii, pe seama armelor unor particulari. Dacă ar mai fi între zidurile Romei numai două familii înzestrate cu asemenea virtuți, atunci o familie ar putea cere cinstea purtării războiului cu volscii, iar cealaltă cu aequii : atunci poporul roman trăind o viață liniștită ar putea supune toate populațiile învecinate.“

În ziua următoare Fabii iau armele și se adună acolo unde primiseră dispoziție. Consulul, înveșmîntat în mantaua de război ¹, ieși în fața casei și văzînd pe toți membrii familiei sale rînduiți în formație de marș, coborî în mijlocul lor și dădu semnalul de pornire. Niciodată în trecut nu se mai văzuse defilînd prin fața locuitorilor Romei, înmărmuriți de admirație, o oaste mai mică prin numărul de luptători, și mai vestită prin faima lor. Plecau 306 ostași, toți patricieni, toți din aceeași familie, fiecare din

¹ Mantaua de război (*paludamentum*) a comandantului suprem roman era de culoare albă și roșie, largă, acoperind toată armătura, (platoșa, cnemidele etc.).

ei putînd fi un comandant adevărat, în orice împrejurare, putîndu-se recruta din ei un întreg senat în orice vremuri ; prin lupta unei singure familii, romanii ameninţau să aducă pieirea poporului veient. O mare mulţime, alcătuită în parte din rude apropiate şi prieteni, îi însoţea pe Fabii. Nu se citea în ochii nimănui vreo îngrijorare, sau vreo deznădejde, căci toţi erau convinşi că Fabii vor fi la înălţimea aşteptărilor. Dar, preocupaţi de soarta republicii, ei privesc coloana cu feţele îmbujorate şi cu ochii aprinşi de admiraţie. Toţi le urează : să plece cu curaj, să plece sub auspicii norocoase, să le ajute cerul să aibă parte de biruinţă din primele clipe ale luptei, să se bucure de toate onorurile, de toate recompensele la care pot spera cei vrednici ! În vreme ce Fabii mărşăluiesc pe lingă Capitoliu, pe lingă cetăţuie şi pe lingă celelalte temple, defilînd prin faţa zeilor şi oamenilor, toată mulţimea însoţitorilor adresează rugăciuni pentru ca zeii să ajute acestor viteji să aibă parte de noroc şi să se întoarcă repede, teferi şi nevătămaţi, în patria lor, la părinţii şi vetrele lor !

Numai că aceste rugăciuni zadarnic au fost rostite. Trupa Fabiilor, ieşind din Roma pe şoseaua Nefericirii, pe sub arcada din dreapta porţii Carmentale¹, de lingă templul lui Ianus, şi ajungînd la riul Cremera², găseşte de cuviinţă că locul e prielnic şi-şi întocmeşte tabăra. Tocmai atunci sînt aleşi noii consuli, L. Aemilius şi C. Servilius. În vremea aceasta, deoarece totul se reducea la acţiuni de devastare prin ţinutul din jur, pîlcul fabian nu

¹ Poarta Carmentală — numită astfel, datorită altarului unei vechi divinităţi italice, Carmenta — era situată la vestul colinei Capitoline. După căderea în luptă a întregii ginţi fabiene, a fost denumită Poarta Blestemului.

² Astăzi Aqua Traversa e un afluent al Tibrului, curgînd în regiunea Veii (Etruria).

se mulțumește să-și apere pozițiile, ci trecînd hotarul care separă pe toscani de romani fac prăpăd pe teritoriul acestei populații.

O bucată de vreme aceste acțiuni de pustiire au fost întrerupte. Dar într-o bună zi, veienții, apelînd la ajutorul armatei etruscilor se pregătiră să atace tabăra Fabiilor de la Cremera. Legiunile romane aduse în grabă de consulul L. Aemilius încep de îndată luptă cu armata etruscă, dacă luptă se poate chema asta, în care veienții abia au avut timp să-și așeze armata în linie de bătaie. În timp ce ei își manevrează unitățile prin mișcări nesigure și-și așează oastea și rezervele în formație, înapoia steagurilor, un corp de cavalerie romană interveni din flancul frontului, îi dădu peste cap, nepermițîndu-le nici să angajeze lupta, dar nici să mai rămînă pe poziție. În felul acesta veienții au fost puși pe fugă și împrăștiați pînă la Stîncile Roșii ¹ (unde își aveau ei tabăra). În urma acestei înfrîngerii, ei cer cu umilință pacea. Într-adevăr pacea a fost încheiată, dar Roma s-a căit amarnic de ceea ce a făcut, fiindcă a procedat cu prea multă ușurință încheind pace înainte ca pîlcul lui Fabius să fi fost retras din Cremera.

L Lupta Fabiilor cu veienții a început din nou, dar fără să se facă pregătiri de război speciale, deși acum nu mai era vorba de simple incursiuni și devastări de ogoare, sau de atacuri date prin surprindere împotriva unor dușmani care făceau același lucru, ci uneori de adevărate lupte cu dușmanul în cîmp deschis. Și cu toate acestea, o singură familie romană repurta adesea biruința asupra unei cetăți atît de însemnate, — cea mai bogată și cea mai vestită din toată țara etruscă ! La început cu greu se

¹ Stîncile Roșii (*Saxa Rubra*) o localitate din Etruria, la 16 km de Roma.

puteau împăca veienții cu această situație înjositoare, socotind-o chiar o mare rușine. Apoi, înseși împrejurările îi făcură să se gândească la o stratagemă prin care să vină de hac trușilor lor dușmani. Ei erau chiar bucuroși că în urma numeroaselor lor izbînzii Fabiilor căpătau tot mai mare curaj. Pe de altă parte romanii, în incursiunile lor, găseau, adesea, ca din întîmplare, cite o cireadă de vite, dar care le era anume scoasă în cale ca momeală. De asemenea, au fost părăsite ogoarele pe o mare întindere, datorită fugii țăranilor, iar unele unități de veienți, trimise să stăvilească atacurile și pustiirile romanilor, se retrăgeau de multe ori în fugă mai de grabă simulînd că le e teamă, decît fiindu-le cu adevărat. Dar Fabiili se uitau cu atîta dispreț la veienți, încît se credeau de neînvîns, fiind încredințați că nimeni nu i-ar putea înfrunta în nici un loc și niciodată.

Ei erau atît de pătrunși de această convingere, încît văzînd într-o zi o cireadă la o mare depărtare pe șesul din jurul taberei de la Cremera, (și observînd că vitele erau păzite numai de cîțiva dușmani înarmați) își părăsesc pozițiile și, fără nici un pic de prevedere, trec într-o goană dezordonată dincolo de capcanele întinse chiar în apropierea drumului lor ; apoi, în vreme ce ei aleargă răzleți pentru a aduna vitele, care așa cum se întîmplă de obicei se împrăștiaseră în toate părțile, deodată trupele dușmane se năpustesc din ascunzători asupra lor răsărind ca din pămînt, și din spate, și din față, de pretutindeni. Fabiili au rămas o clipă surprinși de strigătele năprasnice scoase de dușmani. Apoi căzu asupra lor o grindină de lănci din toate părțile. Încercuți de trupe compacte de etrusci, care năvăleau fără întrerupere, copleșiți de numărul lor mare, Fabiili sînt îngrămădiți într-un spațiu din ce în ce mai mic, fiind nevoiți să lupte în cerc. În această situație se vedea și mai bine și numărul mic al Fabiilor și mulțimea

etruscilor, ale căror rinduri se dublau pe un loc atît de strîmt. În cele din urmă, Fabiii, renunţînd la lupta în-egală corp la corp pe care erau nevoiţi s-o desfăşoare în toate părţile, pornesc cu toţii să ocupe o creastă. Ei n-au izbutit să-şi croiască drum pînă acolo decît cu trupurile şi armele lor, în formaţie triunghiulară de atac. Cărarea ducea pe costişă spre o măgură înaltă, cu o pantă uşor înclinată. Acolo Fabiii au rezistat la început, fiindcă această poziţie dominantă le oferea un răgaz, ca să mai răsuflă şi să se reculeagă sufleteşte după atitea eforturi supraomeneşti. Fabiii izbutiră chiar să-i respingă pe asediatorii care se străduiau să urce panta şi, cu tot numărul lor mic, ar fi ieşit învingători, ajutaţi de poziţia lor favorabilă, dacă o unitate de veienţi¹, trimisă să înconjoare măgura, n-ar fi apărut în vîrfurile crestei. În felul acesta, oastea veienţilor deveni din nou superioară ca număr şi reuşi să decidă soarta luptei.

Toţi Fabiii au căzut în luptă, iar punctul lor de sprijin a fost cucerit. Analistii în relatările lor au scris că au pierit acolo 306 luptători romani; un singur vlăstar din familia Fabiilor a supravieţuit, căci fiind abia intrat în adolescenţă fusese lăsat acasă, la Roma. Din acest vlăstar¹ însă vor porni noi mlădiţe, care în multe rinduri vor da cel mai mare sprijin poporului roman în momentele de cea mai grea cumpănă, şi în timp de pace, şi în timp de război².

¹ Istoriograful Dionysios din Halicarnas (*op. cit.*) precum şi Ovidius (*Fastae* II, vs. 289) atestă supravieţuirea unui singur vlăstar din ginta Fabia.

² Se referă la doi eroi cunoscuţi, descendenţi din ginta Fabia şi anume: Quintus Fabius Maximus, consul şi învingătorul samniţilor în al treilea război, 298—290 î.e.n. şi Fabius Cunctator (Întîrzietorul) cel care a zădărnicit, prin tactica întîrzierii, acţiunile ofensive ale lui Hanibal în al II-lea război punic.

CONTINUAREA CIOCNIRILOR DINTRE PATRICIENI ȘI PLEBEI. ASASINAREA TRIBUNULUI PLEBEI CN. GENUCIUS. ADOPTAREA LEGII LUI LAETORIUS

(Cn. Genucius, tribun al plebei, era unul dintre cei mai activi luptători pentru aplicarea legii agrare și pentru apărarea intereselor plebeilor. Din inițiativa sa este judecat și condamnat fostul consul Titus Menenius, pentru pierderea garnizoanei de la Cremera, apoi este judecat imediat după ieșirea din consulat Spurius Servilius pentru înfrângerea suferită din partea etruscilor și tot din inițiativa sa sînt scoși din funcție și siliți să demisioneze consulii Lucius Furius și Caius Manlius pentru opoziția la aplicarea legii agrare. Patricienii văzînd în Genucius pe cel mai periculos dușman al lor, organizează asasinarea sa, crimă pe care o și făptuiesc în ziua judecării ultimilor doi consuli.)

LIV ...Așadar, în ziua judecării, poporul, care aștepta în for plin de nerăbdare, se miră la început că tribunul în-tîrzie să sosească. Apoi această lipsă îndelungată îi trezi suspiciuni ; lumea bănuind că Genucius a trecut de partea celor mari se plîngea acuzîndu-l că a abandonat și trădat cauza publică. În sfîrșit, oamenii trimiși să cerceteze acasă la tribun au dat de știre că acesta a fost găsit ucis în casa lui. Îndată ce s-a răspîndit această veste în adunarea poporului, toată lumea s-a împrăștiat pretutindeni, unii într-o parte, alții într-alta, întocmai ca ostașii unei armate al cărei comandant a fost ucis în luptă. Pe ceilalți tribuni plebei i-a cuprins o spaimă și mai mare, fiindcă și-au dat seama acum, cu prilejul omoririi colegului lor, că legile inviolabilității tribuniciene, consfințite în mod oficial, nu le mai oferă nici o ocrotire. Pe de altă parte patricienii nu reușeau nicidecum să-și mascheze satisfacția pentru cele

întîmplate. Niciunul dintre ei nu arăta că regretă această fărădelege și nu căutau să-și dovedească nevinovăția și neamestecul în acest asasinat, ci dimpotrivă, trîmbițau că puterea tribuniciană trebuie îngenuncheată prin forță.

LV Imediat după această victorie, obținută prin acest exemplu atît de urît, patricienii hotărăsc înrolarea trupe-
lor romane. Consulii iau măsuri pentru ducerea la bun sfîrșit a recrutării, fără împotrivirea cuiva, fiindcă tribunii plebei, cuprinși de spaimă, n-au opus nici o rezistență. Atunci plebeii au început să-și verse focul mai mult asupra tribunilor, pentru tăcerea lor, decît împotriva consulilor, pentru ordinele date. Ei spuneau : „S-a zis cu libertatea ! S-a ajuns din nou la vremurile grele de altădată ! Odată cu Genucius a fost doborîtă și înmormîntată și puterea tribuniciană ! Prin urmare, trebuie să se chibzuiască și să se recurgă la alte mijloace, pentru a rezista în fața puterii patricienilor. Singura scăpare pe care o mai are poporul este aceea ca plebeii să-și apere singuri drepturile, fiindcă nu se pot aștepta la sprijin din altă parte. Consulii au în fața lor 24 de lictori : dar aceștia sînt oameni din sinul plebei. Prin urmare, nici o măsură nu trebuie disprețuită și nici unul dintre ei nu trebuie să se considere prea slab ca să treacă la acțiune. Dacă acești oameni disprețuiesc cu adevărat pe consuli, atunci oricare trebuie să-și ia răspunderea săvîrșirii unei fapte mari, oricît de groaznică ar fi ea.“

În timp ce plebeii se ațîtau unul pe altul cu asemenea cuvinte, a fost trimis de consuli un lictor la Volero Publius, un om din rîndurile plebeilor, care, deoarece înaintea fusese centurion, nu voia să se înroleze ca soldat. Volero făcu apel la tribunii poporului : dar pentru că nici unul dintre aceștia n-a îndrăznit să intervină în sprijinul lui, consulii dădură ordin lictorului să-l dezbrace de îndată de haine pe fostul centurion și să pregătească vergile. Volero spuse atunci : „Fac apel la popor, deoarece tribunii plebei

mai degrabă acceptă ca un cetățean roman să fie ucis cu lovituri de vergi sub privirile lor, decît să fie ei uciși de voi în patul lor“. Cu cît Volero striga mai tare, cu atît lictorul îl brusca mai sălbatic, smulgîndu-i și sfîșiindu-i hainele. Atunci, fostul centurion, care avea o forță herculeană și încurajat și de susținători, îl îmbrînci cît colo pe lictor. Apoi se retrase acolo unde mulțimea era mai deasă și unde strigătele celor care-și arătau revolta erau mai puternice, spunînd : „Fac apel la popor !¹ Cer să fiu luat sub scutul plebei ! Ajutați-mă, cetățeni ! Ajutați-mă, tovarăși de arme ! N-aveți ce să mai așteptați din partea tribunilor, care și ei au nevoie de ajutorul vostru !“

Oamenii, întăritați, se pregătesc de luptă. Se vedea clar că întreaga situație evolua în această direcție și că în curînd nu va mai exista nimic sfînt, nici de drept public, nici privat care să-i pună stavilă. Consulii au încercat să înfrunte această furtună atît de cumplită, dar în cele din urmă au înțeles că autoritatea lor devenise prea neînsemnată fără sprijinul armatei. După ce lictorii au fost îmbrînciți și fasciile rupte, iar consulii scoși din for și împinși către Curie, era greu de presupus pînă unde avea să meargă Volero cu victoria lui. În sfîrșit, cînd hărmălaia s-a mai potolit, consulii au ordonat să fie convocat senatul, căruia i se plîng de bruscări și insulte, de atitudinea violentă a plebei, de cutezanța lui Volero. După ce s-au exprimat mai multe păreri, care de care mai neomenoase, în cele din urmă și-au impus punctul lor de vedere senatorii mai bătrîni, căroră nu le-a plăcut ca ura patricienilor să se măsoare în luptă cu furia dezlănțuită a plebei.

LVI Îmbrățișînd cu toată căldura cauza lui Volero, cu prilejul ultimelor alegeri, plebea i-a încredințat acestuia

¹ Apelul adresat Adunării poporului împotriva deciziilor magistratilor statului, sau a unei amenințări cu pedeapsa capitală se numea *provocatio*.

demnitatea de tribun pentru anul cînd erau consuli L. Pinaris și P. Furius. Însă, împotriva oricărei așteptări, cei care credeau că Volero are să se năpustească cu toată furia împotriva consulilor anului precedent s-au înșelat, fiindcă acesta a socotit că interesele republicii trebuie să fie mai presus de suferințele unei singure persoane, și de aceea, fără să jignească nici măcar cu vorba pe cei doi consuli, el a propus în fața adunării poporului ca de aici înainte magistratii plebei să fie aleși de comițiile tribute. Cu toate că la prima vedere, propunerea lui nu făcea mare impresie, totuși, prin aplicarea ei li se răpea patricienilor orice posibilitate de a mai impune în funcția de tribuni ai poporului pe aceia pe care îi voiau ei, prin voturile clienților lor. Deoarece patricienii au opus cea mai puternică rezistență acestei propuneri, foarte apreciate de plebe și n-au putut îndupleca pe nimeni din colegiul tribunilor, singurul care putea zădărnici orice acțiune și orice inițiativă emanată de la oricare magistrat, fie consul, fie alt fruntaș al republicii, situația, și așa destul de complicată prin însăși natura lucrurilor, a dat loc la discuții care s-au prelungit vreme de un an.

Plebea îl realege ca tribun, pentru anul următor, tot pe Volero. Patricienii, convinși că în mod sigur băătălia se va da pe viață și pe moarte, îl impun la consulat pe Appius Claudius, fiul faimosului Appius, înverșunatul dușman al plebei, care era urît și dușmănit de popor. I se dă drept coleg de consulat pe Titus Quinctius.

Chiar de la începutul anului nu se vorbea despre altceva decît despre această lege. Ea era susținută nu numai de inițiatorul ei, Volero, dar în aceeași măsură și de tribunul poporului Laetorius, colegul său de funcție, care pe cît era de proaspăt în magistratură, pe atît era de dîrz. Pe Laetorius îl făceau și mai înverșunat și mai curajos glorioasele sale fapte de arme, deoarece dintre cei de vîrstă lui nici unul nu era mai viteaz ca el. În vreme ce Volero

nu făcea altceva decît să vorbească despre legea sa, ferindu-se să se atingă de autoritatea consulilor, Laetorius a pornit atacul aducînd acuzații grave lui Appius și familiei sale, care se purtase atît de tiran și de sălbatic față de poporul roman. El susținea că tinărul Appius a fost ales de patricieni nu ca să fie consul, ci călău al poporului, pe care să-l batjocorească și să-l tortureze.

Acest militar de carieră, care părea puțin priceput la vorbă, nu era deloc lipsit de curaj, cînd era vorba de apărat libertatea. Atunci cînd patricienii refuză să-i dea cuvîntul, el se adresează poporului simplu : „Cetățeni, deoa-rece eu nu știu să vorbesc cu iscusință, vă dau acest cuvînt de ordin : miine să fiți cu toții prezenți, tot aici. Sau voi impune votarea acestei legi, sau voi muri aici, sub ochii voștri !”

În ziua următoare tribunii iau loc la masa oratorilor ; consulii și nobilimea iau și ei parte la ședință, străduindu-se din răsputeri să împiedice votarea legii de către Adunarea poporului. Laetorius îi invită cu glas tare pe toți cei care nu au drept de vot să părăsească adunarea. Cîțiva tineri din rîndurile aristocrației rămîn pe loc, respingînd pe viator ¹. Atunci Laetorius dădu poruncă să fie înșlăcați vreo cîțiva, dar consulul Appius se opuse pretinzînd că tribunul are drepturi numai asupra plebeilor, nu și asupra altor cetățeni, căci el este un magistrat al plebei, și nu al poporului. Nici consulul, cu toate prerogativele puterii sale, nu poate îndepărta pe vreun cetățean din adunare, deoarece ar călca tradiția strămoșilor. Că ei doar așa ar spune : „Cetățeni, dacă găsiți de cuviință să plecați din adunare, puteți pleca”. Consulul putea să-l pună în încurcătură pe Laetorius, vorbindu-i cu atîta ușurință și dispreț despre chestiunile de drept. De aceea tribunul, aprins la față de atîta minie, trimite pe viatorul său la consul să-i atragă atenția. La rîndu-i și acesta trimite la

¹ Slujbaş al tribunilor.

tribun pe lictorul său strigîndu-i în gura mare că este un simplu particular, că nu are nici autoritate, nici funcție oficială. Lictorul era gata să comită un act abuziv asupra lui Laetorius, dacă toată adunarea nu se ridica cu violență în apărarea sa și împotriva consulului și dacă masele întărite, venite din tot orașul, nu s-ar fi năpustit în for, ca să-l sprijine pe tovarășul lor. Cu toate acestea, Appius își susținea cu încăpăținare poziția, căutînd să înfrunte toată această furtună. S-ar fi ajuns la o încăierare în toată regula, și nu fără vărsare de sînge, dacă celălalt consul, Quinctius, n-ar fi însărcinat pe consulari¹ să-l ridice cu forța din for pe colegul său, în caz că nu pot altfel, și dacă n-ar fi căutat prin rugăminți să potolească inversunarea plebei și să-i determine pe tribuni să dizolve Adunarea. Să lase încolo minia și supărările — li se adresă el — și să aibă puțină răbdare căci totul se va rezolva. Acest răgaz nu le va slăbi puterea ci îi va adăuga acesteia chibzuință. Și senatorii ar putea să fie mai respectuoși față de puterea poporului și consulul față de puterea senatului !

Dacă lui Quinctius i-a fost greu să potolească plebea, și mai greu le-a fost patricienilor cu celălalt consul. În sfîrșit, adunarea plebei este dizolvată și consulii convoacă senatul. Aici, din teamă și de minie, se înfruntă la început opiniile cele mai diferite. Dar, cu trecerea timpului și pe măsură ce pasiunea făcea loc judecății, se renunță la ideea unei lupte violente ; și lumea avea să-i mulțumească lui Quinctius de a fi reușit să pună capăt încordării și dezbinării, prin intervenția sa la vreme. Lui Appius i se ceru să înțeleagă că „numai în măsura în care poate înfăptui armonia cetății se poate vorbi de autoritatea consulară. În timp ce tribunii și consulii își trag fiecare spuza pe turta lor, vloga patriei se macină și se irosește ; căci pe ei îi inte-

¹ Consulari erau numiți toți cetățenii, patricieni sau plebei, care exercitaseră funcția de consuli.

rezează mai mult pe mîna cui va încăpea Republica sfișiată și divizată decît să lupte pentru păstrarea ei intactă.“

La rîndul său, Appius țipa în gura mare, luînd ca martori pe zei și pe oameni că se trădează Republica din cauza fricii și lașității ; că nu un consul îi lipsește senatului ci consulului îi lipsește un senat ; de aceea el e nevoit să accepte niște legi mai insuportabile decît cele de pe Muntele Sacru.

Învins, însă, de opoziția unanimă a senatului, el tăcu, iar legea¹ a fost adoptată în liniște.

¹ În anul 471 a.U.c. (282 î.e.n.), prin adoptarea acestei legi, patriciatul a pierdut un instrument prețios în slujba dominației sale. De la aceeași dată alegerea tribunilor va fi făcută în *Comitiile tribute* și nu în *Comitia centuriata*, ca pînă acun. În *Comitia tributa* luau parte la alegeri absolut toți cetățenii romani, pe cînd în *Comitia centuriata*, aristocrația, deținînd majoritatea voturilor, își impunea pe acolii ei în demnitățile de tribuni ai poporului. *Lex Publilia*, prin care se consfințea acest pas înainte al plebeilor în lupta contra exploatării și abuzurilor patricienilor, constituie un eveniment important pentru istoria romană în domeniul politicii interne.

CARTEA A III-A

SCLAVII ÎN FRUNTE CU HERDONIUS SE RĂSCOALA

XV În vreme ce la Roma domnea teama că volscii și aequii, care părușeră oarecum potoliți, vor porni din nou războiul, (căci acesta izbucnea cu regularitate aproape în fiecare an), deodată s-a abătut asupra orașului altă năpastă, pe care nimeni n-o prevăzuse. Cam 4 500 de exilați ¹ și de sclavi ², avînd în fruntea lor pe Appius Herdo-

¹ Exilații erau în perioada republicană victimele politice ale clasei dominante, fiind obligați să-și părăsească familia, casa, averea, orașul, locul de origine și să se stabilească într-o altă localitate sau țară, unde erau supuși la un regim juridic, politic și economic de inferioritate. Exilul se decreta de către un magistrat înalt, cu aprobarea senatului, cu motivarea că inculpatul reprezintă un pericol pentru stat.

² Sclavul, în antichitatea romană, trăia în cele mai neomene-noase condiții de exploatare, ca în toate statele sclavagiste. La romani, sclavii au apărut încă în perioada regalității, provenind din prizonierii luați de la învinși. Dreptul războiului îi dădea învingătorului puterea absolută asupra învinsului. Alții erau sclavi prin naștere (născuți din părinți sclavi), iar alții proveniți din datornici, prin dreptul creditorului asupra debitorului insolubil de a-l transforma în sclav și de a-l exploata pînă la achitarea datoriei. Tot sclavi mai deveneau și cei care se sus-trăgeau serviciului militar și recensămîntului. Sclavii deveneau proprietatea absolută a stăpînului, care dispunea de viața lor. Din cauza condițiilor inumane de exploatare, sclavii s-au răs-culat în numeroase rînduri, fiind totdeauna reprimăți cu sîlbă-ticle, fără să exercite pînă în sec. IV î.e.n. vreo influență asupra vieții politice și sociale a Romei.

nus Sabinul, au ocupat în timpul nopții Capitoliul și cetățuia, măcelărind pe toți acei care nu voiseră să treacă de partea conjurației și să ia armele alături de ei.

În timpul acestor tulburări și spaima nemaipomenite, cete de oameni năvăliră în for, măbind și mai mult zarva. Se auzeau pretutindeni strigătele : „La arme ! La arme !“ sau : „Dușmanul a pătruns în oraș !“ Consulii se temeau și să înarmeze plebea, dar și s-o lase dezarmată.

Deși consulii nu-și dădeau seama de dedesubtul acestei neașteptate nenorociri — dacă a venit dinafară, dacă e o revoltă internă, dacă răsculații au năvălit asupra orașului stârniți de ura plebeilor față de patricieni, sau de viclenia sclavilor — se străduiau totuși amândoi s-o înăbușe ; dar cu toate acestea încordarea creștea, căci mulțimea era atît de înspăimîntată și de buimăcită, încît nu mai putea fi ținută în friu prin simple ordine venite de sus. Pînă la urmă se dădură arme și plebeilor, dar nu tuturor, ci numai acelor a pți să formeze o gardă de încredere, gata să facă față oricărei situații, mai cu seamă în aceste momente cînd domnea atîta haos și nu se știa cine-i dușmanul. În încordare și nesiguranță, stînd de veghe în tot restul nopții, neștiind ce fel de oameni sînt cei care au dezlănțuit atacul și cîte trupe are dușmanul la îndemînă, consulii au distribuit străji și pîlcuri de luptători în toate punctele importante ale orașului. Abia la lumina zilei s-a putut afla cine e căpetenia răzvrătiților și despre ce fel de război e vorba.

Herdonius chema cu glas puternic, de pe Capitoliu, pe sclavi la libertate, spunîndu-le că el și-a luat asupra-și sarcina de a apăra cauza și soarta celor mai asupriți dintre muritori, de a-i readuce în patrie, la vetrele lor, pe cei exilați, alungați pe nedrept, și de-a arunca greul jug de pe umerii sclavilor. El, Herdonius Sabinul, ar prefera să lupte în numele și cu sprijinul poporului roman, dar dacă

nu va căpăta nici un fel de ajutor din partea acestuia, atunci va apela la volsci și la aequi și va folosi mijloacele cele mai îngrozitoare și mai extreme.

XVI Abia acum s-a făcut puțină lumină în capetele patricienilor și ale consulilor. Însă ei se temeau, ca în afară de ceea ce au aflat, să nu fie vorba de un plan mai vast, pus la cale și de veienți și de sabini ; și câtă vreme existau atâtea forțe vrăjmașe între zidurile cetății, le era frică să nu năvălească asupra Romei și legiunile sabine și cele etrusce, potrivit unei înțelegeri stabilite dinainte. Mai erau și veșnicii lor dușmani, volscii și aequii, care puteau să tabere asupra romanilor, dar nu ca înainte, numai pentru a le pustii ogoarele, ci de astă dată chiar asupra orașului căzut în mare parte în mîinile răsculaților. Felurite și mari erau pricinile panicii care pusese stăpînire pe ei. Toți se îngrozeau în primul rînd de sclavii lor. Mai mult ca oricînd, pe patricieni îi frămînta gîndul că fiecare dintre ei își are dușmanul în propria-i casă. Patricienii erau încredințați că-și vor redobîndi liniștea și siguranța adoptînd pe cît posibil o atitudine pasivă, deoarece nu îndrăzneau nici să aibă încredere în sclavii lor, dar nici să-i bănuiască, pentru a nu și-i face și mai mari dușmani. Într-atît îi copleșise pe toți valul de nenorociri, care-i amenința cu pieirea, încît patricienii nu se mai temeau nici de tribunii poporului, nici de plebei. Agitația acestora li se părea de astă dată un fleac și își închipuiau că primejdia dinafară va potoli de la sine toate neînțelegerile și dezbinările dinăuntru. Or tocmai acestea s-au dovedit pericolul principal ; căci tribunii erau orbiți de o furie atît de turbată, încît susțineau că nu e vorba de nici un război în cetățuie¹ și Capitoliu, ci numai de o

¹ Cetățuia era situată în partea nordică a Colinei Capitoline.

închipuire a patricienilor, care caută să abată prin aceasta atenția plebeilor de la grija lor cea mare, legea Terentilla¹ : „Oaspeții și clienții patricienilor vor pleca fiecare la vechile lor, într-o tăcere și mai adîncă decît au venit, dacă vor vedea că legea a fost adoptată și că zadarnic s-a făcut zarvă“. De aceea tribunii recheamă poporul de la arme și-l convoacă la adunare pentru a adopta legea. Consulii, la rîndul lor, convoacă senatul, fiind acum cu mult mai îngrijorați de spaima provocată de tribuni decît de cea pe care au tras-o în timpul nopții din pricina răsculaților.

XVII Cînd i s-a adus la cunoștință că oamenii puși în posturi în diferitele puncte ale orașului aruncă armele și pleacă, consulul Publius Valerius a părăsit pe neașteptate Curia, în vreme ce colegul său de consulat îi reținea pe senatori la sfat. Valerius se duse drept la adunare, acolo unde se găseau tribunii : „Ce înseamnă aceasta tribuni ? — li se adresă el — aveți de gînd să distrugeți temelia Republicii Romane din îndemnul și sub conducerea lui Appius Herdonius ? Acela care n-a reușit să-i convingă pe sclavii voștri, a putut în schimb să vă smințească pe voi ? Tocmai acum cînd dușmanii sînt deasupra capetelor noastre găsiți voi cu cale să aruncați armele și să votați legile ?“ Apoi consulul se adresă mulțimii adunate, rostind următoarele :

„Cetățeni ! Dacă vouă nu vă pasă și nu sinteți îngrijorați de soarta orașului nostru, îngroziți-vă măcar că înșiși zeii voștri au căzut în miinile vrăjmașilor ! Prea bunul și prea puternicul Jupiter, Junona Regina și Minerva și alți zei și zeițe sînt împresurați : tabăra sclavilor răsculați a pus stăpînire pe chiar pînații voștri publici. Așa vă închipuiți voi că trebuie să arate o cetate sănătoasă ? Vrăjmașii se află nu numai între zidurile cetății,

¹ Prin legea Terentilla (după numele autorului ei, tribunul plebeu Terentillus Arsa) se îngrădea puterea consulară, care înainte fusese nelimitată.

ci și în cetățuie, chiar deasupra Curiei și a forului. În acest timp voi vă țineți de întruniri în for, iar senatul, în clădirea lui. Și ca în plină pace, senatorul își expune părerea, iar ceilalți cetățeni se duc la vot ! Nu s-ar cuveni mai degrabă ca toți cei care fac parte din rindurile patricienilor și ale plebeilor, adică consulii, tribunii plebei, zeii, toți oamenii înarmați să apere Roma, să alerge spre Capitoliu, ca să-l elibereze și să reinstaureze pacea în sanctuarul cel mai sfânt al prea bunului și prea puternicului Jupiter ! Tată Romulus ! Fă să izvorască în mințile și cugetele urmașilor tăi acea înțelepciune cu care ai izbăvit cândva cetățuia cucerită de aceiași sabini ! Poruncește să pornim cu toții pe acest drum, pe care tu ai pornit odinioară în chip de căpetenie cu oastea ta. Iată, cel dintii care va umbla pe urmele pașilor tăi voi fi eu, consulul, în măsura în care un biet muritor de rînd poate merge pe urmele pașilor unei divinități.“

În încheiere consulul spuse că dînsul se înarmează și cheamă pe toți cetățenii la arme ; iar dacă cineva fi va sta împotriva, atunci să se știe că, trecînd peste demnitatea lui consulară, peste puterea tribuniciană și peste legile ei sacrosancte, el îl va socoti dușman al patriei pe oricine ar fi acela și oriunde s-ar afla, fie în Capitoliu, fie în for. Și atunci să îndrăznească tribunii — după ce i-au oprit pe cetățeni să lupte împotriva lui Appius Herdonius — să le ordone să ridice armele împotriva consulului Valerius ; ei bine, atunci va îndrăzni și el împotriva tribunilor ceea ce a îndrăznit și tatăl său, Publicola, întemeietorul familiei sale, împotriva regilor !

Se profila momentul izbucnirii unei cumplite vijelii, încît răzvrătirea anunța să devină un spectacol pentru vrăjmaș. Și astfel nici legea n-a putut fi adoptată, nici consulul n-a reușit să înceapă despresurarea Capitoliului. Doar lăsarea amurgului a amînat izbucnirea furtunii. Tribunii plebei au plecat și ei, fiindcă se temeau de trupele consulilor. Odată plecați susținătorii răscoalei po-

porului, senatorii s-au amestecat în mulțime și, umblînd încoace și încolo, cu vorbe meșteșugite, au convins plebea să-și dea seama în ce impas a ajuns patria. De astă dată, șopteau ei, nu e vorba de conflictul dintre patricieni și plebei: sînt lăsați să cadă pradă vrăjmașilor în același timp și patricienii și plebei și cetățuia orașului, templele zeilor și penații publici și privați¹.

În timp ce senatorii se străduiau în for să potolească în felul acesta agitația plebei, consulii plecară să inspecteze porțile și meterezele și să vadă dacă nu cumva și sabinii, și neamul dușman al veienților s-au alăturat răzmeriței.

XVIII În cursul aceleiași nopți la Tusculum² sosiră știri despre cucerirea cetățuiei și a Capitoliului de către Herdonius, cit și despre tulburările din Roma. Pe atunci la Tusculum era dictator L. Mamilius. Acesta convocă numaidecît senatul și, după ce-i înfățișă ștafetele cu veștile aduse, își arată îngrijorarea, spunînd că tusculanii nu trebuie să aștepte pînă sosesc împuterniciții Romei ca să le ceară ajutor. Primejdia însăși, momentul de grea cumpănă, zeii și credința în alianțele încheiate impun un

¹ Penații statului sau publici erau divinitățile protectoare ale cetății romane, iar cei casnici sau privați, divinitățile tutelare ale familiei, care, după credința romanilor, ocroteau casa și proprietatea familiei. Ei erau duhurile bune, ca și Larii (*Lares*) divinitățile protectoare ale gospodăriilor. Penații aveau altare construite în interiorul locuinței, Larii, în ogradă. În cursul evoluției istorice, pe măsură ce relațiile gentilice slăbeau, se întărea familia romană, care veacuri de-a rîndul a constituit unitatea economică și socială fundamentală. Procesele dezvoltării istorice s-au reflectat și în religie, care a exercitat influență asupra vieții particulare, fiecare familie romană avîndu-și cultul său propriu, altarele sale, zeii săi tutelari, fiecare *pater familias* oficiînd ritua-lul specific al casei în fața vetrei locuinței sale cu diferite prilejuri importante: naștere, căsătorie, moarte.

² Tusculum (locuitorii lui erau numiți tusculani), azi Frascati, oraș în Latium, la sud-est de Roma.

grabnic ajutor ! Niciodată zeii nu le vor mai oferi un asemenea prilej ca acesta de acum, de a câștiga printr-o binefacere o cetate atât de puternică și atât de învecinată lor. Pe loc se hotărăște trimiterea ajutorului ; tineretul e înrolat sub drapel ; se distribuie arme.

În revărsatul zorilor, trupele tusculane sosesc în fața zidurilor Romei. Văzându-le din depărtare, poporul din cetate crezu că are de-a face cu noi dușmani. Tuturor li s-a părut că ar fi aequii și volscii. Dar curînd, după ce s-a spulberat neîntemeiata spaimă, oastea tusculană fu primită în oraș și coborî încolonată în for. Acolo, P. Valerius tocmai își rînduia trupele în formație de luptă, în timp ce colegul său de consulat rămăsese să asigure paza porților orașului. Autoritatea lui Valerius prevalase. La aceasta contribuisese și declarația sa că după eliberarea Capitoliului din mîinile vrăjmașului și după restabilirea liniștii în cetatea romană, dacă va fi ascultat, va lămuri ce dedesubturi ascunde legea susținută de tribunii plebei, dar că nu va împiedica ținerea adunării poporului, fiindcă își aduce aminte de moșii și strămoșii săi, își aduce aminte de porecla¹ sa, căci i s-a încredințat de străbunii săi ca o sacră moștenire grija cinstirii poporului roman. Și astfel, cu toate împotrivirile tribunilor, luptătorii se înșiruie în urma comandantului și urcă în linie de luptă panta Capitoliului. Lor li se alătură și legiunea tusculană.

Aliații și cetățenii romani se iau la întrecere, fiecare din ei năzuind să obțină gloria recuceririi cetății. Ambii comandanți, își îmbărbătează trupele. Vrăjmașii sînt îngroziți. Ei nu se bizuie pe nimic altceva, decît pe pozițiile acestei cetăți greu de cucerit. Romanii și aliații pornesc la atac, străpungînd rîndurile dușmanului cuprins de panică. Romanii tocmai ajunseseră în pridvorul templului lui Jupiter, cînd Publius Valerius căzu răpus în fruntea

¹ Porecla consului Valerius era *Publicola*, care înseamnă Omul poporului.

trupelor sale, în timp ce-i îmbărbăta pe ai săi. Fostul consul, P. Volumnius, văzându-l căzînd, porunci unității sale să ocrotească trupul comandantului, apoi luă locul acestuia și continuă atacul.

Datorită elanului cu care au dezlănțuit atacul, ostașii nu au observat cele întîmplate, astfel că romanii au biruit înainte de a-și da seama că au dus lupta fără comandant.

Numeroși exilați răzvrătiți au stropit cu singele lor pardoseala templului. Mulți au fost prinși. Herdonius¹ a fost ucis în luptă. În felul acesta Capitoliul a fost recucerit. Prizonierii, după cum făceau parte din tagma sclavilor sau din rîndurile oamenilor liberi, au fost executați, fiecare potrivit stării sale sociale². Tusculanilor li s-au adus mulțumiri publice. În Capitoliu s-au oficiat cuvenitele slujbe de purificare, pentru că fusese pingărit. Se spune că poporul a făcut și o danie, dînd fiecare cîte un mic obol pentru familia consulului Valerius, în scopul înmormîntării celui dispărut cu o pompă cît mai strălucită

CINCINNATUS

XIX ...În luna decembrie a fost ales consul L. Quinctius Cincinnatus, tatăl lui Caeso³, fiind susținut cu cel

¹ Răscoala lui Herdonius Sabinul și a sclavilor a avut loc în anul 294 a.U.c. Abia din secolul al II-lea î.e.n. aceste mișcări revoluționare (răscoalele sclavilor din Sicilii și a lui Spartacus în 72—70 î.e.n.) au luat proporții atît de mari, încît au zdruncinat din temelii orînduirea sclavagistă romană, accelerînd procesul de descompunere al acesteia.

² Cu alte cuvinte, execuția pedepsei capitale era diferită după starea socială a celui condamnat: dacă era sclav, era răstignit pe cruce; oamenii liberi erau aruncați de pe stîncă Tarpeia sau li se tăia capul.

³ Caeso, fiul lui Cincinnatus fusese condamnat la plata unei sume de 3 mii de ași în urma propunerii tribunului plebeu A. Vergilius și a hotărîrii Adunării poporului, sub acuza unei omucideri. Faptul nefiind dovedit însă, el se autoexilase.

mai aprig zel de patricieni, ca să intre în funcție cît mai degrabă. Plebeii erau consternați, deoarece își dădeau seama că vor avea de înfruntat un consul înverșunat, puternic datorită sprijinului patricienilor, datorită însușirilor sale ca și datorită celor trei fii ai săi, care, prin curajul lor, nu erau mai prejos de Caeso; iar prin înțelepciunea și modestia lor, atunci cînd împrejurările o cereau, îi erau chiar superiori.

La intrarea sa în magistratură, Cincinnatus și-a manifestat aceeași asprime față de plebei, ca și față de senat; ori de cîte ori lua cuvîntul de la tribună, pe unii îi înfrîna pe ceilalți îi mustra spunînd: „Numai datorită pasivității ordinului senatorial tribunii plebei au reușit să-și perpetueze funcția încît împărățesc ca și cum ar fi într-o casă a nimănuia, și nu în republica poporului roman, tiranizîndu-i pe toți cu limba lor ascuțită și cu învinuirile aduse. Odată cu Caeso, fiul meu, au fost izgonite și exilate din Roma curajul, fermitatea și toate marile virtuți militare și civile ale tineretului. Tribunii, realeși a doua și chiar a treia oară, duc o viață de dezmăț și au cea mai dezgustătoare atitudine, întocmai ca regii: sînt scandalagii, uneltesc și seamănă pretutindeni numai vrajbă.

Oare acel faimos Aulus Verginius, care a refuzat să meargă la Capitoliu, ar merita o pedeapsă mai ușoară decît Appius Herdonius? Pe Hercule, chiar o pedeapsă cu mult mai mare, dacă am vrea să judecăm drept lucrurile! Herdonius, declarîndu-se fățiș dușmanul Romei, v-a avertizat într-un fel să puneți mîna pe arme; Verginius, în schimb, spunînd că nu există nici un război, vă lua armele din mîini și vă arunca dezarmați în calea sclavilor voștri, a surghiuniților. Și voi — asta am s-o spun fără să aduc vreo ofensă lui Caius Claudius și memoriei răposatului Publius Valerius — v-ați adus steagurile voastre pe pîmînișul Capitoliului înainte de a alunga pe acești dușmani din for! Mi-e rușine și de zei și de oameni. Atunci cînd vrăjmașul se găsea în fortăreață, cînd intrase

chiar în Capitoliu, cînd căpetenia exilaților și a sclavilor se instalase chiar în sfîntul altar al milostivului și atotputernicului Jupiter, după ce toate cele sacre fuseseră pîngărite, cei dintîi care au ridicat armele au fost tusculanii și numai după ei romanii. Nu e sigur dacă dintre cele două oștiri, cea care a salvat fortăreața, a fost aceea a lui M. Mamilius, comandantul tusculanilor, ori aceea a consulilor P. Valerius și C. Claudius. Iar noi, care n-am permis niciodată latinilor să pună mîna pe arme, nici chiar pentru a se apăra pe ei înșiși, atunci cînd dușmanul se găsea între hotarele lor, am fi fost luați prizonieri și măcelăriți, dacă aceiași latini n-ar fi pus mîna pe arme din propriul lor îndemn ! Și într-adevăr, dacă cel mai neînsemnat ins din rîndurile plebei (pe care voi ați rupt-o de restul poporului, transformînd Republica într-un bun numai al vostru), sau dacă vreunul din tagma voastră v-ar aduce la cunoștință că locuința i-a fost împresurată de sclavi înarmați, n-ați crede de cuviință că trebuie, fără întîrziere, să-i săriți într-ajutor ?

Oare prea milostivul și atotputernicul Jupiter, împresurat de sclavi și exilați, nu era demn de nici un ajutor din partea oamenilor ? Și acești tribuni ai poporului mai pretind să fie cinstiți ca zeii, cînd pentru ei nici zeii înșiși nu sînt nici sacri, nici inviolabili ? Și acum cînd sînteți vîriți pînă în gît în noroi și pîngăriți de atîtea nelegiuiri săvîrșite împotriva zeilor și a oamenilor, mai susțineți oare că veți impune legea voastră chiar anul acesta ? Atunci, pe Hercule, ziua în care am fost ales consul a fost o zi fatală pentru Republică, cu mult mai fatală decît cea în care și-a pierdut viața consulul P. Valerius, dacă voi veți reuși să vă impuneți legea voastră.

Cetățeni, mai înainte de orice eu și colegul meu avem de gînd să pornim legiunile împotriva volscilor și aequilor. Nu știu cum se face, dar noi sîntem ajutați de zei mai mult în timp de război decît în timp de pace. Gîndiți-vă ce primejdii ne-ar fi amenințat din partea acestor

noroadе, dacă ar fi știut că exilații au asediat Capitoliul ; căci e mai bine să rețrăim în minte întâmplările trecutului, decît în realitate !“

XX Discursul consulului a impresionat profund plebea. Patricienii erau convinși că s-au întors vremurile de altădată ale Republicii ; celălalt consul, o fire mai degrabă blîndă decît energică, a admis cu ușurință colegului său să preia rezolvarea acestei probleme atît de spinoase, el pretinzînd doar exercitarea prerogativelor consulare obișnuite.

În acest timp, tribunii plebei, luînd în derîdere cele spuse, de parcă ar fi fost lipsite de sens, insistau să li se răspundă în ce chip își vor constitui consuli o armată a cărei înrolare nu va fi admisă de nimeni ? „Nici n-avem nevoie de mobilizare !” răspunse Cincinnatus. Cînd Publius Valerius i-a înarmat pe plebei, pentru a recuceri Capitoliul, aceștia au jurat că se vor aduna la ordinul consulului și că nu vor pleca fără ordinul lui. De aceea dispunem ca toți acei care ați depus acest jurămint, să fiți prezenți chiar mîine, cu armele asupra voastră. la lacul Regillus !“

Atunci tribunii au început să-l ironizeze, spunînd că ei sînt în stare-să absolve oamenii de acest legămint, deoarece atunci cînd poporul a fost obligat să jure, Quinctius nu era decît un simplu particular.

Numai că în acele vremuri oamenii nu erau atît de nepăsători față de zei și de credință, cum sînt acum în veacul nostru, și nu se încumeta nimeni să răstălmăcească după propriul interes jurămintul și legile, ci își adaptau viața și obiceiurile după cerințele acestora. Deoarece tribunii nu mai aveau nici o speranță să poată împiedeca înrolarea, se străduiau acum să o trăgăneze, cu atît mai mult cu cît se răspîndise vestea că și augurii primiseră ordin să fie prezenți la lacul Regillus, fiindcă era necesar să se officieze ceremonia sfînțirii locului unde urma să se

țină adunarea poporului și pentru a se abroga în comiții ceea ce se obținuse prin intermediul puterii tribuniciene. Acolo toți cetățenii aveau să încuviințeze hotărârile consulilor, deoarece apelul la popor al tribunilor nu mai era valabil la o distanță mai mare de o mie de pași de oraș. În acest caz și tribunii, dacă veneau acolo, trebuiau să se supună, împreună cu întreaga masă a cviriților, ordinelor date de consuli. Într-adevăr, aceste știri începuseră să-i îngrozească pe tribuni, dar ceea ce îi tulbura în cel mai înalt grad era faptul că Quinctius spunea neconținut că nu se vor întruni comițiile pentru alegeri consulare. „Statul nostru e atît de șubrezit din toate încheieturile sale, încît nu mai poate fi tămăduit cu leacuri obișnuite. Republica are nevoie de un dictator, pentru ca acela care se va mai încumeta să zdruncine așezămintele cetății, să simtă pe pielea lui că dictatura nu permite nici un fel de apel“

XXI Senatul era în Capitoliu. Acolo au venit și tribunii cu plebea în mare fierbere. Deși plebea cerea prin strigăte puternice ba ocrotirea consulilor, ba a senatului, Cincinnatus n-a putut fi cîntit din atitudinea sa pînă ce tribunii n-au făgăduit să se subordoneze autorității senatului. După ce consulul a prezentat o dare de seamă în legătură cu cererile tribunilor și ale plebei, senatul a emis niște senatusconsulturi prin care se hotăra ca nici tribunii să nu-și prezinte proiectul lor de lege în cursul aceluia an, nici consuli să nu mai scoată legiunile din incinta cetății. Senatul și-a exprimat părerea că e în detrimentul intereselor republicii ca pe viitor magistrații să fie menținuți în funcție și după expirarea mandatului și ca tribunii să fie realeși de mai multe ori în funcție.

Consulii s-au supus hotărîrilor senatului. În schimb au fost realeși aceiași tribuni, cu toată împotrivirea consulilor. Atunci și patricienii, ca să demonstreze că nici ei nu se dau înapoi în fața plebei, s-au străduit să-l aleagă

din nou pe Lucius Quinctius Cincinnatus în funcția de consul. Dar acesta avu o ieșire atît de violentă, cum nu mai avusese în cursul aceluia an : „Să mă mai mir, părinți conscriși, că autoritatea voastră nu mai are nici o valoare în fața plebeilor ? Voi înșivă vă săpați propria voastră groapă. Plebeii calcă în picioare senatusconsultul, pentru că, în pofida lui, aceiași tribuni își continuă mandatul și pentru că, în pofida aceluiași decret, voi înșivă le îngăduiți această încălcare, neluînd măsuri împotriva lor cînd își fac de cap.

Aceasta nu înseamnă altceva decît că în cetate au mai multă putere cei care sînt mai ușuratici și mai nestăpîniți. Căci, de bună seamă, ce poate fi mai ușuratic și mai fără chibzuință ca faptul acesta de a-ți vedea hotărîrile nerespectate de alții, în vreme ce tu le respecți pe ale altora ? N-aveți decît să vă luați și voi, părinți conscriși, după această gloată de nesocotiți ; căci, deși ar trebui să fiți un exemplu pentru alții, mai degrabă urmați exemplul lor urît decît să impuneți acelorale legalitatea voastră. Ca să nu-i imit pe tribuni și pentru a nu contraveni senatusconsultelor, eu nu voi îngădui să fiu reales consul. Pe tine C. Claudius te sfătuiesc să înfrinezi poporul roman de la asemenea excese, iar în privința mea să fii încredințat că, departe de a vedea în aceasta o lezare a mea, voi socoti dimpotrivă că gloria mea va crește prin refuzul demnității oferite și va fi spulberată invidia care m-ar amenința în continuare.“

Ca urmare, ambii consuli, de comun acord, au hotărît ca nici un cetățean să nu-l voteze pe L. Quinctius Cincinnatus. Dacă totuși vreunul îl va vota, votul acela să nu fie luat în considerare.

XXII Atunci au fost aleși consuli Quinctius Fabius Vibulanus, pentru a treia oară, și Lucius Cornelius Maluginensis. Tot în acest an s-a făcut un recensămint al populației, dar fără ceremonia de purificare obișnuită,

pentru că atât căderea Capitoliului cât și uciderea consulului în luptă fuseseră de rău augur.

Sub consuli Q. Fabius și L. Cornelius, chiar de la începutul anului au avut loc tulburări. Tribunii instigau plebea. Latinii și hernicii dădură de știre că volscii și aequii au pus la cale un război de mari proporții și că legiunile volscilor au și intrat în cetatea Antium¹. Domnea teama că însăși această colonie avea de gînd să treacă de partea dușmanului. Numai cu mare greutate au putut fi înduplecați să admită precumpănirea acestui război în fața altor probleme. Consuli și-au împărțit provinciile și sarcinile : lui Fabius i-a revenit sarcina conducerii legiunilor romane spre Antium, iar Cornelius a rămas pe loc, pentru a asigura apărarea Romei, pentru ca nu cumva oastea aequilor să năvălească pe teritoriul roman după prădăciuni, cum le era obiceiul.

Hernicii și latinii au primit ordin din partea Romei să pună la dispoziție, potrivit tratatului, contingentele stabilite de ostași. Două părți din oștire au fost date de aliați, iar a treia parte de romani. Îndată ce aliații s-au prezentat cu oastea lor, în ziua stabilită, consulul și-a instalat castrul dincolo de poarta Capena.

După ce-și inspectă întreaga oștire, consulul porni în marș către cetatea Antium. El își rîndui apoi castrul nu departe de această cetate și de tabăra de vară a inamicului. Volscii însă, deoarece nu sosise încă oastea aequilor¹, nu îndrăzneau să dezlănțuie bătălia și continuau pregătirile în liniște și siguranță la adăpostul parapetelor.

În ziua următoare, pentru ca romanii să nu fie amestecați cu aliații, Fabius organizează trei fronturi separate ale celor trei populații, dînd cîte un sector fiecărei armate aliate în jurul valului de fortificații al dușmanului. El

¹ Oraș portuar în Latium, pe coasta Mediteranei, la sud de Roma.

² Populația sabelică care-și avea așezările la nord-est de Latium între latini, etrusci, sabini și hernici.

rîndui legiunile romane la mijloc. Apoi dădu ordin ca toți ostașii să fie atenți la semnalul său, pentru ca aliații să înceapă atacul odată cu romanii, sau să se retragă odată cu ei, dacă va da semnalul de retragere. Cavaleria fiecărei părți a fost așezată în spatele primei linii.

În felul acesta, Fabius atacă din trei părți tabăra dușmană și reuși să realizeze o încercuire completă. Strîm-torîndu-i din toate părțile, dădu peste cap din întări-turi pe volsci, care nu putură ține piept atacului. Apoi trecu peste parapete și împingînd tot puhoiul dușmani-lor îngroziți într-un sector al taberei îi puse pe fugă. Atunci cavaleria, care fusese numai spectatoare la bătălia pentru forțarea parapetelor și șanțurilor de apărare, avînd acum la dispoziție cîmpul deschis, participă la vic-torie masacrîndu-i pe fugari.

Neasemuit de mare a fost măcelul, și în interiorul ta-berei, și dincolo de întărituri. Dar și mai mari au fost capturile, deoarece inamicul abia și-a putut lua cu sine armele ; și toată armata volseilor ar fi fost distrusă, dacă nu și-ar fi găsit scăpare într-o pădure.

XXIII Pe cînd în fața cetății Antium se petrec aceste evenimente, aequii își trimit înainte floarea tinerimii și reușesc în urma unui atac prin surprindere să ocupe în-tr-o noapte, fortăreața Tusculum. Pentru a deruta forțele dușmanului ei își așează grosul trupelor nu departe de zidurile cetății.

Aceste evenimente anunțate cu repeziciune mai întii la Roma, iar de aici în tabăra romană de la Antium, i-a impresionat pe romani în așa măsură, de parcă s-ar fi anunțat cucerirea Capitoliului, atît de proaspăt și de viu era în mîntea tuturor ajutorul dat de tusculani. Toți erau de părere că trebuie să li se acorde neîntîrziat ajutor ace-stora, deoarece și romanii fuseseră amenințați de o primej-die similară. Fabius, fără să mai pregete o clipă, trans-portă cu repeziciune prada din tabără la Antium ; aici

lăsă o mică garnizoană și porni în marș forțat spre Tusculum. El n-a permis ostașilor să ia cu ei decît armele și hrana pentru cîteva zile. Proviziile le-a adus consulul Cornelius de la Roma.

Operațiunile militare desfășurate la Tusculum au durat cîteva luni. Consulul atacă tabăra aequilor cu o parte din trupele sale : cealaltă parte din oaste el o dădu tusculanilor pentru ca aceștia să-și recucerească fortăreața. Totuși inamicul n-a putut fi înfrînt prin puterea armelor, ci numai prin înfometare. Cînd au ajuns la capătul puterilor, aequii, dezarmați și despuiați, au fost trecuți pe sub jug de tusculani. Urmărindu-i pe ceilalți aequi, care căutau să se retragă printr-o fugă rușinoasă spre așezările lor, consulul roman îi nimici pînă la unul la muntele Algidus¹. După această victorie își instalează oastea în castru, lingă Columen² (așa se chema această localitate).

Celălalt consul, cînd constată că Roma nu mai e amenințată de nici o primejdie, deoarece vrăjmașul fusese înfrînt, părăsi și el cu trupele cetatea romană. Și astfel consulii, venind din două direcții, devastează pe întrecute, unul ținuturile volscilor, iar celălalt pe ale aequilor. Am găsit la unii analiști menționat faptul că, în același an, antiații³ i-au trădat pe romani și că L. Cornelius, consulul, desfășurînd acea campanie militară, le-a cucerit cetatea. Eu însă n-aș îndrăzni să dau ca sigure aceste relații, deoarece analiștii mai vechi nu menționează asemenea fapte...

XXV Otată aleși consuli, L. Minucius și C. Nautius au readus în actualitate cele două probleme rămase ne-soluționate din anul precedent. Dar ei se împotriveau votării legii cu pricina, așa cum tribunii se opuneau re-

¹ Munte în Apenini, pe teritoriul aequilor, la nord-est de Roma.

² Localitate neidentificată.

³ Locuitorii orașului Antium.

punerii pe rol a procesului lui Volscius. Însă noii chestori dispuneau de mai mare putere, de mai multă autoritate. Împreună cu M. Valerius, fiul lui Valerius, nepotul lui Volesus, era chestor și T. Quinctius Capitolinus, de trei ori consul. Acesta, deși nu mai putea să redea familiei Quinctia pe fiul ei Caeso, și nici republicii pe cel mai vrednic dintre tineri, se străduia totuși din răspuțeri să-l pedepsească după lege pe martorul mincinos¹, care îi răpise acestui tinăr nevinovat dreptul de a se apăra.

Deoarece tribunii și în primul rând Verginius, se zbăteau să-și impună legea, s-a dat răgaz consulilor două luni, ca s-o cerceteze cu de amănuntul; și numai după ce vor fi lămurit poporului substratul mincinos al legii se admitea punerea ei la vot. Acest răgaz a liniștit spiritele în cetate. Însă aequii n-au lăsat liniștea să țină prea multă vreme. Aceștia, încălcând din nou condițiile tratatului încheiat cu romanii în cursul anului precedent, încredințează comanda supremă a operațiunilor militare lui Gracchus Cloelius.

Pe acea vreme, Gracchus Cloelius era cea mai mare căpetenie a aequilor. Sub comanda lui, aequii intră în ținutul labicilor²; de acolo trec în ținutul tusculanilor, îi pradă în mod barbar și, încărcăți cu prăzi, își întocmesc tabăra pe Algidus. Q. Fabius, P. Volumnius și A. Postumius se prezintă ca soli din partea Romei în tabăra aequilor, pentru a se plinge împotriva neajunsurilor și nedreptăților comise de aceștia în dauna romanilor și pentru a cere înapoi, pe baza tratatului încheiat, bunurile răpite. „Dacă aveți vreo solie din partea senatului roman, le spuse căpetenia aequilor, încredințați-o acestui stejar; eu am în vremea asta alte ocupații“.

¹ Martorul dovedit că a mințit era condamnat la pedeapsa capitală, fapt atestat de cele 12 table.

² Locuitorii orașului Labici, sau Lavici, situat la sud-est de Roma, la poalele muntelui Alban.

Într-adevăr un stejar majestuos se înălța lângă cortul comandantului, acoperindu-l cu o umbră deasă. Unul din solii romani se îndreptă atunci spre stejar și rosti : „Ei bine, să audă și acest stejar sfânt și toți zeii din cer că voi ați încălcat tratatul de alianță încheiat, ca să fie de față și acum când ne expunem plîngerile noastre și atunci când ne vom încerca puterile pe cimpul de luptă ! În ziua aceea, care va fi cit de curînd, vom pedepsi încălcarea de unii ca voi, atît a dreptului divin, cît și a dreptului omene-
nesc.“

După ce solii romani s-au înapoiat la Roma, senatul ordonă ca un consul să ia comanda oștirii, pentru a porni spre Algidus împotriva lui Gracchus Cloelius, iar celălalt să pustiască teritoriul aequilor.

Tribunii, după obiceiul lor, se străduiau și acum să împiedice mobilizarea și poate că pînă la urmă ar fi izbutit, dar o nouă panică se ivi pe neașteptate la Roma.

XXVI Uriase forțe sabine se îndreptau spre zidurile Romei, pustiind totul în cale. Ogoarele erau pîrjolite. Roma cutremurată de spaimă. În această stare de lucruri, plebeii, din propriu imbold, au pus mîna pe arme. Și astfel, cu toată împotrivirea tribunilor, fură mobilizate două mari armate.

Consulul Nautius conduse una din ele împotriva sabinilor. Instalîndu-și castrul la Eretum¹, el desfășură o serie de acțiuni de represalii contra sabinilor, prin operații sistematice de pustiire și distrugere a ținuturilor acestora, efectuate cu pîlcuri mici de ostași mai cu seamă în timpul nopții. Astfel, le pricinui sabinilor un prăpăd atît de cumplit, încît, prin comparație, teritoriul roman părea aproape neatins.

¹ Localitate întărită (*oppidum*) sabelică, situată la sud-est de Roma și la sud de Tusculum, pe malul Tibrului.

Minucius însă, n-a avut nici același noroc, nici n-a vădit aceleași calități sufletești în desfășurarea campaniei ; căci, după ce și-a instalat castrul nu departe de vrăjmași, s-a retras înfricat în adăpostul întăriturilor taberei sale, cu toate că nu suferise nici o înfrângere serioasă. Când dușmanii au înțeles acest lucru, așa cum se întâmplă de obicei, au prins curaj și au atacat în timpul nopții tabăra romană. Văzînd însă că realizaseră prea puțin prin atac deschis, în ziua următoare au înconjurat cu șanțuri și parapete tabăra romană. Cu toate acestea mai înainte ca încercuirea să fi fost desăvîrșită și orice ieșire blocată, cinci călăreți romani, strecurîndu-se printre străjile dușmane, izbutiră să scape și să dea de veste la Roma că oastea romană, împreună cu consulul, este împresurată de sabini.

Nimic mai surprinzător și mai neașteptat nu s-ar fi putut atunci întîmpla. În cetatea romană s-a produs o panică atît de cumplită și o învîlmășeală atît de mare, de parcă dușmanul ar fi împresurat orașul, nu numai tabăra. Consulul Nautius este rechemat la Roma, dar cum senatorilor li se părea că nu se pot bizui prea mult pe acesta, găsiră cu cale să recurgă la un dictator care să salveze republica amenințată.

L. Quinctius Cincinnatus obține încrederea tuturor cetățenilor.

Merită un dram de osteneală să se știe cîte ceva în legătură cu acest om, mai cu seamă de către aceia pentru care bogățiile sînt mai presus de marile calități ale sufletului omenesc și în fața cărora n-au valoare nici demnitatea omului, nici celelalte virtuți ale lui. Singura speranță a poporului roman în acele vremuri de grea cumpănă a fost L. Quinctius Cincinnatus. Acesta își lucra micul său ogor de patru jugăre, situat dincolo de Tibru, unde sînt

acum șantierele navale¹, loc care astăzi poartă numele de Livada lui Quinctius. Trimișii senatului roman l-au găsit acolo pe Cincinnatus muncindu-și cu hărnicie țarina, fie că o săpa cu hîrlețul, fie că o ara cu plugul. În orice caz, este știut faptul că el se îndeletnicea cu muncile agricole. Au schimbat între ei cuvenitele binețe. Trimișii Romei i-au cerut apoi lui Cincinnatus să se îmbrace în togă, ca să audă, spre binele său și al patriei, însărcinarea pe care i-o încredințează senatul roman, la care el, mirîndu-se, a întrebat dacă nu merg bine treburile statului. Apoi porunci soției sale Racilia să-i aducă degrabă toga din colibă. După ce-și șterse nădușeala de pe frunte și de pe piept și se scutură de colb, Cincinnatus apără din nou, de astă dată îmbrăcat în togă; atunci trimișii romani îl salutară ca pe un dictator, rostind urările potrivit obiceiului. Il invitară apoi să meargă la Roma, spunîndu-i că în rîndurile oastei romane s-a produs panică. I se puse imediat la dispoziție un vas, pentru a trece dincolo de Tibru. La debarcare i-au ieșit în întîmpinare cei trei feciori ai săi, precum și rudele, și prietenii, și o mare parte dintre senatori. Învăruit de toată această mulțime de oameni și precedat de lictori, Cincinnatus fu condus pînă la locuința sa. Și plebeii erau prezenți în mare număr, cu deosebire că nu-l priveau pe dictator cu voie bună, ca patricienii, deoarece socoteau și puterea prea mare și bărbatul pus s-o exercite prea dur. Datorită acestei situații orașul a stat într-o veghe încordată toată acea primă noapte.

XXVII A doua zi, Cincinnatus, care venise în for înaintea de ivirea zorilor, îl numește pe Lucius Tarquinius comandant al caveriei romane. Acesta, deși de obîrșie

¹ Șantierele navale pentru construcția vaselor romane erau situate pe malul Tibrului, aproape de amfiteatrul lui Statilius, la sud de Cîmpul lui Marte și la vest de Poarta triumfală.

patriciană, din pricina sărăciei își făcuse serviciul militar în formațiile pedestrimei. Tarquinius își câștigase o mare faimă, fiind socotit cel mai viteaz luptător din rândul tineretului roman.

Cincinnatus, însoțit de comandantul cavaleriei, vine la Adunarea poporului, anunță oficial suspendarea judecăților¹, ordonă să se închidă toate prăvăliile din oraș și interzice tuturor orice activitate de interes personal. Dispune apoi ca toți cetățenii apti pentru serviciul militar, să vină înarmați și cu hrana pregătită pentru cinci zile, precum și cu cîte 12 pari fiecare. Toată lumea trebuie să fie prezentă la Cîmpul lui Marte înainte de apusul soarelui. Mai ordonă ca ostașii din contingentele mai vechi să se îngrijească de prepararea hranei celorlalți ostași din aceleași formațiuni de luptă, în timp ce aceștia își pregătesc armele și își transportă parii, potrivit ordinului.

Astfel, toți ostașii contingentelor tinere pornesc să facă rost de pari pentru întărituri. Fiecare îi ia de unde poate, fără ca nimeni să-i oprească. Și toți se grăbesc să ajungă la timp la întîlnirea cu dictatorul.

Apoi, oastea romană pornește în marș, într-o formație care o face aptă nu numai de drum, ci, dacă ar fi fost cazul, și pentru luptă. Dictatorul e în fruntea legiunilor romane, comandantul cavaleriei în fruntea călăreților săi. În ambele formațiuni se aud cuvinte de îmbărbătare, potrivit unor asemenea împrejurări grele: „Întinde pasul! Trebuie să ne grăbim, ca să ajungem pînă la noapte la dușman. Să nu uităm că oastea romană și consulul sînt asediați; de trei zile tabăra e încercuită. Cine știe ce poate aduce noaptea sau ziua de mîine!”² Adesea un sin-

¹ Această măsură de suspendare a tuturor proceselor și serviciilor publice se instituia de senat ori de cîte ori Roma era amenințată de primejdii externe — invazii, războaie — ori de tulburări interne.

² „*Quid quaequae nox aut dies ferat, incertum esse.*”

gur moment poate decide soarta celor mai importante evenimente¹. Stegar, grăbește-te ! Înainte ostași !” strigau care mai de care, cu inima voioasă, spre placul comandanților lor.

Pe la miezul nopții oștirea romană ajunsese la Algidus. Când constatară că vrăjmașul e aproape, se opriră pe loc și înfipseră steagurile.

XXVIII Atunci dictatorul porni călare în jurul taberei inamicului și cercetă, atît cît îi îngădui întunericul nopții, care era direcția și dispozitivul taberei dușmane. Ca urmare, el dădu ordin tribunilor militari ca ranițele și poverile să fie așezate într-un singur loc, iar ostașii, cu armele și parii, să-și reocupe locul în formație. Cele ordonate se executară. Apoi, în aceeași ordine din timpul marșului, dictatorul își desfășură armata într-un dispozitiv lung de bătaie, care înconjură tabăra dușmană. La un semnal anume, toți ostașii trebuiau să scoată strigăte năprasnice, să se repeadă în fugă înainte, să sape o groapă și să înfigă în ele parii respectivi.

După ordin urmează imediat și semnalul. Ostașii execută dispozițiile primite. Strigătele de război răsună de peste tot, străbat tabăra dușmană și ajung pînă în castrul consulului stîrnind într-un loc spaimă, în altul bucurie. Ostașii Romei se îmbrățișează unii pe alții de fericire, spunîndu-și : „Strigătele de luptă sînt ale concetățenilor noștri. Ne-au venit în ajutor !” Apoi, din avanposturi și prin străjile de noapte, încearcă să înspăimînte și ei pe dușman. Consulul le spune ostașilor că nu e timp de pierdut. „Strigătele romanilor înseamnă nu numai că au sosit ajutoare, ci că lupta a și început. N-ar fi de mirare ca tabăra inamică să fi fost asaltată dinspre exterior.”

El dădu ordin ostașilor să pună mîna pe arme și să-l urmeze, pornind numaidecît atacul în toiul nopții. Strigă-

¹ „*Puncto saepe temporis maximorum rerum momenta verti.*”

tele lor atrag atenția dictatorului că și în acea parte a început lupta.

Aequii tocmai se pregăteau să zădărnicească încercuirea trupelor lor de către dictator, când romanii din interior dezlănțuiră atacul ; atunci, pentru a nu li se străpunge încercuirea prin mijlocul taberei lor, aequii părăsiră lucrările de despresurare și se întoarseră să apere linia lor interioară. În momentul acesta ei i-au lăsat o noapte întreagă la dispoziție lui Cincinnatus pentru a termina încercuirea și au luptat cu armata consulară pînă la ziuă. Cînd s-au ivit zorile, aequii erau de-acum complet încercuiți de către dictator și abia făceau față luptei cu o singură armată, cînd trupele lui Quinctius, odată terminate lucrările de împresurare, reluară armele și porniră în iureș la asaltul redutelor inamice. Și astfel începu o nouă bătălie, fără ca prima să fi slăbit cit de puțin. În această situație, strînși în clește din două părți deodată, aequii aruncară armele și începură să adreseze rugăminți cînd dictatorului, cînd consulului, să nu le ia viețile, ci să-i lase să plece de acolo dezarmați. Consulul îi trimise la dictator, care îi făcu și mai mult de ocară : el porunci aequilor să-i predea legați pe Gracchus Cloelius, comandantul lor, și pe celelalte căpetenii și să evacueze orașul Corbio ; căci dînsul n-are nevoie de sîngele aequiilor ; aceștia se vor putea retrage în ținuturile lor, dar pentru a exista în sfîrșit o mărturie că neamul lor a fost bătut și supus, să fie trecuți pe sub jug !

Din trei lănci se făcu un jug : două se înfipseră în pămînt, iar cea de a treia fu legată deasupra, de-a curmezișul. Pe sub acest jug i-a trecut dictatorul pe aequi.

XXIX După preluarea taberei aequilor, încăroată cu tot felul de capturi, (căci aceștia fuseseră despuiați), dictatorul a împărțit toate prăzile numai ostașilor săi. Consulului și trupelor acestuia le adresă muștrări, spunîndu-le : „Voi, ostașii lui Minucius, n-aveți nici un drept

să vă infruptați din capturile luate de la acei vrăjmași în a căror mină era gata să cădeți prizonieri. Minucius, la rindu-ți, pînă vei dobîndi însușirile unui adevărat consul, vei comanda această legiune nu cu rang de consul, ci de legat.“

În felul acesta Minucius fu retrogradat din rangul de consul și rămase din ordinul lui Cincinnatus în rîndurile armatei. Dar într-o asemenea măsură era atunci sădită în suflete supunerea față de un ordin, încît ostașii acelei armate au reținut din aceste măsuri, mai degrabă binefacearea decît rușinea îndurată. Ba chiar, în semn de vie recunoștință față de Cincinnatus, i-au oferit acestuia o coroană de aur în greutate de o livră și l-au salutat la despărțire ca pe un protector.

La Roma, senatul, prezidat de prefectul orașului Q. Fabius, a declarat ca L. Quinctius Cincinnatus să fie sărbătorit prin purtarea în triumf împreună cu oastea lui. Comandanții inamicului erau duși înaintea carului de triumf; urmau după car steagurile ostășești și apoi se înșiruiau trupele legiunilor dictatorului încărcate cu prăzile capturate. Se spune că au fost întinse mese pentru oșpețe în fața tuturor caselor și că mesenii, la rîndul lor, au urmat carul de triumf intonînd cîntecele obișnuite la asemenea festivități și rostind tot felul de glume și strigături ca la petreceri. În aceeași zi, i s-a acordat cetățenia romană lui C. Mamilius, comandantul tusculanilor, cu în-cuviințarea tuturor cetățenilor Romei¹.

Dictatorul și-ar fi depus de îndată mandatul său dacă n-ar fi fost menținut în funcție de Adunarea poporului pentru apropiata judecată a falsului martor Marcus Volscius². Frica de dictator i-a oprit pe tribuni să mai impie-

¹ Acesta e primul caz de acordare a cetățeniei romane unui străin, L. Mamilius, comandantul tusculanilor, pentru merite excepționale față de Republica Romană.

² Volscius a fost condamnat la exil datorită presiunii exercitate de patricieni.

dece ținerea acestui proces. Volscius a fost condamnat și silit să plece în exil, la Lavinium¹. Abia acum, în sfârșit, a renunțat dictatorul la dregătoria sa, pe care o îndeplinesc numai 16 zile, deși o primise pe o perioadă de șase luni...

CELE 12 TABLE, FUNDAMENTUL DREPTULUI CIVIL ROMAN. DECEMVIRATUL.

(Înfruntarea dintre plebei și patricieni pe marginea legii agrare (*lex Terentilla*) continuă. De fiecare dată însă patricienii fac obstrucție sub pretextul unor războaie care amenință Roma. Plebea însă nu cedează și-și arată hotărîrea realegînd de cinci ori consecutiv pe aceiași tribuni. În plus, ca răspuns la cererea patricienilor de înrolare contra sabinilor, plebea obține dreptul de a-și alege zece tribuni în loc de cinci. Acest număr se va menține pînă la sfîrșitul republicii cu excepția decemviratului cînd tribunii nu au funcționat. Dublarea numărului tribunilor n-a rezolvat nimic. Lupta se înverșunează și ia uneori forma unor șicane fără sorți de izbîndă pentru oricare din părți. Consulii Romilius și Veturius vînd prăzile luate de la aequi în loc să le împartă ostașilor. Tribunii profită de aceasta și la ieșirea din consulat obțin condamnarea lor în Adunarea poporului. Impasul era iminent.)

XXXI ...Această lovitură dată celor doi consuli n-a îmblinzit cu nimic pe succesorii lor. „Chiar dacă toți patricienii vor fi osîndiți, plebea și tribunii tot nu vor putea să-și vadă aplicată legea lor !“ spuneau ei.

Atuncii tribunii, renunțînd la o lege, care și așa se învechise de cînd fusese propusă, hotărîră să trateze cu pa-

¹ Lavinium, azi Lavigna, oraș în Latium, pe Via Appia, la sud de Roma.

tricienii cu mai multă blindețe propunându-le să pună capăt vrajbei : „Dacă patricienilor nu le sînt pe plac legile plebeilor, ziceau ei, să hotărîm întocmirea în comun a unei comisii din membri aleși și dintre patricieni și dintre plebei, care să elaboreze o nouă lege spre folosul ambelor tabere, pentru ca toți cetățenii să se bucure deopotrivă de libertate !“

Patricienii n-au respins aceste propuneri. Ei au declarat însă că numai patricienii sînt îndreptățiți să dea legi. Astfel, deși de acord asupra conținutului legilor, ei nu se înțelegeau asupra legislatorului. Au fost trimiși atunci la Atena Sp. Postumius Albus, A. Marilius și Publius Sulpicius Camerinus, cu misiunea de a cerceta faimoasele legi ale lui Solon și de a cunoaște instituțiile celorlalte cetăți grecești, obiceiurile și legislația lor.

XXXII În anul acesta a fost liniște nefiind nici un război. Sub consulii P. Curiatius și Sex. Quinctilius fu la fel, datorită calmului tribunilor ; cauza principală fiind aceea că toată lumea aștepta cu nerăbdare solia plecată la Atena curioasă să vadă ce legi va aduce...

Apoi a urmat consulatul lui C. Menenius și P. Sestius Capitolinus. Nici anul acesta nu a fost război. În schimb în țară tulburările reîncepură, fiindcă se întorseseră trimișii Romei cu legile Atenei, iar tribunii dădeau zor să se înceapă odată alcătuirea noilor legi.

Atunci s-a găsit cu cale să se aleagă zece dregători (*decemviri*), cu o autoritate absolută, dar în schimb să nu mai fie ales în fruntea statului în acel an nici un alt magistrat...

XXXIII Astfel, după trei sute de ani de la întemeierea Romei, forma de guvernămînt s-a schimbat din nou, puterea trecînd de la consuli la decemviri, la fel cum trecuse mai înainte de la regi la consuli. Schimbarea a fost însă mai puțin însemnată, nefiind nici de lungă durată.

Această formă de guvernământ, pozitivă la început, a dus ulterior la abuzuri. Acestea au grăbit căderea acestei instituții și s-a revenit la doi magistrați, care au fost investiți cu titlul și puterea de consuli.

Ca decemviri au fost aleși: Appius Claudius, Titus Genucius, Publius Sestius, Lucius Veturius, Caius Iulius, Aulus Manlius, Publius Sulpicius, Publius Curatius, Titus Romilius și Spurius Postumius. S-a acordat această cinste lui Claudius și lui Genucius, pentru că ei fuseseră aleși consuli pentru acel an, iar lui Sestius, unul din consuli anului precedent, fiindcă el susținuse această nouă formă de conducere în fața senatului, împotriva opiniei colegului său de consulat. După ei au fost numiți decemviri cei trei care alcătuiseră prima comisie trimisă la Atena. Lor li s-a acordat această cinste în semn de recunoștință pentru o misiune atât de importantă la mare depărtare de patrie cât și pentru că experiența lor în privința legilor străine, putea fi de folos la alcătuirea noului cod de legi. Ceilalți au completat numărul pînă la zece. Pentru alegerea acestora din urmă, s-a recurs la oameni mai vîrstnici, care să se împotrivescă cu mai puțină cerbie hotărîrilor colegilor lor.

Influența cea mai mare peste toți decemvirii o avea Appius, care se bucura de simpatia plebeilor.

La început, Appius a avut o purtare bună, încît e de mirare cum brusc, din prietenul și susținătorul plebeilor a ajuns prigonitorul sălbatic de mai tîrziu al acestora. Fiecărui din decemviri îi venea rindul o dată la 10 zile să-și exercite prerogativele. În cursul acelei zile cînd era la conducere, i se acorda cîntea de a fi însoțit de 12 lictori; ceilalți nouă decemviri fiind însoțiți numai de cite un singur lictor.

În această perfectă armonie dintre ei (deși uneori, cînd e vorba de interese personale, armonia nu folosește prea mult), decemvirii păstrau cea mai perfectă echitate pentru toți. Era de ajuns exemplul de cumpătare și de bun simț

al unuia, ca toți ceilalți să-l imite. Deși ei fuseseră numiți fără să se recurgă la Adunarea poporului, cînd decemvirul Caius Iulius a aflat că în casa lui P. Sestius, de neam patrician, a fost ucis un om, — căci în urma cercetărilor făcute s-a dezgropat cadavrul și s-a dovedit temeinicia acuzației —, l-a trimis pe făptaș în fața judecății, dînd în vileag în Adunarea poporului această fîorioasă nelegiuire. Insuși decemvirul C. Iulius i-a fixat lui Sestius termenul de judecată și a susținut actul de acuzare în fața Adunării poporului, singura îndreptățită după lege să judece această faptă ; apoi decemvirul a renunțat la dreptul său de judecător, lăsînd pe seama poporului să dea sentința, pentru ca sacrificarea autorității magistratului să fie spre folosul libertății poporului.

XXX/IV De vreme ce și cei mari și cei mici considerau această legalitate incoruptibilă, convinși că va fi respectată de toți deopotrivă, ca și cum ar fi fost de obîrșie divină, decemvirii își dădură silința și întocmiră un cod de legi. Toată lumea aștepta aceste legi cu cea mai mare încredere ; atunci decemvirii le-au înscris pe zece table¹ și au convocat poporul la adunare invitînd pe toți cetățenii ca, pentru binele, fericirea și propășirea republicii, familiilor și urmașilor lor, să vină și să citească legile întocmite și puse la dispoziția întregului popor. Cît despre ei, în măsura în care zece minți omenеști au fost în stare, au făcut aceste legi egale pentru toată lumea și pentru nobili, și pentru cei de jos. Mințile și părerile mai multora pot însă și mai mult². De aceea toți cetățenii trebuie să cumpănească bine în mintea lor fiecare lege și fiecare articol în parte și să-și dea apoi părerea, iar ceea ce li se pare a nu fi fost bine gîndit și întocmit, ori a fi întrecut măsura, să aducă la cunoștință întregii obști. Poporul ro-

¹ Legile ca și edictul consulare și senatusconsulturile se afișau în for.

² „Plus possunt multorum ingenia consiliaque”.

man va avea astfel asemenea legi încît să se bucure nu atît pentru că le-a aprobat, cît mai ales pentru că le-a propus el însuși.

În urma îndreptării, acolo unde a fost nevoie, a unor aliniate și puncte din aceste legi, ținîndu-se seama de părerile cetățenilor, „legile celor zece table“ au fost adoptate de comițiile centuriate. Și pînă astăzi, deși avem la dispoziție un noian de alte legi îngrămădite unele peste altele, ele rămîn baza întregului drept public și privat. S-a răspîndit apoi zvonul că mai lipsesc două legi și că, dacă se vor adăuga și acestea la celelalte, atunci această legislație va putea fi considerată ca definitivată sub forma unui cod complet de legi al dreptului roman.¹ În așteptarea acestei complectări, fiindcă se apropia iarăși ziua alegerilor, toți cetățenii și-au manifestat dorința de a alege din nou în loc de consuli, decemviri. Într-adevăr, plebea, în afară de faptul că era dezgustată de numele de consul, care îi era nesuferit aproape ca și cel de rege, nu regreta nici pe tribuni, deoarece decemvirii admiteau să se facă apel la oricare dintre ei cu privire la deciziile lor.

XXXV După ce s-a fixat ca termen pentru întrunirea comițiilor de alegere a decemvirilor, ziua a treia de tîrg, i-a cuprins pe toți, chiar și pe fruntașii patricienilor o ambiție atît de arzătoare de a se menține la conducere (de

¹ Legile celor 12 table reflectă aspecte ale dezvoltării schimbului arătînd mijloacele de obținere a proprietății și cuprind articole în legătură cu succesiunea și cu dreptul creditual. Alte articole sînt în legătură cu relațiile dintre membrii familiilor, ori cu dreptul penal, stabilind o gradăție a pedepselor pentru diferite infracțiuni și delictе. Paralel cu legea talionului (*talio* = răzbunare), legile prevedeau amenzi, precum și măsuri cu caracter edilitar. În general însă reflectă numai relațiile din sinul societății romane, în faza tranziției acesteia către sclavagism relevînd diferențierea cetățenilor pe bază de avere. În schimb ele nu cuprind reglementări referitoare la raporturile și obligațiile politice ale cetățenilor romani, nici principiile fundamentale ale ordinii statale.

teamă, cred eu, ca nu cumva o putere atît de mare să ajungă în mina unor oameni nu destul de demni, dacă le-ar lăsa mină liberă), încît se gudurau umilindu-se pe lingă oricare plebeu ; ei ajunseseră să cerşească magistratura pe care pînă atunci o combătuseră, tocmai acelei plebe cu care erau într-o necontenită dispută. Văzîndu-i înjosindu-se la vîrsta lor şi după o viaţă încărcată cu onoruri, Appius Claudius se simţi cu atît mai mult îmboldit şi el. Era greu să spui dacă trebuia să-l socoteşti printre decemviri sau printre candidaţi ; căci el se ocupa adesea mai mult de uneltiri decît de exercitarea magistraturii sale.

(În continuare sînt arătate maşinaţiunile şi ilegalităţile la care s-a dat Appius Claudius, pentru a fi ales în rîndul decemvirilor şi pentru a-şi asigura influenţa în cadrul acestei magistraturi. Odată ales, Appius îşi dezvălui adevăratul caracter de aventurier imoral şi lipsit de scrupule. Influenţa sa nefastă asupra colegilor săi transformă tot mai mult decemviratul într-un organ de oprimare, urît nu numai de plebe, dar şi de patricieni. Abuzurile, jaful şi teroarea ameninţau în permanenţă viaţa fiecărui cetăţean. Şi deşi ultimele două legi se acceptaseră, adăugîndu-se la cele 10 anterioare, şi ca atare nu mai era cazul ca decemviratul să fie menţinut, totuşi decemvirii refuzară să organizeze alegerile de consuli şi tribuni ai plebei, lăsînd să se înţeleagă că el s-ar fi ales pe viaţă. Războiul cu sabinii şi înfrîngerea armatei romane, ca şi două nelegiuiri cutremurătoare anunţă prăbuşirea decemviratului. Una din aceste nelegiuiri a fost asasinarea lui Siccius, un luptător pentru cauza poporului, iar cealaltă necinstirea unei fecioare de către Appius Claudius, întîmplare relatată în continuare, în cap. XLIV şi urm.)

PLEBEII SE RETRAG PE AVENTIN, DES- FUNDAREA DECEMVIRATULUI. EPISODUL VERGINIEI

XLIV La Roma se întâmplă acum, ca o consecință a desfrînării, o nouă nenorocire nu mai puțin tragică decât aceea a necinstirii Lucreției și sinuciderii ei ¹, care a dus oindva la detronarea Tarquiniilor și alungarea lor din oraș; încît se poate spune că decemvirii au avut nu numai același sfîrșit ca regii, dar tot din aceeași cauză și-au pierdut și puterea.

Patima desfrîului l-a împins pe Appius Claudius să necinstească o fecioară din rîndul plebeilor. Tatăl acesteia, L. Verginius, un om de toată isprava, exemplu de cinste și de vrednicie, și în timp de război și în timp de pace, avea rang de centurion primipil ², în armata de la Algidus. Și soția și copiii săi fuseseră crescuți întocmai ca Verginius. Acesta își logodise fiica cu L. Ilcilius, fost tribun al plebei, un bărbat plin de dîrzenie, ale cărui calități sufletești fuseseră dovedite apărînd cauza plebelor.

Înfierbîntat de dorinți pătimase față de această fecioară de o rară frumusețe, Appius încearcă s-o ademenească cu daruri și momeli, dar cînd își dădu seama că orice cale îi este închisă, recurse la mijloacele crude ale violenței. El dădu însărcinare lui M. Claudius, un client al său, să susțină că Verginia ar fi sclava lui și să nu cedeze în fața celor care ar cere s-o pună în libertate, invocînd motive juridice. Appius era încredințat că e cît se poate de potrivit prilejul de a-și bate joc de fată, deoarece tatăl ei era dus departe cu armata. Odată, cînd Verginia venise în for, ca să se ducă la școală (căci acolo se găseau și șco-

¹ Vezi Cartea I, cap. LVII—LX.

² Era cel mai înalt grad de centurion: comandantul primului manipul al triariilor, primul ofițer al legiunii.

lile laolaltă cu prăvăliile)¹, unealta desfrinatului decemvir o înșfăcă pe Verginia strigînd că e sclava sa, născută dintr-o roabă de-a lui și-i porunci să-l urmeze, căci dacă se va împotrivi, el o va lua cu sîla.

Fata încremeni de spaimă. La strigătele doicii sale, care implora ajutorul tuturor cătărenilor lumea dădu năvală din toate părțile. Numele tatălui ei, Verginius, precum și al logodnicului ei, Icilius, îndebite cunoscuți și foarte apreciați de popor, se răspîndiră din gură în gură. Cunoscuți atrași de popularitatea acestora, ca și mulțimea indignată de cele întimplate, înconjurară pe fată. Ea era acum la adăpost. Atunci, pretinsul păgubaș strigă că nu se cuvine ca mulțimea să fie atît de pomrită împotriva sa, deoarece dinsul va apela la justiție, și nu la forță, și chemă pe fată la judecată. Cei de față, care îi luaseră apărarea, o sfătuiau să-l urmeze. Toată gloata o însoți pe fată la tribunal, pe care-l prezida însuși Appius. Pretinsul păgubaș îi depănă judecătorului toată povestea (cunoscută de la un cap la altul de Appius, căci doar el o tieluisese), spunînd că această fată s-a născut în casa sa și că prin răpire a fost dusă în casa lui Verginius sub pretextul că ar fi fata lui. Că, printr-un denunț, a descoperit furtul și-l va dovedi cu martori, chiar dacă va prezida judecata însuși Verginius, principalul vinovat de paguba sa. „Este legal deci, conchise el, ca sclava să-și urmeze stăpînul.“

Apărătorii fetei răspunseră că Verginius e plecat departe, în interesul republicii, dar că în două zile dacă i se va da de veste, va putea să se prezinte personal la proces. „Este nedrept să se decidă soarta copiilor în lipsa tatălui“, spuseră ei și, în consecință, cerură amînarea întregului proces pînă la sosirea lui Verginius, subliniind că Appius, pe temeiul legii făcute chiar de el însuși, tre-

¹ Școlile romane erau organizate în forul roman. După Dionysios din Holicarnas, cursurile lor se țineau pe terenurile libere dintre prăvălii.

buia să apere libertatea. Deci să nu permită ca o fecioară, în floarea vârstei, să piardă, odată cu libertatea, și cinstea.

XLV Appius, luind cuvîntul, înainte de a da sentința, spuse : „Cît de mult am susținut libertatea, o dovedește însăși legea pe care o invocă prietenii lui Verginius în sprijinul lor. De altfel această lege va fi o puternică pavyază a libertății numai dacă nu se va face nici o diferențiere între cauza în sine și persoană. De bună seamă, cînd se revendică ieșirea din sclavie, în măsura în care fiecare poate apela la lege, justiția este aceea care își spune ultimul cuvînt. Cît privește pe această fată nu poate exista nimeni, cu excepția tatălui, căruia stăpînul să i-o poată ceda. Ca urmare, hotărîesc să fie citat tatăl fetei la proces. Între timp însă nu se cuvine să i se aducă prejudicii stăpînului, păgubindu-l de dreptul său, ci se cade să-și ia fata cu sine ; să promită numai că pe viitor o va înfățișa, atunci cînd va sosi cel despre care se spune că este tatăl ei.“

Pe cînd mulți dintre cei prezenți murmurau împotriva nedreptății sentinței, fără însă a se încumeta să se împotrivească, iată că se înfățișează și unchiul fetei, P. Numitorius, și logodnicul ei, Icilius. În vreme ce mulțimea adunată la judecată face loc celor doi să treacă prin mijlocul ei, încredințată că prin intervenția lui Icilius se va opune rezistență lui Appius, lictorul acestuia strigă către logodnicul care vocifera că verdictul s-a pronunțat și-l bruscă, împingîndu-l la o parte. Chiar și omul cu cea mai potolită fire s-ar fi indignat în fața acestei nedreptăți atît de crude. „Va trebui să mă clintești din locul acesta, Appius, răcni el, prin puterea sabiei, pentru a-ți putea duce prada și a o ascunde de privirile lumii. Sînt hotărît s-o iau de aici pe Verginia tot fecioară ! Femeia cu care mă voi însura vreu să fie fără pată ! N-ai decît să chemi și lictorii tovarășilor tăi și să le ordoni să pregătească pentru mine vergile și securea : logodnica lui Icilius nu va rămîne

în afara zidurilor casei tatălui ei. Deși voi decemvirii i-ați răpit poporului roman sprijinul puterii tribuniciene și dreptul de apel la Adunarea poporului, cele două scuturi de apărare a libertății, totuși nimeni nu v-a încredințat puterea și asupra copiilor și asupra soțiilor noastre, spre a fi obiectul poftelor voastre desfrinate ! Vărsați-vă veninul pe spinarea și grumajii noștri ! Fecioara însă trebuie să rămână nepîngărită și să fie pusă la adăpost ! Dacă Verginia va fi batjocorită, eu voi cere sprijinul cetățenilor romani de față pentru logodnica mea. Verginius va cere sprijinul ostașilor pentru unica lui fată și toți împreună vom apela la sprijinul zeilor și al oamenilor. Nu-ți vei putea pune în aplicare, Appius, hotărîrea ta decît peste cadavrele noastre ! Îți cer să te gîndești serios : pînă unde ai de gînd să mergi ? Cînd tatăl ei, Verginius, va sosi, va ști ce trebuie să facă ! Verginius să știe însă un singur lucru : dacă va ceda în fața pretențiilor acestui ticălos va trebui să-și caute în altă parte ginerele ! Eu voi renunța mai degrabă la viața mea, luptînd pentru libertatea logodnicii mele, decît să-mi calc cuvîntul dat în fața ei !“

XLVI Multimea stătea ca pe jăratec, stringindu-și pumnii : se vedea bine că e gata de încăierare. Lictorii îl înconjuraseră pe Icilius ; totuși nu s-a mers cu amenințările mai departe, pentru că Appius s-a ridicat și a spus : „În realitate Icilius nu o apără pe Verginia ; acest scandalagiu mai are și acum în cap fumurile tribunului din trecut și de aceea caută pricini de gilceavă“. Apoi continuă că dînsul nu-i va oferi un astfel de prilej în cursul acelei zile. Să se știe însă : Appius nu va pronunța astăzi nici o sentință și nu va da nici o decizie, nu înspăimîntat de cereră nechibzuită a lui Icilius, ci ca prețuire a lui Verginius, care lipsește de la proces. O face pentru numele lui de părinte al copilei, precum și pentru libertate. Pînă atunci îi va cere lui Marcus Claudius să renunțe la drep-

tul său și să încuviințeze amânarea procesului și revendicarea dreptului asupra sclavei până a doua zi. Dar dacă în ziua următoare tatăl fetei nu va fi prezent la proces, atunci declară solemn, și în fața lui Icilius, și a tuturor Iciliilor de teapa lui, că nici legislatorul nu va pregeta să-și aplice legea și nici decemvirul nu va fi lipsit de energia necesară ; că nu va recurge la lictorii celorlalți decemviri din colegiu, pentru a aplica mijloacele de constrângere împotriva autorului instigației, ci se va mulțumi numai cu lictorii săi proprii.

După ce s-a obținut în modul acesta amânarea procesului și s-au retras apărătorii fetei, s-a găsit de cuviință ca, înainte de orice, fratele lui Icilius și fiul lui Numitorius, doi vrednici tineri, să iasă prin una din porțile cetății romane și cu cea mai mare repeziciune cu putință să-l cheme din tabără pe tatăl fetei și să-i spună că el e singura speranță de salvare a tinerei ; ca urmare, Verginius să se zorească din răspuțeri să ajungă la vreme la proces, pentru a-și apăra copila împotriva acestei silnicii.

Tinerii pornesc la drum cum li s-a dat poruncă și, dînd pînteni cailor, îl informează pe tatăl Verginiei asupra situației.

Între timp deoarece pretinsul păgubaș stăruie să i se garanteze siguranța fetei printr-un număr de chezași, Icilius îi răspunde că este de acord. El admise această condiție cu gîndul de a trăgăna lucrurile, în așa fel încît ștafetele trimise să ajungă în tabăra lui Verginius. Atunci mulțimea de oameni din jur, ridică mîinile arătînd fiecare că e gata să se ofere ca chezaș pentru Icilius, care le răspunde cu lacrimi în ochi : „Vă mulțumesc prieteni! Mîine voi avea nevoie de sprijinul vostru. Deocamdată sînt destui chezași aici.“

În modul acesta Verginia a fost eliberată prin chezașiile rudelor sale cele mai apropiate. Appius a mai întîrziat puțin, ca să nu apară în fața lumii că e interesat în acest proces și că l-a prezidat din acest motiv. Dar cum

și pe ceilalți îi preocupa mai ales acest caz, nemaiprezentându-se nimeni la judecată, el se duse acasă și scrisese decemvirilor care comandau trupele din tabără, să nu-i dea învoire lui Verginius să plece, ci să-l țină sub pază.

Această ticăloasă notă a ajuns însă prea târziu, așa cum, de altfel și trebuia să se întâmple. De aceea Verginius primind învoirea să părăsească tabăra la prima strajă, se găsea de-acum pe drum, în vreme ce scrisoarea lui Appius, prin care se ordona ca Verginius să fie reținut în tabără, avea să ajungă abia a doua zi dimineață, deci mult prea târziu.

XLVII În schimb, în oraș, la revărsatul zorilor, pe cînd toți cetățenii așteptau plini de încordare, Verginius, înveșmîntat în doliu, pătrunse în for conducîndu-și fiica, și ea tot în haine de doliu, însoțită de cîteva matroane și de o mulțime de apărători. Abia ajuns acolo, el începe să discute cu mai mulți cetățeni și le solicită sprijinul spunîndu-le că el nu-i imploră, pur și simplu să-i acorde acest sprijin, ci le cere ajutor în schimbul binelui pe care l-au avut de la el, căci pentru copiii și soțiile lor stă el de atîta vreme pe front ; și nu crede să existe vreun bărbat care să-l întreacă în vitejie și pricepere pe cîmpul de bătaie. Dar la ce-i sînt de folos toate acestea, dacă astăzi, cînd Roma se bucură în tihnă de pace, copiii lor trebuie să îndure ororile de care au parte numai orașele căzute în miinile dușmanului.

Vorbind în felul acesta, aproape ca la o adunare a poporului, Verginius umbla printre cetățeni. La rîndul său și Icilius le vorbea în același fel. Dar mai ales femeile care-i întovărășeau răspindeau, prin jalea lor mută, o impresie mai puternică decît orice cuvînt ar fi rostit. În disprețul acestor stări de lucruri, singur Appius rămase cu sufletul împietrit (într-un asemenea hal îi tulburase mintea, mai degrabă nebunia, decît patima dragostei !) Se urcă la tribună și, pentru că pretinsul păgubaș își expuse

În câteva cuvinte plîngerea, declarînd că în ajun nu i s-a făcut dreptate dintr-un spirit de părtinire pentru partea adversă, Appius luă cuvîntul, înainte ca păgubaşul să-şi formuleze pretenţia şi să dea prilej lui Verginius să răspundă. Probabil că analiştii mai vechi au menţionat pe ce temeiori şi-a susţinut Appius sentinţa. Eu însă, fiindcă n-am găsit menţionată nici o dovadă scrisă, pe care se întemeia această ticăloşie atît de cumplită, am găsit de cuviinţă să reproduc în toată goliciunea lui acest verdict, aşa cum a fost pronunţat : Appius a hotărît ca fata să-şi piardă libertatea, devenind sclavă.

La început, toţi cei prezenţi rămaseră uluiţi, după care amuţiră cu totul o bucată de vreme, în faţa unei asemenea sentinţe atît de groaznice. Dar cînd M. Claudius se duse s-o înhaţe pe fecică, în jurul căreia se găseau atîtea matroane romane, şi fu întîmpinat de tînguirile de jale ale acestora, Verginius, ridicînd mîna spre Appius, îi strigă : „Eu lui Icilius i-am promis pe fiica mea şi nu ție, Appius, şi am crescut-o pentru căsătorie, nu pentru necinste ! Îţi place să te lăfăieşti în desfriu, făcîndu-ţi poftele întocmai ca jivinele curţilor şi fiarele pădurilor ? Nu ştiu dacă cei ce mă înconjoară vor fi în stare să îndure o asemenea grozăvie, în schimb nădăjduiesc că aceia care au armele în mîini nu o vor îngădui.“

Deoarece pretinsul păgubaş a fost îmbrîncit de gloata femeilor şi apărătorilor care se găseau în jurul fetei, liniştea n-a putut fi restabilită decît prin intervenţia crainicului.

XLVIII Decemvirul, cu sufletul înnegurat de patima desfriului, spuse că el şi-a format convingerea şi din cuvintele rostite ieri cu atîta îndrăzneală de Icilius, şi din violenţa atitudinii lui Verginius ; că el are martor în această privinţă poporul roman precum şi dovezi sigure că cei doi au ținut adunări clandestine în tot cursul nopţii, în scopul provocării unei răscoale. Fiind informat asu-

pra acestor lucruri el a venit însoțit de oameni înarmați, dar nu ca să pricinuiască vreun neajuns celor pașnici, ci pentru ca, în numele înaltelor prerogative ale puterii cu care e investit, să-i potolească pe cei ce tulbură liniștea publică. „Dacă veți sta liniștiți, va fi mai bine pentru voi. Du-te, lictor, și împrăștie mulțimea ! Fă drum liber stăpînului acestei sclave, ca să ia cu sine ceea ce îi aparține de drept !” Deoarece Appius rosti plin de mînie aceste cuvinte, mulțimea înfricoșată, se împrăștie care încotro și fata rămase fără sprijinitori, pradă necinstei și rușinii.

Atunci Verginius văzînd că nu are aici un ajutor de nicăieri, se adresează decemvirului astfel : „Appius, te rog, în primul rînd, să-mi ierți durerea mea de tată, dacă cumva am fost prea pornit și neîndurător față de tine ! În al doilea rînd, să-mi permiți să întreb pe doică, aici, în fața fiicei mele, care e realitatea, pentru ca în cazul în care mi s-a spus tată pe nedrept, să plec de aici cu sufletul împăcat !”

Dîndu-i-se această permisiune, Verginius ia deoparte pe fiica sa și pe doică, le conduce pînă aproape de templul zeiții Venus Cloacina¹ și de prăvăliile care acum poartă numele de Noile magazine, și acolo, smulgînd cuțitul unui măcelar, strigă : „Fiica mea, numai pe această cale îți poți redobîndi libertatea !” și străpunge pieptul copilei. Își întoarce apoi privirile către scaunul de judecată și strigă : „Asupra ta și asupra capului tău, Appius, să cadă singele fiicei mele !” Deoarece izbucniră din mulțime strigăte de groază în fața acestei fapte atît de cumplite, Appius, pierzîndu-și cumpătul, dă ordin ca Verginius să fie de îndată arestat. Acesta, ținînd cuțitul în mînă și însoțit de mulțimea care-l apăra, își face însă loc pînă la poartă.

Icilius și Numitorius, ridicînd trupul lipsit de viață al fecioarei, îl arată poporului. Toată lumea blestemă fă-

¹ Templul acestei divinități se afla aproape de Comitium, în forul roman.

rădelegea lui Appius și deplînge frumusețea nefericitei fecioare, precum și pe tatăl ei, care a fost împins de disperare la această faptă. Matroanele care-i însoțesc strigă : „Pentru asta am născut noi copii liberi, ca să aibă parte de o asemenea soartă ? Aceasta e răsplata inocenței de fecioară ?“. și alte asemenea vorbe pe care, într-o astfel de împrejurare, le stîrnește durerea — cu atît mai puternică la femei, cu cît sufletul lor e mai sensibil.

În schimb bărbații, și mai cu seamă Icilius, își dau drumul glasului, ca să-și verse focul pentru suferințele îndurate de popor, spunînd că decemvirii sînt cei care au răpit puterea tribunilor și dreptul de a face apel la Adunarea poporului.

XLIX Mulțimea e revoltată de groaznica nelegiuire săvîrșită de Appius, dar și însuflețită de speranța că s-a ivit prilejul de a-și redobîndi libertatea răpită de decemviri.

Appius dă ordin mai întîi ca Icilius să fie chemat, apoi dispune să se facă uz de forță, dacă va opune rezistență. În cele din urmă, văzînd că slujitorii săi nu sînt lăsați de popor să acționeze, se năpustește el însuși în fruntea unei cete de tineri patricieni asupra mulțimii, poruncind ca Icilius să fie pus în lanțuri și întemnițat.

De astă dată în jurul lui Icilius era strîns nu numai poporul de rînd ; în fruntea mulțimii se aflau și foști mari dregători ca L. Valerius și M. Horatius. Aceștia, după ce-i îndepărtează pe lictori, declară că, dacă e vorba de drept și de dreptate, ei îl vor sprijini pe Icilius împotriva lui Appius, care pentru dînșii nu e decît un simplu particular ; iar dacă va încerca să facă uz de forță, nici ei nu vor sta cu miinile în sîn. Din acest moment începe o zarvă îngrozitoare : lictorul decemvirului se repede la Valerius și Horatius, dar mulțimea întăritată îi rupe fasciile în bucăți.

Appius se urcă atunci la tribună. Dar și Horatius și Valerius fac la fel. Mulțimea strînsă ascultă numai de aceștia, iar pe decemvir îl acoperă cu vociferări și hui-duieli. Valerius dă poruncă lictorilor, în numele Adunării poporului, să plece din preajma unui simplu particular. Atunci Appius, de teamă pentru viața sa, își acoperă fața, ca să nu fie recunoscut de adversari, și se retrage în locuința sa de lingă for.

Un alt decemvir, Sp. Oppius, ca să vină în ajutorul colegului său, dă năvală din altă direcție asupra mulțimii. În cele din urmă își dă însă seama că puterea decemvirilor a fost desființată prin forță. Asaltat de cei de teapa lui cu tot felul de sfaturi și planuri contradictorii, el decide în sfîrșit să fie convocat senatul. Această măsură potoli în sfîrșit mulțimea, care știa că o mare parte dintre patricieni dezaprobau actele decemvirilor și spera ca senatul să pună capăt puterii acestora.

Senatul a fost de părere să nu se întărească și mai rău plebea ; în plus, el a decis să se ia măsuri ca nu cumva întoarcerea lui Verginius în mijlocul trupelor să stîrnească agitație.

Ca urmare au fost trimiși cîțiva senatori mai tineri în tabără, care atunci era instalată pe muntele Vecilius¹. Ei îi sfătuiesc pe decemvirii de acolo să împiedice cu orice preț răzvrătirea ostașilor.

Intr-adevăr, Verginius reușise să stîrnească în rîndul trupelor o agitație cu mult mai mare decît aceea pe care o lăsase în Roma, căci în afară de faptul că fusese văzut venind cu o ceată compactă, formată din aproape 400 de oameni care îl întovărășiseră, toți aceștia erau cuprinși de indignare, iar el ținea cuțitul în mînă și era stropit de sînge, ceea ce a atras asupra sa privirile tuturor ostașilor ; mulțimea de civili intrați în tabără, luase în ochii lor

¹ Azi Monte Taiolla, situat la nord-vest de Roma, în Apenini, aproape de muntele Algidus.

proporții cu mult mai mari decît era realitatea. Celor care-l întrebau ce s-a întîmplat, Verginius n-a putut multă vreme să le răspundă, glasul fiindu-i înecat în lacrimi. În cele din urmă, cînd ostașii care alergau din toate părțile s-au adunat într-o masă compactă și s-a făcut liniște, Verginius le-a istorisit de-a fir a păr toată povestea, așa cum se întîmplase. Apoi, cu miinile întinse spre ei în semn de rugă și adresîndu-se ca unor tovarăși de arme, el îi imploră să nu pună pe seama sa vina neglegiurii lui Appius Claudius și să nu-și întoarcă de la el privirile, considerîndu-l un ucigaș de copii. Viața fiicei sale i-ar fi fost mai dragă decît orice pe lume, dacă i s-ar fi permis să trăiască liberă și fără pată, dar cînd a văzut că fiica sa e tîrită ca o sclavă, spre a fi batjocorită, s-a gîndit că e mai bine s-o hărăzească morții decît s-o vadă pîngărită și acoperită de rușine, și numai împins de mila lui de tată a recurs la această faptă singeroasă. Dînsul n-ar fi putut supraviețui fiicei sale, dacă n-ar fi nădăjduit că tovarășii săi de arme îl vor ajuta să-i răzbune moartea, căci și ei au fiice, surori și soții; prin moartea fiicei sale, nu s-au potolit deloc poftele desfrînate ale lui Appius Claudius, ci dimpotrivă, cu cît va rămîne mai mult timp nepedepsit, cu atît va fi mai fără friu. Prin năpasta și durerea sa li s-a dat concetățenilor săi o pildă de cum să se ferească de asemenea lovituri mișelești.

În ceea ce-l privește, spuse el mai departe, soarta i-a luat soția, iar copila sa, care n-ar fi putut trăi în dezonoare, s-a stins din viață în mod tragic cu cîntea nepătată. Acum casa sa nu-l va mai ispiti pe Appius cu poftele lui desfrînate. Și orice violență va îndrepta acesta asupra sa, el o va lovi cu același curaj cu care și-a apărât fiica. Alții sînt cei care trebuie să aibă grijă de ei și de copiii lor!

Mulțimea strînsă în jurul lui Verginius, care rostea aceste cuvinte cu glasul tremurînd, i-a dat să înțeleagă

prin strigăte că îi împărtăşeşte durerea lui şi că nu va permite nimănui să se atingă de libertatea lui. Civiii amestecaţi prin mulţimea de ostaşi îşi vărsau şi ei focul şi-şi povesteau suferinţele îndurate, accentuînd că cele întimplate au fost cu mult mai groaznice decît cele pe care le-au auzit. Totodată ei asigurau pe ostaşi că la Roma întreaga situaţie politică a fost răsturnată ; iar cînd au mai sosit şi alţi cetăţeni romani din oraş şi au istorisit că Appius a fost atacat şi a plecat în exil aproape fără viaţă, toţi ostaşii au început să strige într-un glas : „La arme !“ Şi deodată ei smulseră steagurile înfipite în pămînt şi porniră în marş spre Roma.

Decemvirii care comandau trupele din tabără, tulburaţi din cale-afară de cele ce-au văzut şi au auzit că s-a petrecut la Roma, se împrăştiară fiecare în cîte o parte a taberei pentru a potoli agitaţiile. Însă ostaşii nu mai răspund la nici un ordin, la nici o dispoziţie dată de decemviri.

Cînd unul din decemviri încearcă să facă uz de puterea sa, ostaşii îl avertizează să ia aminte că şi ei sînt bărbaţi, şi pe deasupra sînt toţi înarmaţi.

Trupele pornesc în marş spre Roma şi ocupă Aventinul. Ori de cîte ori le iese în cale vreun plebeu, acesta este îndemnat să lupte pentru dobîndirea libertăţii şi pentru alegerea tribunilor proprii. Alte îndemnuri la acte de violenţă nu s-au auzit.

Decemvirul Sp. Oppius convoacă senatul. Senatul hotărăşte să nu se recurgă la mijloace tari, căci decemvirii înşişi au provocat izbucnirea răscoalei. Sînt trimişi ca împuterniciţi trei foşti consuli Sp. Tarpeius, C. Iulius şi P. Sulpicius, ca să-i întrebe pe ostaşi în numele senatului : Din ordinul cui au părăsit tabăra şi ce vor ei cu ocuparea Aventinului ? Au lăsat baltă războiul şi pe duşman, ca să-şi ia cu asalt în schimb propria lor patrie ?

Nu se ducea lipsă de răspunsuri ; se ducea lipsă de un om care să le rostească în faţa patricienilor, deoarece nu

aveau o căpetenie sigură și nici unul nu avea destul curaj să înfrunte ura fiecărui patrician. Și atunci toată mulțimea ostașilor a strigat : „Să vină la noi L. Valerius și M. Horatius : numai acestora le vom da răspunsul !“

LI După plecarea împuterniciților, Verginius le arată ostașilor că în situația care tocmai se consumase, deși puțin importantă, își pierduseră cumpătul deoarece nu au o căpetenie, iar răspunsul pe care l-au dat, deși util, s-a datorat mai degrabă unui consens întâmplător decât unei judecăți colective chibzuite. De aceea, el e de părere să fie aleși din rândurile lor zece căpetenii, care să aibă comanda supremă și care fiind investiți cu ranguri militare să fie denumiți tribuni militari.

Pentru că acest titlu i s-a acordat în primul rând lui Verginius, acesta a declarat : „Păstrați-vă convingerile despre calitățile mele pentru vremuri mai bune și pentru mine, și pentru voi ! Faptul că fiica mea a rămas nerăzbunată, nu-mi îngăduie să mă bucur de vreun rang ; nici mie, nici vouă nu vă e de folos să fiți conduși de aceia care vor fi cea dintâi țintă a urii patricienilor, atunci când republica e zguduită de tulburări. Dacă vă pot fi de folos, o voi face ca simplu particular.“ Ca urmare ostașii romani aleg zece tribuni militari,

Însă nici armata cantonată în ținutul sabinilor n-a stat liniștită. Și acolo, din îndemnul lui Icilius și al lui Numitorius, s-a rupt de decemviri, pentru că li se reîmprospătase în minte amintirea asasinării lui Siccius ; și atunci ostașii fuseseră tulburați, dar acum, când au aflat și de povestea fiicei lui Verginius, victimă a poftei desfrinate ale ticălosului Appius, s-au inversunat și mai tare.

Când Icilius auzi că pe Aventin au fost aleși tribuni militari, temându-se ca impulsul dat de comițiile militare

să nu influențeze asupra comițiilor urbane, încît să fie alese aceleași persoane și ca tribuni ai plebei, deoarece avea experiență în domeniul politic și năzuia la rîndul său să obțină această demnitate, se strădui să fie ales din rîndurile oștenilor săi același număr de tribuni militari, investiți cu o putere egală.

Cu flamurile în frunte, aceste trupe au intrat pe poarta Collina în Roma. Ostașii străbat în marș orașul prin centru și se îndreaptă spre Aventin. Unindu-se acolo cu cealaltă oaste, dau însărcinare celor 20 tribuni să-și aleagă din sinul lor două căpetenii, care să aibă comanda supremă. Sînt aleși M. Oppius și Sextus Manilius.

Senătorii, îngrijați de schimbarea întregii situații, se întruneau zilnic în ședințe și își pierdeau timpul mai mult certîndu-se decît chibzuind. Ei puneau pe seama decemvirilor și omorîrea lui Siccus, și desfriul lui Appius, și indisciplinarea ostașilor. De aceea senatul găsi cu cale să fie trimiși pe Aventin, Valerius și Horatius. Cei doi însă au declarat că nu se vor duce acolo decît numai în cazul în care decemvirii vor renunța la prerogativele funcției lor, expirate încă de anul trecut. Decemvirii obiectară pentru faptul că sînt scoși din magistratură și declarară că nu vor renunța la putere înainte de punerea în aplicare a legilor celor 12 table, în care scop fuseseră numiți.

LII Plebei i s-a adus la cunoștință de către M. Duilius, care fusese tribun al poporului, că senatul își pierde vremea prin discuții, fără să rezolve nimic. Ca urmare plebeii hotărîră să se retragă din nou de pe Aventin pe Muntele Sacru. Duilius declară că pînă cînd patricienii nu vor vedea orașul părăsit de plebei, nu se vor sinchisi. Muntele Sacru va aminti patricienilor de statornicia plebei. Ei își vor da seama că armonia întregii obști va putea fi înfăptuită numai dacă plebea își va redobîndi puterea tribuniciană.

Atunci ostășimea porni *in corpore* pe Via Nomentană¹, care pe atunci se numea Via Ficulensis, și-și instală tabăra pe Muntele Sacru, fără să cauzeze cuiva nici un neajuns, imitând întocmai comportarea înțeleaptă a părinților lor. Oastea era însoțită de restul plebeilor, căci nimeni din cei cărora vârsta le permitea să meargă n-a rămas în oraș. Îi întovărășeau și soțiile și copiii lor, rugându-i printre lacrimi să nu-i lase singuri, fără sprijin în acest oraș, unde nu se respectă nici cinstea, nici libertatea.

De aceea, neobișnuita evacuare a populației Romei transformase orașul într-o pustietate, fiindcă în for nu rămăsese nimeni, în afara câtorva bătrâni. Când senatul fu convocat în ședință, forul apărură tuturor ca un deșert. Din rîndurile senatorilor se ridicară acum și mai multe glasuri, care strigau alături de Horatius și Valerius : „Ce mai așteptați, părinți conscriși ? Dacă decemvirii nu vor pune capăt încăpăținării lor, veți lăsa să se pirjolească și să se transforme totul în ruină ? Dar voi, decemviri, de ce vă cramponați de prerogativele puterii voastre ? Aveți de gând să împărțiți dreptate zidurilor și pereților ? Nu vă roșește obrazul de rușine văzînd că numărul lictorilor voștri e aproape mai mare decît al celorlalți cetățeni din for ? Ce veți face dacă vrăjmașii se vor ivi la porțile orașului ? Ce veți face dacă, văzînd nepăsarea voastră față de retragerea lor, plebeii vor veni în curînd aici, de data asta înarmați ? Oare vreți să vă încheiați magistratura odată cu năruirea Romei însăși ? Ei bine, sau trebuie să renunțăm pe veci la plebei, sau să le permitem să-și aibă în continuare tribunii lor ! Patricieni, mai degrabă ne-am lipsi noi de magistrații noștri decît plebeii de-ai lor ! Plebeii au smuls părinților noștri această putere înainte de-a o cunoaște și de-a-și dovedi tăria : atunci cum credeți că vor renunța la ea și nu-i vor duce dorul după ce i-au gus-

¹ Șoseaua care lega Roma de orașul Nomentum, la nord-est de Roma.

tat și simțit dulceața și i-au cunoscut avantajele ? Și mai ales atunci când nici noi nu ne mai temperăm comportările tiranice față de plebei, pentru ca nici ei să nu fie nevoiți să recurgă la acest sprijin ?“

Deoarece se aduceau din toate părțile asemenea învinuiri decemvirilor, aceștia, de nevoie, se lăsă înduplecați, declarând că, dacă așa stau lucrurile, se supun hotărârii senatului. Numai că ei ar vrea, în același timp, să atragă atenția senatorilor și să-i roage un singur lucru : să-i ferească de ura și furia plebeilor, pentruca prin pedepsirea lor să nu se deprindă plebea cu vărsarea sîngelui patricienilor.

LIII Atunci fură trimiși la plebei Valerius și Horatius, pentru a-i convinge să se înapoieze la Roma, în care scop urmau să accepte acele condiții pe care le vor găsi de cuviință. La rîndul lor și decemvirii primesc dispoziții să evite mînia și dezlănțuirea mulțimii.

Cei doi, ajungînd în tabăra plebeilor, fură primiți cu o bucurie fără margini. Neîndoielnic, Horatius și Valerius apăreau ca niște crainici ai libertății, deoarece datorită intervenției lor începuse această mișcare a plebeilor și tot datorită lor avea să li se curme și suferințele. De aceea celor doi trimiși li s-au adus mulțumiri.

Icilius a luat cuvîntul vorbind în numele întregii obști. Atunci cînd cei doi împuterniciți ai senatului au întrebat care sînt cererile plebei, tot Icilius le-a formulat, potrivit hotărîrii luate înainte de sosirea delegației, astfel încît să iasă în evidență că rezolvarea situației lor se întemeiază mai degrabă pe dreptatea cauzei, decît pe forța armelor. Plebea cerea să i se restituie puterea tribuniciană și dreptul de a face apel la Adunarea poporului, cele două scuturi ale sale, pe care se sprijinise înainte de înființarea decemviratului : apoi nimeni să nu sufere vreun neajuns, sub acuzația de a fi ațîțat ostașii sau plebeii la recăpătarea libertății, prin retragerea pe Muntele Sacru.

În privința decernărilor însă plebeii au cerut ca aceștia să fie aspru pedepsiți. Toți erau de părere că era legitim să le fie dați pe mîna lor și amenințau că-i vor arde de vii ¹.

La auzul acestor cuvinte cei doi delegați le-au răspuns astfel : „Firește, ați făcut cereri atît de îndreptățite încît le-ați și obținut, potrivit dezideratelor voastre, căci voi căutați sprijin pentru a vă apăra libertatea și nu îngăduința de a lovi pe alții. Minia voastră trebuie să fie mai degrabă iertată decît trecută cu vederea. Căci voi, din ură împotriva cruzimii, vreți să vă năpustiți asupra tiraniei, folosind aceeași cruzime, și să tiraniizați pe adversarii voștri, înainte de a fi voi înșiși liberi. Oare nu se vor curma niciodată în cetatea noastră răzbunările, fie ale patricienilor împotriva plebei, fie ale plebeilor față de patricieni ? Voi aveți nevoie mai degrabă de scut decît de sabie ! Cetățeanul care trăiește în sînul obștii ca om întreg și la locul lui se bucură că legile sînt egale pentru toți ; el nici nu nedreptățește pe altul și nici nu suportă nedreptatea din partea cuiva.

Chiar dacă aveți de gînd să vă faceți temuți de toată lumea, o veți putea face, dar asta atunci cînd veți redobîndi magistratura și legile voastre și cînd judecata asupra vieții și bunurilor noastre vor fi în mîinile voastre; atunci veți putea judeca fiecare cauză în parte de la caz la caz. Astăzi însă este suficient să vă revendicați libertatea.”

LIV Deoarece toți cetățenii au promis că vor proceda așa cum li se cere, delegații i-au asigurat că vor reveni cît de curînd, după ce-și vor îndeplini însărcinările încredințate.

¹ Numai celor condamnați pentru înaltă trădare li se aplica pedeapsă cu arderea pe rug.

Părăsind tabăra ei au expus în senat cererile plebeilor: de astă dată decemvirii nu s-au mai împotrivit, fiindcă, într-adevăr, mai presus de orice așteptare, nu s-a pomenit nimic de pedepsirea lor. Appius însă, a cărui fire crudă cîntărise cel mai greu în balanța urii în comparație cu ceilalți decemviri și pentru că se știa cel mai detestat de toți, spuse următoarele : „Știu ce soartă mă așteaptă. Îmi dau seama că de vreme ce sînt predate armele în mîna adversarilor, toată lupta se va duce contra noastră. Trebuie ca noi, decemvirii, să plătim tributul cuvenit urii, ispășind prin singele nostru. Într-adevăr, nu mai întîrzii nici o clipă ca să abdic din decemvirat !“

Atunci senatul dădu următorul senatusconsult : „Decemvirii să abdice imediat din magistratură. Marele pontifice Q. Furius să prezideze alegerea tribunilor poporului : nimeni să nu fie tras la răspundere pentru retragerea oastei și a plebei pe Muntele Sacru !“

După darea acestui senatusconsult, senatul a ridicat sedința. Decemvirii se prezentară în adunarea poporului și renunțară la magistratură, spre marea bucurie a maselor. Toată plebea a luat cunoștință de acest fapt. Cetățenii și lumea care mai rămăsese în Roma îi însoțiră pe delegați o bucată de vreme. Acestei mulțimi i se mai alătură și cealaltă mulțime voioasă a plebeilor din tabără. Toată lumea se felicită pentru redobîndirea libertății poporului și refacerea armoniei dintre cetățeni. Cei doi delegați luînd cuvîntul în Adunarea poporului spuseră următoarele : „Ca să aveți parte de bine, de noroc și de propășire, și voi și republica, înapoiăți-vă în patrie, la penaii voștri, la soțiile și la copiii voștri. Aceeași cumințenie și același simț al măsurii pe care le-ați dovedit aici, unde nu v-ați atins de roadele nici unui ogor, atît de trebuincioase existenței unei mulțimi atît de mari de suflete, să le aveți și în oraș !

Duceți-vă pe Aventin, de unde ați plecat ! Veți alege tribunii poporului acolo, în acel loc norocos, prielnic pentru voi, unde au mijit începuturile libertății voastre.“

Toată lumea a aprobat cu frenetice strigăte de entuziasm aceste măsuri. Își iau steagurile ca să se ducă la Roma și se întrec în bucurie cu cei care-i întâmpină pe drum. Străbătînd înarmați orașul, urcă liniștiți pe Aventin. Acolo cu prilejul alegerilor prezidate de marele pontifice fură aleși tribunii plebei. în primul rînd L. Verginius, iar după el I. Icilius și L. Numitorius, unchiul lui Verginius, autorii retragerii plebei pe Aventin...

(În continuare, Titus Livius relatează despre alegerea tribunilor în Adunarea poporului și a celor doi consuli în persoana lui M. Valerius și M. Horatius, măsurile luate de aceștia în vederea reinstaurării legalității : restabilirea obligativității hotărîrilor Adunării poporului, a inviolabilității tribunilor, a dreptului de apel la Adunarea poporului etc, punîndu-se o temelie sănătoasă puterii tribuniciene și libertății maselor. Sînt relatate în continuare măsurile luate împotriva celor vinovați de tulburările care avuseseră loc. Appius Claudius, vinovat de moartea Verginiei, M. Claudius, pretinsul stăpîn al fecioarei și Spurius Oppius, decemvir, comandantul Romei atunci cînd s-au petrecut evenimentele respective, au fost chemați în fața Adunării poporului. Appius Claudius și Spurius Oppius se sinucid înainte de judecată. Cei-lalți decemviri sînt exilați, iar averile li se confiscă. Tot acum armata romană obține victorii strălucite împotriva sabinilor, aequilor și volscilor. Alitudinea foarte populară a consulilor M. Valerius și M. Horatius și actele de justiție făcute de popor în acest timp nemulțumesc profund pe patricieni. Astfel liniștea și dezvoltarea liberă a poporului a durat foarte puțin.“

într-atît e de greu să se mențină în lume echilibrul libertății !“ exclamă Titus Livius. Vechile contradicții mocnite o vreme ies acum din nou la suprafață provocînd în societatea romană o asemenea stare de spirit, încît romanii n-au putut să-și adune armată vreme de aproape doi ani. De această stare de lucruri vor profita aequii și volsicii, care vor ajunge cu pustiirile pînă sub zidurile Romei. Consulul Quinctius convocă atunci Adunarea poporului.)

LXVII Am găsit la analiști că Quinctius a vorbit în Adunarea poporului astfel : „Cetățeni, cu toate că nu mă știu cu nimic vinovat, totuși m-am înfățișat înaintea voastră cu obraji înroșiți de cea mai grea rușine, pentru un fapt pe care și voi îl știți prea bine și care va fi transmis urmașilor noștri, spre aducere aminte : că aequii și volsicii, care nici pe departe nu sînt deopotrivă cu hernicii, s-au apropiat pînă sub zidurile cetății Roma, rămînînd nepedepsiți, acum cînd eu T. Quinctius sînt pentru a patra oară consulul Republicii Romane !

Dacă aș fi știut că sînt amenințat să mă prăbușesc chiar anul acesta în rușine și ocară (cu toate că multă vreme se trăiește în așa fel încît sufletul omenesc nu mai e în stare să prevestească nimic bun) nu m-aș fi dat înapoi, în lipsa altei căi onorabile, să primesc fie exilul, fie moartea. Căci, dacă niște viteji ar fi avut armele pe care le-ați văzut în fața porților noastre, Roma ar fi putut fi încercuită chiar sub consulatul meu ! Destule onoruri am avut și prea mult am trăit ! S-ar fi convenit să-mi închei sorocul vieții după al treilea consulat ! La urma urmei pe care dintre noi i-au disprețuit cei mai lași dintre dușmani : pe noi, consulii, sau pe voi, cetățenii ? Dacă vina e a noastră, a consulilor, luați puterea celor nedemni ! Iar dacă e prea puțin, atunci pe deasupra, pedepsiți-ne ! Dar dacă voi sînteți de vină, atunci, o cetățeni, nu știu dacă

ar putea fi vreun zeu în cer sau vreun om pe pământ care să vă dea pedeapsa cuvenită pentru păcatele voastre, încît să regretați cele ce-ați făcut !

Nu ! Vrăjmașii n-au disprețuit lașitatea noastră, dar nici n-au avut încredere în vitejia lor ; fiindcă știau prea bine că de atîtea ori au fost înfrinți și puși pe fugă, le-au fost cucerite taberele, au fost pedepsiți cu confiscarea teritoriilor lor, au fost trimiși sub jug, au învățat să se cunoască și să ne cunoască. Otrava care nimicește republica noastră este discordia dintre cele două clase de cetățeni. Conflictele dintre patricieni și plebei au ridicat moralul dușmanului, pentrucă nici noi patricienii nu ne mai săturăm de putere și nici voi, plebeii, nu mai aveți măsură cu libertățile voastre. Vouă vă e silă de dregătorii patricieni, nouă ne e scîrbă de dregătorii plebei. În numele credinței în zei, ce mai vreți pentru voi, cetățeni ! Ați dorit tribuni plebei, pentru a fi înțelegere între noi ; am încuviințat. Ați dorit decemviratul : noi, patricienii, am îngăduit să se înființeze și această dregătorie ! V-ați scîrbit și de decemviri, tot noi am fost cei care i-am silit să plece din funcție ! Deoarece ura voastră rămăsese mai departe la fel de înverșunată împotriva acelorasi decemviri, deveniți acum simpli particulari, am îngăduit să fie suprimați sau exilați cei mai vrednici și cei mai vestiți dintre patricieni. Ați vrut să vă înființați din nou tribunatul plebeu : vi l-ați înființat. La fel, am îngăduit să fie aleși consuli și din tabăra voastră, cu toate că am considerat aceasta o nedreptate pentru patricieni, și am văzut o înaltă magistratură patriciană ocupată de plebei. Am răbdat mereu și mai răbdăm și astăzi în continuare să recurgeți la sprijinul tribunilor plebei, să vă folosiți de dreptul de apel la popor, ca plebiscitele ¹ să se suprapună

¹ *Scita plebis* — plebiscitele — erau hotăririle luate în Adunarea poporului, spre deosebire de *senatus-consulta*, decretul senatului.

decretelor senatoriale, pe temeiul egalității în legi. Am ajuns astăzi să ne vedem și legile noastre călcate. Când se va isprăvi odată cu dezbinarea dintre noi ? Când ne va fi îngăduit să avem un singur oraș, o singură patrie, comună tuturor ? Noi patricienii, cu toate că am fost înfrinți de voi, stăm mai liniștiți și avem sufletul mai împăcat decât voi care ne-ați învins. Nu e de ajuns că trebuie să ne temem de voi ? Se ocupă Aventinul sub ochii noștri ! Sub nasul nostru se pune stăpânire și pe Muntele Sacru ! Cartierul Esquilin este aproape ocupat de dușmani, și volscii au îndrăznit să se urce aproape pe parapetele și meterezele Romei însăși, fără ca nici unul dintre voi să miște un deget măcar ! În schimb împotriva noastră faceți pe eroii, împotriva noastră stați cu arma în mână !

LXVIII După ce ați înconjurat edificiul senatului din toate părțile, după ce ați învrăjbit împotriva noastră întreg forul, după ce ați umplut temnița cu fruntașii patricienilor, haideți măcar acum dincolo de poarta Esquilină și înverșunați-vă în sfârșit împotriva dușmanului sau, dacă într-adevăr nu vă încumetați la această acțiune, priviți măcar de pe ziduri ogoarele și satele voastre trecute prin foc și sabie, bunurile voastre prădate și transportate de vrăjmași în țara lor și pretutindeni vetrele voastre prefăcute în fum și cenușă.

Într-adevăr, datorită acestei stări de lucruri, situația întregii colectivități s-a înrăutățit și mai mult : ogoarele și satele sînt pirjolate, cetatea romană e împresurată și gloria războiului a trecut de partea dușmanului. La urma urmei ce a mai rămas ? Bunurile voastre personale în ce stare sînt ? Căci fiecăruia dintre voi i se va aduce la cunoștință pagubele sale din ogoare. La drept vorbind ce v-a mai rămas pentru întreținerea și hrana voastră acasă ? Cu ce aveți să vă mai umpleți hambarele goale pentru la iarnă ? Au să vi le umple tribunii voștri și au să vă inapoieze tot ei ceea ce vi s-a luat de dușmani ? Nu, dim-

potrivă, ei or să trăncănească mai departe cît veți voi și or să vă împuie capul cu un noian de cuvinte și cu un potop de acuzații la adresa fruntașilor cetății ; or să aducă încă un car de legi și o să vă copleșească cu adunări peste adunări. Dar de la toate aceste adunări nici unul dintre voi nu s-a întors acasă cu un grăunte sau cu un pai în mînă, sau cu o situație mai bună. Cine dintre voi a adus ceva soțiilor și copiilor voștri, în afară de ură, jigniri și vrajbă publică și privată ? Dimpotrivă, de toate acestea voi v-ați apărat nu prin vitejia și nevinovăția voastră, ci cu ajutor străin. Pe de altă parte, pe Hercule, atunci cînd vă făceați datoria pe frontul de luptă, nu în for, cînd erați sub conducerea noastră, a consulilor, nu a tribunilor voștri, și cînd strigătele voastre îi îngrozeau pe dușmanii voștri pe cîmpul de bătaie, nu pe patricieni la Adunarea poporului, nu erați tot voi aceia care vă întorceați în triumf la vetrele voastre, încărcăți cu prăzile capturate de la inamic ? Nu erați tot voi aceia care căpătați pămînt de la ei ? Nu erați tot voi aceia copleșiți de bogății și de glorie atît în folosul vostru cît și al patriei ? Și iată acum tot voi sînteți aceia care îi permiteți dușmanului să plece încărcat cu bunurile voastre. N-aveți decît să rămîneți pironiți de această tribună și să vă duceți mai departe viața în for ! Necesitatea de a lupta, de care acum fugiți, se va ține scai de capul vostru ! Vă era greu să porniți împotriva aequilor și volscilor, în schimb acum războiul bate la porțile cetății. Dacă nu-i izgonim, vrăjmașii vor intra între ziduri, vor urca și în fortăreață și chiar în Capitoliu și vă vor urmări și în casele voastre. Senatul a dat poruncă acum doi ani să se facă mobilizarea și oștirea să fie trimisă pe front la Algidus. Dar noi stăm acasă cu brațele încrucișate, certîndu-ne ca muierile, bucuroși că în clipa de față e pace, fără să băgăm de seamă că din această aparentă tihnă se va abate asupra noastră un război necruțător. Eu știu, cetățeni, că se pot spune lucruri mai plăcute decît acestea, însă pe mine nevoia mă silește

să vă spun totul pe șleau : de aceea mai degrabă vă voi spune adevărul decât lucruri plăcute, deși firea mea nu m-ar îndemna să fac aceasta. Într-adevăr, cetățeni, aș fi vrut să vă fac pe plac, însă prefer să vă salvați viața și familia, oricare ar fi simțămintele voastre față de mine. Este firesc ca acela care își susține propria sa cauză în fața mulțimii să fie mai plăcut tuturor decât acela a cărui minte se frământă numai pentru interesele întregii obști ; afară de cazul cind din întâmplare veți crede că acești lingușitori și panglicari, care nu vă lasă nici sub arme, nici în repaos, vă ațîlă și vă îmboldesc în propriul vostru interes. De pe urma agitației voastre, ei vor culege profituri, beneficiind de demnități și onoruri. Și pentru că-și dau seama că nu vor mai reprezenta nimic în cazul înfăptuirii armoniei dintre cele două tabere, atunci ei preferă să joace un rol nefast, decât să nu mai aibă niciunul, și devin astfel capii agitațiilor și răzvrătirilor. Dacă ați putea simți în sfârșit scîrbă pentru asemenea stări de lucruri, dacă ați putea scăpa de aceste noi năravuri, revenind la vechile voastre obiceiuri strămoșești, atunci eu nu m-aș da în lături de la nici un chin ca să-i zdrobesc și să-i pun pe fugă în cîteva zile pe acești prădalnici ai ogoarelor voastre, ca să-i alung din tabăra lor și să strămut de la porțile și zidurile cetății noastre, în orașele lor, acea groază de război care v-a cuprins pe voi“.

LXIX Arareori s-a întîmplat ca un tribun al plebei să rostească o cuvîntare care să zdruncine mai mult poporul ca aceea a acestui consul atît de aspru. Chiar și tineretul, care, într-o asemenea panică, găsise că refuzul de a-și face datoria sub drapel, e cea mai puternică armă împotriva patricienilor, era dornic acum să se înarmeze și să pornească la război pentru a-și apăra patria. Bejenia țăranilor despuiați de bunurile lor, cu ogoarele pustiite, plini de sînge și care povesteau întîmplări și mai îngrozitoare decât acelea care se înfățișau înaintea ochilor și

urechilor cetățenilor, a stîrnit în tot orașul mînie și revoltă. Cînd s-a întrunit senatul, toți erau cu privirile ațintite asupra lui Quinctius, ca spre singurul răzbunător al demnității și măreției romane ; fruntașii senatului afirmău că discursul său a fost la înălțimea prerogativelor consulare și a atîtor consulare îndeplinite înainte, demn de toată viața lui, plină de atîtea realizări frumoase și de onoruri binemeritate. Alți consuli poate că ar fi lingușit plebea tîmîind-o prin încălcarea demnității senatului, sau ar fi învrăjbit mulțimea tiranizînd-o, impunînd cu orice preț, drepturile ordinului senatorial. Titus Quinctius a rostit o cuvîntare în care a ținut seama de măreția senatului, de concordia celor două clase și în primul rînd de împrejurări.

Senatul rugă pe Quinctius și pe colegul de consulat să ia sub scutul lor apărarea republicii : pe tribuni, ca, într-un cuget și-o simțire cu consulii, să binevoiască să îndepărteze războiul de zidurile Romei, iar pe plebei să dea ascultare senatorilor în aceste vremuri de restriște. Patria comună face apel și la tribuni implorîndu-le ajutorul pentru ogoarele sale pîrjolate și pentru Roma aproape căzută în mîinile dușmanului.

În unanimitate s-a hotărît să se efectueze mobilizarea generală. Fiindcă consulii și-au exprimat părerea în adunarea poporului că nu mai era timp să se cerceteze cine e scutit și cine nu de mobilizare, se ordonă ca toți tinerii să fie prezenți a doua zi pe Cîmpul lui Marte. După terminarea războiului va fi destul timp să se cerceteze cu de-amănuntul de ce nu s-au prezentat sub drapel cei care pretind să fie scutiți de mobilizare. Acela care nu-și va motiva lipsa va fi considerat dezertor și va fi tratat ca atare.

Tot tineretul a fost prezent în ziua următoare pe Cîmpul lui Marte. Cohortele și-au ales fiecare centurionii, la comanda fiecărei cohorte fiind puși cîte doi senatori. Am găsit la analiști relatat că toate aceste pregătiri s-au

făcut cu atita repeziciune, încît în cursul aceleiași zile chestorii au scos din tezaurul public steagurile și le-au adus în Cîmpul lui Marte, iar pe la ceasurile zece dimineața armata s-a pus în mișcare.

Noua armată, însoțită și de cîteva cohorte de veterani voluntari, a cantonat în prima noapte la cea de-a zecea piatră militară. În ziua următoare ea a și dat de inamic, și și-au instalat tabăra în fața celei dușmane, la Corbio. A treia zi, minia din tabăra romană, iar în tabăra dușmană conștiința culpei pentru atitea răzvrătiri, remușcările și disperarea nu mai îngăduiră nici cea mai mică întîrziere a atacului ¹.

¹ Războiul cu volsii și aequii s-a încheiat cu o stralucită victorie a armatei romane conduse de consulii Quinctius și Agrippa.

CARTEA A IV-A

LEGILE LUI CANULEIUS : UN RĂSUNĂTOR SUCCES AL LUPTEI PLEBEILOR PENTRU OBTINEREA DE DREPTURI EGALE CU PATRICIENII. PRIN PRIMA LEGE, PLEBEII CĂȘTIGĂ DREPTUL DE A ÎNCHEIA CĂSĂTORII CU MEMBRII FAMILIILOR PATRICIENILOR, PRIN LEGEA A DOUA, DREPTUL DE A AVEA UN CONSUL PLEBEU

I După aceștia au urmat consulii M. Genucius și C. Curtius. A fost un an de luptă înverșunată și înăuntrul și în afara hotarelor. Căci la începutul aceluia an, tribunul plebei C. Canuleius a propus un proiect de lege pentru încheierea de căsătorii între patricieni și plebei¹; patricienii însă susțineau că singele lor are să se strice prin amestecul cu cel al plebeilor și-o să se confunde legile ginților. Pe de altă parte, cu propunerea făcută la început, fără zărvă de tribunii plebei, ca să se admită ca unul din consuli să fie ales din rîndul plebeilor s-a ajuns atît de departe încît nouă tribuni au prezentat un proiect de lege cu următorul cuprins : „Poporul să aibă puteri depline de a-și alege consulii săi, fie din rîndul patricienilor, fie al plebeilor“. Patricienii credeau că odată înfăptuită această propunere, nu numai că vor trebui să împartă puterea supremă a statului cu pătura de jos, dar că aceasta va trece de la aristocrați la plebei. De aceea ei

¹ Prin cele 12 table se statuase legal interdicția — aflată în uz — a căsătoriilor dintre plebei și patricieni. Legea lui Canuleius, referitoare la încheierea de căsătorii între plebei și patricieni, intrată în vigoare în anul 445 î.e.n., a însemnat un pas înainte făcut de plebei pentru cîștigarea de drepturi egale cu patricienii, anulîndu-se această interdicție și recunoscîndu-se oficial valabilitatea acestor căsătorii.

s-au bucurat când au auzit că poporul ardeștilor¹ a rupt relațiile cu Republica Romană, fiindcă se socotea lezat de răpirea unei bucăți de pământ și alipirea ei la ținutul roman ; s-au bucurat deasemenea când au auzit că și veienții au pustiit și prădat ogoarele de lângă granița lor, că și volscii și aequii clocotesc de revoltă din pricina fortificării cetății Verugo² de către romani. Într-atît de pătimași și de porniți erau patricienii împotriva plebeilor, încît preferau urgia unui război unei păci rușinoase pentru ei cu plebea. În această situație, care era în așa fel exagerată încît agitația și panica războiului să înăbușe toate acțiunile și inițiativele tribunilor, patricienii au găsit cu cale că singura soluție este să fie mobilizată armata. Ca urmare ei porunciră ca pregătirea războiului și procurarea armamentului să se facă cu cea mai mare strășnicie : „Dacă e cu putință, să se depășească proporțiile pregătirilor de război de pe vremea consulului T. Quinctius !“ Atunci tribunul plebeu C. Canuleius a rostit în senat o scurtă dar răspicată cuvîntare, spunînd între altele : Consulii caută să înspăimînte lumea cu gorița războiului, numai în scopul de a îndepărta atenția plebei de la noile legi. Dar cită vreme va fi el, Canuleius, în viață, consulii nu vor putea să facă mobilizarea armatei, înainte ca poporul să voteze proiectele de legi propuse de el și de colegii săi.

Și numaidecît Canuleius convocă Adunarea poporului.

II În același timp, și consulii ațîtau senatul împotriva tribunului, și acesta întărita poporul împotriva consulilor. Consulii spuneau : „Furia turbată a tribunilor nu mai poate fi îndurată ; s-a ajuns la capătul răbdării. Între hotare se aprinde un război mai crunt decît în

¹ Cetatea Ardea se găsea în Latium, la 40 km. sud de Roma.

² Bastion roman înaintat la granița cu volscii.

afara lor, și aceasta nu mai mult din vina plebei decît a patricienilor și nu numai din vina tribunilor plebei, ci și din a consulilor. În mod obișnuit răsplătirea unui cetățean se face potrivit contribuției aduse la creșterea cetății; în felul acesta se relevă întotdeauna oamenii vrednici și în timp de pace și în timp de război. La Roma însă cea mai mare răsplată se acordă pentru răzvrătire, care a devenit o sursă de onoruri și pentru indivizi, și pentru mulțime. Să-și aducă aminte patricienii de ce măreție se bucura senatul cînd l-au primit din mîinile strămoșilor lor și în ce hal de decădere îl vor lăsa copiilor lor. Ei nu vor putea să se fălească că și-au mărit și și-au sporit moștenirea, așa cum va putea să spună plebea. Dar nu se va putea pune capăt nici astăzi și nici în viitor acestor stări de lucruri, cîtă vreme ațîțătorii acestor răzvrătiri sînt ridicați în slăvi pentru că răscoalele le-au reușit. Vă dați seama cu cîtă înverșunare se înfige Canuleius în inima lucrurilor și cît de departe vrea să ajungă el? Canuleius țintește contopirea într-o apă și-un pămînt a tuturor ginților, învălmășirea auspiciilor publice cu cele private, ca să nu mai rămînă nimic curat, nimic neîntinat, pentru ca, dispărînd orice deosebire între oameni, nimeni să nu mai știe cine este și nici să nu-și mai cunoască pe ai săi. Căci ce alt rost au căsătoriile mixte decît acela de a face ca patricienii și plebeii să conviețuiască întocmai ca fiarele pădurilor de-a valma în vizuini, încît făptura ce se va naște să nu mai știe nici din ce singe se trage, nici cărui altar se închină, și să nu se mai poată împăca nici măcar cu soarta, de vreme ce e jumătate patrician și jumătate plebeu? Li se pare fără însemnătate acest fapt că se învălmășesc și se tulbură toate cele ce aparțin zeilor¹ cu cele ce sînt ale omului? Iată că

¹ Pe acest argument, cu caracter mistic, patricienii socotindu-se singurii beneficiari ai dreptului de a consulta auspiciile, își legitimau pretențiile de exclusivitate la conducerea politică a statului roman. La fel cu eupatrizii la Atena, lucumonii din

acum ațișătorii plebeilor se înfig și la consulat. La început ei au încercat să vadă ce iese, aducînd vorba ca un consul să fie ales din rîndurile plebeilor. Acum însă cer fâțiș ca poporul să aleagă consul pe oricare cetățean îl vrea el, fie că e patrician, fie că e om din popor. Și nimeni nu se mai îndoiește că poporul îi va alege pe cei mai răzvrățiți din rîndurile plebeilor. Așadar, vor fi consuli toți Canuleii și toți Iciliii.

Dar nu va îngădui preamiloștivul și preaputernicul Jupiter să decadă atît de jos o autoritate și o cîrmuire înzestrată cu o putere egală cu a regilor ! Iar noi vom prefera să murim de mii de ori, decît să permitem o înjosire atît de mare. Nu ne îndoim că, dacă strămoșii ar fi pre-simțit că, în pofida concesiilor pe care le-au făcut, plebea nu numai că nu va deveni mai blindă, după ce-și va realiza primele revendicări, ci dimpotrivă, va fi din ce în ce mai pretențioasă, mai înversunată și mai hotărîtă în cererile ei, atunci, desigur că mai degrabă s-ar fi expus la o luptă, decît să admită să li se impună asemenea legi.

Fiindcă am cedat atunci cererilor tribunilor, acum ar trebui să le cedăm din nou. Sfîrșit nu va mai fi niciodată. Nu pot conștientiza laolaltă în aceeași cetate patricienii cu tribunii plebei ! Trebuie desființat, sau ordinul acesta, sau acea magistratură ; mai bine mai tîrziu decît niciodată să punem capăt curajului și cutezanței. Oare pot să rămînă nepedepsiți acești scormonitori de zizanii, care, după ce ațișă popoarele vecine la război, se împotrivesc înarmării cetățenilor și împiedică apărarea patriei ? Nu numai că l-au atras pe dușman încoace, dar nici nu vor

Etruria, ca și în toate statele sclavagiste din antichitate, Egipt, Asiro-Chaldea, Persia etc., și la Roma patricienii dețineau funcțiile sacerdotale, ei administrînd bunurile cultului religios și putînd îndeplini concomitent cu funcțiile pontificale și pe acele de magistrați ai statului.

să permită înrolarea cetățenilor sub drapel ca să lupte contra vrăjmașului? Tribunul Canuleius îndrăznește să declare în senat că va zădărnici mobilizarea armatei dacă patricienii nu-i vor încuviința punerea în aplicare a legilor lui, prin care să-i înfrângă definitiv pe patricieni. Cum altfel poate fi tălmăcită această amenințare decît că tribunul Canuleius își va trăda patria și va permite să fie împresurată și cucerită? Oare aceste vorbe nu încurajează mai degrabă pe volsci, pe aequi și pe veienți decît plebea romană? Oare nu pot nădăjdui dușmanii să urce treptele spre Capitoliu și cetățuie sub conducerea lui Canuleius, dacă tribunii, odată cu drepturile și autoritatea patricienilor, le-au smuls acestora și bărbăția? Ei bine, consulii sînt gata să-i conducă mai degrabă împotriva cetățenilor nelegiuîți, decît să ia armele împotriva dușmanilor din afară!“

III În vreme ce se petreceau acestea în senat, Canuleius vorbea astfel în sprijinul legilor sale și împotriva consulilor: „Cetățeni! Într-adevăr, cred că am remarcat în repetate rînduri și mai înainte, cit de mult vă disprețuiesc patricienii și cît de nedemni vă socotesc pe voi ca să trăiți laolaltă cu ei în aceeași cetate și între aceleași ziduri. Totuși remarc aceasta acum și mai bine, cînd s-au năpustit cu atîta furie împotriva proiectelor noastre de legi. Noi însă ce altceva le amintim patricienilor decît că și noi sîntem cetățeni ca și ei și că, chiar dacă nu avem aceleași averi ca ei, totuși locuim în aceeași patrie. Într-un proiect de lege, cerem ca dreptul de a încheia căsătorii, de care se bucură în mod obișnuit vecinii noștri și străinii de dincolo de hotare, să-l avem în aceeași măsură și noi. Într-adevăr, noi am acordat dreptul de cetățenie și dușmanilor învinși, deși cetățenia e cu mult mai însemnată decît căsătoria.

În celălalt proiect de lege ¹, noi nu propunem, ci prețindem și cerem numai ceea ce aparține de drept poporului și anume, ca poporul roman să încredințeze dregătoriale sale acelor cetățeni pe care îi vrea el. Dar la urma urmei de ce amestecă patricienii cerul cu pământul? Pentru ce s-au năpustit împotriva mea, atacându-mă aproape, în senat? De ce să spună că nu-și vor stăpîni minia, pînă nu-mi vor înfige mîinile în beregată violînd dreptul sfînt al inviolabilității puterii tribuniciene? Și, ce? Oare orașul acesta al nostru nu va putea supraviețui dacă i se acordă poporului roman dreptul de vot liber, ca să poată atribui consulatul cui crede el, și dacă nu se retează oricărui plebeu speranța de a dobîndi magistratura supremă, atunci cînd e vrednic de ea? S-a amintit ceva despre putere? A spus cineva că e vorba să se aleagă consuli numai din reprezentanți ai plebei? Ca și cum acest fapt de a avea consuli aleși din tagma plebeilor e deopotrivă cu acela ca pe viitor să fie consuli și dintre sclavi sau liberti! Ce fel de simțire aveți și în ce hal de umilință trăiți? Patricienii v-ar lipsi și de lumina soarelui, dacă le-ar fi îngăduit. Sint revoltați că le respirați și aerul, fiindcă vorbiți tot ca ei, fiindcă aveți chipuri de oameni ca și ei. Ba chiar, ei merg pînă acolo încît (dumnezeu să mă ierte) spun că e un sacrilegiu să fie ales un consul din rîndurile plebeilor. Vă rog să-mi spuneți: deși nouă plebeilor ne e interzisă cunoașterea fastelor

¹ Cea de a doua lege a lui Canuleius, prin care se statua admiterea și alegerea consulilor și din tagma plebeilor, are o importanță și o semnificație istorică covârșitoare, deoarece din această lege, care reflectă o evoluție firească a dreptului consuetudinar, plebeii cîștigă o treaptă mai sus pe scara puterii în stat: extinderea egalității de drepturi în domeniul dreptului civil și public. Legea a intrat în vigoare în 443/310, cînd a început să fie aleși tribuni militari cu putere consulară, care i-au substituit pe consuli într-o perioadă de 40 de ani. Ambele legi ale lui Canuleius marchează încheierea primei perioade de luptă dintre cele două tagme, plebea și patriciatul.

consulare ¹ și a însemnărilor pontificale ², putem noi oare ignora ceea ce știu toți străinii ? Cei doi consuli n-au venit în locul regilor ? Nu știe toată lumea că acești dregători nu au un drept sau o măreție mai presus decît aceea pe care au avut-o regii înainte ? Credeți voi că niciodată nu s-a auzit vorbindu-se că Numa Pompilius nu numai că n-a fost patrician, dar nici măcar cetățean roman, și totuși a fost chemat din Țara Sabină, ca să cîrmuiască, și că a domnit pe tronul Romei din porunca poporului și din îndemnul patricienilor ? Mai tîrziu, după el, oare n-a devenit rege L. Tarquinius, un cetățean din Tarquinii, fiul lui Damaratus din Corint, care n-a făcut parte nu numai din nici o gîntă romană, dar nici măcar italică, cu toate că erau în viață copiii lui Ancus Martius ? După aceasta, n-a cîrmuit țara cu cinste și vrednicie Servius Tullius, vlăstarul unei prizoniere din Corniculum, deși nu se știe cine i-a fost tatăl, ci numai că mama sa a fost o sclavă ? Ce am să spun despre T. Tatius Sabinul, pe care însuși Romulus, întemietorul Romei, l-a primit tovarăș la tron ? Prin urmare, puterea Romei a crescut tocmai pentru acest motiv, că nu a privit cu dispreț nici un neam și nici un soi de oameni în care au strălucit însușiri sufletești.

Așadar, simțiți acum silă pentru un consul din popor cînd strămoșii noștri n-au disprețuit pe niște regi venetici și nici după desființarea regalității n-au fost vreodată închise porțile Romei în calea virtuților unui străin ? După alungarea regilor nu numai că am primit de la sabinii tot neamul lui Claudius în cetate, dar l-am introdus chiar în rîndurile patricienilor. Oare n-a fost permis nici-

¹ Fastele consulare (*fasti consulares*) erau registrele oficiale în care se consemnau, în afară de numele magistraților supremi de la conducerea statului roman, și actele publice importante, ca tratatele încheiate, legile etc.

² Însemnările pontificale, în număr de 24, erau registrele speciale unde erau consemnate ritualurile întregului sistem religios roman. Autorul lor, după tradiție, era Numa Pompilius.

odată unui străin să devină patrician și din patrician să fie ales consul? Dar dacă un cetățean face parte din pătura de jos a poporului, să i se reteze nădejdea de a ajunge și el consul? La urma urmei nu credeți că un om nou¹, ieșit din rîndurile plebeilor, dacă e viteaz și vrednic, și în război și în timp de pace, poate fi asemănător lui Numa, și lui L. Tarquinius, și lui Servius Tullius? Oare dacă există un asemenea cetățean, nu vom permite să i se încredințeze cîrma republicii? Vrem noi oare ca mai degrabă consulii să semene cu decemvirii, cei mai dezgustători dintre muritori, cu toate că toți făceau parte dintre patricieni, decît cu cei mai buni dintre regi, care au fost oameni noi?

IV «Dar — spuneți vol — după alungarea regilor n-a fost nici un consul din rîndurile poporului». Și ce urmează de aici? Că e interzis să facem ceva nou? Nu trebuie să se porceadă mereu la noi înfăptuiri? Și dacă pînă acum nu s-au făcut unele lucruri (multe sînt încă de făcut la un popor nou) înseamnă că nu trebuie să le mai facem niciodată, chiar dacă sînt folositoare? Pe vremea domniei lui Romulus nu existau nici pontificii, nici augurii: au luat ființă pe vremea lui Numa Pompilius. În cetatea noastră nu se pomenise de recensămîntul cetățenilor și nici de împărțirea poporului pe centurii și clase: toate acestea le-a născocit mintea lui Servius Tullius. În vremuri străbune nici de consuli nu s-a pomenit vreodată: consulatul a fost creat după alungarea regilor. Nu a existat nici puterea dictatorului și nici măcar cuvîntul acesta: dictator. Tîrziu de tot strămoșii noștri au recurs la această dregătorie. La fel nu existau tribunii plebei,

¹ Om nou (*homo novus*) era considerat orice reprezentant al plebeilor care a îndeplinit o magistratură curulă (edil, pretor, consul, comandant al cavaleriei), descendenții acestora avînd dreptul a se socoti patricieni.

edilii¹, quaestorii, și totuși dregătoriile lor au fost înființate ca să rămână în funcție. Ne-am ales decemvirii timp de zece ani, în scopul legiurii noastre, și tot noi i-am înlăturat din republică. Cine dintre noi nu e convins că un stat întemeiat pentru vecie, a cărui putere va crește nemăsurat, nu va institui neîntrerupt noi dregătorii, noi preoții și noi legiuri, pentru oameni și pentru neamuri? Această hotărîre de a nu exista dreptul de căsătorie între patricieni și popor n-au luat-o decemvirii acum cîtiva ani? și n-a fost ea un exemplu foarte rău pentru stat și în același timp și cea mai urîță ocară adusă plebei? Poate fi o jignire mai mare și mai usturătoare decît aceea de a considera pe o parte dintre cetățeni nedemni de asemenea căsătorii, de parcă ar fi pătați și însemnați cu fierul roșu? Ce poate fi mai groaznic decît această suferință să te găsești între aceleași ziduri cu toată lumea și să duci totuși viața de exilat, de om aruncat în pribegie? Patricienii se feresc să nu li se strice singele lor prin înrudiri și încusciriri, prin amestecul singelui. Ce? Oare nu vi s-a pătat noblețea asta a voastră nici cu neamul, nici cu singele albanilor sau al sabinilor, de unde cei mai mulți vă trageți obirșia, căci doar tîrziu ați fost cooptați în rîndurile senatorilor, fie că ați fost aleși de regi, fie că ați fost admiși în senat în urma poruncii poporului, după detronarea regilor? Nu vă puteți păstra un singe curat dacă vă luați de soții fiice din popor, sau dacă îngăduiți

¹ Edilii plebei erau magistrați cu prerogative precise, menționate în *cursus honorum*, în aparatul de stat roman, avînd sarcina de a controla respectarea hotărîrilor luate de Adunarea poporului și de senat, fiind în strînse relații cu tribunii plebei și subordonați acestora. Istoricii menționează înființarea acestei instituții simultan cu tribunalul. Ei inspectau și controlau mersul pieții, lucrările publice, serviciul sanitar, moravurile publice: urmăreau pe cămătari, pe cei cu jocurile de noroc, modul cum se desfășurau ceremoniile religioase, festivitățile publice și jocurile în circ. Uneori, în cazurile ordonate de tribuni, ei erau judecători. Ei își țineau ședințele în templul zeiței Cereră (*aedes Cereris*), de aici numele de edili.

fiicelor sau surorilor voastre să se mărite cu feciori zdra-
veni din popor ? Nici un plebeu nu ar îndrăzni vreodată
să siluiască vreo fecioară din tagma înaltă a patricienii-
lor ! Asemenea pofte desfrinate au numai patricienii. Și
nimeni n-ar fi cutezat vreodată să-l oprească pe un patri-
cian să încheie o căsătorie cu o fecioară plebeie, dacă el
voia și cînd voia. Această stare de fapt este însă inter-
zisă de lege, pentru că într-adevăr, o lege este aceea care
oprește dreptul de căsătorie între patricieni și plebei și
pe care eu o socot o groaznică jignire adusă plebei.
Atunci de ce nu vă împotriviți căsătoriilor încheiate între
fete de plebei bogați cu patricieni săraci ? Întotdeauna și
pretutindeni a fost în ființă acest obicei, ca orice cetățean
cînd își caută o nevestă, oriunde și-o găsește, să aibă
dreptul să se însoare cu ea. Și voi încătușați plebea prin-
tr-o lege a voastră, cea mai tiranică din toate, cu ajuto-
rul căreia năruți pînă la temelie viața obștească, făcînd
dintr-o cetate două cetăți ? Atunci de ce nu pedepsiți tot
prin lege pe orice plebeu numai pentru că e vecin de
casă cu un patrician ? De ce nu-i opriți printr-o lege să
meargă laolaltă pe același drum ? De ce nu faceți o lege
prin care să interziceți să ia parte la același ospăț ? Ca să
meargă împreună la aceeași piață ? Și ce se poate în-
tîmpla în realitate dacă un patrician se va însura cu o
fecioară plebeie, iar un flăcău plebeu va lua de soție o
patriciană ? La urma urmei se schimbă ceva din drept ?
Negreșit, copiii capătă drepturile tatălui lor. Noi nu vă
cerem altceva prin dreptul de căsătorie cu voi decît să
fim prețuiți ca oameni și cetățeni. N-avem nici un mo-
tiv să ne luăm cu voi la harță, afară de cazul că vă place
vrajba cu noi, aducîndu-ne jigniri și înjosindu-ne mereu.

V În sfîrșit vă mai pun ultima întrebare : în mîna cui
trebuie să fie puterea și cîrma Statului Roman ? A po-
porului roman, sau a voastră ? Oare au fost înlăturați
regii pentru a instaura dominația voastră, sau ca să se

obțină libertatea și egalitatea tuturor cetățenilor ? Trebuie deci să-i fie îngăduit poporului să adopte orice lege atunci cînd vrea el ! Oare vreți să decretați mobilizarea ca o pedeapsă meritată de popor, dacă acest proiect de lege se va vota ? De îndată ce noi îi supunem o propunere, veniți voi mereu, ca să-l pedepsiți, ca să-l înrolați. Și atunci cînd eu, tribunul poporului, voi începe să chem cetățenii la vot, tu, consul, vei sili numaidecît tineretul să depună jurămîntul și înrolîndu-l sub drapel îl vei duce în tabăra de instrucție ? Și vei amenința plebea ? Îl vei amenința pe tribun ? N-ați simțit pe pielea voastră proprie în două rînduri că n-au avut nici o valoare amenințările voastre în fața plebeilor strîns înmănunchiați ? Cum adică ? Voi ați fost aceia care ați încetat lupta cu plebeii, fiindcă erați îngrijorați de soarta noastră ? Nu sînteți nici acum convinși că tabăra care a încetat lupta cînd a vrut, a fost tabăra plebeilor, fiindcă era mai tare, și că tot plebea a fost mai cumpătată în judecata ei, decît voi patricienii ? Cetățeni, nobilii nici acum nu se vor încumeta să se ia la harță cu voi ! Ei nu vor încerca pe spinarea lor ce înseamnă și cit de tare e puterea voastră, ci numai caută să ispitească sufletele voastre. Ca urmare, o, consuli, plebea romană e gata să se înroleze sub drapel și să pornească la aceste războaie, fie că sînt adevărate, fie născocite, numai cu condiția ca să se înfăptuiască în sfîrșit un singur stat, încuviințînd dreptul de căsătorie între patricieni și plebei. Căci dacă într-adevăr e nevoie să se coalizeze, să se unească și să se contopească forțele în fața primejdiei comune a patriei, atunci să fie permis tuturor cetățenilor să se coalizeze, să se unească și să se contopească pentru rezolvarea nevoilor vieții, închegînd căminuri. Să fie toată lumea o apă și un pămînt, în măsura în care oamenii vrednici și de ispravă pot nădăjdui că le vor fi deschise porțile către demnitate.

țile statului, în măsura în care există tovarășie și conștiință socială în rîndurile tuturor cetățenilor republicii și, în sfîrșit, în măsura în care este îngăduit cetățenilor să asculte și să se supună înalților dregători aleși în fiecare an, iar poporului să ordone acestor înalți magistrați. Dacă cineva din rîndurile voastre patricieni, se va încumeta să împiedice votarea acestor legi, ei bine, nu va va rămîne decît să faceți spume la gură și să spuneți că ne amenință mii de războaie, căci eu vă declar răspicat : nici un cetățean roman nu va răspunde la strigările mobilizării, nici unul din ei nu va lua o armă în mînă, nici unul nu va lupta pentru niște stăpîni tirani, cită vreme aceștia nu înțeleg să împartă cu ei demnitățile și onorurile în republică, iar în viața particulară nu există dreptul de căsătorie și de întemeiere a unei familii !“

VI După ce s-au prezentat și consulii în fața adunării, fiindcă discuțiile nu se mai terminau, s-a ajuns din nou la altercații. Cînd tribunul le-a pus întrebarea : „De ce să nu se aleagă un consul și din rîndurile plebeilor ?“, unul din consuli, căruia i se părea că toată discuția aceasta nu folosește la nimic, i-a răspuns : „Fiindcă nici un om din rîndul plebeilor nu are auspicii ! Fiindcă decemvirii au dat o atît de puternică lovitură dreptului căsătoriei, în scopul de a împiedeca tulburarea auspiciilor de către cei cu naștere incertă !“ La asemenea răspuns plebeii au sărit ca arși de revoltă, deoarece patricienii susțineau că ei nu sînt vrednici să ia auspicii ¹ de parcă ar fi urîți de zeii nemuritori. Vrajba nă s-a curmat (de altfel plebea a avut noroc de un tribun înzestrat cu o dîrzenie extraordinară și de aceea l-a susținut din toată

¹ În lat. *auspicari*. Auspiciile se luau de auguri, amplasați într-un cort. Cortul augurilor era un anumit adăpost, cu ușa către sud, dar neacoperit, îngrădit, ales pe o înălțime, de unde se putea observa zborul păsărilor și semnele cerești „citindu-se“ în ele.

inima), pînă cînd patricienii nu s-au dat bătuți, consimțind să accepte legea asupra căsătoriei. Ei sperau că tribunii fie că vor renunța la revendicarea lor privind consulul plebeu, fie că vor aștepta măcar sfîrșitul războiului și că, mulțumiți de a fi obținut legea dreptului de căsătorie între patricieni și plebei, vor fi de acord cu înrolarea.

Canuleius însă obținuse asupra patricienilor o victorie atît de mare și o atît de rîvnită popularitate, încît și ceilalți tribuni prinseră curaj. Acum ei îi înfruntă cu dîrzenie pe patricieni, căutînd să impună proiectul de lege și, cu toate că din zi în zi creșteau zvonurile de război, împiedică totuși mobilizarea. Consulii se consfătuiau mereu cu căpeteniile patricienilor în locuințele lor particulare, fiindcă nu puteau lua nici o măsură prin mijlocirea senatului, cîtă vreme li se opuneau tribunii poporului. Începea să se întrevadă perspectiva ca patricienii să cedeze victoria fie dușmanilor, fie cetățenilor.

Dintre consuli, numai Valerius și Horatius nu luaseră parte la aceste consfătuiri. C. Claudius, în schimb, căuta să dea apă la moară împotriva tribunilor, în timp ce Quinctii, Cincinnatus și Capitolinus, se opuneau din toate puterile la orice nelegiuire, la orice act de lezare a inviolabilității sacrosancte, așa cum se stipulase prin convenția încheiată cu poporul. Rezultatul acestor debateri a fost că s-a propus alegerea unor tribuni militari, investiți cu puteri consulare, care să facă parte și dintre patricieni și dintre plebei. În ce privește alegerea consulilor lucrurile rămîneau neschimbate. Această propunere a mulțumit și pe tribuni și pe plebei. Sînt stabilite comițiile¹ în care trebuiau să fie aleși cei trei tribuni investiți cu puteri consulare. În acest moment toți cei care se remarcaseră prin vorbe sau acțiuni incitatoare, și mai ales

¹ Adunările poporului.

foștii tribuni ai plebei, începură să cutreiere forul, solici-
tînd voturile oamenilor.

La început, patricienii, disperați că nu vor obține această cinste din partea unei plebe iritate și indignați că trebuiau să împartă această funcție cu astfel de oameni, au stat retrași. Curînd însă, convinși de frunțașii lor, au reintrat în luptă, ca să nu lase impresia că ar fi renunțat singuri la administrarea republicii.

Evenimentul acestor Comiții a arătat că unele sînt spiritele în focul dezbaterilor, în lupta pentru libertate și demnitate și altele atunci cînd lupta s-a terminat și se judecă lucrurile la rece ; căci poporul, mulțumit că i s-a recunoscut dreptatea cauzei sale, a ales pe toți tribunii din rîndul patricienilor. Mai puteți găsi astăzi la un singur om această moderație, această echitate și această înălțime sufletească de care a dat dovadă atunci un întreg popor ?

VII În anul 310 de la fondarea Romei, intrară în funcție pentru prima dată tribunii militari A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius, în timpul magistra-
turii cărora liniștea din țară aduse și pacea în afară.

(După trei luni de la alegeri, pentru un viciu de formă în organizarea acestora, tribunii militari sînt siliți să demisioneze și izvoarele de care dispune Titus Livius nu-l ajută în asemenea măsură, încît să cunoaștem precis desfășurarea evenimentelor. E cert însă că tribunatul militar nu este acceptat o bună bucată de vreme și că plebea a mai avut mult de luptat în acest scop. Și pentru că, pe de o parte, patricienii se opuneau alegerii de tribuni militari, iar pe de alta plebeii, alegerii de consuli, la un moment dat statul roman rămîne fără magistrați curuli. Atunci senatul alege un interrege, funcție la care se va re-
curge și în viitor în situații similare. Vrajba și ne-

înțelegerile pe temeiul dacă trebuie aleși consuli sau tribuni militari continuă și, la un moment dat, izvoarele istorice nu mai precizează dacă au fost aleși numai unii, sau și unii și alții. Cu timpul tribunatul militar intră tot mai mult sub influența patricienilor care vor asigura alegerea tribunilor militari numai din rîndurile lor.)

INSTITUIREA CENSURII ¹

VIII Fie că au fost aleși numai tribuni militari, fie că i-au înlocuit consuli aleși ca de obicei, urmează un an în care neîndoios au existat consuli și aceștia au fost M. Geganius, ales pentru a doua oară, și T. Quinctius Capitolinus, pentru a cincea oară. Acest an a mai fost însemnat și prin înființarea unei înalte dregătorii, censura, funcție creată dintr-un modest început, pentru ca la urmă să capete o importanță atît de covârșitoare, încît în sarcina censurii au căzut îndatoririle păstrării neștirbite a moralei cetățenilor și a severei discipline romane. Censura avea jurisdicție și asupra senatului și asupra clasei cavalerilor. Tot censurii îi revenea controlul moravurilor din viața publică și particulară, precum și orga-

¹ Censura, înființată de Servius Tullius a durat 4 secole pînă în anul 22 î.e.n. cînd Augustus a înlocuit-o cu *praeectura morum*, Censorii se alegeau mai întîi pe o durată de 5 ani, iar prin legea Aemilia, de 18 luni, în comițiile centuriate, la început numai dintre patricieni, iar din 351 î.e.n. și dintre plebei. Aveau următoarele sarcini: împărțirea pe clase a tuturor cetățenilor; recensămîntul populației; cadastrarea lui *ager publicus* (proprietățile agricole ale statului); administrarea ogoarelor statului, a salinelor, administrarea finanțelor statului (închirierea edificiilor publice, controlul achitării soldelor ostașilor); controlul percepției impozitelor; supravegherea moralității publice (prin măsuri penale pentru abateri de la vechile moravuri, proasta îngrijire și educare a copiilor, desfrîul, celibatul, sperjurul, delictele împotriva cultului religios, tratamentul inuman al sclavilor etc.). Pedepsele constau din excluderea delicvenților din ordinul senatorial sau equestru, mutarea din trib, ridicarea dreptului de vot și interdicția de a fi numit în vreo magistratură.

nizarea și supravegherea veniturilor statului. Origina acestei dregătorii a izvorât din intenția ca recensământul populației, care nu se mai făcuse de atîta amar de vreme, să nu se mai amîne și pentru motivul că, fiind aglomerați cu atîtea treburi și griji pe capul lor, consulii nu mai puteau face față și obligației recensământului, mai ales acum cînd pe romani îi amenința primejdia războaielor cu atîtea popoare.

Senatul a motivat astfel necesitatea acestei dregătorii : „Deoarece recensământul este o sarcină extrem de grea și nu e compatibilă cu rostul și importanța magistraturii consulare, e nevoie de o funcție specială, anume creată, care să aibă în subordinea sa pe toți funcționarii speciali ai recensământului, numiți recensori, însărcinați cu păstrarea registrelor și arhivelor statului, precum și cu organizarea și executarea operațiunii recensământului”. Și patricienii au primit cu bucurie înființarea acestei noi demnități, deși li se părea a fi o funcție neînsemnată, fiindcă nădăjduiau că tot lor le va reveni și această dregătorie, cum de altfel s-a și întîmplat, și doreau să fie cît mai mulți demnitari din rîndurile aristocrației în fruntea republicii. Eu cred că patricienii au prevăzut rolul important pe care-l vor juca în viitor censorii, de aceea s-au străduit să acorde acestei demnități toată cuvenita măreție și putere jurisdicțională. La rîndul lor, nici tribunii poporului nu s-au împotrivit prea mult acestei inițiative, pentru a nu părea că sînt adversarii patricienilor pentru orice moft, iar pe de altă parte pentru că nu și-au dat seama că această importantă demnitate era mai mult utilă decît strălucită. Fiindcă fruntașii patricienilor simțeau la început un dispreț pentru o asemenea demnitate, poporul a ales prin vot în funcție de censori pe Papius și pe Sempronius, care nu-și împliniseră încă anul de consulat (el însuși îndoielnic) cu scopul de a asigura desfășurarea recensământului, adică a censului. De la această însărcinare le-a venit de altfel și numele de censori.

XXXVII ...Consulul C. Sempronius, căruia îi căzuseră sortii să poarte războiul cu volscii, punându-și toată nădejdea în noroc, deoarece conducea un popor de biruitori împotriva unui popor de învinși, a făcut toate pregătirile cu o ușurință și o delăsare condamnabile, încît se poate spune că era mai multă disciplină la volsci decît în armata romană. Însă norocul, acum, ca și în alte dăți, i-a însoțit pe cei virtuoși ¹.

În prima înclăștare, pe care Sempronius o angajează fără spirit de prevedere și fără chibzuință, noi n-am avut rezerve ca să întărim liniile de bătaie, iar cavaleria a fost greșit plasată. De la primul semnal de luptă se putea deduce cum se vor desfășura lucrurile : de partea dușmanului strigăte puternice și susținute, de partea romanilor discordante, inegale, reluate și fără forță, trădînd teama din suflete. Din această cauză dușmanii s-au năpustit cu tot avîntul asupra romanilor, izbindu-i și cu scuturile și cu spadele fulgerînde, în timp ce, în partea romanilor se vedea după mișcarea coifurilor, care se roteau fără rost, că ostașii, cuprinși de panică, se îngîmădeau unii peste alții. Aici, unitățile care mai rezistau erau părăsite de antesignani ²; mai încolo aceștia se retrăgeau în mijlocul manipulelor lor. Nu era vorba propriu zis, nici de fugă nici de victorie anume : armata romană mai degrabă își căuta un adăpost decît lupta, în timp ce trupele volsce înaintau și presau mereu frontul advers, avînd sub ochi mai mulți romani măcelăriți decît dispuși să fugă.

XXXVIII Pînă la urmă oastea romană dădu înapoi pe tot frontul. Zadarnic consulul Sempronius își muștra și

¹ „*Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est secuta*“...

² Luptători din prima linie de bătaie, din fața steagurilor.

îmbărbăta ostașii, căci nici ordinul său, nici înalta lui demnitate de comandant suprem al oștirii nu mai erau luate în seamă de vreunul. Toți romanii ar fi luat-o la sănătoasa dacă Sex. Tempanius, un comandant de decurie¹ din rândurile cavaleriei, văzînd că situația e disperată, n-ar fi avut prezența de spirit să intervină la vreme.

Deodată acesta răzni cît putu de tare : „Călăreții care vor să salveze republica, să descalece !“ ; atunci, călăreții tuturor plutoanelor se înfiorară ca de un ordin dat de consulul însuși. „Dacă cohorta noastră parmată² — continuă Tempanius — nu va stăvili atacul vrăjmașului punînd scuturile în față, s-a zis cu puterea Romei ! Urmăriți cu ochii lancea mea ca pe o flamură. Dovediți și romanilor și volscilor că nu există o cavalerie și o pedestrimă egală în vitejie cu voi călăreții, și nici cu voi pedestrașii !“

Cum cuvintele lui de îndemn și îmbărbătare au stîrnit un puternic răsunet în sufletul tovarășilor săi de arme, fiind aprobate prin strigăte, Tempanius își înalță sulita și înaintează. Pe unde trec, ostașii săi își croiesc pîrtie secerînd șirurile dușmane ; unde văd că ai lor luptă mai din greu, acolo se năpustesc și ei făcînd zid din scuturile lor. În felul acesta lupta e restabilită în toate sectoarele pe unde elanul îi poartă pe acești ostași. Neîndoielnic că, dacă pumnul acesta de viteji ar fi putut fi prezent pe tot frontul în același timp, toți dușmanii ar fi fost dați peste cap.

XXXIX Dar, pentru că Tempanius nu era susținut din nici o parte de celelalte trupe romane, comandantul volscilor dădu ordin unităților sale să se retragă din fața acestei cohorte parmate și să lase această „infanterie de tip nou“ să înainteze pînă se va separa de restul armatei. Acest or-

¹ Decurionul (*decurio*) era comandantul unei decurii, o grupă de 10 ostași. Trei decurii formau o *turma* (pluton) comandată de *decurio maximus*.

² Cohorta parmată purta această denumire de la scutul mic rotund (*parma*) cu care era dotată cavaleria romană.

din odată executat, ostașii lui Tempanius fură încercuiți și, cu toate eforturile depuse, n-au mai putut străpunge rîndurile dese ale volscilor, pîrtia pe care și-o croiseră fiind acum masată cu unități dușmane compacte.

Nemaizărind cohorta lui Tempanius, care asigura protecția întregii oștiri, consulul și legiunile romane întreprind de îndată tot felul de acțiuni în sprijinul acelor ostași viteji, rupți de grosul armatei, ca să nu fie lăsați pradă dușmanului. În felul acesta volscii, pe de o parte, țin piept legiunilor consulului, iar pe de alta îl atacă din toate direcțiile pe Tempanius și călăreții lui. Aceștia văzînd că toate încercările lor repetate de a rupe încercuirea le sînt zădărnice, după ce pun stăpînire pe o măgură oarecare, transformată în punct de sprijin circular, se apără în continuare cu îndirjire, pricinuind și ei pierderi dușmanului. Numai lăsarea amurgului a adus încetarea acestei lupte.

Nici consulul n-a întrerupt deloc contactul cu forțele dușmane, ținîndu-le în încheștare tot timpul cît a mai fost puțină lumină. Întunericul nopții a curmat însă ostilitățile, separînd cele două armate fără ca vreuna să-și poată atribui victoria. Această necunoaștere a situației, a produs în ambele tabere o panică atît de cumplită, încît fiecare din ele, incredințate că au fost înfrînte, s-au retras în grabă în munții din apropiere, lăsîndu-și pe cîmpul de luptă răniții și o mare parte din bagaje. Numai măgura a mai rămas înconjurată, pînă după miezul nopții, cînd dușmanii care o încercuiau, prinzînd de veste că în tabăra lor n-a mai rămas picior de ostaș, au crezut că au fost învinși de romani și au luat-o la fugă care încotro, pe unde i-a mînat spaima, prin întunericul nopții.

Tempanius, de teama unei curse întinse de inamic, a rămas mai departe cu ai săi pe poziție pînă la ivirea zorilor. Atunci, pornind cu o mînă de ostași în cercetarea terenului și aflînd de la volscii răniți că oastea lor a părăsit tabăra, își chemă bucuros oamenii de pe măgură și intră în castrul roman. Aici i s-a înfățișat ochilor aceeași

groaznică priveleşte ca și în tabăra volscilor, totul fiind părăsit și în neorînduială, așa că Tempanius, înainte ca volscii să-și dea seama și să se poată înapoia, adună răniții pe care-i putea lua cu sine și, neștiind în ce direcție s-a îndreptat consulul, porni spre Roma pe drumurile cele mai scurte.

XL Acolo se și răspindise de-acum vestea înfringerii armatei romane și părăsirii taberei; era jelită mai cu seamă cohorta de călăreți, a cărei pierdere nu era mai grea pentru familii decît pentru stat.

Dar, în timp ce consulul Fabius, speriat chiar pentru soarta Romei, fixa un detașament de apărare în fața porților cetății, fură văzuți de departe niște călăreți, a căror apariție, în starea de incertitudine de atunci, stîrni groaza. Curînd, fiind recunoscută cohorta lui Tempanius, încordarea și teama se transformară pe neașteptate într-o bucurie fără margini, încît strigătele celor care se felicitau între ei străbătură tot orașul: „S-au întors călăreții teferi și învingători!”

Toți oamenii care stătuseră cu puțin mai înainte triști și îndoliați au ieșit în întîmpinarea cohortei. Mamele și soțiile îngrozite pînă atunci, lăsînd la o parte orice sfială, în urma neașteptatei bucurii, s-au năpustit buluc în calea acestui detașament și au sărit de gîtul alor lor. Îmbrățișîndu-i și sărutîndu-i cu lacrimi în ochi, cu greu își puteau stăpîni simțămintele.

Tribunii poporului, care fixaseră termenul de judecată lui M. Postumius și lui T. Quinctius pentru vina că romanii au suferit înfrîngerea de la Veii, au găsit acum cu cale să-și verse focul și să-și dezlănțuie atacul împotriva consulului Sempronius pentru ultima înfrîngere, precum și împotriva patricienilor.

De aceea, după ce au convocat Adunarea poporului, tribunii plebei au început să strige că la cetatea Veii Republica Romană a fost trădată de comandanții ei, care,

rămînînd nepedepsiți, și-au continuat trădările¹. Acum, un consul și-a lăsat oastea pradă volscilor, au fost părăsiți pe poziție călăreții romani, cei mai bravi dintre ostașii armatei romane, spre a fi măcelăriți de vrăjmași, și a fost părăsită în mod rușinos tabăra.

Unul dintre tribunii plebei, pe nume Caius Iulius, dădu ordin să fie chemat în fața poporului cavalerul Tempanius și îi adresă următoarele cuvinte : „Sextus Tempnius, te întreb dacă, după părerea ta, consulul Sempromius a dezlănțuit atacul la momentul potrivit, dacă și-a întărit frontul de luptă prin așezarea în dispozitiv a rezervelor și, în sfîrșit, dacă și-a făcut datoria de consul și de comandant așa cum se cuvine ? Dacă, atunci cînd ai văzut legiunile romane învinse, tu ai fost acela care ai dat din capul tău ordin călăreților să descalece, pentru ca în felul acesta să restabilești lupta ? Apoi, dacă, după tăierea legăturilor cu frontul armatei noastre, consulul a venit în sprijinul tău și al călăreților tăi, dacă ți-a trimis măcar vreun ajutor ? În sfîrșit, a doua zi ți-a trimis întărituri, ca să te susțină mai departe ? Tu și cohorta ta ați fost aceia care ați străpuns încercuirea, ajungînd din nou singuri în tabără, prin vitejia voastră ? În tabără ați mai găsit vreun consul ? Ați găsit acolo armata romană ? Sau tabăra a fost lăsată pustie și răniții au fost părăsiți ? În numele vitejiei și credinței tale, însușiri prin care Republica Romană a izbutit să rămînă în picioare în acest război, îți cer să mărturisești adevărul în fața poporului roman !

În sfîrșit, te mai întreb : unde e consulul C. Sempromius ? Unde sînt legiunile noastre ? Tu ai dezertat de la datorie, părăsindu-ți consulul și armata, sau tu ai fost lăsat în voia soartei de comandantul tău ? Pe scurt, am fost învinși, sau am învins ?“

¹ Înfrîngerea în războiul cu veienții avusese loc cu cîțiva ani în urmă și s-a datorat, se pare, neînțelegerilor dintre comandanți.

XLI Se spune că răspunsul lui Tempanius la aceste întrebări a fost simplu, însă rostit cu seriozitatea ostaşului lipsit de trufia gloriei obţinute şi fără bucuria celor puşi în situaţia de a-i acuza pe semenii lor : „Atîta vreme cît acest război, a spus el, cade în sarcina minţii iscusite a consulului C. Sempronius, ostaşul simplu nu are dreptul să-şi discute comandantul. Singurul îndreptăţit să-l judece este numai poporul roman, pentru că el l-a ales consul în Comiţii. De aceea, să nu fie întrebat el, un simplu ostaş, ce plan a avut în cap comandantul său şi care au fost intenţiile operative urmărite de consul, - fiindcă toate aceste chestiuni trebuie cîntărite de oamenii mari, cu minţi şi suflete alese. În schimb, el poate aduce la cunoştinţă ceea ce a văzut înainte de ruperea legăturilor cu armata romană. Ei bine, l-a văzut pe consul luptînd în prima linie, îmbărbătîndu-şi ostaşii, înfruntînd armatele şi vrăjmaşii, fiind mereu în frunte, în jurul flamurilor romane. După aceea, i s-a întrerupt orice contact cu ai săi şi l-a pierdut din ochi ; dar, cu toată învălmăşeala şi strigătele neîntrerupte, a putut observa că lupta s-a prelungit pînă noaptea tîrziu. El crede însă că datorită puhoiului de duşmani, consulul şi oastea sa n-au avut cum pătrunde pînă la poziţia pe care o ocupa el pe înălţime, spre a-i da ajutor ca să spargă încercuirea. Cît despre armata romană, el nu ştie unde se află acum. E încredinţat că aşa cum el s-a apărat pe sine şi pe ai săi, găsind o poziţie favorabilă într-o situaţie atît de critică, la fel şi consulul roman şi-a căutat alte poziţii mai prielnice de apărare pentru salvarea armatei romane. El nu crede că situaţia volscilor e mai brează şi că le-a mers mai bine decît romanilor. Întimplarea şi noaptea au fost acelea care au indus în eroare ambele tabere.

Tempanius i-a rugat apoi să nu-l reţină prea mult în picioare fiindcă se simte istovit şi de eforturile depuse, şi din cauza rănilor. Ca urmare a fost lăsat să plece la casa

sa, fiind lăudat de toată lumea nu numai pentru isprăvile sale vitejești, dar mai ales pentru modestia sa.

În timp ce la Roma se petreceau aceste evenimente, consulul roman se găsea în fața Sanctuarului Quies ¹, care e pe Via Lavicană ². Acolo i s-au trimis din Roma alte căruțe și animale de povară, în care s-au urcat ostașii răniți și cei trudiți de atâtea eforturi depuse în timpul bătăliei și de marșul forțat din timpul nopții. Puțin după aceasta a intrat în Roma și consulul nu atât pentru a se dezvinovăți, cât pentru a-i aduce binemeritate laude lui Tempanius pentru strălucitele lui fapte de arme. Cetățenii, dezolați de înfringerile suferite și îndirjiți împotriva comandanților, l-au acuzat și condamnat pe M. Postumius, care fusese tribun militar cu putere consulară, și care comandase armata romană de la Veii, la o amendă de zece mii de ași. Colegul său de funcție Titus Quinctius, care reputase succese și în țara volscilor, în calitate de consul, sub auspiciile dictatorului Postumius Tubertus și la Fidenae, ca legat al unui alt dictator, Mam. Aemilius, aruncă întreaga vină a înfringerii de la Veii asupra colegului său deja condamnat și fu absolvit de vină.

¹ Sanctuar închinat zeiței Liniștea (în lat. *Quies*).

² Via Lavicana lega Roma de cetatea Lavicum (azi Collona). Pe această șosea se găsea templul divinității abstracte *Quies* (Liniștea).

CARTEA A V-A

ROMANII CUCERESC CETATEA VEII¹

XV În vremea aceea se anunțaseră numeroase semne prevestitoare. Celor mai multe dintre acestea nu li se dăduse crezare, nefiind luate în seamă fie pentru că erau istorisite de o singură persoană, fie pentru că, datorită vrăjmășiei cu etruscii, romanii nu mai aveau haruspicii². Mai ales o întâmplare deosebită a stîrnit îngrijorare tuturor și anume: lacul din mijlocul dumbrăvii Albane a crescut de la sine într-o măsură nemaipomenită, fără să

¹ După expansiunea romanilor spre sud, prin campaniile militare contra volscilor, care au durat circa 100 de ani, încheiate prin incorporarea ținutului volsc, cu centrele Anxur, Ecetra etc., puterea romană își caută noi teatre de operațiuni în nord, pentru cucerirea de noi teritorii de la etrusci. Primul obiectiv a fost cucerirea puternicei cetăți etrusce, Veii. Situată la 40 km nord de Roma, cetatea Veii, care dispunea de poziții naturale excelente, cetățuia ei fiind situată pe o înălțime stîncoasă abruptă, a fost îngenuncheată după 10 ani de asediu. În capitolele care urmează este relatat sfîrșitul războaielor cu veienții:

² Preoți considerați cunoscători ai învățăturii sau științei sfinte etrusce, prin care se lansau în prevestirea viitorului, cercetînd diferitele semne și fenomene cerești, ori măruntaiele animalelor sacrificate, sau explicînd visele (onirologia). Haruspicii cercetau ficatul, splina, stomacul, inima, rinichii și plămîniile animalului. Dacă protuberanța lobului drept al ficatului era bogată în vase sanguine, era semn bun pentru romani. Dacă lipsea, era semn rău, dacă era dublă era dezbinare, dacă avea o tăietură însemna o schimbare fundamentală.

cadă ploi din văzduh, sau din alte cauze care să înlăture părerea că acolo, într-adevăr, nu s-a întâmplat nici o minune. S-au trimis împuterniciți la oracolul din Delphi, ca să întrebe ce vor zeii să spună printr-un asemenea miracol.

Dar ursita le-a pus la îndemână un tilcuior mult mai aproape de tabăra lor : într-o zi, un bătrîn din cetatea Veii, printre glumele care se schimbau de obicei între străjile romane și etrusce, a rostit cu glas profetic următoarele cuvinte : „Romanii nu vor pune stăpînire pe cetatea Veii, pînă nu vor da drumul să se scurgă toată apa din lacul Alban ¹.

La început nu s-a dat nici o importanță acestor vorbe, de parcă ar fi fost rostite din întîmplare ; mai tîrziu însă au început să stîrnească vîlvă. Într-o bună zi, o strajă romană l-a întrebat pe adversarul său (datorită duratei atît de lungi a acestui război, ostașii celor două tabere ajunseseră să schimbe și vorbe între ei), cine-i acela care aruncase acele vorbe ca de oracol despre povestea cu lacul Alban ? Cînd a aflat că bătrînul este un haruspicu, romanul, fire evlavioasă, a spus că și lui i s-au arătat niște semne și că ar vrea, dacă se poate, să-l consulte pe prooroc ; în felul acesta l-a ademenit pe bătrîn la o întrevedere cu el.

După ce au ieșit amîndoi în fața pozițiilor lor, dezarmați, ca să înlăture orice teamă, romanul, un flăcău mai vinjos, l-a înșfăcat pe neputinciosul bătrîn în vîzul tuturor și l-a adus la ai săi, cu toată zarva pe care zadarnic o stîrniseră etruscii. Bătrînul veient, după ce a fost condus sub pază la comandant, și de acolo trimis la Roma și înfățișat senatorilor, care l-au întrebat ce a vrut să spună cu proorocirea sa despre lacul Alban, le-a răspuns că, de

¹ Lacul Alban (azi Lago di Castello) era situat la poalele muntelui Alban, sud-est de Roma. Apele lacului crescuseră datorită topirii zăpezilor.

bună seamă, în ziua aceea zeii au fost miniați pe poporul veienților, de vreme ce i-au dat imbold să facă profeția că patria sa, Veii, va fi sortită pieirii. Că, totuși, el nu mai poate tăgădui ceea ce a rostit dintr-o inspirație divină, deoarece a trece sub tăcere ceea ce vor zeii nemuritori să se știe este un păcat la fel de grav ca și destăinuirea a ceea ce-i oprit. „Așa stă scris în cărțile sfinte sibiline¹, așa ne învață învățătura etruscă că, dacă romanii vor da drumul la acea apă, după un anumit ritual, li se va hărăzi lor biruința împotriva veienților. Până ce romanii nu vor face acest lucru, zeii nu vor părăsi zidurile cetății Veii.“

Apoi bătrînul veient dădu în vileag ce solemnitate trebuie îndeplinită pentru devierea apei. Senatorii însă, crezînd că omul acesta e un flecar și nu merită să fie crezut cu povestea lui despre un miracol atît de important, au hotărît să aștepte solia cu prezicerile oracolului.

XVI ...După ce împuterniciții Romei s-au înapoiat de la Delphi, aducînd răspunsul oracolului lui Apollo, s-a observat că acest răspuns era aproape identic cu prooro-cirea bătrînului captiv : „Romane ! să nu lași apa din lacul Alban să rămînă în matcă și nici să-și urmeze cursul și să se verse în mare : dă-i voie să curgă împrăștiindu-se pe ogoare și să dispară în mici pîriiașe. După ce vei săvîrși toate acestea, atacă plin de îndrăzneală zidurile dușmane. Și ia aminte că victoria asupra cetății pe care de atîția ani o impresori a fost hotărîtă de destin prin cele care ți s-au arătat aici. Iar după ce sfîrși-vei biruitor acest răz-

¹ Pînă la cartea X-a a operii sale *Ab Urbe condita*, Titus Livius le identifică cu *Libri fatales*, cărțile destinului. Se deosebeau între ele prin aceea că *Libri fatales* cuprindeau o sumă de izvoare, referitoare la prezicerile etrusce, scrise în limba etruscă la origine și traduse apoi în latină, pe cînd *Cărțile sibiline* au fost scrise inițial în grecește. Consultarea acestor cărți se făcea în scopul stabilirii ritualului ce trebuia îndeplinit la oficierea unor anumite ceremonii religioase.

boi, adă prinos bogat templelor mele și fă ca ceremoniile sacre ale patriei tale, care au fost neglijate atita vreme, să fie restabilite după datini.“

XVII Din acest moment prizonierul prooroc a început să se bucure de o nemaipomenită atenție, iar tribunii militari Cornelius și Postumius îi incredințară grija împlinirii profeției privind lacul Alban și aceea de a îmbunătăci cum se cuvine pe zei...

Pe cînd astfel stăteau lucrurile la Roma, popoarele etrusce se adunară la templul zeiței Voltumna unde capenații și faliscii au cerut ca toate popoarele Etruriei să adopte o hotărîre și un plan comun de a elibera din împresurarea romană cetatea Veii...

La Roma a ajuns curînd vestea că acolo, la templul Voltumnei, se strînsese un mare număr de dușmani. Și atunci, în fața pericolului comun, au început ca de obicei, să se potolească zizaniile și vrajba dintre cetățeni.

XVIII Patricienii au încuviințat ca prima centurie să-l voteze ca tribun militar, cu toate că nu candidase la alegeri, pe P. Licinius Calvus, un om care în timpul trecutei sale dregătorii se făcuse cunoscut tuturor în mod deosebit prin simțul măsurii și care acum ajunsese la o vîrstă înaintată. Apoi au fost realeși și colegii săi din același an : L. Titinius, P. Maenius, P. Maelius, Cn. Genucius și L. Atilius. Înainte ca numele acestora să fie aduse la cunoștință alegătorilor, spre a fi votați pe triburi, P. Licinius Calvus, cu încuviințarea interregelui, a rostit următoarele cuvinte :

„Cetățeni ! Îmi dau bine seama că voi ați căutat în mod deosebit în acest moment atît de greu , să ne reînnoiți mandatul de tribuni militari și pe anul care vine, amintindu-vă de felul cum ne-am făcut datoria în trecut. Dar dacă ceilalți colegi pe care i-ați reales vă vor dovedi acum calități mai mari, în urma experienței cîștigate, în ce mă

privește, n-o să-l găsiți în mine pe același Licinius din trecut, ci numai numele și umbra lui. Acum sînt cu trupul, cu simțurile văzului și auzului slăbite ; memoria nu mă mai ajută și nici mintea nu-mi mai e sprintenă“. Apoi arătîndu-le pe fiul lui, spuse : „Iată, vă prezint aici un bărbat chipeș și în floarea vîrstei — imaginea aceluiași om pe care ați binevoit să vi-l alegeți ca tribun militar pentru prima dată din rîndurile poporului. Crescut sub oblăduirea și îndrumările mele, vi-l încredințez din toată inima și-l hărăzesc patriei, ca locuitor al meu. Ca atare, cetățeni, lăsați-mă pe mine deoparte de la această demnitate. Încredințați-i fiului meu această cinste, pe care și el v-o cere, și pentru care și eu vă rog“.

În cinstea tatălui, poporul i-a împlinit dorința și astfel fiul acestuia, P. Licinius, a fost ales tribun militar cu putere consulară, împreună cu cei pe care i-am amintit mai sus. Tribunii militari Titinius și Genucius au pornit să ducă mai departe războiul cu faliscii și capenații. Fiindcă s-au avîntat prea mult și fără chibzuință, ei au căzut în cursele întinse de dușmani. Genucius a murit în prima linie în fața steagului, ispășindu-și prea marea îndrăzneală printr-o moarte de erou. În schimb Titinius a izbutit să restabilească lupta, după ce și-a adunat în jurul său, pe o măgură, pe toți ostașii săi, pe care i-a scos din mare panică ; dar el nu s-a mai încumetat să se măsoare din nou cu vrăjmașul în cîmp deschis. Pierderile n-au fost atît de simțitoare pe cît a fost de rușinoasă înfrîngerea, care se putea preface, fără doar și poate, într-un dezastru cumplit, căci spaima ajunsese nu numai pînă la Roma, unde se răspîndiseră tot felul de știri, care de care mai umflate și mai îngrijorătoare, ci și în tabăra romană de la Veii. Greu de tot au fost reținuți pe loc să n-o ia la fugă ostașii acestei tabere. Acolo ajunsese zvonul că și comandantii și armata, în întregime, fuseseră măcelăriți și că faliscii și capenații, învingători, la care s-a alăturat tot tineretul din Etruria, nu sînt departe de ei.

Populația din Roma crezuse că situația e și mai disperată, că vrăjmașul a început și atacul taberei romane de la Veii, ba chiar că o parte a forțelor dușmane s-au îndreptat spre zidurile Romei. Toată lumea s-a năpustit pe metereze și parapete, iar matroanele, pe care panica răspîndită în tot orașul le scosese din minți, au intrat în temple, ca să facă rugăciuni și slujbe. Cu lacrimi în ochi au rugat zeii să se milostivească să alunge prăpădul și pieirea de la casele, templele și zidurile Romei și să vîre groaza în vrăjmașul de la Veii (așa cum și-au arătat ei vrerea prin semnele de la lacul Alban), de vreme ce au fost îndeplinite toate cele convenite, după rînduiala datinilor și s-au îngrijit de slujbele ispășirii, potrivit semnelor arătate.

XIX Tocmai se desfășuraseră spectacolele jocurilor sărbătorilor latine ¹. Apa din lacul Alban fusese dirijată prin canale ² către ogoare ; toată lumea aștepta împlinirea urситеi cetății Veii : pieirea ei. De aceea trebuia ales și hărăzit prin vrerea destinului și comandantul menit să ducă la bun sfîrșit această însărcinare : salvarea patriei și nimicirea cetății dușmane. Acesta a fost M. Furius Camillus, care a fost numit dictator ³. El, la rîndul lui, l-a numit coman-

¹ Erau festivitățile confederației cetăților latine, celebrate pe muntele Alban în cinstea lui Jupiter Latiaris și în dumbrava Ferentină, la începutul anului, sub patronajul consulilor și în prezența tuturor magistraților cetăților latine. Durau 4 zile.

² Canalele de irigație au fost săpate timp de doi ani. Ele constituiau o admirabilă realizare a tehnicii romane. Canalul subteran avea o lungime de 1300 m, cu diametrul de 2 m.

³ M. Furius Camillus, erou roman devenit legendar, a condus Roma 30 de ani, după tradiție, pînă la 363 î.e.n. ; datorită strălucitelor sale însușiri militare și politice a fost ales de șapte ori tribun militar cu putere consulară, de cinci ori dictator și o dată interrege. Susținînd cu ardoare interesele și pozițiile dominante deținute de patricieni, tribunii plebei au reușit să-l exileze în cetatea Ardea. Dar după ocuparea Romei de către gali, Camillus va fi ales în lipsă dictator ca singurul comandant în stare să salveze statul roman de la pieire.

dant al cavaleriei pe P. Cornelius Scipio. Cu schimbarea comandantului s-a schimbat în întregime și repede situația. Alte nădejdi, alt curaj, alt noroc păreau să surîdă Romei. Primele măsuri Camillus le-a luat împotriva ostașilor care, cuprinși de frică, fugiseră de pe pozițiile din fața cetății Veii ; prin asprimea pedepselor, potrivit disciplinei militare romane, el a făcut ca ostașii romani să nu se mai înspăimînte atît de rău de dușmani.

Apoi, după ce a fixat ziua cînd trebuia să se facă mobilizarea armatei, se duse la Veii, ca să îmbărbăteze și pe ostașii de acolo. După aceasta s-a întors la Roma ca să ducă la bun sfîrșit înrolarea sub drapel a noilor ostași ; toți cetățenii capabili de a purta armele au răspuns la chemare. A răspuns la chemare chiar tineretul străin, al latinilor și hernicilor, care la rîndu-le au promis că-și vor face datoria în acest război. După ce li s-a adus mulțumiri publice aliaților, într-o ședință a senatului, și după ce au fost făcute pregătirile absolut necesare pentru acest război, Camillus a făgăduit solemn, și senatul a dat ca urmare un decret în acest sens, că va sărbători prin organizarea marilor jocuri victoria asupra cetății Veii și că va inaugura templul zeiței Mater Matuta¹, dedicat mai înainte de regele Servius Tullius.

Ieșind din Roma, Camillus a pornit apoi cu armata în marș, lăsînd lumea mai mult în așteptare decît cu nădejdi. Camillus străbătu ținutul Nepesin², dînd mai întii bătălia cu faliscii și capenații. Așa cum se întîmplă de obicei, norocul a însoțit planurile bine chibzuite și iscusite. Camillus nu numai că l-a împrăștiat și l-a pus pe fugă pe

¹ Străveche divinitate italică, identificată uneori cu Leucothea (Ino, fiica lui Cadmus la greci) ori cu Albunea, divinitate italică autohtonă, era zeița aurorii, lumina zilei și protectoarea nașterilor. Sărbătoarea ei era la 11 iunie.

² Azi Nepi, ținutul din jurul cetății etrusce Nepete, aproape de pădurca Ciminia, la nord de Roma.

adversar, dar l-a scos și din tabără, cucerind-o. Armata romană a pus mîna pe o uriașă pradă de război. Cea mai mare parte din captură a predat-o chestorului, iar puținul care a mai rămas a fost împărțit ostașilor.

De acolo a purces cu armata către Veii ; aici a ridicat numeroase redute, mult mai dese ca înainte. Apoi a dat un ordin prin care interzicea de-acum înainte ostașilor să mai umble din loc în loc și să plece după prădăciuni, fapte care pînă în ziua aceea se repetau des între oraș și fortificații. Apoi a mai interzis orice luptă fără ordinele sale și, în felul acesta, a pus ostașii la treabă. Truda ostașilor a fost încununată de succes, pentru că ținta cea mai grea și cea mai importantă a lucrărilor era săparea unui tunel, prin care trebuia să se ajungă la cetățuia vrăjmașului. Pentru ca lucrarea să nu se întrerupă și ca să nu muncească sub pămînt aceiași oameni, pînă la istovire, a împărțit armata în șase detașamente de lucru, obligîndu-le să lucreze prin rotație cîte șase ore. Săpatul nu s-a întrerupt nici o clipă. S-a lucrat și zi, și noapte, pînă s-a deschis un drum pînă la cetățuie.

XX Cînd Camillus și-a dat seama că a sosit clipa să cîștige biruința, cucerind unul dintre cele mai bogate orașe, și că va fi în posesia unor capturi uriașe, cum nu mai fuseseră în trecut în toate războaiele luate împreună, ca să evite fie nemulțumirile soldaților datorită împărțirii cu zgîrcenie a capturilor, fie ura patricienilor pentru o împărțire prea darnică, a trimis o dare de seamă senatului, în care a scris că prin milostivirea zeilor nemuritori, cu ajutorul planului elaborat de mintea sa și prin puterea răbdării ostașilor săi, Veii va fi în cel mai scurt timp în stăpinirea poporului roman. Ca atare, ce hotărăște senatul roman în privința capturilor ?

Două păreri se remarcaseră în mod deosebit în senat ; cea dintîi a bătrînului P. Licinius, care fusese întrebat

primul — se zice — de către fiul său. Licinius spusese că trebuie să se aducă la cunoștința întregului popor că oricine vrea să se înfrupte din prăzile de la Veii este liber să se ducă și să-și ia ce dorește. Cea de a doua era a lui Appius Claudius ; acesta combătea noul act de dărnicie, spunând că este o risipă nelakocul ei și fără nici un sens ; tă e păcat să nu se treacă în visteria statului valoarea acestor capturi luate de la vrăjmași, cită vreme Republica a fost secătuită de atitea războaie ; că, de aceea, el e de părere să se constituie din aceste prăzi fonduri pentru plata soldelor ¹, pentru ca în felul acesta să se micșoreze sarcinile poporului la plata impozitelor. „Toate familiile vor simți atunci deopotrivă avantajele acestor binefaceri. Apoi, nu e drept și nici nu se cuvine ca aceia care n-au pus umărul la acest război, să-și înfigă lacom mîinile în aceste capturi. Ele se cuvin să fie o răsplată a vitejiei numai pentru aceia care au fost pe cîmpul de luptă. E un adevăr de netăgăduit că ostașul care trudește și înfruntă primejdii pe cîmpul de luptă niciodată nu dă primul năvală la pradă, nu obișnuiește să pretindă prăzile capturate și niciodată nu ia partea leului.“

La aceasta, Licinius spunea că dimpotrivă, o astfel de împărțire a banilor va fi veșnic un izvor de bănuieli și invidie și va oferi motive de acuzații din partea poporului și prilej de tulburări și de noi legiuiri. „Ca atare, era mai bine să atragi poporul prin dărnicie și să-i vii în felul acesta în ajutor acum cînd e stors de vlagă și secătuit de ultimele venituri prin atitea dări plătite statului, atita amar de ani. Vor simți și cetățenii măcar o dată dulceața roadelor culese de pe urma acestui război, în care aproape au îmbătrînit. Oamenii vor fi mult mai bucuroși și mai

¹ Această măsură, luată de senatul roman în anul 406 î.e.n., ca fiecare ostaș roman să primească solda pe toată durata campaniei militare din tezaurul statului este demnă de remarcă. Solda unui ostaș roman era de 5 ași pe zi pînă la Caesar, care a dublat-o.

recunoscători atunci când fiecare va lua o părticică cu mîna sa proprie din capturile duşmanului, ducîndu-şi-o la casa sa, în loc să primească după bunul plac al altuia, oricît de mult i se va da. Însuşi dictatorul caută să fugă de invidia şi învinuirile oamenilor pentru acelaşi îndreptăţit temei şi de aceea a lăsat această sarcină pe seama senatului. La rîndul său şi senatul trebuie să cumpănească cu înţelepciune asupra situaţiei şi să încredinţeze această sarcină poporului, pentru ca fiecare cetăţean să se bucure de ceea ce i-a hărăzit soarta războiului.” Această părere a fost găsită cea mai potrivită şi singura menită să facă senatul popular. Ca urmare s-a publicat un edict prin care oricine voia era liber să meargă în tabără la dictator şi să se înfrupte din capturile de la Veii.

XXI O mare mulţime de cetăţeni care a plecat din Roma a umplut tabăra lui Camillus. Atunci dictatorul ieşind pentru consultarea auspiciilor, după ce a dat ordin soldaţilor săi să pună mîna pe arme şi să fie gata de luptă, a rostit următoarea rugăciune : „Sub pavăza ta ocrotitoare, Apollo Pythicus, cu sufletul aprins de credinţă în divinitatea ta, purces-am acum la nimicirea cetăţii Veii. Închinîndu-mă ţie, îţi dau prinos a zecea parte din aceste capturi. Şi tu, Regină Junona¹, care sălăşluieşti acum la Veii, în genunchi rogu-te, îndreaptă paşii noştri spre biruinţă, spre acest oraş al nostru, care în curînd va fi al tău ! Aici ridică-vom pentru tine un mîndru templu, vrednic de tine şi de mărirea ta !” După rostirea acestei rugăciuni, Camillus, pentru că dispunea de forţe mai mari decît avea nevoie, atacă oraşul din toate părţile, astfel ca duşmanul să nu simtă că primejdia care-l paşte cel mai

¹ Junona Regina era o divinitate protectoare a cetăţii Veii. În mitologia populaţiilor italice este menţionat mitul că orice cetate vrăjmaşă putea fi cucerită dacă asediatorii invocau în rugăciunile lor divinitatea tutelară a acelei cetăţi şi-i făgăduiau (*votum*) că o vor prelua în panteonul divinităţilor proprii.

mult vine prin tunel. Veienții habar n-aveau că profeții lor i-au trădat, nici ce proorocii făcuseră îndepărtatele oracole, nici că zeii lor înșiși au fost chemați de romani să se înfrupte din prăzi și că și ceilalți zei din cetatea lor, atrași prin făgăduieli, își îndreptară acum privirile spre templele dușmanilor și spre noile lor așezăminte și nici că această zi va fi cea din urmă a vieții lor ; mai puțin ca orice, veienților le-ar fi trecut prin minte că în curînd romanii aveau să pătrundă prin tunelul subteran în cetățuia care, odată năruite zidurile, se va umple de dușmani ; de aceea toți într-un suflet aleargă pe ziduri și pe parapete, cu arma în mină. Ei se miră de cele ce se întîmplă acum, mai ales că zile întregi nu s-a văzut nici cea mai mică mișcare din partea străjilor romane ; acum însă, parcă împinși de o furie neașteptată, romanii se năpustesc ca niște smintiți și pe neașteptate asupra zidurilor cetății lor. A rămas de atunci o legendă în legătură cu acest atac : se spune că în timp ce regele veienților aducea jertfele și preotul însărcinat cu tălmăcirea semnelor rostea că izbînda va fi de partea acelor care vor aduce jertfă măruntaiele animalului înjunghiat, ostașii romani care se aflau în tunel și-i auziseră cuvintele s-au năpustit din tunel, deschizîndu-l, pentru a pune mina pe acele măruntaie și a le aduce dictatorului. Însă, din întîmplările și faptele atît de vechi eu mă mulțumesc să redau numai pe cele ce par mai aproape de realitate. Nu merită trudă și osteneală nici să confirmi, dar nici să respingi asemenea legende, care sînt mai degrabă menite să le pui pe o scenă de teatru.

Tunelul de sub pămînt era plin de ostași romani aleși tot unul și unul ; aceștia ajung cu grijă pînă în templul Junonei din cetățuia din Veii și năvălesc în incinta cetății. O parte din ei pornesc în iureș asupra dușmanilor de pe ziduri, care erau atenți la atacul dinspre exterior ; o altă parte sfarmă repede zăvoarele și druggii de la porțile cetății, iar o treia dă foc orașului, în timp ce femeile și

sclavii veienților aruncă asupra romanilor bolovani și țigle de pe acoperișul caselor lor. Strigăte și răcnete de groază, amestecate cu țipetele și vaietele femeilor și copiilor lor, se aud de pretutindeni. Într-o clipă, apărătorii de pe ziduri sînt aruncați peste cap, în toate părțile.

După ce s-au deschis porțile, trupele de atacatori romani dau năvală în pîlcuri dese, alții sar peste zidurile lipsite de apărători. Tot orașul se umple de romani. Lupta se încinge în tot locul. Dar după atîta măcel și sînge vărsat, ea începe să piardă din înverșunare. Camillus ordonă să se dea de știre prin crainici ca romanii să-i cruțe pe cei fără arme asupra lor. Acest ordin al lui Camillus a pus capăt vărsării de sînge. Cei fără arme au început să se predea. Și atunci ostașii, cu aprobarea dictatorului, au pornit după capturi. Cînd Camillus și-a văzut ostașii cărînd prăzi cu mult mai mari și lucruri cu mult mai de preț decît se așteptaseră, se spune că a ridicat miinile spre cer și a rostit următoarea rugăciune : „Dacă vreunul din zei sau dintre oameni socotește că poporul roman a avut parte de un noroc prea mare, să cadă mai degrabă pe capul meu păcatul, decît să îndure poporul roman vreun neajuns oricît de mic”.

A rămas și s-a răspîndit de atunci această legendă că întorcîndu-se, în timpul acestei rugăciuni, Camillus a alunecat și s-a prăbușit la pămînt. Mai tirziu, cînd s-a căutat tîlcul acestei întîmplări, s-a constatat că ea fusese o presimțire a lui Camillus, care s-a adeverit în fapt : într-adevăr, el a fost condamnat, iar la cîțiva ani după osîndirea lui s-a prăbușit și Roma, lovită de o urgie și mai cumplită : căderea cetății în miinile galilor.

Ziua aceea s-a încheiat cu nimicirea tuturor vrăjmașilor care mai rămăseseră pe ici pe colo și cu jefuirea acestui oraș atît de bogat.

XXII A doua zi, dictatorul a ordonat ca prizonierii să fie vînduți la licitație. Sumele rezultate au fost singurele

care au fost vărsate visteriei statului, nu însă fără îndignarea plebei ; poporul nu ținea seama de prăzile din care se infruptase, nici de comandant, care pentru a se eschiva de răspunderea unei proaste împărțiri, lăsase în grija senatului o hotărîre care cădea în sarcina sa. Plebeii nu purtau recunoștință nici față de senat, ci numai familiei Licinius. În primul rînd fiului, care deschisese discuția în senat, și în al doilea rînd tatălui, fiindcă el fusese autorul acelei propuneri atît de îmbucurătoare pentru popor.

După ce toate bunurile și averile locuitorilor au fost transportate din Veii, au început să fie ridicate statuile zeilor și ofrandele aduse lor, dar aceasta romanii o făceau mai degrabă în semn de cinstire și prețuire decît cu gînd de jaf. Astfel s-a ales din toate unitățile armatei un grup de tineri care primiră însărcinarea să ducă pe brațe statuia Junonei Regina ; cu trupurile spălate și purificate, îmbrăcați în haine albe strălucitoare, ei au intrat plini de cucernicie în templul zeiței. Acolo, cuprinși de fiorii credinței sfinte, au luat pe brațele lor statuia, care după datinile etrusce nu se cuvenea să fie atinsă decît de un preot dintr-o anumită spiță. Apoi, cînd unul dintre tineri, fie insuflindu-i-se har divin, fie dintr-o glumă tinerească, a întrebat : „Juno, vrei să vii la Roma?“, toți ceilalți au strigat : „Zeița a făcut semn că vrea!“ Acestei legende i s-a mai adăugat și o alta și anume că acești romani au auzit chiar glasul zeiței spunînd : „Vreau!“

Ceea ce-i sigur e că această statuie a fost ridicată din locul ei cu ajutorul unor pirghii și că strămutarea a decurs destul de ușor. Ea a fost transportată fără să sufere cea mai mică stricăciune și așezată pe altarul ei veșnic din templul de pe Aventin, unde o destinase făgăduința solemnă a dictatorului roman.

Astfel a apus de-a pururi cetatea Veii, oraș etrusc cu o mare faimă prin bogățiile sale fără număr, dar și prin măreția dezastrului său din urmă. Cetății Veii, asediate zece veri și zece ierni neîntreprute, fiindcă pricinuisse cu

mult mai multe neajunsuri și mai mult rău decît pătimise ea, destinul necruțător i-a hotărît căderea și sfîrșitul. Veii, în cele din urmă, a fost cucerită prin lucrări genistice și nu prin atac frontal.

INVAZIA GALILOR

XXXV ...Ultimele ramuri galice¹ coborîte în Italia, galii senoni², au locuit ținuturile dintre riurile Utens³ și Aesis⁴. După cîte am aflat, aceasta este populația care a venit la Clusium și de-acolo la Roma. Ceea ce nu se știe exact e faptul dacă au venit singuri, sau însoțiți de toate populațiile galilor cisalpini. Clusinii au fost înspăimîntați de noul război; văzînd puhoiul acesta de oameni cu chipuri deosebite, cum nu le mai apăruseră vreodată în fața ochilor, apoi felul armelor lor și mai auzind și de la locuitorii de dincoace și de dincolo de Pad că însăși legiunile etruscilor au fost de mai multe ori bătute de gali, au trimis soli la Roma, ca să ceară ajutor din partea senatului, cu toate că clusinii nu încheiaseră pînă atunci nici un tratat de alianță și nu avuseseră nici un fel de relații de prietenie cu romanii, în afară de faptul că ei nu-i ajutaseră pe veienți, consîngenii lor, în războiul îndelungat al acestora cu romanii. Roma însă a pregetat să le acorde clusinilor ajutorul cerut. Au fost trimiși în schimb ca soli

¹ Istoricul grec Polybios și analiștii romani au relatat că în jurul anului 500 î.e.n. a avut loc o mare mișcare migratoare a unor triburi celtice către Italia, fapt confirmat și de istoricii Diodor și Justinus.

² Galii senoni erau cea mai importantă și mai numeroasă populație a Galiei. Teritoriul lor corespundea regiunii Champagne și Ile de France. Capitala lor era Senones — azi Lens.

³ Azi Montone, curge pe lîngă Ravenna și se varsă în Marea Adriatică.

⁴ Azi Esirio sau Fumerino, curge între Sena Galica și Ancona și se varsă în Marea Adriatică.

cei trei fii ai lui Marcus Fabius Ambustus, care să trateze cu galii în numele senatului și al poporului roman, cerindu-le să nu-i atace pe aliații și prietenii poporului roman, deoarece galii n-au suferit niciodată vreun neajuns din partea clusinilor. Că dacă se va ajunge la război, romanii vor fi nevoiți să-i apere pe clusini, deși găsesc de cuviință că e mai bine să evite războiul pe cât le va sta cu putință și să cunoască noul popor al galilor mai degrabă prin legături pașnice decît pe calea armelor.

XXXVI Poate că tratativele ar fi avut un curs pașnic, dacă solia romană ar fi fost încredințată altor oameni și nu celor trei fii ai lui Ambustus, care erau prea înfumurați și se asemuiau mai mult cu galii decît cu romanii. După ce împuterniciții Romei au adus solia lor la cunoștința adunării galilor, au primit din partea acestora următorul răspuns : Cu toate că galii aud pentru întia oară de numele de roman, ei cred totuși că e vorba de un popor viteaz, de vreme ce clusinii, ajunși acum în restriște, recurg la ajutorul lui. Dar, fiindcă romanii au vrut să-i apere aliații împotriva lor, mai degrabă printr-o solie decît pe calea armelor, ei nu resping pacea pe care o oferă romanii, cu o condiție : fiind lipsiți de pămînturi, iar clusinii stăpînind un ținut cu mult mai mare decît cultivă, aceștia să le cedeze lor o parte din teritoriul pe care-l stăpînesc ; altfel nu vor putea obține pacea. Că ei vor să primească răspunsul în prezența romanilor, iar dacă va fi negativ atunci galii vor duce lupta în prezența acelorași romani, pentru ca aceștia să poată duce vestea în țara lor, pentru a vedea cu cît sînt mai presus galii prin vitejie de ceilalți muritori.

Iar cînd romanii i-au întrebat cu ce drept vin ei să ceară pămîntul altora și să-i amenințe cu armele și ce drepturi au galii în Etruria, și galii le-au răspuns plini de trufie că „dreptul se bizuie pe armele lor“ și că „totul aparține celor viteji“, atunci spiritele s-au aprins : cu toții

au alergat să-și ia armele și au început să se încaiere. Pe capul Romei plana un destin nefast, căci imputerniciții romanilor au pus mîna pe arme călcînd dreptul ginților; de altfel nici nu s-ar fi putut tăinui faptul acesta, deoarece în fruntea steagurilor etrusce luptau trei dintre cei mai vestiți și mai viteji vlăstari ai tineretului roman; ei erau trădați oricum de strălucirea vitejiei lor străine. Într-adevăr Lucius Fabius, avîntîndu-se cu calul său dincolo de linia de bătaie, a răpus, străpungîndu-i coapsa cu sulita, pe căpetenia galilor, care, înfierbîntat, dăduse buzna peste flamurile oastei etrusce; galii au recunoscut pe roman în cel care-l despuia pe învins luîndu-i armele și hainele ca trofeu și astfel s-a dus vestea pe tot frontul că învingătorul este solul roman. Atunci, galii, lăsînd la o parte orice resentiment împotriva clusiniilor¹, dădură semnalul de încetare a luptei, amenințîndu-i de astă dată pe romani cu războiul. Erau în rîndurile lor unii de părere să se meargă îndată la Roma, dar galii mai bătrîni și-au impus punctul de vedere, opinînd să se trimită mai întîi o solie, care să se plîngă de jignirile aduse și să-i ceară pe cei trei Fabii ca prizonieri, fiindcă au călcat dreptul ginților.

După ce imputerniciții galilor și-au expus la Roma în-sărcinarea, așa cum le-a fost încredințată, senatul roman n-a fost deloc bucuros de isprava Fabiilor, găsind cu cale că ceea ce cer barbarii este pe deplin îndreptățit; însă gîndul că trebuie să ia măsuri asupra unor bărbați atît de străluciți prin noblețea lor a silit senatul roman să dea

¹ Nu se cunoaște cauza reală a conflictului dintre clusini și gali. Atestările istorice nu coincid. Roma întreținea relații cu Clusium de pe timpul lui Porsenna. În urma cuceririi importantului centru etrusc Veii, ajutorul solicitat de Clusium Romei pare și mai justificat, deși Titus Lîvius în cartea V, cap. 35, contestă existența vreunui pact de alianță și prietenie între Clusium și Roma, iar la alt pasaj, tot la cap. 35, cartea V, le spune „aliații și prietenii poporului roman“ (*socios populi romani atque amicos*), ceea ce confirmă și Diodor din Sicilia (op. cit.).

înapoi. De aceea, ca să nu cadă pe capul lor răspunderea eventualului dezastru suferit de pe urma războiului cu galii, senatorii aduc la cunoștința Adunării poporului cererile formulate de gali. Patricienii au pus în mișcare toată vaza și influența de care dispuneau, ca să fie aleși pentru anul următor tribuni militari cu putere consulară tocmai Fabii, a căror pedepsire o ceruseră galii. Prin această măsură, cum era și firesc, solii galilor, simțindu-se jigniți, îi amenință pe romani fățiș cu războiul, după care se întorc la ai lor. Au fost aleși tribuni militari cei trei frați Fabii împreună cu Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius pentru a patra oară, și Servius Cornelius Maluginensis.

XXXVII Pe cînd Roma era amenințată de o primejdie mai cumplită ca niciodată — invazia galilor — statul roman — care în asemenea împrejurări grele recurgea la un dictator ca la ultimul sprijin, pentru a face față oricărei situații, cum a fost de pildă în războiul cu fidenatii, cu veienții și cu alți vrăjmași din rindurile popoarelor vecine, acum, deși era vorba de un dușman de care nu s-a mai auzit și pe care nu l-a mai văzut niciodată, venit tocmai de la capătul pămîntului, de lîngă Ocean — n-a mai apelat nici la autoritatea extraordinară a unui dictator și nici n-a mai căutat vreun alt sprijin în altă parte. Mai mult, la cîrma republicii erau tocmai aceia datorită îndrăzelii cărora fusese pornit războiul. Aceștia au făcut mobilizarea armatei ca de obicei, fără o grijă deosebită, de parcă ar fi fost vorba de un război lipsit de importanță (ba chiar socoteau că pentru ei acest război e un fleac).

În vremea asta galii, cînd au mai aflat și faptul că cei vinovați față de ei prin încălcarea dreptului ginților au fost ridicați în posturi de cea mai mare răspundere și că romanii și-au bătut joc de solii lor, s-au aprins de ură și, neputincioși din fire să și-o stăvilească, s-au năpustit deodată spre flamuri, le-au smuls și au pornit spre Roma în marș forțat. În timp ce toate celelalte cetăți, înspăimîn-

tate de tumultul stîrnit de năvala galilor, alergau să pună mina pe arme și în timp ce toți țărani porneau în pribejie, într-o fugă disperată, galii le făceau semne tuturor și le strigau în gura mare că ei merg la Roma. Prin toate ținuturile pe care le străbăteau, galii puneau în mișcare forțe atît de uriașe, încît puhoaiile lor de cai și de oameni se întindeau în lung și în lat pe un spațiu nemăsurat. Repeziciunea cu care se răspîdea faima lor, devansîndu-i cu mult, datorită ștafetelor clusinelor și ale celorlalte popoare, răspîndi cu iuțea groaza în toată Roma, viteza de mișcare a galilor mări și mai mult panica. Armata romană, în grabă și dezordine, ieși în întîmpinarea galilor abia la a unsprezecea piatră miliară distanță de Roma, în ținutul unde riul Allia¹ pornește la vale din munții Crustumini², curge pe o albie foarte adîncă și se varsă în fluviul Tibru, nu departe de șosea, din jos de ea. De jur împrejur, mișunau nesfîrșite hoarde galice, care, obișnuite cu zarva fără rost, înspăimîntau pe toată lumea cu cîntecele și strigătele lor sălbatice.

XXXVIII Acolo, tribunii militari, fără să-și fi ales dinainte cele mai bune poziții pentru instalarea castrului și fără să-l fi înzestrat cu parapetele cuvenite, la adăpostul cărora să se poată retrage, fără să-și mai aducă aminte nici măcar de zei, cu atît mai puțin de oameni, fără să se mai cerceteze nici auspiciile și fără să mai aducă jertfele după rînduiala religioasă, își rînduiau armata în formație de luptă, desfășurîndu-le la aripi, ca să preîntîmpine o învăluire din partea puhoaielor atît de mari ale galilor. Cu toate acestea, ei nu putură egala lărgimea frontului galez și de aceea slăbiseră centrul frontului lor, subțîindu-l prin rărirea șirurilor.

¹ Un mic afluent al Tibrului, izvorăște la nord de Crustumerium, din munții Crustumini, și se varsă în Tibru.

² Rămură a munților Apenini, situată în Umbria.

La aripa dreaptă era o mică măgură unde comandanții **romani** au găsit cu cale să-și așeze rezerve, și aceasta a fost singura măsură înțeleaptă, fiindcă, dacă acolo a **început** panica și deruta, tot acolo fugarii și-au găsit și **singura** scăpare.

Intr-adevăr, Brennus ¹, căpetenia galilor, se temuse cel mai mult ca romanii, dându-și seama de numărul lor mic, să nu recurgă la vreo stratagemă și atunci hotărî să cucească în primul rînd această înălțime, pentru ca galii, **după** ce vor izbi legiunile romane în sectorul din centru, să poată ataca rezervele romane și din flancuri și din spate. De aceea el a dezlănțuit mai întîi atacul împotriva acestor rezerve. Deoarece dispunea de superioritate numerică, Brennus era convins că victoria va fi cu ușurință de **partea** sa, însă numai după ce va izbuti să scoată de pe **poziție** rezervele romane și să lupte cu ele, în cîmp deschis. Într-o asemenea măsură barbarii erau ajutați nu numai de noroc, dar și de o tactică iscusită !

În schimb, în linia de bătaie adversă nu mai exista nimic asemănător romanilor, nici în rîndul comandanților, nici al ostașilor. Groaza și gîndul de a-și salva viața prin fugă îi cuprinsese atît de tare, încît uitînd de toți și de toate, cea mai mare parte dintre ei și-au căutat scăparea la Veii, fostul oraș dușman, cu toate că îi despărțea Tibrul, în loc s-o ia direct pe drumul spre Roma, la soțiile și copiii lor. Pe pozițiile lor de pe înălțime, rezervele romane au reușit să se apere o bucată de vreme împotriva atacului galilor. În restul frontului însă romanii, îndată ce au auzit la flancuri înfiorătoarele strigăte de război ale galilor, atît cei mai apropiați cît și cei mai îndepărtați din spatele lor, fără să încerce măcar să dea ochii, necum să se măsoare în luptă cu dușmanul, fără să răspundă măcar, cu un strigăt de luptă, au rupt-o la fugă cu efectivele

¹ În limba celtă înseamnă **domn**, în cimbrică, **rege**.

complete și cu forțele intacte. Ostașii Romei nu luptînd și-au pierdut viața, ci fugind. Ariergarda a fost măcelărită în lupta cu propriii lor ostași în învălmășeala produsă de fuga în dezordine. Prăpădul a fost și mai cumplit pe malul Tibrului, unde se retrăsese toată aripa stîngă romană după ce și-a aruncat armele. Mulți romani, care nu știau să înoate și erau istoviți și îngreunați de platoșe și de echipamentul de război, au fost înghițiți de vîltoarea fluviului.

Totuși, cea mai mare parte dintre romani au izbutit să scape nevătămați în cetatea Veii. Ajunși acolo ei nu s-au gîndit măcar să trimită o ștafetă la Roma, ca să vestească dezastrul lor, cu atît mai puțin să încropească o apărare. Romanii de la aripa dreaptă, care se găseau mult mai departe de fluviu, dar mai aproape de poalele muntelui, s-au îndreptat cu toții spre Roma, refugiindu-se în cetățuie, fără ca măcar să închidă porțile orașului.

XXXIX Galii au rămas uimiți ca în fața unei minuni cînd au văzut că au cîștigat atît de repede această victorie. La început ei au rămas uluiți, ca unii care habar n-aveau ce s-a petrecut. Mai apoi s-au temut ca romanii să nu le fi întins vreo cursă. În cele din urmă, au cules trofeeale romănilor căzuți, făcînd un uriaș morman de arme, cum este obiceiul la ei. După această operație, nevăzînd nimic suspect din partea adversarului, porniră la drum și ajunseră cu puțin timp înainte de apusul soarelui la zidurile orașului Roma. Cavaleria, trimisă înainte în cercetarea terenului, a dat de știre că porțile cetății sînt deschise și că nu se vede nici o strajă la porți și nici picior de ostaș pe ziduri. De aceea, ca și mai înainte, galii s-au minunat din nou, întrebîndu-se ce-o fi însemnînd aceasta. Dar temîndu-se de lăsarea nopții, precum și de topografia unui oraș necunoscut lor, și-au instalat tabăra

între Roma și riul Anio, trimițînd cercetași în jurul zidurilor și porților cetății, pentru a-și da seama ce plănuiesc romanii în această situație disperată.¹

Cum cea înai mare parte din armată se îndreptase de pe front către Veii, locuitorii Romei crezînd că în afară de ostașii ce-și aflaseră scăparea în oraș n-a mai rămas în viață nici un roman, îi jeluiau pe toți deopotrivă, și pe vii și pe morți, umplînd aproape tot orașul de strigăte și vaiete.

Apoi însă durerile personale au amuțit în fața primejdiei generale, atunci cînd s-a răspîndit vestea că se apropie galii. În curînd au început să se audă și urletele și cîntecele lor sălbatice, pentru că barbarii cutreierau, pîlcuri, pîlcuri prin jurul zidurilor Romei. Toată lumea a stat îngrozită pînă la ivirea zorilor, așteptînd ca galii să năvălească din clipă în clipă în cetate; mai întîi romanii au crezut că galii vor dezlănțui de îndată atacul, chiar la sosirea lor în fața zidurilor orașului, căci ar fi rămas la Allia¹, dacă n-ar fi avut acest plan; apoi, către apusul soarelui, s-au temut că vor năvăli peste ei înainte de lă-

¹ Descrierea bătăliei de la Allia este concludentă pentru talentul literar al lui Titus Livius. Totuși el exagerează caracterizarea galilor, prezentîndu-i ca pe niște hoarde sălbatice, pe de o parte, și ca pe niște cunoscători ai dreptului ginților, pe de alta. Într-adevăr comparativ cu romanii, galii se găseau într-un stadiu mai redus de cultură și civilizație, ocupîndu-se cu agricultura și creșterea vitelor, pe cînd romanii aveau orașe și o viață comercială și relații economice mai dezvoltate, precum și o industrie meșteșugărească, în fază incipientă. Istoricii Diodor, Polybios, Plutarh, Florus (*Historia romana*) și Justinus furnizează date mult mai ample și mai complete asupra războiului cu galii. Romanii în afară de cele 4 legiuni mobilizate, cu efective de 24.000 oameni, au avut și contingente de aliați, totalizînd cca. 70.000 de oameni. Romanii au fost surprinși de rapiditatea deplasării forțelor galice, încît n-au avut timp suficient să-și organizeze ordinea de bătaie și dispozitivul de atac. Dezastrul roman se datorează mai cu seama panicii.

sarea nopții, fiindcă lumina zilei era pe sfârșite; după aceea că galii au amînat dezlănțuirea atacului pentru noapte, ca să stîrnească mai multă panică. În sfîrșit, îndată ce s-a crăpat de ziuă, cînd au văzut steagurile galilor în imediata apropiere a porților, și-au zis cu toții că le-a sosit ceasul din urmă. Cu toate acestea, nici pe departe nu se poate găsi o cit de mică asemănare între cele întîmplate în cursul acelei nopți și în ziua următoare, înăuntrul zidurilor cetății, și între grozăviile petrecute la Allia cu armata romană ai cărei ostași îngroziți fugiseră. Cetățenii, neavînd nici o nădejde că ar putea să apere orașul cu niște biete rămășițe de ostași, au găsit cu cale să se retragă în cetățuie și pe Capitoliu împreună cu soțiile, cu copiii, cu tot tineretul în stare de a purta o armă în mînă și cu elita senatului, să facă acolo depozite de arme și provizii, pentru a-și apăra din acel loc întărit zeii, viața și numele de roman. Flaminul, preoții și fecioarele vestale au găsit de cuviință că trebuie să îndepărteze de prăpăd, pîrjol și pîngărire, altarele și toate cele sfinte ale poporului și să nu înceteze o clipă cinstirea zeilor cît va rămîne în viață unul din ei. „Dacă vor supraviețui, după distrugerea orașului menit pierzării, numai Capitoliul și cetățuia, unde sînt locașurile zeilor, precum și senatul, care duce cîrma republicii, și dacă va fi salvat numai tineretul luptător, va fi îndurată mai ușor pierderea unui mînunchi de bătrîni lăsați la vetrele lor, pentru că și așa aveau să moară cîndva“. Și pentru ca mulțimea plebeilor să poată suporta cu inima mai împăcată această situație, bătrînii romani, care repurtaseră odată triumfuri, care îndepliniseră multe dregătorii consulare, le mărturiseau deschis că vor muri odată cu ei, pentru ca trupurile lor istovite, care nu mai erau în stare să poarte arme, nici să-și apere patria, să nu fie o povară pentru cei înarmați.

XL În felul acesta se consolau între ei bătrînii hărăziți morții, în cele din urmă clipe ale vieții lor. Apoi au adresat cuvinte de îmbărbătare cetelor de luptători tineri, pe care i-au însoțit pînă la Capitoliu și cetățuie, încredințînd vitejiei acestui tineret întregul destin al Romei, tot ce-a mai rămas din această cetate, care vreme de 360 de ani a fost mereu învingătoare, în toate războaiele purtate. Odată cu plecarea lor, acești tineri luau cu ei și orice speranță de ajutorare a acestor bătrîni, care hotărîseră să nu supraviețuiască orașului cucerit. La această priveliște jalnică, care îi zguduia pe toți, se adăugau și vaierele femeilor, care alergau deznădăjduite cînd după unii, cînd după alții și-și întrebau bărbații și feciorii ce soartă le așteaptă pe ele, care nu mai au nici un sprijin pe lume pentru a le scăpa de urgie.

Cu toate acestea, o bună parte din femei s-au luat după luptători, însoțindu-i în cetățuie. Nimeni nu le-a oprit, dar nici nu le-a chemat : deși era mai de folos pentru cei ase-diați să micșoreze mulțimea de neluptători, totuși ar fi fost neomenos să le lase pierzării.

Restul mulțimii, mai ales plebeii, care nu putuseră încăpea pe colina atît de mică a Capitoliului și nici nu puteau fi hrăniți din pricina lipsei de provizii, revărsîndu-se de pe toate ulițele orașului, a pornit într-un convoi neîntrerupt către Janiculum. De acolo o parte din ei se ascunseseră prin ogoare, iar altă parte se îndreptară spre orașele învecinate fără să aibă pe cineva în fruntea lor, fără vreun plan anumit ; și pentru că nimeni nu mai avea nădejde că și-ar putea încredința soarta în mîna cuiva, fiecare se ducea unde îl tăia capul. Între timp flaminul zeului Quirinus și fecioarele vestale, lăsînd deoparte grijile lor, au hotărît să ia cu dinșii toate obiectele de cult, iar pe cele care aveau să rămînă, fiindcă le lipseau mijloacele cu care să le transporte, chibzuind asupra locului

unde să le depoziteze, au hotărît să le bage în niște butoașe și să le îngroape în micul sanctuar care se află în imediata apropiere a casei flaminului Quirinalului (în acel loc și astăzi este oprit să scuipi). Celelalte obiecte de cult fură duse pe drumul care trece peste podul de lemn pînă la colina Janiculum, împărțindu-se povara pe umerii fiecăruia.

Pe cînd alaiul urca pîrînișul acestei coline, un om din rîndurile plebei romane, pe nume L. Albinus, care își ducea în carul său soția și copiii, odată cu gloata care ieșea din oraș, nefiind de folos pentru război, a văzut convoiul preoților și vestalelor și atunci, încredințat că este păcat ca preoții statului să meargă pe jos și să transporte odoadrele sfinte ale poporului roman, iar el și ai săi să fie văzuți mergînd în căruță, (pe acele vremuri oamenii mai făceau deosebire între cele pămîntești și cele cerești), și-a poftit soția și copiii să coboare și a urcat în căruță fecioarele vestale și toate cele sfinte, conducîndu-le pînă la Caere, pe calea obișnuită a preoților.

XLI În vremea aceasta la Roma se făcuseră toate pregătirile pentru apărarea cu orice preț a cetății, așa cum se cuvenea în asemenea împrejurări, în timp ce mulțimea bătrînilor, întorși la vetrele lor, își așteptau senini sfîrșitul, odată cu sosirea galilor. Acei dintre bătrîni care împliniseră magistraturi curule s-au așezat în jilțurile lor de fildes, în mijlocul caselor, cu însemnele funcției și rangului lor de altădată, îmbrăcați în cele mai strălucitoare veșminte de sărbătoare, pe care le mai purtasera cîndva cu prilejul triumfurilor lor, la ceremoniile religioase, sau la spectacolele jocurilor de circ. Unii analiști istorisesc că însuși marele pontifex, Marcus Fabius, a rostit rugăciunea sacrificiului, în cinstea acestor bătrîni care s-au jertfit pentru binele patriei și pentru cetățenii romani.

Galii, după scurgerea unei nopți de la bătălie, și-au mai potolit din avîntul războinic, fiindcă nu-și disputa-seră victoria și fiindcă n-au cucerit orașul prin asalt și cu forța armelor. De aceea, în cursul zilei următoare, fără nici o pornire de ură și fără nici un avînt, ei intră în oraș pe poarta Collina, care fusese deschisă, ajung în for, rotindu-și ochii către tempelele zeilor și către cetățuie, singura cu înfățișare de război. Apoi, după ce galii lasă acolo o mică garnizoană, pentru ca nu cumva să se trezească cu un atac neașteptat, dezlănțuit din cetățuie sau din Capitoliu, atunci cînd ei vor fi împrăștiati prin oraș, pornesc după jafuri risipindu-se pe toate străzile orașului, unde nu-i întîmpină nici o lăptură omenească. O ceată de gali dă buzna în primele case, alții se năpustesc spre cele mai îndepărtate, de parcă acestea ar fi fost neatînse de război și pline de prăzi. Apoi din nou se opresc în loc, înspăimîntați de pustietatea apăsătoare a străzilor și caselor, gîndindu-se ca nu cumva aceia care colindau pe ulițe să fie surprinși prin vreo înșelăciune de vrăjmași, și se întorc grămadă în for și în ulițele învecinate. Aci însă găsind locuințele plebeilor închise cu zăvoarele, în timp ce atriile frunțașilor cetății deschise, ei șovăie mai tare să intre în casele deschise, decît să pătrundă cu forța în cele închise. Ai fi zis că păstrau parcă un soi de respect religios observînd în tinda acestor case niște bătrîni venerabili șezînd pe jilțuri și care prin înfățișarea lor impunătoare, prin seriozitatea privirilor și chipului, prin măreția ținutei și a portului, prin însemnele și podoabele lor păreau mai presus de oamenii de rînd și foarte aidoma zeilor.

Pe cînd îi priveau pe bătrînii nemișcați ca niște statui, se spune că unul dintre gali a vrut să-l tragă de barbă pe M. Papirius (pe atunci toți bătrînii purtau barbă lungă) care, indignat, l-a lovit cu toiagul lui de fildeș, ceea ce a stîrnit mînia galului. Acesta a fost semnalul începerii măcelui, pentru că toți bătrînii Romei au fost omoriți în jilțurile lor. După uciderea tuturor frunțașilor cetății, n-au

mai fost cruțați nici ceilalți muritori ; casele au fost jefuite, după care li s-a pus foc.

XLII De altfel fie că nu toți galii aveau chef să distrugă orașul, fie că așa hotărâseră căpeteniile lor — adică să provoace cîteva incendii pentru a stîrni panică și a-i sili pe asediați să se predea, văzînd că-și pierd locuințele și că le sînt mistuite de foc casele, pentru ca ceea ce avea să rămînă din oraș să constituie un mijloc de încovoiere a cerbiciei romanilor — fapt este că în prima zi focul nu s-a mai întins cu aceeași repeziciune și nici n-a cuprins alte cartiere, așa cum se întîmplă de obicei într-un oraș cucerit.

Romanii din cetățuie văzînd orașul înțesat de dușmani, care forfoteau pe toate ulițele, și fiind martori, clipă de clipă, la cîte un nou dezastru, într-o parte sau alta, nu mai știau cum să-și stăpînească sufletele ca să poată suporta tot ceea ce li se înfățișa. Unde se auzeau răcnete-tele dușmanilor, vaierele femeilor și țipetele copiilor, trosnetul flăcărilor mistuitoare și zgomotoul asurzitor al clădirilor care se prăbușeau, într-acolo își îndreptau cei din cetățuie sufletele și privirile, îngroziți de tot ce vedeau, ca și cînd le era menit de soartă să simtă cu toată ființa lor năruirea patriei, putînd să-și ocrotească viața, dar neputînd să salveze nimic din toată agoniseala lor. Acești romani erau cu mult mai de plîns decît oricare alt popor care a fost vreodată împresurat în vreun război, deoarece erau, pe de o parte, asediați, fiindu-le tăiate toate legăturile cu restul patriei, iar pe de altă parte își vedeau toate bunurile în puterea vrăjmașului.

Noaptea care a urmat acestei zile atît de înfiorătoare în toate privințele n-a fost mai calmă pentru romani, dar în sfîrșit o nouă zi puse capăt acestei cumplite nopți ; ea n-a cunoscut însă nici un moment fără să li se arate priveliștea unui nou dezastru. Dar chiar sub apăsătoarea

povară a atîtor chinuri și năpaste, bărbăția romanilor a rămas neclintită ; cu toate că vedeau totul în flăcări, transformat în moloz și scrum și făcut una cu pămîntul, ei apărau cu vitejie săraca și micuța lor colină, pe care o stăpîneau ca pe un simbol al libertății lor. Și cum zilnic aveau sub ochi aceeași priveliște, romanii, ca unii ce se obișnuiseră cu năpasta, și-au călit sufletele, abătîndu-le de la nenorocirile proprii, încordîndu-și toată ființa spre brațele lor înarmate, de parcă ar fi fost singura nădejde ce le mai rămînea.

XLIII La rîndul lor și galii, după ce s-au războit zadar nic citeva zile cu zidurile și pereții caselor, cînd au văzut că din orașul cucerit n-a mai rămas nimic între case incendiate, dărîmături și moloz, decît niște dușmani înarmați și cînd și-au dat seama că romanii nu-s deloc înfricoșați și că nu vor putea fi înduplecați să se predea decît prin forță, au hotărît să-și încerce cea din urmă șansă și să pornească la asaltul cetății. De cum s-a crăpat de ziuă, la un semnal dat, tot puhoiul de gali s-a rînduit în for, pentru atac ; apoi scoțînd strigăte înfiorătoare se năpustiră spre Capitoliu, formînd cu scuturile broasca țestoasă ¹.

De astă dată romanii nu s-au mai pierdut cu firea și n-au mai luptat la voia întîmplării, ci — după ce și-au întărit străjile de la toate intrările — unde vedeau că galii își îndreaptă steagurile, acolo le opuneau și ei floarea luptătorilor ; mai mult, ei îi lăsară pe gali să urce povirnișul, încredințați că, cu cît vor ajunge mai sus, cu atît

¹ Broasca țestoasă era formată din 3 paravane concave, imbrăcate în fier și așezate pe trei roți, pentru a proteja berbecelul cu care se spărgea zidul cetății, precum și pe servanții berbecelului. Mai exista o broască țestoasă din lemn, de dimensiuni reduse, pentru protecția asediatorilor în faza de pregătire a asediului, la săparea șanțului etc. precum și broasca țestoasă obișnuită, *testudo*, formată din alăturarea scuturilor strînse unui lingă altul și ținerea lor deasupra capului, cînd se pornea la asaltul unei cetăți, ca în textul de față.

mai ușor le va fi lor să-i dea peste cap. Cam pe la mijlocul costişei Capitoliului însă galii s-au oprit ; atunci, romanii s-au năpustit de pe pozițiile lor mai înalte asupra galilor (la aceasta îi ajuta de la sine povirnișul) într-un asemenea iureș, încît i-au prăvălit unii peste alții, măcelărindu-i ; în chipul acesta au dat dușmanului o lecție atît de strașnică, încît după aceea galii n-au mai repetat niciodată un asemenea atac, nici cu trupe puține, nici cu toate forțele, ci, renunțînd la speranța de a cuceri Capitoliul cu armele, prin atac deschis, hotărîră să pregătească asediul. Galii au pierdut însă din vedere faptul că pînă în acel moment ei distruseseră toate grînele, în urma pîrjolirii caselor, și că în acest răstimp romanii transportaseră toate cerealele de pe ogoare la Veii. De aceea s-au văzut constrînși să-și împartă oastea în cete, o parte din ele să continue impresurarea cetății, iar alta să pornească după prădăciuni pe la populațiile vecine, pentru ca în felul acesta trupele asediatoare să fie aprovizionate cu cele trebuincioase. Pe galii care au plecat din Roma, însuși destitul i-a mînat la Ardea, unde au simțit pe pielea lor ce înseamnă vitejia romană.

La Ardea era exilat Camillus. Acesta, cu mult mai îndurerat de soarta patriei sale decît de a sa, își petrecea timpul învinuind pe zei și pe oameni și întrebîndu-se cu uimire și indignare unde sînt acei bărbați și luptători romani care sub conducerea sa au cucerit cetățile Veii și Falerii, care au purtat și alte războaie mai degrabă cu vitejie decît cu noroc ?

Intr-o zi, Camillus auzi vestea că armata galilor se apropia de Ardea și că locuitorii acestei cetăți cuprinși de panică s-au intrunit la sfat. Fără să pregete nici un moment și ca sub o inspirație divină, Camillus se duse la adunarea poporului ardeat. Ardeatii se treziră cu el în mijlocul adunării, deși pînă atunci obișnuise să se abțină de la asemenea manifestări publice.

XLIV „Locuitori ardeai ! li se adresă el. Voi sînteți vechii mei prieteni, dar totodată și noii mei concetățeni, deoarece, datorită mărinimiei voastre și soartei care m-a împins către voi, am ajuns concetățeanul vostru. Totuși, nimeni dintre voi să nu creadă că eu, venind aici, mi-am uitat situația mea de exilat. Dar evenimentele și primejdia comună m-au îndemnat să vin acum în mijlocul vostru, ca să chibzuim împreună ce măsuri de pază și de apărare se cuvine să luăm în asemenea grele împrejurări. Oare aș putea eu să mă dau înapoi de la o datorie sfîntă, cînd am prilejul să vă dovedesc recunoștință pentru atîta atenție și bunăvoință arătată mie ! Cum să-mi relev iscusința, dacă nu acum cu prilejul acestui război ? Eu mi-am dovedit în patria mea însușirile de comandant și, cu toate că am fost neînvins în război, cînd s-a lăsat pacea în țară, nerecunoscătorii mei concetățeni m-au alungat. Soarta v-a oferit vouă, ardeai, acest prilej norocos, pe de o parte, de a vă arăta recunoștință poporului roman pentru binefacerile atît de mari aduse în trecut cetății Ardea (și nu trebuie să mă dojeniți că vi le amintesc) iar pe de altă parte de a vă crea o faimă uriașă de pe urma războiului cu dușmanii comuni. Galii s-au apropiat de Ardea în cete răzlețe. Ei sînt mai degrabă un popor de oameni arătoși la trup și îngimfați la suflet, decît de oameni plini de bărbăție. De aceea în orice luptă fac zarvă, mai degrabă pentru a stîrni panică, decît pentru a-și dovedi puterea și vitejia. Dovada o aveți în înfringerea Romei ; galii au cucerit un oraș cu porțile deschise. Cu toate acestea o mină de romani în Capitoliu și în cetățuie rezistă mai departe. Acum, scîrbiți de plictiseală și de greutatea asediului, galii cutreieră în sus și în jos, umblind răzlețiți prin sate și ogoare. Ghiftuiți de mîncare și îndobitociți de băutură, toate jefuite de la locuitorii de prin satele unde se întimplă să ajungă noaptea, ei își fac sălașul pe malul riurilor și se aștern pe jos pentru odihnă pe pămîntul gol, pe ici, pe colo, întocmai ca fiarele pădurilor, fără să-și

întărească pozițiile și făiă să-și pună și unități de pază, mai ales acum cînd în urma izbinzilor sînt și mai neprevăzători ca de obicei. Dacă aveți de gînd să vă apărați zidurile voastre și să nu îngăduiți ca țara voastră să ajungă în minile galilor, luați-vă armele și veniți cu mine în număr cît mai mare la primul schimb al străjilor. Urmați-mă la nimicirea dușmanului, nu la luptă ! Vă declar solemn că dacă nu voi izbuti să vi-i dau pe toți în mină, toropiți de somn, ca să-i măcelăriți ca pe o turmă de vite, nu voi pregeta să pornesc și de aici din Ardea în pribegie, ca să am parte de aceeași soartă de surghiunit, pe care am avut-o la Roma !“

XLV Toată lumea, și prieteni și neprieteni, era incredințată că nu există un alt bărbat mai potrivit ca Furius Camillus, care să facă față unui război atît de greu și în asemenea împrejurări. După împrăștierea adunării, toți cetățenii își refac forțele, așteptînd cu încordare să li se dea semnalul de luptă. Cum l-au auzit, ardeții au fost gata în fața porților casei lui Camillus, în liniștea primelor ceasuri din noapte.

Ieșind din oraș, ardeții dau de tabăra galilor, așezată nu departe de zidurile cetății lor, așa cum le spusese dinainte Camillus. Galii, nepăsători, nu se îngrijiseră nici de străji, nici de întărituri în nici o parte, așa că ardeții năvălesc asupra lor, scoțînd strigăte înfricoșătoare. Ceea ce a urmat cu greu ar putea fi numită luptă, ci mai curînd un măcel în toată legea. Galii, toropiți de somn, dezbrăcați și dezarmați, sînt răpuși cu toții, pînă la unul. De spaimă, se trezesc din culcușurile lor și cei mai depărtați dintre ei, care, neștiind ce s-a întîmplat și de unde pornește acest atac, o iau la fugă ; dar unii neprevăzători nimeresc tot peste ardeți.

Astfel, o mare parte a galilor care rătăceau împrăștiați prin ținutul anțiat au fost doborîți în urma acestui atac fulgerător, dat prin învăluire de locuitorii acestei cetăți.

În timpul acesta și etruscii au suferit o grea înfrângere din partea romanilor, pe teritoriul veienților. Etruscii n-au avut nici un fel de milă și de înțelegere față de Roma ; deși erau vecinii ei de aproape 400 de ani și știau că romanii sînt la ananghie, fiind atacați de un dușman pe care nu-l mai văzuseră și de care nu mai auziseră vreodată, ei au pornit să prade satele și ogoarele romane chiar în acel timp ; apoi, încărcăți de prăzi, au încercat să împresoare și garnizoana romană din cetatea Veii, ultima pavază și speranță a numelui de roman.

Unitățile romane din Veii îi priveau pe etrusci cum le cutreieră în cete holdele și-i vedeau cum își cară prăzile sub ochii lor. Mai băgară de seamă apoi cum etruscii își instalează tabăra nu departe de Veii. La început pe romani i-a cuprins mîhnirea ; apoi revolta și minia au pus stăpînire pe sufletul acestor ostași, care se întrebau : „Cum e cu putință ca acest popor să-și bată joc de suferințele pricinuite nouă de gali, cînd știe prea bine că urgia s-a abătut asupra Romei în urma războiului etruscilor cu galii ?”

Greu s-au stăpinit romanii să nu tabere de îndată asupra etruscilor. Centurionul Caedicius, pe care ostașii romani din această cetate îl aleseseră comandant, le-a potolit însă pornirile. Ca urmare și-au amînat răzbunarea pentru noaptea care venea. Lipsea însă un comandant de talia lui Camillus. Cu toate acestea, acțiunea a fost dusă la capăt cu deplin succes. Mai mult, călăuziți de niște prizonieri care supraviețuiseră măcelului din timpul nopții, au pornit în căutarea celorlalte cete de etrusci din jurul salinelor de la Ostia, pe care atacîndu-i prin surprindere în noaptea următoare i-au măcelărit și mai groaznic ; apoi, după această îndoită victorie, s-au întors triumfători la Veii.

XLVI În vremea aceasta, asediul Capitoliului și al cetății de către gali începuse să lîncezească, domnind

liniște în ambele tabere. Galii erau atenți într-o singură privință : să nu se strecoare vreun roman printre străjile lor. Deodată, se ivește însă din rîndul asediaților un tînăr roman, care prin isprava sa a stîrnit uimirea atît a vrăjmașilor, cît și a concetățenilor săi.

Îndatorirea de a îndeplini rînduielele sacrificiilor pe colina Quirinală cădea în sarcina gîntei Fabiilor. C. Fabius Dorsus, încins în acest scop cu toga după datina gabină¹, purtînd pe brațe obiectele cultului religios, cobori din Capitoliu, trecu printre străjile dușmane, fără să se sinchisească de strigătele și amenințările acestora, și ajunse pe colina Quirinală ; de acolo, după oficierea tuturor celor cuvenite, se întoarse în Capitoliu la ai săi, în aceeași ținută, cu aceeași privire neclintită și cu aceeași încredere că zeii, a căror cinstire nimic n-a împiedicat-o, nici măcar teama de moarte, vor fi prielnici romanilor.

Galii rămăseseră încremeniți ca în fața unei minuni, fie datorită îndrăzelii nemaipomenite a tînărului, fie pentru că fuseseră cuprinși de pioșenie, deoarece acest popor nu e deloc nepăsător față de religie.

În vremea aceasta, trupelor din garnizoana romană din Veii le sporeau tot mai mult nu numai curajul, ci și efectivele. Acolo începură să se adune din sate și ogoare atît ostași romani, care se răzlețiseră după înfrîngerea suferită la Allia și după cucerirea Romei de către gali, cît și voluntari de la toate populațiile din Latium, cu gîndul să fie și ei părtași la prăzi. Toți romanii găseau cu cale că acum e momentul prielnic de a se năpusti asupra dușmanului și de a-și elibera patria din miinile lui. Numai că acestui trup zdravăn îi lipsea un cap iscusit. Chiar și locul și împrejurările le aminteau de Camillus, mai ales că la Veii se găseau mulți dintre ostașii care luptaseră victorioși sub

¹ Adică, cu vestmîntul (*tunica*) și pelerina (*sagum*) răsfrînte — aceasta din urmă fiind prinsă de umărul drept — în scopul pregătirii pentru oficierea sacrificiului solemn, înainte de a se porni la luptă.

conducerea și auspiciile lui. Insuși Caedicius spunea că el nu va aștepta pînă cînd îi vor lua comanda din mină vreunul dintre zei sau dintre muritorii de rînd, că el nu și-a uitat rangul și de aceea cere să vină comandantul potrivit unor astfel de împrejurări. Atunci toți ostașii într-un glas au găsit cu cale să fie chemat Camillus de la Ardea ; dar mai întîi trebuia consultat senatul roman aflat în Capitoliu ; într-o așa măsură bunăcuviință diriguia totul și oamenii păstrau respectul pentru separația puterilor, chiar cînd era aproape totul pierdut ! Numai că trecerea printre rîndurile asediatorilor era o treabă foarte primejdioasă.

Un tînăr vrednic și isteț, Pontius Cominius, își luă asupra-și această sarcină : el se așeză culcat pe o plută din scoarță de copac, și astfel fu adus pînă în oraș de curentul Tibrului. Apoi, coborînd pe țărm unde îi era mai la îndemînă, urcă pe niște stînci colțuroase și povîrnite, pe care galii tocmai din această pricină le trecuseră cu vederea și nu pusese război ; Pontius, cățărîndu-se apoi cu minile, urcă pînă pe Capitoliu. Acolo fu condus în fața mai marilor cetății, unde expuse solia incredințată de oastea din Veii. Luînd în primire atunci decretul senatului prin care se ordona comițiilor curiate să recheme din exil și să aleagă pe front, în numele poporului, pe Camillus dictator, pentru ca ostașii să-și aibă comandantul pe care-l vor, mesagerul coborî tot pe acolo pe unde urcase și se întoarse la Veii, ca să vestească rezultatul. Apoi au fost trimiși niște impuniterniciți la Camillus, în cetatea Ardea, care l-au condus pînă la Veii. De bună seamă, se votase o lege curiată, prin care el fusese numit dictator în lipsă. Căci îmi place să cred că el n-a plecat din Ardea înainte de a afla că s-a votat această lege, fiindcă, fără porunca poporului, el nu și-ar fi putut strămuta domiciliul din localitatea exilului și nici n-ar fi putut obține comanda supremă a armatei, dacă n-ar fi fost numit dictator.

MANLIUS CAPITOLINUS. GALII SÎNT ALUNGAȚI
DE PE CAPITOLIU CÎND GÎȘTELE SACRE DAU
DE VESTE APĂRĂTORILOR CETĂȚII. CAMILLUS
DESPRESOARĂ ROMA

XLVII Pe cînd se petreceau la Veii aceste evenimente, cetățuia Romei și Capitoliul au fost la un pas de pierzanție. Căci galii, fie că s-au dus pe urmele pașilor omenеști, pe unde mersese ștafeta romană de la Veii, fie că băgaseră singuri de seamă că e ușor urcușul pe stîncă ce duce la altarul Carmentei, într-o noapte mai puțin luminoasă, au trimis mai întii o iscoadă de-a lor, fără nici o armă la el, ca să încerce urcușul. Apoi au plecat și ceilalți, încredințîndu-i acestuia armele ; unde simțeau vreun obstacol se sprijineau unul pe altul, se ajutau și se trăgeau în sus, după cum îi silea terenul. Astfel ei au izbutit să ajungă în vîrfurile stîncii, într-o tăcere atît de desăvîrșită, încît au înșelat nu numai vîgilența străjilor, care n-au simțit nimic, dar n-au trezit nici măcar cîinii, care se știe că în timpul nopții latră la cel mai mic zgomot. Numai pe gîște n-au izbutit galii să le înșele. Cu toată marea lipsă de provizii, aceste păsări hărăzite Junonei fuseseră cruțate. Într-adevăr, această întîmplare a adus salvarea romanilor, căci și gîgîitul gîștelor, și bătaia lor din aripi au trezit din somn pe M. Manlius, care fusese consul cu trei ani mai înainte și era un erou cu mare faimă în război. Acesta pune mîna repede pe arme și pornește să-i cheme și pe ceilalți tovarăși de luptă ; dar, în timp ce ai săi aleargă la întîmplare, Manlius, lovindu-l cu vîrfurile ascuțite ale scutului pe galul ajuns tocmai în vîrfurile stîncii, îl dă peste cap.

Căderea galului a adus după sine și prăvălirea celor din imediata lui apropiere. În vremea aceasta, Manlius le face de petrecanie și celorlalți gali călători pe stîncă, care se înclеștaseră de ea cu mîinile și ședeau înspăimîntați, neavînd nici o armă asupra lor. Acum se adunară și ceilalți romani din toate părțile și aruncară o grindină de lănci

și de bolovani în capetele galilor care vin grămadă unii peste alții, încît toată ceata de gali se rostogolește pînă la poalele Capitoliului. Apoi, după zădărnicierea acestui asalt, romanii au hărăzit odihnei restul nopții (în măsura în care se poate vorbi de odihnă pentru cei care au trăit asemenea emoții, mai ales după ce a trecut primejdia).

La revărsatul zorilor, după ce tribunii militari au convocat cu trîmbița adunarea ostașilor, fiindcă se cădea să fie răsplătiți cei care meritau, cel dintîi a fost lăudat și răsplătit Manlius pentru vitejia lui, nu numai de către tribunii militari, dar și de tovarășii săi de arme, în unanimitate. Toți au strîns mină de la mină dîndu-i în dar cîte o livră ¹ de făină și cîte un sextar ² de vin pentru familia lui, care se găsea în cetățuie. Această ofrandă, deși neînsemnată la cea dintîi privire, totuși, dacă ținem seama de grozavele lipsuri din cetățuie, era o uriașă dovadă de dragoste din partea tovarășilor săi, deoarece fiecare roman, pentru a-l cînsti pe cel mai vrednic dintre ei, trebuia să-și rupă de la gură bucătura sa, de care avea atîta nevoie. Apoi au fost chemați de la posturi ostașii a căror vigilență o înșelase dușmanul cînd s-a cățărat pe stîncă. Tribunalul militar Q. Sulpicius a declarat că-i va pedepsi pe toți potrivit disciplinei militare, însă ostașii strigînd într-un singur glas că vina este a unuia singur, Sulpicius înduplecat, nu i-a mai pedepsit pe toți, ci numai pe cel care era neîndoielnic vinovat, aruncîndu-l de pe stîncă, cu încuviințarea tuturor. Din ziua aceea, în ambele tabere a crescut atenția străjilor; la gali, fiindcă se dusese vestea că între Roma și Veii cutreieră în sus și în jos oameni de legătură, iar la romani, fiindcă era vie în mintea lor primejdia acelei nopți.

XLVIII Dar mai mult decît toate neajunsurile produse de asediu și război, ambele tabere erau chinuite de foame;

¹ 327,45 g.

² Cca. 1 litru.

În rîndurile galilor izbucnise și ciurma, deoarece își așezaseră tabăra pe un teren situat între morminte : acest loc, înfierbîntat din cauza incendiilor, era, pe de o parte, încărcat de miasme, iar pe de altă parte înecat de praf și de cenușă la cea mai mică adiere de vînt. Neamul galilor însă nu putea cituși de puțin să îndure aceste neajunsuri, în ținuturile lor fiind obișnuiți cu frigul și cu umezeala ; de aceea, se chinuiau atît de tare din pricina arșitei și a aerului stricat, încît piereau ca turmele bîntuite de molimă. Din lene de a săpa gropi pentru fiecare mort în parte, ardeau cadavrele de-a valma, claie peste grămadă. De atunci acest loc de incinerare a galilor morți a rămas de pomină, fiind cunoscut sub numele de „crematoriul galilor“.

Din această pricină au încheiat un scurt armistițiu cu romanii, cu care prilej au avut loc niște întrevederi cu încuviințarea comandanților. Și fiindcă galii în toate discuțiile puneau pe seama romanilor toată vina foametei și le cereau să se predea, de vreme ce au ajuns la ananghie, se spune că romanii, ca să le dovedescă contrariul, au aruncat dinadins de pe Capitoliu un număr de piîni în mai multe locuri unde se aflau străjile galilor. Cu toate acestea, foamea n'au mai putea fi tănuită și nici îndurată de nici una din tabere.

Și astfel, în timp ce dictatorul își pune pe picior de război ostașii lui din Ardea și dă ordin comandantului caveriei, L. Valerius, să-i aducă trupele romane din Veii, făcînd tot felul de pregătiri pentru a-i ataca pe gali cu toată puterea, ostașii de pe Capitoliu, sleiți de vlagă din pricina străjilor și veghilor în posturi, după ce înfruntaseră toate chinurile și neajunsurile omenești cu puțință, așteptau zi de zi, cu ochii ațintiți în zare, să vadă dacă nu se ivește dictatorul cu trupe de ajutor, fiindcă, prin firea lucrurilor, numai foamea nu o putuseră birui. În cele din urmă pierdută orice speranță de a se mai salva, fiindcă se sfîrșiseră proviziile. Cînd romanii se duceau la posturile lor de strajă,

își simțeau trupurile atât de istovite, încît aproape se prăbușeau sub povara armelor. Ca urmare, ostașii au consimțit fie să predea cetățuia galilor, fie să plătească o sumă de răscumpărare, după cum se vor învoi.

Într-adevăr galii au declarat răspicat că se vor lăsa cînși, cu o sumă nu prea mare, să ridice asediul. Atunci senatul s-a întrunit la sîtat dînd însărcinare tribunilor militari să încheie o învoială cu dușmanul. Are loc o întrevvedere între tribunul militar Q. Sulpicius și Brennus, căpetenia galilor. Cu acest prilej s-a hotărît ca prețul răscumpărării să fie de 1 000 le livre¹ de aur ; această sumă trebuia plătită poporului gal care propusese ca după aceea să domnească peste toate neamurile. Acestui eveniment atît de groaznic prin el însuși i s-a adăugat un altul și mai umilitor : galii au pus pe cîntar greutateți false și, pentru că tribunul le-a refuzat, trufașa căpetenie galică și-a trîntit și sabia peste greutateți, odată cu aceste cuvinte greu de suportat pentru romani : „Vai de cei învinși !“²

XLIX Dar nici zeii, nici oamenii n-au îngăduit ca romanii să-și ducă existența ca răscumpărați. Căci, din întimplare, tocmai în toiul discuțiilor aprinse, cînd încă nu fusese pus pe cîntar tot aurul, deci înainte de a i se da vrăjmașului plata rușinii romanilor, sosește dictatorul, care poruncește ca tot aurul să fie ridicat, iar galii să plece imediat din acel loc. Cum galii refuză să plece, spunînd că ei au încheiat o învoială cu romanii, Camillus le răspunse că pentru el acea învoială este nulă, deoarece a fost încheiată după numirea sa ca dictator, fără porunca sa, de către un dregător cu prerogative inferioare, deci mai mic în rang ca el, și-i preveni pe gali să fie gata de luptă. Poruncește apoi ostașilor săi să-și strîngă la un loc ranițele

¹ Unitate de măsură pentru greutateți egală cu 327 g.

² În limba latină : „*Vae victis* !“ expresie ramasa celebră.

și să-și pregătească armele, pentru ca prin sabie, și nu cu aur să-și elibereze patria avînd sub ochi altarele zeilor, pe soțiile și pe copiii lor și pămîntul patriei pîngărit de urgia războiului, într-un cuvînt, tot ce sînt datori să apere, să recucerească și să răzbune.

După aceasta, Camillus își așează armata în ordine de atac, după cum permitea natura locului, pe terenul și în condițiile neprielnice ale unui oraș pe jumătate distrus ; el ia toate măsurile de prevedere și face toate pregătirile care se impuneau a fi de folos potrivit științei războiului. Galii, uluiți în fața situației noi și neașteptate, pun mîna și ei pe arme și se năpustesc asupra romanilor împinși mai degrabă de minie, decît de judecată. De data asta însă norocul s-a întors de partea romanilor, căci cetatea romană a fost ajutată și de puterea zeilor și de iscusința ome-nească. De aceea chiar din prima ciocnire galii sînt înfrinți, efortările romanilor nefiind mai mari decît cele ale galilor la Allia.

Se mai încinge apoi încă o luptă, de astă dată mai regulată, în jurul celei de a opta pietre miliare, pe calea ce duce spre cetatea Gabii, unde se concentraseră din nou galii, oprindu-se din fugă ; însă și aici sînt învinși de armata romană de sub aceeași comandă și sub aceleași auspicii ale lui Camillus. Acolo, măcelul a decis totul : tabăra galilor a fost cucerită prin asalt, nefiind lăsat în viață nici măcar un gal care să dea de veste alor săi despre acest dezastru.

Dictatorul, după ce și-a salvat patria din mîinile dușmanilor, s-a întors la Roma, unde a fost purtat în triumf ; iar printre vorbele de duh pe care le improvizau ostașii, Camillus era supranumit Romulus, părintele patriei și al doilea întemeietor al Romei, laude, de bună seamă, nu lipsite de temeii.

După aceea, Camillus, care și-a slujit patria salvînd-o de urgia războiului, a mai salvat-o fără doar și poate încă

odată și în timp de pace, deoarece el a fost cel care a oprit poporul să se strămute la Veii și s-a împotrivit tribunilor plebei, care, după incendierea Romei, susțineau cu înverșunare această hotărîre, mai ales că și plebea era înclinată s-o aducă la îndeplinire. Aceasta a fost cauza pentru care Camillus n-a ieșit din dictatură după sărbătorirea triumfului, senatul însuși conjurîndu-l să nu abandoneze republica în acest moment de răscruce.

CAMILLUS CONVINGE POPORUL ROMAN SĂ NU PĂRASEASCĂ ROMA, STRĂMUTÎNDU-SE LA VEII

L ...Îndeplinindu-și îndatoririle religioase și toate sarcinile legate de activitatea senatului, Camillus se decide să termine cu tribunii plebei, care agitau plebea în adunări îndemnînd-o să părăsească orașul prefăcut în ruine și să se strămute la Veii ; în acest scop, Camillus veni la adunare însoțit de întreg senatul și, urcîndu-se în tribună, rosti următoarea cuvîntare :

LI „Cetățeni ! O, dacă ați ști cît rău îmi fac ciocnirile cu tribunii poporului ! Și asta cu atît mai mult cu cît n-am avut o altă mîngîiere în prea îndureratul meu exil, cît timp am trăit la Ardea, decît că am fost departe de aceste conflicte ; tocmai pentru aceste motive n-aș fi avut de gînd să mă mai întorc niciodată la Roma, chiar dacă m-ați fi chemat printr-un senatusconsult sau din porunca poporului. Iar dacă astăzi sînt din nou printre voi aceasta nu se datorează voinței mele, ci soartei voastre care m-a împins să mă întorc : și aceasta pentru că era vorba să menținem patria pe străvechea ei vatră și nu, pur și simplu, pentru ca eu să revin în patrie. Și acum aș sta liniștit, iar clocotul din piept l-aș trece bucuros sub tăcere, dacă

lupta aceasta n-aş duce-o pentru patria mea, căci a fugi de această luptă cîte zile mai avem de trăit, va fi pentru unii o ruşine, dar pentru Camillus chiar o nelegiuire.

Pentru ce ne-am mai cucerit noi patria de la gali ? Într-adevăr, pentru ce ne-am mai smuls patria împresurată din mîinile vrăjmaşului, dacă după ce am salvat-o o părăsim din nou ? Atunci cînd gali erau învingători, cînd întreg oraşul era în mîinile lor, zeii şi bărbaţii din Roma au menţinut şi au locuit totuşi Capitoliul şi cetăţuia, iar acum cînd romanii sînt biruitori, cînd oraşul a fost recucerit, să fie oare părăsite chiar şi cetăţuia şi Capitoliul ? Adică soarta noastră norocoasă să pricinuiască mai multă pustiire acestui oraş decît a pricinuit prăpădul războiului ?...

LII Şi cum, romani, cînd vedeţi ce efecte surprinzătoare au pioşenia şi necredinţa asupra celor omeneşti, nu simţiţi că abia scăpaţi de acest naufragiu datorat vinei dinainte, ne aşteaptă un dezastru şi mai mare ca urmare a păcatului pe care ne pregătim să-l săvîrşim ? Avem la îndemîna noastră un oraş fondat pe baza auspiciilor şi augurilor. Nu există colţ al patriei unde să nu se afle o dovadă de credinţă şi unde să nu fie semne că zeii sînt mereu prezenţi. N-avem în viaţa noastră atîtea zile la îndemîna pentru sărbători şi sacrificii solemne cîte altare şi locuri sfinte sînt ! Cum, cetăţeni ? Aveţi de gînd, oare să părăsiţi pe toţi zeii voştri şi pe ai patriei, şi pe ai vetrelor voastre ? Atît de puţin răsunset a stîrnit în inimile voastre isprava făcută de curînd de vrednicul tînăr C. Fabius, care, în timpul împresurării Romei, a fost privit cu mai mare admiraţie de către duşmani decît de voi, atînci cînt acest tînăr coborînd din cetăţuie, de pe Capitoliu, a înfruntat grindina de lănci duşmane, ca să officieze pe colina Quirinală cuvenita slujbă dată în sarcina familiei Fabiilor ? Oare credeţi voi de cuviinţă că datinile religioase ale neamurilor, care nu se intrerup nici o clipă, nici măcar în vreme de război, trebuie în schimb părăsite împreună cu

ceremoniile publice și zeii romani în timp de pace, iar pontificii și flaminii să fie mai nepăsători cu cultul religios decât a fost un particular cu oficierea slujbei încredințate gintei lui ? Poate că vreunul dintre voi ar putea să spună: le vom îndeplini mai departe la Veii, sau vom trimite de acolo preoții noștri ca să slujească aici, la Roma. Ei bine, nici una, nici alta din aceste două îndatoriri nu se pot împlini fără încălcarea prescripțiilor religioase.

Și ca să nu înșir toate sărbătorile și pe toți zeii, amintesc numai un singur lucru și întreb: oare ospățul în cinstea lui Jupiter și altarul cu statuia lui poate fi rînduit în altă parte în afara templului lui de pe Capitoliu ?

Ce să mai spun de focul veșnic al Vestei și de Palladium¹, care trebuie păstrate ca o cheazășie a puterii Republicii Romane, sub ocrotirea templului ei ? Ce pot spune de scuturile voastre sfinte, Mars Gradivus și Tată Quirinus ? Găsiți de cuviință să fie părăsite toate aceste obiecte sacre, care sînt tot așa de vechi ca și acest oraș, ba unele din ele chiar mai vechi decât însăși obîrșia Romei, și să fie duse pe un pămînt necurat ? Dați-vă seama ce deosebire este între noi și strămoșii noștri ! Ei ne-au încredințat prin tradiție unele sacrificii, ca să le îndeplinim pe muntele Alban și în Lavinium. Oare n-ar fi fost o încălcare a rînduielilor religioase să strămutăm toate cele sfinte din orașele vrăjmașilor la noi în Roma și de aici în orașul dușmanilor Veii, fără jertfe de ispășire ? Haideti, amintiți-vă de cîte ori se oficiază din nou sacrificiile sfinte pentru motivul că s-a omis ceva din ritualul strămoșesc fie din neglijență, fie din întîmplare, Ce faptă a adus izbăvirea

¹ Veche statuie a lui Pallas Atena, căzută, după legendă, din cer pe vremea lui Ilus, fiul lui Tros și urmaș al lui Dardanus, bunicul lui Priam, Ilus fiind socotit întemeietorul mitic al Ilionului (Troia). După întemeierea Troiei, Ilus, rugîndu-se lui Zeus să ocrotească această cetate, Zeus i-a trimis acest Palladium, ca semn că i-a ascultat ruga.

Republicii, împovărată cu războiul contra veteșilor, după minunea întâmplată la lacul Albanus, decît numai începe-rea slujbelor și oficierea auspiciilor ? Ba chiar, ca unii care ne-aducem aminte de vechile religii, am strămutat zeii străini la Roma și instituim cultul unor noi divinități. Junonei Regina, strămutată de curînd de la Veii pe Aventin, ce mare sărbătoare în cinstea ei s-a hărăzit într-o zi, prin zelul deosebit al matroanelor romane ! Am poruncit să i se înalțe un templu pe Via Nova divinității Aius Locutius¹, datorită glasului ceresc auzit acolo. Am adăugat jocurile capitoline la alte solemnități și am înființat în acest scop un nou colegiu de preoți din inițiativa senatului. De ce a mai fost nevoie să instituim acest colegiu de preoți dacă am avut de gînd să părăsim orașul odată cu galii, dacă n-am rămas din propria noastră vrere în Capitoliu timp de atîtea luni de asediu, dacă n-am fost reținuți decît de teama de dușmani. Vă vorbesc despre sfintele rînduiri și despre temple. Ce am să vă mai spun despre preoți ? Ce să spunem de toate îndatoririle vieții noastre de cetățeni ai acestei patrii, îndatoriri îndeplinite pînă acum între zidurile acestei cetăți ? Oare le vom da uitării, sau nu ne vom sinchisi de ele ? Ce vom face cu comițiile curiate, pe care se întemeiază serviciul militar ? Sau cu comițiile centuriate, prin care se aleg consulii și tribunii militari ? Unde se vor mai ține alegerile și unde se vor mai consulta zeii în acest scop, dacă nu acolo unde a fost obiceiul pînă acum ? Le vom strămuta pe toate la Veii ? Oare cînd va veni ziua alegerilor, poporul nu va găsi cu cale că e cît se poate de neplăcut pentru el să se strămute în vederea alegerilor la Veii, adică tocmai în cetatea părăsită și de zei și de oameni ?

¹ Sau *Loquens*, divinitate abstractă, personificarea unei forțe oculte care ar fi prezis dezastrul roman cu prilejul invaziei galice, sau invazia lui Hanibal și atacarea Romei, avînd un sanctuar la Roma.

LIII Dar voi spuneți : „Starea însăși a lucrurilor ne silește să părăsim un oraș în paragină din pricina incendiilor și a ruinelor și să ne mutăm cu toții la Veii, pentru ca plebea sărăcită să nu se mai trudească cu noi construcții de locuințe în Roma“.

Cetățeni, eu cred că aici e mai degrabă o ticluire decât un adevăr, ca să nu vă spun o închipuire. Doar vă amintiți că, chiar înainte de sosirea galilor, când Roma sta în picioare, când toate edificiile și locuințele erau neatinse, voi la fel hotărâiserăți ca și acum să ne strămutăm la Veii. Vedeți, tribuni, ce mare deosebire este între părerea mea și a voastră ! Voi credeți că trebuie să faceți acum, ceea ce nu s-ar fi convenit să faceți atunci ; eu, dimpotrivă, sînt de părere că ar fi trebuit atunci să vă strămutați, — să nu vă mirați de acest lucru înainte de a auzi care e motivul —, când orașul era teafăr și întreg, și nu acum să-l părăsim când Roma a ajuns o ruină. De bună seamă, pentru noi, cauza strămutării noastre la Veii, în orașul cucerit, ar fi fost demnă de victoria noastră și o glorie, și pentru noi, și pentru urmașii noștri. Acum însă, în situația de față, strămutarea noastră de aici e și jalnică, și rușinoasă, în schimb pentru gali, o adevărată glorie. Căci vom părea oricui că ne-am părăsit patria, nu pentru că am învins, ci pentru că am pierdut-o, fiind învinși. Ori-cui i se va părea că am fost împinși la aceasta din cauza fugii de la Allia, din cauza cuceririi orașului de către gali și că nevoia ne-a împins să ne părăsim vetrele noastre, deoarece cetățuia și Capitoliul au fost împresurate și a trebuit să ne căutăm un sălaș pentru pribegia și fuga noastră, plecînd din acest loc pe care nu l-am putut apăra. Oare nu va gândi oricine că gali au putut distruge Roma atît de rău încît romanii n-au mai fost în stare să o refacă ? Ce-ar rămîne altceva de făcut, dacă gali ar năvăli din nou asupra noastră cu trupe (căci toată lumea știe că e de necrezut cît puhoi de oameni au ei la îndemină) ?

I-ați lăsa să locuiască în acest oraș cucerit de ei și părăsit de voi ? Ce s-ar întâmpla dacă nu galii ar face aceasta, ci dacă aequii și voiscii, vechii noștri vrăjmași, s-ar strămuta la Roma ? Ați mai vrea atunci ca ei să devină romani, iar voi aequi sau volsci ? Oare n-ați voi ca acest loc pustiu să rămână mai degrabă al vostru decît să ajungă un oraș al dușmanilor ? Într-adevăr, eu nu văd care nelegiuire e mai mare. Sînteți hotărîți să îndurați această rușine și să săvîrșiți această fărădelege numai fiindcă vă e greu să vă ridicați alte locuințe ? Dacă în întreaga noastră cetate nu s-ar putea ridica o locuință mai bună și mai încăpătoare ca acea colibă a întemeietorului nostru Romulus, voi n-ați fi mai mulțumiți să locuiți în colibe, ca păstorii și țărani, însă lingă altare și în mijlocul penanților voștri, decît să pribegiți aiurea ca niște exilați ? Străbunii noștri, niște adunături și niște ciobani, au întemeiat într-un timp atît de scurt o cetate, atunci cînd pe aceste locuri nu exista nimic, în afară de codri și mlaștini ; iar noi, cînd Capitoliul și cetățuia au rămas neclintite și cînd templele zeilor stau încă în picioare, ne codim să ridicăm cîteva case mistuite de foc ? Și ceea ce am fi făcut fiecare în parte dacă flăcările ne-ar fi mistuit casa, noi refuzăm în bloc să facem după incendiul cetății !

LIV Ce s-ar mai întâmpla dacă printr-o urzeală ticăloasă, sau din întîmplare, ar izbucni un incendiu și la Veii, iar focul minat de vînt s-ar întinde (ceea ce e absolut posibil) și ar mistui în flăcări cea mai mare parte a orașului, am avea atunci de gînd să ne căutăm alt oraș unde să ne strămutăm, de pildă la Fidenae, sau la Gabii, ori în vreun alt oraș ? Nu ne leagă nimic de solul patrici, de pămîntul acesta pe care-l numim mama noastră ? Oare dragostea noastră de patrie atîrnă numai de grinzi și podele și de ceea ce e clădit la suprafața pămîntului ? Într-adevăr, vă mărturisesc că atunci cînd eram departe de Roma (deși îmi place să-mi amintesc mai puțin de ne-

dreptatea pe care mi-ați făcut-o decît de nenorocirea mea), ori de cîte ori îmi venea în minte patria mea, mi se pîrindau prin fața ochilor toate acestea : colinele, și cîmpiile, și Tibrul, și împrejurimile cu care se obișnuiseră ochii mei, și acest cer sub care mă născusem și crescusem.

Mai curînd s-ar cuveni, cetățeni, să fiți cu toții pătrunși de dragostea de patrie, rămînînd în locuințele voastre, decît să fiți mai tîrziu sfișiați de dorul ei, după ce veți părăsi-o ! Nu fără motiv zeii și oamenii au ales acest loc pentru întemeierea orașului, aceste coline cu un aer atît de sănătos, un fluviu atît de binefăcător, pe care se aduc roadele țărilor de la mijlocul pămîntului și pe unde se fac aprovizionări pe cale maritimă ; un oraș în vecinătatea mării, bucurîndu-se de toate avantajele, nefiînd prea apropiat de mare, ca să fie amenințat de primejdia flotelor străinilor, un oraș chiar în mijlocul regiunilor italice, într-un loc parcă anume creat ca să fie prielnic pentru creșterea lui. Dovada este însăși mărimea acestui nou oraș.

Cetățeni ! Cetatea noastră a veche de 365 ani. Avînd așezările în mijlocul atîtor popoare atît de vechi, voi purtați de atita vreme războaie. Și voi, în aceste războaie, ați înfruntat întreaga Etrurie, atît de puternică pe mare și pe uscat și care stăpînește întreg ținutul din mijlocul Italiei, pe toată lățimea ei între cele două mări — ca să nu pomenesc fiecare oraș în parte și nici pe volscii uniți cu aequii, cu cetățile lor atît de puternice — și întotdeauna ați fost la înălțime. Pentru că așa stau lucrurile — la naiba, și nu altfel ! — voi, care sînteți atît de încercați, mai are vreun rost să faceți și alte experiențe, de vreme ce nu poate fi strămutat și norocul de care ne-am bucurat pe aceste tărîmuri ?

Aici e Capitoliul, unde s-a găsit cîndva un cap de om, care a spus că pe locul acesta se va naște cea mai mare putere, ce va cîrmui întreaga lume. Aici, divinitățile Ti-

neretrea și Terminus¹, atunci cînd augurii transportau aiurea zeii din Capitoliu, n-au permis să fie clintiți din locurile lor, spre marea voioșie a părinților noștri ; aici e focul Vestalei, aici scuturile sacre pogorîte din cer, precum și toți zeii care vă vor fi prielnici, dacă veți rămîne pe loc !“

LV Se spune că Furius Camillus a impresionat în cel mai înalt grad pe cetățeni, atît prin ansamblul cuvîntării sale, dar mai ales prin acea parte care se referea la credință.²

¹ Tinerețea și Terminus erau divinități abstracte, impersonale, alegorice, ca și Concordia, Speranța, Liniștea, Onoarea, Virtutea și în cinstea cărora romanii au ridicat temple. Terminus era zeul sfîrșitului și hotarelor.

² Discursul lui Camillus reflectă mentalitatea frecventă în antichitatea romană a oamenilor de cultură, și mai cu seamă a istoricilor, care considerau destinul (*Fatum*), factorul determinant al evenimentelor și faptelor omenești și forța supremă care nu poate fi explicată, nici corectată, nici înfruntată.

CARTEA A VI-A

SCURTĂ PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA PRIMELOR CINCI CĂRȚI ALE OPEREI

I Am expus în primele cinci cărți istoria romanilor de la întemeierea Romei și pînă la cucerirea ei de către gali, evenimentele petrecute mai întîi sub regi, și apoi pe acelea din timpul consulilor și sub dictatori, decemviri și tribunii militari cu putere consulară, precum și războaiele din afară și răscoalele dinăuntru¹. Aceste evenimente sînt puțin cunoscute fiindcă se pierd în negura timpurilor și se văd ca și cum le-am privi de la o mare depărtare ; apoi, pentru că scrierile, singurul păstrător credincios al amintirii acelorasi vremuri, au fost și neînsemnate și puține la număr ; și, în sfîrșit, datorită distrugerii aproape totale în incendiul care a mistuit orașul a registrelor și a altor acte oficiale și particulare. Odată însă cu reconstrucția Romei, reînviată mai mîndră și mai puternică, evenimentele următoare întimplăte în timp de pace și de război vor fi expuse mai limpede și cu mai multă exactitate. De altfel puterea orașului a crescut cu sprijinul aceleiași că-

¹ Cărțile I—V din *Ab Urbe condita* tratează despre evenimentele cuprinse între anii 753—365 î.e.n. Perioada regalității durează 245 ani (între anii 753—509 î.e.n.) iar perioada republicană între anii 509—387 sau 390 î.e.n., de la abolirea monarhiei și instaurarea republicii, pînă la alungarea galilor și reconstrucția Romei.

petenii care a izbutit s-o scape și de urgie, și anume Marcus Furius Camillus. Nu s-a admis ca el să iasă din dictatură înainte de scurgerea anului întreg.

EPISODUL LUI MANLIUS CAPITOLINUS. SALVATORUL CAPITOLIULUI

XI În anul următor, sub tribunii militari cu putere consulară, A. Manlius, P. Cornelius, frații T. și L. Quinctius Capitolinus, L. Papirius Cursor, ales pentru a doua oară, C. Sergius, tot pentru a doua oară, a izbucnit un război singeros dincolo de hotare, iar în interior o agitație și mai singeroasă. Războiul l-au pornit tot volscii, cărora li s-au alăturat, în urma ruperii legăturilor cu Roma, și latinii și hernicii. Agitațiile în schimb au pornit de la un om de la care cel mai puțin era de așteptat : M. Manlius Capitolinus ; de obirșie patriciană acesta se bucura de o mare faimă. Deoarece avea o fire prea mândră, îi disprețuia pe ceilalți fruntași ai nobilimii și îndeosebi îl invidia pe unul din ei, pe M. Furius Camillus, căci acesta avusese parte și de onoruri fără seamăn, și era înzestrat și cu mari calități. Greu suporta Manlius gânduri ca acelea că singur Camillus se află la cîrma țării, singur Camillus este și în fruntea armatelor ; că s-a ridicat atît de sus încît îi privește pe ceilalți magistrați aleși sub aceleași auspicii nu ca pe colegii săi, ci ca pe niște subordonați ai săi ; deși, dacă cineva ar vrea să judece drept, Camillus n-ar fi putut recuceri de la gali patria, despresurînd-o, dacă el, Manlius, prin faptele sale de arme, n-ar fi apărut și păstrat Capitoliul și cetățuia. Camillus i-a atacat pe gali atunci cînd aceștia erau moleșiți sufletește de strălucirea aurului și speranța păcii, pe cînd el i-a alungat pe gali în-armați, care erau pe punctul să cucerească cetățuia. Că deși toți ostașii care au învins împreună cu Camillus ar

trebui să se împărtășească din gloria lui, acesta nu permite nici unui muritor să-i fie părtaș la victorie !

Plin de mândrie și nutriend asemenea gânduri, Manlius, avînd și o fire aprigă și nestăpînită, cînd a constatat că meritele sale nu sînt recunoscute de patricieni în măsura în care se socotea îndreptățit, își îndreptă privirile în altă parte și anume spre plebei, fiind cel dintîi patrician care și-a cîștigat mare popularitate în rîndurile acestora. El se întîlnea și se consfătuia cu tribunii plebei. Aducînd învinuiri patricienilor și atrăgînd de partea sa plebea, el prefera să se bucure mai curînd de o mare faimă decît de o bună reputație. Nemulțumit de legile agrare, care pentru tribunii plebei fuseseră totdeauna subiect de răzvrătire, Manlius a căutat să urzească metode pentru cîștigarea încrederii cetățenilor înrobiți din cauza datoriilor. „Nu există — spunea Manlius — ghimpi înfipti mai adînc în trupul oamenilor liberi decît datoriile, pentru că ele nu numai că-i amenință cu sărăcia și dezonoarea, dar îi și înspăimîntă cu lanțurile și temnița“. Datoriile erau într-adevăr colosale, datorită atîtor construcții de locuințe, încît deveniseră foarte împovărătoare chiar și pentru cei înstăriți. La acestea se mai adăuga și războiul cu volscii, destul de greu prin el însuși, dar care se agravase și prin defecțiunea latinilor și hernicilor. Acest război servea în același timp patricienilor și pentru a recurge la o autoritate mai mare. Dar mai degrabă noile planuri ale lui Manlius au împins senatul să recurgă la numirea unui dictator. Noul numit în funcție de dictator, A. Cornelius Cossus, l-a desemnat la rîndul său în postul de comandant al cavaleriei pe T. Quinctius Capitolinus.

XII A. Cornelius Cossus era încredințat că lupta care avea să izbucnească în interior se anunța a fi de proporții mai mari decît aceea dinafara hotarelor : totuși, fie că războiul impunea să se întreprindă o acțiune rapidă, fie sperînd ca victoria și triumful să contribuie la creșterea

dictaturii însăși, el a mobilizat armata și porni spre ținutul Pomptin, unde auzise că este concentrată armata volscă. Neîndoiește, că înafară de pictiseală, cei care citeau despre războaiele neconținute purtate de romani cu volszii, se vor minuna, așa cum m-am minunat și eu, care am cercetat autorii mai contemporani cu evenimentele, de unde și-au procurat atîta ostași populațiile volscoilor și aequilor, care de atîtea ori au fost învinse de romani, pentru că cei vechi păstrează în această privință tăcere absolută. Atunci eu ce-aș putea face altceva decît să-mi dau o părere personală, așa cum fiecare e liber s-o facă după propria sa judecată : fie că în intervalul dintre războaie, așa cum se întîmplă și astăzi cu mobilizările romane, se recruta un nou contingent de tineri, care era suficient pentru a reîncepe războiul, fie că armatele nu se recrutau întotdeauna din sinul acelorași populații, chiar dacă era același neamul care provoca și purta războiul. În sfîrșit, exista pe atunci un mare număr de oameni liberi în aceste regiuni unde acum abia se recrutează cîțiva ostași și care regiuni astăzi, fără sclavii noștri, ar fi un pustiu. De altfel toți autorii sînt de acord că armata volscoilor era imensă, cu toate grelele lovituri date acestora în ultimul timp de romani sub conducerea lui Camillus.

După ce în ziua sosirii dictatorul și-a așezat tabăra, în cea următoare s-a dus să cerceteze zborul păsărilor ; apoi, după ce a adus cuvenitele sacrificii, s-a rugat zeilor pentru pacea Romei. La revărsatul zorilor, voios, el a ținut această cuvîntare ostașilor, care aveau armele asupra lor și erau gata de a primi semnalul de atac, după cum hotărîse el :

„A noastră-i victoria, ostași, zise el, dacă zeii și proorocii lor văd bine viitorul. De aceea, ca niște oameni siguri de victorie și care se vor măsura cu niște dușmani nedemni de ei, să ne depunem jos sulițele și să ne înarmăm numai cu gladiile ! Aș dori ca nu voi să dezlăn-

țuți primii atacul, ci rămînînd cu picioarele înfîpte în pămînt, să înfrunțați pe dușman. După ce aceștia vor arunca zadarnic lăncile lor și se vor năpusti asupra voastră, voi, rămînînd neclintîți locului, să faceți să fulgere gladiile voastre, avînd în minte convingerea că zeei sînt aceia care ne ajută pe noi romanii, că zeei ne-au trimis la luptă sub auspicii favorabile. Tu, T. Quinctius, cînd va începe lupta, să stai cu atenția încordată și să nu faci nici o mișcare cu cavaleria ta ! Cînd vei vedea toată pedestrimea încleștată, să pornești în șarjă cu cavaleria ta virînd groaza în pedestrimea dușmană cuprinsă mai dinainte de spaimă și s-o ataci, împărștiînd formațiile dușmane !“

Așa luptă cavaleria și tot așa și pedestrimea romană, după cum primiseră dispoziții. Nici comandantul n-a înșelat speranțele pe care legiunile romane și le-a pus în el, dar nici norocul nu l-a părăsit pe comandant.

XIV Dictatorul își ținu mai departe armata în castrul permanent, convins că senatul va ordona războiul cu aceste două popoare¹, cînd un necaz mai mare ivindu-se în interior a silit senatul să-l recheme la Roma, unde luaseră proporții agitațiile pe care inspiratorul lor, M. Manlius, le făcea și mai de temut ca de obicei. Erau bătătoare la ochi nu numai cuvîntările lui Manlius, ci și acțiunile lui, care cu tot pretextul că erau în folosul plebeilor, n'u făceau altceva decît să-i ațîțe. Manlius, văzînd că e dus la închisoare un centurion vestit prin faptele sale de arme, care fusese condamnat pentru o datorie neplătită, a alergat în mijlocul forului însoțit de o ceată de oameni de-ai săi și, smulgîndu-l de-acolo, a început să acuze cu glas tare pe patricienii de tiranie, iar pe cămătari de cruzime și să vorbească despre nenorocirile abă-

¹ Este vorba de populațiile din regiunile Circei și Velitrae, care ajutaseră pe volsii.

tute asupra plebeilor, despre calitățile acestui centurion și despre soarta lui de acum. „Într-adevăr, spuse el, zadar-nic am eliberat cu această mînă Capitoliul și cetățuia, dacă privesc nepăsător cum un cetățean și un tovarăș de-al meu de arme este dus în lanțurile sclaviei, întocmai ca un prizonier al galilor învingători!“ Apoi, Manlius plăti cămătarului, în fața poporului strîns, datoria centurionului, eliberîndu-l din sclavie. Luînd martori pe zei și pe oameni, centurionul spuse celor din jur că-i mulțumește lui Manlius, eliberatorul său, tatăl plebei romane. Primit imediat în mijlocul gloatei învrăjbite, centurionul o ațîță și mai mult, arătîndu-și cicatricele atîtor răni primite în războaiele cu veienții, cu galii și în toate celelalte războaie și arătînd cum în timp ce el lupta, în timp ce ridica penații dărîmați, suma datoriei sale, deși achitată, a continuat să crească datorită dobinzilor și a sfîrșit prin a-l copleși. Acum vede din nou lumina zilei, forul și chipurile concetățenilor săi, datorită faptei lui M. Manlius : de la acesta are toate binefacerile unui tată ; de azi înainte se va dărui lui Manlius pe viață, cu trup și suflet și cu toate puterile de care va mai dispune. Așa cum a fost legat de patrie, de penații statului și de ai vetrei sale, la fel își va închina de aci încolo viața și toate drep-turile numai acestui binefăcător.

Cum plebea ațîțată de aceste vorbe aparținea acum unui singur om, acesta a mai adăugat și un nou fapt pen-tru ca agitația să ajungă la culme. Manlius ceru slujito-rului legii să fie scoasă la vînzare pentru plata datoriilor plebei o moșie a sa, cea mai valoroasă, moștenită de la tatăl său, pe care o stăpînea în ținutul Veii. „Cetățeni, spuse el, cită vreme îmi va rămîne o lețcaie din averea mea, eu nu voi admite să mai fie judecat și prefăcut în sclav nici un cetățean!“ în felul acesta Manlius a înflă-cărat atît de puternic sufletele mulțimii încît se părea că cetățenii aveau să-l urmeze pe acest apărător al libertății, atît la bine, cît și la rău. În afară de toate acestea, vor-

bind la adunările ținute acasă la el, ca la întrunirile publice, Manlius rostea în fața mulțimii cuvântări pline de acuzații la adresa patricienilor, fără să țină seama dacă învinuirile sînt sau nu întemeiate, astfel : „Patricienii și-au însușit aurul din tezaurul salvat de la gali. Patricienii nu sînt mulțumiți că stăpînesc ogoarele publice, ci vor să pună mîna și pe banii statului. Dacă s-ar descoperi unde au ascuns patricienii acest tezaur, plebea ar avea putința să scape de datorii.“

Cînd i s-a vînturat această speranță, de bună seamă plebea s-a indignat că, după ce a dat tot aurul pentru a răscumpăra cetatea de la gali printr-o contribuție care i s-a impus, același aur, redobîndit din mîinile vrăjmașului, a căzut pradă în mîinile cîtorva. Mulțimea se întreba tot mai stăruitor : „unde ar putea fi ascuns acest tezaur furat ?“ Însă Manlius amîna mereu răspunsul spunînd că va dezvălui totul la vremea potrivită. Din această cauză celelalte treburi fuseseră lăsate la o parte și toate grijile îndreptate către această singură problemă ; se învedera că, dacă acuzațiile vor fi adevărate, nu mică va fi faima lui Manlius, iar dacă vor fi neadevărate, nu se va su-păra nimeni.

XV Pe cînd în Roma domnea această stare de încordare, dictatorul A. Cossus, chemat de la armata sa, a sosit în oraș. A doua zi, după ținerea ședinței senatului, i-a oprit pe senatori să plece și dîndu-și bine seama unde bat toate gîndurile plebei a pornit întovărit de mulțimea acestora spre locul de adunare a poporului unde, așezîndu-i-se jîlțul, trimise un crainic după M. Manlius. Acesta fiind chemat din ordinul dictatorului, dăduse vestea alor săi că se apropie lupta cu patricienii și sosi în fața tribunei însoțit de o mare ceată de partizani. De o parte se aflau senatorii, de cealaltă plebeii. Toți ședeau față în față ca două tabere vrăjmașe pe frontul de luptă, cu ochii

atintiți spre comandanții lor. Făcându-se tăcere, dictatorul a luat cuvîntul :

„O, dacă atît eu, spuse el, cit și patricienii romani ne-am putea înțelege cu plebea asupra tuturor treburilor republicii, așa cum sînt încredințat că ne vom înțelege în ceea ce te privește și în special asupra întrebării pe care ți-o voi pune ! Văd că datorită ție, fără să se aducă vreo pagubă creditorilor, datornicii speră să li se plătească în vreun fel datoriile din tezaurul galic, despre care afirmi că l-au ascuns fruntașii patricienilor. Departe de min'e gîndul de a fi o piedică în calea ta, M. Manlius, de a scăpa plebea romană din mîinile creditorilor, sau de a te opri să-i dezvălui pe acești profitori ai tezaurului galic ascunzîndu-și prada. Dar îți atrag atenția că dacă nu dovedești temeinicia acuzațiilor, fie pentru că tu însuți ți-ai însușit din această pradă, fie pentru că acuzațiile sînt neîntemeiate, voi da poruncă să fii pus în lanțuri și nu voi permite ca mulțimea să fie întăritată de tine mai departe prin speranțe amăgitoare.“

La acestea Manlius a răspuns că el știe prea bine că Cornelius Cossus a fost numit dictator de patricieni anume împotriva sa și a plebei romane, și nu împotriva volscilor, de tot atîtea ori dușmani de cîte ori le convine patricienilor, și nici împotriva latinilor și hernicilor, pe care ori de cîte ori le vine bine patricienilor îi silesc să ridice armele, aducîndu-le acuzații mincinoase. De astă dată însă, lăsînd la o parte războiul, care e simulat de patricieni, tabără cu toții asupra sa ; ba chiar dictatorul declară că el va fi ocrotitorul cămătarilor, susținîndu-i împotriva intereselor plebei. Mai mult, dictatorul, datorită simpatiei mulțimii față de dînsul, caută să-l piardă. aducîndu-i acuzații. „Pe tine, A. Cossus, și pe voi părinți conscriși, spuse Manlius, vă supără faptul că gloatele stau strînse în jurul meu ? De ce nu căutați să le cîștigați fiecare dintre voi de partea voastră prin binefaceri, intervenind pentru ei, scoțînd din închisori pe concetățenii voștri și

opriind să mai fie judecați și înrobiți pentru datorii ? Pentru ce nu le aduceți o mîngîiere scăpîndu-i de nevoi, dîndu-le din prisosul veniturilor voastre ? Dar pentru care motiv credeți voi că vă îndemn eu să le plătiți din averile voastre datoriile ? Haideti, hotăriți o sumă oarecare și scădeți din datorii dobînzile care vi s-au plătit dinainte și atunci gloata strînsă în jurul meu nu va fi mai numeroasă decît în jurul altuia ! Mă întrebi pentru ce port eu singur de grijă cetățenilor ? Nu răspund cu mult mai mult ca la întrebarea : de ce am salvat eu singur Capitoliul și cetățuia ? Și atunci am dat tuturor cetățenilor ajutorul pe care l-am putut da, și acum același ajutor îl voi da. În ce privește aurul din tezaurul galic, această chestiune, care e simplă prin însăși firea lucrurilor, numai voi o îngreuiati prin întrebările voastre. De ce puneți întrebări asupra unui fapt pe care voi îl știți prea bine ? Pentru ce mă puneți pe mine să vă scotocesc prin sîn, în loc să scoateți de bună voie ce se cuvine ? (Afară de cazul că aveți gînduri ascunse.) Cu cît îmi porunciți să vă dovedesc vicleniile voastre, cu atît mă tem să nu scoateți ochii celor ce văd totul. De aceea, nu eu trebuie să fiu silit de voi să vă arăt ce v-ați însușit din prăzi, ci voi înși-vă să le scoateți la lumina zilei !"

XVI Dictatorul îi porunci să lase la o parte vorbele cu două înțelesuri și-i ceru ori să dovedească temeinicia acuzațiilor, ori să-și mărturisească greșeala învinuirii pe nedrept a senatului de un furt nesăvîrșit, prin care urmărea să se reverse asupra patricienilor ura poporului ; și fiindcă Manlius a refuzat să vorbească după bunul plac al dușmanilor săi, dictatorul a poruncit să fie vîrit în lanțuri. Cînd slujitorul legii l-a arestat, Manlius strigă : „Prea milostivule și autotputernice Jupiter și tu Junona Regîna, și tu Minerva, și voi ceilalți zei și zeițe care sălăsluiți în Capitoliu și în cetățuie, îngăduiți voi oare ca

ostașul care a fost pavăza voastră să fie batjocorit de adversarii săi ? Veți răbda voi ca această mină dreaptă, care i-a izgonit pe gali de la templele voastre, să fie pusă în lanțuri și în cătușe ?“

Într-adevăr, ochii și urechile nimănui nu puteau răbda o asemenea înjosire. Dar cetatea își făcuse o lege neînduplecată, pe care nimeni nu o putea călca, prin care toată lumea era obligată să se supună autorității supreme a dictatorului și de aceea nici tribunii poporului și nici chiar plebeii nu se mai încumetau să deschidă gura, ori să ridice ochii către dictator. Se știe bine însă, că după ce Manlius a fost întemnițat, o mare parte din plebei s-au îmbrăcat în haine de doliu¹ și mulți muritori și-au lăsat barba și părul să le crească, iar mulțimea îndurerată se tot învîrtea prin fața temniței.

Dictatorul a fost sărbătorit cu purtarea în triumf pentru victoria asupra volscilor, dar acest triumf i-a adus mai degrabă ură decît glorie. Se șoptea că Cornelius și-a cîștigat această glorie mai degrabă între zidurile cetății, prin victoria asupra unui concetățean, decît asupra dușmanului pe cîmpul de bătaie ! Unei trufii atît de mari un fapt i-a mai lipsit : ca M. Manlius să fie tîrit înaintea carului de triumf ! Puțin a trebuit ca să nu izbucnească răscoala. Pentru a o preîntîmpina, senatul a și dat un decret, din indemn propriu, manifestînd o dărnicie la care nimeni nu apelase, prin care s-a hotărît înființarea coloniei Satrium cu 2 000 de cetățeni romani, împroprietărindu-se fiecare cap de familie cu cite 2½ jugăre de pămînt.

Însă această măsură, din care se înfrupta un număr prea mic de locuitori, fiind și neîndestulătoare și neînsemnată, era tilcuită ca o plată a trădării lui Marcus Man-

¹ Plebeii își manifestau simpatia, devotamentul și solidaritatea față de Manlius întemnițat purtînd veșminte de doliu (*toga sordida*), întocmai ca rudele unui decedat, în semn de protest față de această măsură abuzivă a patricienilor.

lius de către plebei. Prin această dărnicie agitațiile au fost aștiate și mai mult. Băteau și mai mult la ochi veșmintele de doliu, ca și ținuta mohorită a taberei lui Manlius, de parcă cu toții ar fi fost acuzați împreună cu el. Numai după abdicarea dictatorului, care a urmat îndată după sărbătorirea triumfului său, a dispărut și starea de încordare, plebeii putînd să răsufle ușurați și să dea friu liber simțămintelor și gurii.

XVII Atunci se făcură auzite voci care învinuiau fățiș mulțimea că „întotdeauna ridică pe culmile gloriei pe sprijinatorii săi, pentru ca după aceea, cînd se ivesc primejdiile, să-i lase pe marginea prăpastiei. Așa a fost suprimat Spurius Cassius, care s-a străduit să împartă pămînt plebeilor¹; la fel a fost suprimat Spurius Maelius, care, cheltuindu-și avutul său, a căutat să alunge foamea de la gura concetățenilor săi²; tot așa Marcus Manlius Capitolinus, care scotea la lumină din temnițe și aducea libertatea unei bune părți a cetățenilor copleșiți de datorii și înecați sub povara cametelor și care a fost trădat și predat în mîinile dușmanilor lui. Plebea își ingrașă sprijinatorii, pentru ca apoi să-i sugrume.”³ Oare tocmai Man-

¹ Consulul Spurius Cassius (vezi ediția de față, Cartea II, cap. XI b) a militat pentru ca pămînturile smulse de romani de la hernici și o bună parte din cele publice (*ager publicus*) să fie împărțite în mod egal latinilor și romanilor, ceea ce a îngrozit în așa măsură pe patricieni, încît punînd la cale tot felul de intrigi, inclusiv aceea că Spurius Cassius ar urmări titlul de rege, reușesc să-l judece, să-l condamne și să-l execute (487 î.e.n.).

² Spurius Maelius a fost suprimat în anul 439 î.e.n. (cartea IV cap. XIII—XV b) din ordinul aristocrației, prin mîna comandantului cavaleriei Servilius Ahala, pentru faptul că în timpul unei cumpănite foamete împărțise din averea personală alimente și grâu plebeilor, devenind primejdios, prin exemplul său, pentru pozițiile patricienilor. Judecarea și uciderea sa mișcească a fost justificată prin aceeși neîntemeiată acuzație că ar fi rivnit la ocuparea tronului regal.

³ „*Saginare plebem populares suos, ut jugulentur.*”

lius trebuie să pătimească asemenea chinuri, el care a fost consulul republicii, numai pentru că n-a răspuns la semnul dictatorului? Chiar presupunînd că a spus un neadevăr și că din această cauză n-a știut ce răspuns să-i dea atunci dictatorului, s-a pomenit vreodată să fie pus în lanțuri vreun sclav numai pentru că a mințit? Nu l-a fost nici unui cetățean proaspătă în amintire acea cumplită noapte, care era să fie cea din urmă și fără sfîrșit pentru numele de roman? ¹ Nici acea priveriște a trupelor galice care se cățarau pe stîncă Tarpeia? În sfîrșit, nu și-a mai adus aminte nimeni de M. Manlius așa cum a fost văzut înarmat, plin de sudoare și de sînge, smulgîndu-l, ca să spunem așa, pe Jupiter însuși, pentru a-l salva din mâinile vrăjmașului? Oare, cu cîțiva pumni de făină ² și-au arătat îndeajuns romanii recunoștința față de salvatorul patriei? Pe acela pe care l-au ridicat aproape în rîndurile ființelor cerești, iar prin poreclă l-au făcut, negreșit, egal cu Jupiter Capitolinus, rabdă poporul să-l știe legat în lanțuri și vîrît în temniță, pentru a-și tîrî viața în bezna zidurilor mucedde, la bunul plac al călăului?

O singură ființă a fost în stare să-i apere îndeajuns pe toți concetățenii săi asupriți: Manlius, iar ei, atît de mulți laolaltă să nu poată fi de nici un ajutor unui singur om? "

Într-adevăr mulțimea nu s-a mai îndepărtat din acel loc nici măcar noaptea, amenințînd că va dărîma închiisoarea. Atunci senatul a dat un decret prin care Manlius a fost scos din temniță și pus în libertate, pe care și așa ar fi dobîndit-o, cu forța. Totuși, în urma acestei întîm-

¹ Titus Livius se referă la noaptea în care Manlius Capitolinus izbutise să zădărnicească atacul galilor de ocupare a cetății Romei.

² Referire la ofranda tovarășilor de arme ai lui Manlius, care, după respingerea atacului galilor, i-au dăruit acestuia cîte o livră de făină și cîte un sextar de vin pentru familia lui.

plări, răzvrătirea nu numai că nu s-a potolit, ci, dimpotrivă, răzvrătiții au dobândit și un comandant.

În aceleași zile și latinii, și hernicii au primit răspunsuri drastice, la fel ca și coloniștii de la Circeii și Velitrae, care se dezvinovăteau pentru nelegiuirea participării la războiul volsc și cereau înapoi prizonierii, pentru a lua măsuri împotriva-le, potrivit legilor lor. Răspunsurile au fost și mai drastice pentru coloniști, fiindcă aceștia — deși cetățeni romani — urziseră mîrșavul plan de a ataca patria. Prin urmare, nu numai că acestora li s-a refuzat înapoierea prînșilor, ci au fost făcuți de rușine și ocară — de care însă fuseseră scutiți aliații — aducîndu-se la cunoștință soliei printr-un decret senatorial să plece grabnic din cetate, să dispară din fața poporului roman, pentru ca nu cumva să se ajungă pînă acolo, încît soliile să nu se mai bucure de legea ocrotirii, lege stabilită pentru străini, nu pentru cetățenii romani.

XVIII Către sfîrșitul anului, în timp ce agitațiile conduse de Manlius creșteau tot mai mult, s-au ținut și alegerile ; cu acest prilej au fost aleși ca tribuni cu putere consulară patricienii Cornelius Maluginensis, pentru a treia oară, Publius Valerius Potitus, pentru a doua oară, Caius Papirius Crassus, Marcus Furius Camillus, pentru a cincea oară, Servius Sulpicius Rufus, pentru a doua oară și Titus Quinctius Cincinnatus, pentru a doua oară.

Pacea încheiată la începutul acestui an cu vrăjmașul de dincolo de hotare a fost cît se poate de binevenită și pentru patricieni, și pentru plebei ; plebeii sperau că nu vor mai fi chemați la oaste și vor scăpa în felul acesta de povara cametelor, cîtă vreme aveau în fruntea lor o căpetenie atît de puternică ; patricienii, în schimb, nemai-fiind acum amenințați de vreo primejdie din afara hotarelor, sperau să pună capăt greutăților dinăuntru.

Așadar, în timp ce ambele tabere erau gata de înclăștare, cu o furie mult mai aprigă decît înainte, însuși Manlius se pregătea pentru bătălia apropiată. Chemînd acasă la el plebea, el discuta împreună cu căpeteniile ei, făcea tot felul de planuri de schimbări, mai plin de orgoliu și mai îndrîjit decît fusese înainte. Înjosirea suferită de curînd aprinsese și mai mult minia în sufletul-i nedepins cu ocară și rușinea. Avîntul său se înaripa tot mai mult, cu atît mai vîrtos, cu cît văzuse că dictatorul nu îndrăznise să-și facă gusturile cu el, așa cum își făcuse Quinctius Cincinnatus cu Spurius Maelius ; era convins că așa cum dictatorul Cossus nu izbutise să scape de ura stîrnită de popor din cauza întemnițării sale, decît numai abdicînd din fruntea republicii, la fel nici senatul nu se va încumeta să-l înfrunte. Înfierbîntîndu-se și arătîndu-se din ce în ce mai înverșunat, Manlius ațîța plebea, care și așa era de la sine destul de aprinsă.

„Cetățeni, le cuvînta Manlius, pînă cînd în sfîrșit vă veți ignora puterea voastră, cîtă vreme nici chiar fiarele pădurilor din instinct nu și-o ignoră pe a lor ? Numărați-vă numai cîți sînteți voi înșivă și cîți adversari aveți ? Dacă ați avea de gînd să tăbăriți numai unul cite unul asupra fiecăruia din ei, și încă lupta voastră pentru libertate va fi cu mult mai dîrză decît aceea a adversarilor voștri pentru a vă subjuga ! Ba mai mult, cîți clienți sînteți acum în jurul unui singur patron, tot ațîția veți fi și împotriva unui singur dușman ! Arătați-le că vreți război și veți avea pace ! Patricienii trebuie să vadă că sînteți gata să recurgeți la forță și atunci ei singuri vor veni să vă dea drepturile voastre. Trebuie sau toți împreună să îndrăzniți, sau să îndurați fiecare în parte totul pînă la capăt ! Pînă cînd veți sta cu ochii ațîntiți asupra mea ? Într-adevăr, eu nu voi pregeta să acord ajutorul meu oricărui dintre voi. Băgați de seamă că norocul

care m-a întovărășit pînă acum, să nu mă părăsească de azi înainte, căci atunci cînd m-ați văzut ajuns la strîmtoare, încolțit de vrăjmașii voștri, voi m-ați părăsit, lăsîndu-mă să lupt singur cu dușmanul. Căci iată, ați ajuns să mă vedeți toți pus în lanțuri, pe mine care vă sfărimasem lanțurile fiecăruia dintre voi ! Ce aş mai putea eu nădăjdui de la voi, de vreme ce vrăjmașii îndrăznesc și mai mult împotriva mea ? Aștepta-voi oare același sfîrșit care s-a abătut asupra lui Cassius și Maelius ? Bine faceți că respingeți prevestirea că zeii nu se vor împotrivi să cadă asupra capului meu aceste grozăvii, însă niciodată zeii nu vor coborî din ceruri pentru a-mi ocroti viața ! Mai bine ar trebui să vă dea vouă gîndul cel bun de a înfruntaurgia, așa cum mi l-au dat mie atunci cînd eram fie cu arma în mînă, fie îmbrăcat în togă, ca să vă apăr pe voi împotriva dușmanului barbar și împotriva concețatenilor voștri atît de trufași ! Atît de mică să fie oare inima poporului roman, deși el e atît de mare, încît întotdeauna să aveți nevoie de sprijinul tribunilor în lupta împotriva dușmanilor voștri și să nu cunoașteți un alt fel de a lupta împotriva patricienilor decît numai permițîndu-le să vă poruncească ? Aceste cusururi nu sînt innăscute în firea voastră, ci voi înșivă le-ați dobîndit prin deprinderile voastre. Atunci cum se face că dușmanului de peste hotare îi arătați atîta strășnicie, încît vă pare just să vă luați dreptul de a domni asupra lui ? Pentru că împotriva lui v-ați deprins să luptați pentru a-l stăpîni, în schimb în fața patricienilor v-ați obișnuit mai degrabă să vă apărați libertatea ! În pofida acestor neajunsuri, oricare v-au fost căpeteniile voastre și oricum ați fost voi, tot ce ați năzuit ați obținut fie prin puterea brațului vostru, fie datorită norocului. A venit vremea să îndrăzniți fapte mai mari ! Încercați-vă și norocul vostru și bizuiți-vă și pe mine, care am avut pînă acum noroc în toate și nădăjduiesc că voi avea și de aci înainte. Va

fi mai ușor să impuneți pe cineva în fața patricienilor, ca să le ordone și lor, nu așa cum se petrecea mai înainte, dînd împunești din trîndurile voastre pe unii dintre voi numai ca să-i înfrunte, în vreme ce ei vă stăpîneau. Trebuie făcuți odată una cu pămîntul și dictatori și consulate, pentru ca plebea romană să-și poată în sfîrșit ridica fruntea sus ! Porniți odată la treabă ! Împiedicați-i să vă mai tirească prin fața judecăților pentru datorii ! Eu vă făgăduiesc solemn că voi fi ocrotitorul plebeilor, titlu de cinste pe care mi-l dă avîntul și încrederea în mine ! Dar dacă voi veți încredința căpeteniei voastre un titlu prin care să-și dovedească mai bine vrednicia și puterea și prestigiul său, bizuiți-vă pe el, căci veți găsi în el un sprijin mai puternic ca în oricare, pentru a obține ceea ce vreți !”

Din ziua aceea se spune că Manlius a început să năzuiască la tronul regal ; însă nici un analist n-a arătat destul de lămurit nici cu sprijinul cui a căutat Manlius să-și înfăptuiască planurile sale și nici pînă în ce stadiu a ajuns el.

XIX Dar pe de altă parte și senatul era cît se poate de îngrijorat din pricina acestei adunări a plebeilor, ținută într-o locuință particulară — care se găsea întîmplător chiar în cetățuie — și din pricina acestei mulțimi, fiind încredințat că se uneltește împotriva libertății. O mare parte dintre senatori striga în gura mare : „E nevoie de un Servilius Ahala, care, fără să supere lumea, poruncind să fie vîrit în închisoare un dușman al republicii, ar ști, prin pieirea unui singur cetățean, să pună capăt unui război intern” Se recurge însă la o măsură mai blindă în aparență, dar care totuși, era la fel de tare : „Să vegheze magistratii pentru ca planurile periculoase ale lui M. Manlius să nu producă vreun neajuns

republicii!“¹ Atunci tribunii militari cu putere consulară, împreună cu tribunii plebei (care trecuseră de partea patricienilor, deoarece simțeau ei înșiși că libertatea tuturor însemna și sfârșitul puterii lor), chibzuiesc asupra măsurilor care trebuie luate într-o asemenea situație. Deoarece în afară de violență și crimă nimănui nu-i venea în minte alte mijloace și se prevedea că va fi o luptă de proporții uriașe, tribunii plebei M. Maenius și Q. Publius au spus următoarele :

„De ce pornim noi la o luptă între plebei și patricieni, cită vreme această luptă trebuie să se ducă între întreaga cetate și un singur cetățean primejdios ? Pentru ce îl atacăm cind e întovărășit de plebe și atacăm și plebea odată cu el, cită vreme e mai sigură și mai eficace doborîrea lui cu ajutorul plebei însăși, ca să se prăbușească singur sub povara propriilor sale puteri ? -

Planul nostru este să-l trimitem în judecată ! Nimic nu e mai urîtă poporului decît regalitatea. Totodată mulțimea va vedea că lupta patricienilor nu este îndreptată împotriva sa, că judecătorii vor fi numiți din rîndurile reprezentanților plebei și că plebeii sînt acuzatorii ; cînd vor mai vedea în pîrit un patrician și cînd motivul acuzației este faptul că, în final, Manlius urmărește să devină rege, de nimic nu va fi preocupată mai mult plebea decît de libertatea sa !“

XX Cu aprobarea tuturor i se fixează lui Manlius ziua de judecată. Cînd s-a întimplat aceasta, la început plebeii au fost adînc mișcați, dar cînd au văzut pe acuzat în

¹ Formula juridică „*videant magistratus ne quid republica detrimenti capiat*“ se folosea cu prilejul numirii unui dictator, investindu-l cu puteri nelimitate și necondiționate, cînd existența patriei era amenințată de vreo primejdie externă gravă sau, prin analogie, ori de cîte ori poziția de clasă dominantă a patricienilor era amenințată, abolindu-se cu acest prilej orice drept cetățenesc. Această formulă s-a aplicat pînă la sfîrșitul republicii.

zdrențe și neînsoțit de nimeni nici din rîndurile senatului, nici măcar dintre prietenii sau dintre rudele sale, ori în sfîrșit dintre frații lui, A. și T. Manlius, — nemaexistind pînă în acea zi o asemenea situație, ca într-o restriște atît de cumplită pentru un om, nici măcar rudele sale să nu-și schimbe hainele cu cele de doliu —, au început să cîrtească spunînd : „Cînd Ap. Claudius a fost pus în lanțuri chiar vrăjmașul său C. Claudius și toată ginta Claudia era în doliu ; în schimb acum patricienii și toți dușmanii plebeilor își dau mîna ca să-l nimicească pe Manlius, un bărbat care se bucură de atîta dragoste în popor, tocmai pentru că e cel dintîi care a trecut din tabăra patricienilor de partea plebeilor“.

Cînd a venit ziua judecății s-ar fi convenit ca acuzaatorii să arate temeinicia acuzațiilor, — dovedind că Manlius, pe lîngă faptul că a ținut adunări publice, că a rostit cuvîntări ațîțătoare, că a uneltit, că a fost darnic cu poporul, ca să-l ademenească, sau că s-a folosit de minciună — și să furnizeze vreo dovadă care să justifice acuzația că Manlius urmărește tronul regal, dar eu n-am găsit asemenea relatări la nici unul dintre analiști. Desigur că toate aceste acuzații au fost grave, de vreme ce ezitarea plebei de a-l condamna depindea nu atît de speța procesului, cit de locul unde se ținea acea judecată. Este vrednic de ținut minte acest fapt, pentru ca oamenii să știe ce fel de fapte și cîte acțiuni frumoase le-a dat peste cap pofta ticăloasă de domnie și le-a făcut nu numai reprobabile, dar și odioase.

Se spune că Manlius a adus ca martori aproape 400 de cetățeni, căroră el le plătise datoriile fără să le pretindă vreo dobîndă, oprind pe cămătari să le scoată în vînzare bunurile pentru neplata datoriilor și împotrivîndu-se să fie transformați în sclavi. În afară de acest fapt, Manlius nu numai că nu s-a mărginit a aminti strălucirile sale fapte de arme pe cîmpul de luptă, ci a și adus în fața tuturor, ca să fie văzute, trofee cam a treizeci de dușmani

doboriți de el, ca la patruzeci de distincții și recompense primite de la comandanții săi, între care două coroane murale¹ și opt civice. În afară de aceste dovezi a adus ca martori în fața judecății și o sumă de cetățeni salvați de la moarte de el, din mâinile dușmanilor : printre aceștia a fost citat și numele lui C. Servilius, comandantul cavarleriei, care însă nu era de față. Și după ce a amintit toate acestea într-o cuvintare cutremurătoare și potrivită cu asemenea împrejurări, pentru ca vorbele sale să corespundă faptelor, Manlius și-a dezgolit pieptul brăzdat de urmele rănilor primite în războaie. Și aruncându-și privirile către Capitoliu l-a rugat pe Jupiter și pe ceilalți zei să-l ajute, nelăsându-l doborât de asemenea năpastă ; să se milostivească de el, pentru ca același gând pe care i l-au insuflat lui atunci când a apărat cetățuia și Capitoliul, spre salvarea poporului roman, să-l dea acum poporului roman, când îi judecă faptele sale. în aceste clipe de restriște ! Apoi a implorat pe judecătorii săi, pe toți laolaltă și pe fiecare în parte. să-i judece faptele sale, având ochii ațintiți către Capitoliu și către cetățuie, ca și spre zeii nemuritori.

Și pe cind poporul se aduna ca pentru comiții, pe centurii în cîmpul lui Marte, iar acuzatul cu mâinile întinse către Capitoliu își îndrepta rugămintile sale de la oameni la zei, tribunii plebei și-au dat seama că dacă nu vor izbuti să abată privirile cetățenilor de la amintirea gloriei atît de mari, dobîndite de Manlius în timpul vieții sale, recunoștința din sufletele oamenilor nu va îngădui

¹ Coroana murală era distincția primită de cel care, cu prilejul asaltării unei cetăți asediate, trecea primul peste ziduri ; coroana obsidională se acorda celui care reușea să despresoare un oraș încercuit, iar coroana civică celui ce se distingea în acțiuni cetățenești sau care salva de la moarte, în luptă, viața unui camarad de arme în văzul comandantului său.

să li se sădească convingerea vinovăției acestuia. De aceea tribunii au amînat judecata pentru o altă zi. Astfel adunarea poporului s-a întrunit în Dumbrava Poetelina¹, dincolo de poarta Nomentană, de unde nu mai putea fi văzut Capitoliul. Aici acuzația a rămas în picioare. Din inimile impietrite a ieșit jalnica sentință nesuferită chiar judecătorilor. Unii analiști spun că Manlius² a fost judecat și condamnat pentru crima de înaltă trădare de către duumvirii numiți în acest scop. Tribunii l-au aruncat pe Manlius de pe stîncă Tarpeia. Locul de unde a fost aruncat a ajuns de pomină și prin gloria nepieritoare a lui Manlius și prin pedeapsa lui din urmă. Acestui omor i s-au adăugat și o înfierare, mai întîi publică, atunci cînd poporul a hotărît ca nici un patrician să nu mai locuiască în cetățuie sau în Capitoliu, deoarece casa lui Manlius se afla acolo unde acuma este templul zeiței Moneta și monetăria statului; apoi din partea familiei, cînd s-a interzis ca vreun membru al acestei familii să mai poarte numele de Marcus Manlius.

¹ Dumbrava Poetelină era situată în vecinătatea porții Flumentane, la poalele Capitoliului, nu departe de poarta Carmentalis.

² Patricienii au intentat lui Manlius Capitolinus un proces de înaltă trădare și crimă de uneltire contra statului, procesul judecîndu-l un complet format din *duumviri perduellionis*, pentru a lichida un om primejdios care lupta pentru egalitate în drepturi pentru plebei și care dezvăluia mijloacele necinstite de luptă ale patricienilor și le amenința supremația în stat. Din atestările lui Titus Livius, bazate pe izvoarele istoriografiei antice greco-latine și confirmate și de informațiile istoricilor următori, rezultă că acționarea în judecată a lui Manlius, acușările aduse de uneltire în contra republicii și de restaurare a monarhiei, el năzuind să devină rege, sînt absolut nefondate (vezi Dio Cassius, op. cit. XXXI, 1, 2; Appianos, op. cit., IX; Dionysios din Halicarnas, op. cit., XIV, 6; Plutarh, *Camilus*, XXVI; Plinius cel Bătrîn, *Hist. Nat.* VI, 24; Zonaras VIII, 24; Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 2; Diodor din Sicilia, op. cit., XV, 35; Cornelius Nepos; Quintilianus, — care au arătat identitatea cazului lui Spurius Cassius și a lui Spurius Maelius cu al lui Manlius Capitolinus).

Un astfel de sfârșit a avut acest erou, care ar fi lăsat urmașilor amintirea unui om de seamă, dacă nu s-ar fi născut într-o cetate liberă. Dar curînd, cînd poporul și-a dat seama că Manlius n-a însemnat deloc o primejdie pentru el, l-a jelit amarnic, ducîndu-i dorul și amintîndu-și de marile lui însușiri.

Ciuma care a izbucnit chiar la scurtă vreme după suprimarea lui Manlius, deoarece nu se cunoșteau cauzele unui prăpăd atît de cumplit, era privită de foarte mulți ca o pedeapsă cerească pentru condamnarea nedreaptă a lui Manlius : „Capitoliul a fost pîngărit prin vărsarea sîngelui salvatorului său : tocmai de aceea zeii n-au putut îndura condamnarea pronunțată aproape sub ochii lor, a celui om care le salvase templele din mîinile vrăjmașilor !“

(În capitoarele care urmează Titus Livius relatează lupta dusă împotriva patricienilor de tribunii plebei C. Licinius și L. Sextius pentru a impune legile privind limitarea proprietăților agricole la maximum 500 de jugăre și accesul plebeilor la înalta magistratură de consul, odată cu desființarea tribunalului militar. Lucius Sextius este ales consul, fiind astfel primul consul plebeu. Ca răspuns patricienii vor impune crearea a două noi magistraturi, aceea de pretor și de edil curul în care aveau să impună demnitari din rîndurile lor.)

CARTEA A VII-Ă

PE ARENA ISTORIEI ROMANII ÎNȚILNESC UN NOU RIVAL : POPORUL SAMNIT

XXIX De aici încolo vor fi descrise războaie de proporții și mai mari, datorită fie forțelor dușmane mult mai numeroase angajate în bătălii, fie duratei mai mari în timp, fie depărtării mult mai mari a regiunilor unde s-au desfășurat operațiunile militare. Căci în cursul acestui an izbucnește războiul cu samniții¹, un popor puternic atât datorită bogățiilor sale cît și armelor sale. După războiul cu samniții, cu un rezultat multă vreme nedecis, urmează

¹ Samniții, o puternică populație războinică, care locuia în regiunea centrală a Apeninilor, Samnium, la sud de Latium și la vest de Campania, constituită în federația samnită, erau formați din patru ramuri : caudinii, hirpinii, pentrii și frentanii. Samniții ca și romanii se găsesc într-un proces de expansiune teritorială. Datorită vitalității și spiritului lor agresiv, ei ocupaseră o parte din Campania timp de 86 de ani. Între puterea romană și cea samnită se găsea Campania, regiune locuită de osci, etrusci, samniți și greci (în orașele portuare Cumae, Neapolis, Pompeii). În acest conflict care va dura 50 de ani, vor fi învingători romanii, mai bine organizați din punct de vedere militar și avînd o structură social-economică superioară celei samnite. Inițial romanii i-au atras în confederația lor pe campani, pentru a contracara expansiunea samnită și a evita alianța acestora cu campanii, ori reanexarea Campaniei la teritoriul samnit. Datorită faptului că romanii i-au devansat politicește pe samniți prin tratatul de alianță cu campanii, puterea romană a precumpănit în echilibrul de forțe. Confederației samnite lipsindu-i un plan central unitar de operațiuni militare, planurile de luptă ale samniților au eșuat.

apoi războiul romanilor cu Pyrrhus și în sfârșit, în al treilea rând, războaiele punice. Ce noian de evenimente ! De câte ori au ajuns romanii pe muchie de cuțit, pentru ca totuși în cele din urmă puterea acestui popor să poată urca pe asemenea culmi, încît temelia lui cu mare greutate să mai poată fi amenințată astăzi ! ¹

Cauza acestui conflict dintre romani și samniți a apărut din afara hotarelor și nu dintr-o rațiune strîns legată de viața lor, deoarece era în vigoare un tratat de alianță și prietenie între ambele popoare, și anume : samniții le declaraseră un război nedrept, sidicinilor², și aceasta o făcuseră fiindcă erau mai tari ca ei. Sidicinii, lipsiți de mijloace și siliți să-și caute ajutoare mai puternice în alte părți, se unesc cu campanii. Sidicinii au fost luați de campani sub scutul lor ocrotitor mai mult cu numele, fiindcă samniții, mult mai căliți în meșesugul războiului, i-au bătut în ținutul sidicinilor pe campani, care îndeobște trăiseră în belșug și risipă ; în felul acesta campanii au atras asupra teritoriului lor greul războiului ; căci samniții, lăsîndu-i la o parte pe sidicini, îi atacă pe campani în însăși citadela lor, Tifata³. Și pentru ca victoria să le fie și mai ușoară, prada mai bogată și gloria mai mare, după ce au pus stăpînire pe niște dealuri care dominau Capua, au lăsat în Tifata o puternică garnizoană ; apoi, ei coborîră cu armata rînduită în patru linii de bătaie către șesul

¹ Puterea romană în expansiune în urma războaielor de cucerire și anexiuni teritoriale, își fixează în perioada războaielor cu samniții noi obiective de atins. Roma iese din cadrul strîmt al Latiumului și Italiei Centrale, în care se desfășuraseră pînă acum etapele istoriei sale. Prin extinderea teatrelor de operațiuni către sud începe să se contureze din ce în ce mai distinct ideea hegemoniei romanilor asupra Italiei Centrale. Aceasta este cauza războaielor cu samniții.

² Populație ausonică, cu capitala la Sidicium, situată în nord-estul Campaniei, lângă Samnium.

³ Înaltimile Tifata constituiau un important centru strategic pentru dominarea Campaniei.

ce se întinde între Capua și Tifata. Pe această cimpie se dădu o nouă bătălie. Campanii au fost înfrinți și în această luptă și goniți dincolo de zidurile cetății lor ; deoarece pierduseră în luptă toată floarea tineretului lor și nu mai aveau nici o nădejde de nicăieri, s-au văzut nevoiți să apeleze la ajutorul romanilor.

XXX Solii campanilor, introduși de consuli în senat, au vorbit în esență următoarele : „Poporul campan ne-a trimis pe noi cu această solie în fața voastră, părinți conșcriși, ca să vă cerem să ne fiți pe veci prieteni și să apelați la ajutorul vostru, de care avem nevoie în clipele de față. Dacă v-am fi cerut acest sprijin apelând la prietenia voastră în alte vremuri, când situația noastră era foarte înfloritoare, l-am fi dobândit poate mai ușor, însă și legăturile cu voi ar fi fost mai puțin trainice. Căci dacă atunci ne-am fi adus aminte să vă solicităm prietenia de la egal la egal, ne-am fi bucurat poate de egalitate de tratament și n-am fi fost nevoiți să stăm acum smeriți în fața voastră și cu capul plecat. Acum, în urma milostivirii voastre față de noi, și apărați de voi în acest moment de restriște al poporului nostru, ne vom simți datori să vă arătăm toată recunoștința pentru binefacerile făcute, ca să nu părem nimănui nerecunoscători și nedemni de nici un ajutor dat de oameni sau de zei. Într-adevăr, pe Hercule, faptul că samniții au devenit înaintea noastră prietenii și aliații voștri, nu poate fi un motiv, socot eu, de a ne refuza alianța și prietenia voastră, ci cel mult o dovadă că ei au față de noi un grad de vechime și un grad de onoare mai mare. Căci n-ați stabilit în tratatul de pace cu samniții condiția că nu veți mai încheia noi alianțe și cu alte popoare. Într-adevăr, de câte ori un popor a dorit prietenia voastră, această dorință a fost suficientă pentru voi ca să i-o acordați. Deși soarta noastră de azi ne oprește pe noi, campanii, să vorbim cu mândrie despre noi, totuși voi știți prea bine că poporul campan nu e mai prejos de vreun

altul, nici prin întinderea oraşului Capua, nici prin rodnicia ogoarelor, ci numai voi romanii ne întreceţi în toate privinţele. Deci alăturarea noastră de voi, credem, nu trebuie trecută uşor cu vederea, fiindcă uniţi laolaltă prin prietenie, vom face să crească puterile voastre. Ori de cîte ori aequii şi volszii, veşnicii duşmani ai oraşului Roma vor îndrăzni să se ridice împotriva voastră, noi vom cădea totdeauna în spatele lor ; ceea ce veţi face mai întii voi pentru salvarea poporului nostru, noi vă vom întoarce luptînd totdeauna pentru puterea şi gloria voastră. Dacă supuneţi aceste neamuri care sînt între noi şi voi, ceea ce sînt încredinţat că veţi izbuti cît de curînd, datorită şi marilor voastre însuşiri, dar şi norocului vostru, vă veţi întinde puterea pînă la noi. Amarnic de dureros e pentru noi că soarta ne sileşte să vă mărturisim făţiş acestea : am ajuns pînă acolo, părinţi conscrişi, încît să fim socotiţi de voi sau prietenii voştri, sau duşmanii voştri ! Dacă ne apăraţi, vom fi prietenii voştri, dar dacă ne părăsiţi, vom fi ai samniţilor. Prin urmare, gîndiţi-vă : preferaţi oare şi Capua şi întreaga Campanie să fie ale voastre, sau să fie anexate puterii samniţilor ? Romani ! de bună seamă, e echitabil să arătaţi milă, să acordaţi sprijinul vostru oricui, dar mai ales acelor care, acordînd altora ajutorul solicitat, au făcut-o peste puterile lor, ajungînd ei înşişi într-o situaţie disperată. Cu toate că în mod aparent am luptat pentru sidicini, în realitate însă am luptat pentru noi, fiindcă am văzut că vecinii noştri au fost atacaţi printr-un război tilhăresc de samniţi, fiindcă ne-am dat seama că după ce sidicinii vor fi nimiciţi de pîrjolul războiului, acest pîrjol se va abate şi asupra noastră. Căci samniţii nu vin să ne atace acum pentru că au avut de îndurat vreo nedreptate din partea noastră, ci fiindcă li s-a ivit acest pretext. Chiar dacă războiul cu noi ar fi numai o răz bunare şi un semn al miniei samniţilor împotriva noastră şi nu un prilej de a-şi îndestula lăcomia lor, oare puţin înseamnă faptul că legiunile noastre au căzut, apărînd o dată ţara si-

dicinilor și a doua oară luptînd pentru însăși patria noastră, Campania ? Cit de înversunată este ura acestor samniți, dacă singele nostru, care a stropit pămîntul în două bătălii, n-a ajuns să-i sature ? Adăugați la aceasta pustiirea ogoarelor noastre, jefuirea gospodăriilor, răpirea vitelor, incendierea satelor și ruinarea vetrelor noastre, totul a fost trecut prin foc și sabie ! Cu atîtea fărădelegi oare tot nu s-a umplut paharul urii ? Nu, căci lăcomia cere mereu să fie îndestulată ! De aceea au pornit ei în grabă spre Capua s-o cucerească ! Mindra noastră capitală, Capua, samniții vor sau s-o distrugă din temelie, sau s-o ia în stăpînire. Romani ! Ocupați mai degrabă voi cetatea Capua, spre binele și în folosul vostru, și nu-i lăsați pe samniți s-o ocupe prin fărădelege în dauna noastră ! Nu grăim unui popor care se ferește să poarte un război drept, ci dimpotrivă ; numai la știrea că voi sînteți gata să ne oferiți ajutorul vostru, sîntem încredințați că samniții vor înceta războiul. Disprețul samniților a ajuns numai pînă la noi. Nu s-a urcat mai sus de noi și la alte neamuri. Putem fi ocroțiți sub umbra scutului Romei, romani ! Samniții vor crede că tot ce-am avut noi, tot ce-am însemnat noi pînă azi vă aparține vouă. Ogoarele Campaniei vor fi arate pentru voi ! Orașul Capua va fi populat cu cetățenii voștri ! Veți deveni pentru noi întemeietori și părinți și vă vom socoti în rîndul zeilor nemuritori ! Nu va exista nici o colonie a voastră care să ne întrecă în ascultare și credință față de voi.

Arătați-ne nouă campanilor printr-un semn protecția voastră divină și de neînvins, părinți conscriși, și dați-ne imbold să sperăm că orașul nostru Capua va rămîne nevătămat și teafăr ! De cîtă mulțime de poporeni din toate straturile credeți voi că am fost însoțiți, cînd am pornit spre Roma ? Știți voi că am lăsat în urma noastră toată lumea cu obrajii scăldați în lacrimi și cu glasurile rostind rugi fierbinți ? Cit de încordați în așteptare sînt acum poporul și senatul campan, soțiile și copiii noștri ! Sînt

convins că tot poporul nostru stă la porțile orașului scrutînd spre drumul care duce de aici din Roma către noi, în așteptarea răspunsului pe care ne veți însărcina să-l transmitem, părinți conscriși, acestor suflete chinuite și îngrijorate. Răspunsul bun le va aduce salvarea, victoria, lumina și libertatea. Un altfel de răspuns mă îngrozește să prevestesc ce sfîrșit va aduce. De aceea, sau aveți grijă de viitorii voștri aliați și prieteni, sau gîndiți-vă că fără ajutorul vostru vom pieri pe veci !“

XXXI Apoi, în urma retragerii soliei campane, după ce senatul roman a intrat în deliberare, cu toate că unul dintre cele mai mari și mai bogate orașe ale Italiei și o regiune din cele mai roditoare, situată în imediata apropiere a mării, părea să devină, în caz de secetă și foamete, un grînar al poporului roman, totuși buna-credință a precumpănit față de niște avantaje atît de mari. Ca urmare, consulul, în numele senatului a dat următorul răspuns :

„Campani ! Senatul e de părere că voi sinteți demni de a primi ajutoare din partea noastră ; în același timp însă socotește de cuviință că prin încheierea acestui tratat de prietenie cu voi nu trebuie cîtuși de puțin încălcate condițiile unui tratat mai vechi de alianță și prietenie. Și samniții, la rîndu-le, au un tratat de alianță cu noi. De aceea, noi vom refuza să vă acordăm, împotriva samniților, ajutoare în oameni și materiale de război, prin care ar fi lezate în primul rînd divinitățile și apoi oamenii. De aceea, vom trimite la fața locului împuterniciți — așa cum e drept și cum se cuvine în asemenea situație — la aliații și prietenii noștri, ca să-i rugăm să nu vă pricinuiască vreun rău“.

La aceste cuvinte, căpetenia soliei campane a răspuns așa cum primise însărcinarea din partea poporului său : „Fiindcă într-adevăr, voi nu voiți să ne apărați împotriva nedreptăților și silniciei samniților, atunci veți apăra, ne-

greșit, ceea ce este al vostru. De aceea, părinți conscriși, vă încredințăm spre ocrotire poporul campan și orașul Capua, ogoarele, templele zeilor nemuritori, toate bunurile pămîntești și tot ce aparține campanilor, ca fiind ale poporului roman de aici înainte, iar tot ce vom mai avea de îndurat după aceea, vom îndura ca supuși ai voștri⁴.

Îndată după rostirea acestor cuvinte, toți solii campani ridicînd mîinile în semn de rugă către consuli, îngenuncheară în vestibulul curiei senatului, cu ochii scăldați în lacrimi. Senatorii fură adînc mișcați de schimbarea soartei omenеști, de vreme ce poporul campan, îndeobște cunoscut prin faima bogățiilor sale, dar și prin risipa și trufia sa, de la care cu puțin mai înainte vecinii lor, sidicinii, ceruseră ajutor, a ajuns atît de descumpănit sufletește, încît se predă pe sine și toate bunurile sale unei alte puteri ! De aceea, romanii crezură de cuviință că este în interesul bunei credințe să nu-și părăsească supușii și că poporul samnit va săvîrși o nedreptate dacă va ataca un ținut și un oraș care prin actul de supunere, aparține de drept poporului roman.

Ca atare, Roma a hotărît să trimită numaidecît o solie la poporul samnit. Împuterniciții romani au primit însărcinarea să expună cererile campanilor, răspunsul senatului roman dat soliei campane și totodată să le amintească și de prietenia samniților cu poporul roman, în sfîrșit, să le aducă la cunoștință samniților că poporul campan a devenit supusul romanilor ; de aceea, în numele alianței și prieteniei, să ceară samniților să-i crute pe supușii săi și să nu mai comită acte ostile, atacînd cu armele un ținut devenit acum un bun al poporului roman. Dacă cu vorba îmbietoare aveau să obțină rezultatul dorit, atunci împuterniciții romani urmau să comunice samniților, în numele senatului și poporului roman, să se depărteze de Capua și să părăsească ținuturile campane.

Cînd solii romani au adus la cunoștință însărcinarea lor în adunarea poporului samnit, au primit din partea acestuia un răspuns deosebit de trufaș ; ei nu numai că au anunțat continuarea acestui război, dar fruntașii lor, ieșind din incinta senatului, au chemat pe comandanții cohortelor samnite și chiar în prezența solilor romani le-au ordonat să pornească fără întârziere la devastarea ținutului campan.

UN EROU LEGENDAR : VALERIUS CORVUS

XXXII După ce s-a adus la cunoștința Romei rezultatul acestei solii, senatul roman, lăsînd la o parte toate celelalte griji, a trimis fețialii ca să ceară satisfacția cuvenită. Dar fiindcă samniții n-au dat această satisfacție, senatul a declarat oficial, după formulele solemne, război samniților și a hotărît să fie adus acest lucru cît mai neîntîrziat la cunoștința Adunării poporului.

Din porunca poporului roman amîndoi consulii, porînd în marș din Roma, Valerius cu oastea sa către Campania, iar Cornelius către Samnium, își instalează cel dintîi castrul pe pozițiile din jurul muntelui Gaurus¹, iar al doilea la Saticula². Legiunile samniților ies mai întîi în întîmpinarea armatei lui Valerius (căci ei erau încredințați că pe acest front va precumpăni greul războiului). În același timp samniții s-au simțit îmboldiți să-și verse minia pe campani, pentru că erau oricînd gata fie să dea ajutor altora, fie să ceară romanilor ajutor împotriva lor. Dar cînd samniții au văzut cu ochii proprii tabăra romană, fiecare dintre comandanți ceru cu îngîmfare să se dea semnalul de luptă ; ei afirmau că romanii nu vor face nici o

¹ Gaurus (azi Monte Barbaro), munte vulcanic situat în Campania, la est de orașul Cumae, aproape de Napoli.

² Localitate în Campania, situată între Capua și Caudium, aproape de Via Appia.

ispravă cu ajutorul dat campanilor, cum nici campanii n-au făcut nimic pentru aliații lor sidicini.

Valerius, după câteva ciocniri ușoare cu samniții, pentru a-l tatona pe adversar, nu a mai întârziat multe zile și a dat semnalul pornirii la atac. Mai întâi își îmbărbătă ostașii prin câteva cuvinte, spunând că romanii nu trebuie să se sperie de noul război și de acest nou vrăjmaș ! Cu cât ostașii romani se depărtează mai mult de Roma, cu atât vor da de noroade din ce în ce mai pașnice. Să nu aprecieze însușirile răbqinice ale samniților după înfringerea suferită de sidicini și campani. Ori de câte ori s-au măsurat în luptă două tabere a trebuit să fie biruită una din ele. Într-adevăr campanii au fost înfrinți datorită mai degrabă risipii și moliciunii moravurilor lor, pricinuite de belșug, decît de brațul vrăjmașului. Dar ce pot să însemne aceste două izbînzi dobîndite de samniți față de atîtea strălucite fapte de arme săvîrșite de poporul roman, timp de atîtea secole, culegînd aproape mai multe triumfuri decît tot șirul anilor de la întemeierea Romei ?! În jurul Romei au fost supuși prin forța armelor romane sabinii, etruscii, latinii, hernicii, aequii, volsicii, auruncii ; tot Roma a fost aceea care a zădărnicit toate năvălirile galilor, aruncîndu-i în cele din urmă în mare, silindu-i să fugă cu ajutorul vaselor lor ¹. Dar pentru aceasta fiecare ostăș trebuie să pornească la luptă bizuindu-se pe vitejia și gloria sa militară și să-și dea seama sub ce auspicii și sub ce comandă se duce lupta : dacă cel care-i conduce este numai un bun vorbitor, dar e lipsit de iscusință ostășească, sau este și un luptător care știe să minuiască cu măiestrie armele, care aleargă primul în fața steagurilor, ca să se avînte acolo unde primejdia e mai mare și lupta e mai grea. „Ostași — spuse el mai departe — eu doresc să-mi urmați faptele și nu vorbele ; vreau să mă urmați

¹ Hiperbolă liviană : galii n-au venit niciodată pe mare contra romanilor.

nu numai din spirit de disciplină, ci luîndu-mi exemplul ! Eu mi-am cîştigat cele trei consulatate şi cea mai strălucită glorie nu prin tagma susţinătorilor mei, nu prin întruniri sau prin urzelile obişnuite de nobili, ci prin braţul meu. A fost, într-adevăr, o vreme cînd se putea spune : „faci parte dintre patricieni şi te tragi din eliberatorii patriei, iar familia ta a dobîndit consulatul de cînd acest oraş a avut un consul.“ Astăzi însă drumul spre consulat este deschis fără deosebire de origină, şi nouă patricienilor, şi vouă plebeilor, această demnitate acordîndu-se nu ca un drept din naştere, ca mai înainte, ci ca răsplată pentru vrednicie. De aceea, ostaşi, puteţi năzui şi voi la cele mai mari onoruri !¹ Deşi voi oamenii m-aţi poreclit, din îndemnul zeilor, Corvus, totuşi nici vechiul nume al familiei mele Publicola, n-a dispărut din amintirea oamenilor. Totdeauna, atît în timp de pace, cît şi pe cîmpul de luptă, ca cetăţean în cele mai înalte funcţii sau în cele mai modeste, tribun sau consul, în timpul tuturor consulatelor mele, eu am iubit şi voi iubi fără încetare plebea romană. Acum însă timpul nu ne iartă ; mergeţi deci şi, cu ajutorul zeilor, obţineţi împreună cu mine un nou şi definitiv succes asupra samniţilor !“

¹ După tradiţia romană, tribunii militari cu putere consulară au condus republica romană timp de 84 de ani, între anii 448 şi 365 î.e.n., cînd tribunatul militar s-a desfiinţat, fiind înlocuit cu consulatul, prin legea propusă de tribunii plebei Caius Licinius şi Lucius Sextius. Prin aceeaşi lege se hotăra, pentru prima dată, ca unul din consuli să fie plebeu. Reînfiinţarea consulatului şi încredinţarea unei asemenea magistraturi supreme unui plebeu, precum şi egalitatea de drepturi, revendicări legitime susţinute de tribunii plebei, nu puteau fi privite de patricieni cu ochi buni, ci cu ură neîmpăcată, deoarece pierdeau poziţii dominante la conducerea statului. Aşa se explică pentru ce timp de 10 ani senatul roman, ca exponent al claselor dominante a patricienilor, s-a opus ridicării la conducerea supremă a statului a reprezentanţilor plebei. Sub presiunea maselor şi sub ameninţarea unei noi retrageri pe Muntele Sacru, în anul 365 î.e.n. este ales, cu toată opoziţia patricienilor, primul consul plebeu, Lucius Sextius. La această cucerire populară se referă în discursul său Valerius Corvus.

XXXIII Niciodată în trecut nu a existat un comandant mai popular ca Valerius Corvus, pentru că el lua parte la toate îndatoririle ostăşeşti, îndeplinindu-le fără să se simtă umilit, împreună cu cei mai mici în grad. În afară de aceasta, la concursurile obişnuite ostăşeşti, unde se întreceau de la egal la egal în agerime şi vigoare, Corvus era prietenos şi blînd faţă de oricine, fie că-şi învingea adversarul, fie că era învîns, neprivind cu dispreţ pe nici unul dintre cei ce voiau să se lupte cu el. Era mîrinimos faţă de toţi prin fapte ; în cele ce spunea, el nu respecta mai puţin libertatea semenului său, decît demnitatea sa. El cîştigase dragostea poporului în chip deosebit, fiindcă însuşirile frumoase cu care dobîndise încrederea cînd candidase în diferite demnităţi le releva cînd era în exerciţiul funcţiunii. De aceea, ostaşii întregii armate romane, executînd cu un avînt de necrezut îndemnul comandantului lor, ies din castru pornind la atac. Bătălia s-a desfăşurat într-un chip nemaipomenit vreodată, fiindcă erau egale atît forţele armate, cît şi speranţele lor de victorie şi pentru că şi unii şi alţii erau încrezători în puterile proprii şi nu-şi dispreţuiau vrăjmaşul. Samniţii erau mîndri de ultimele lor acţiuni militare, precum şi de cele două victorii cîştigate una după alta cu cîteva zile mai înainte ; romanii, dimpotrivă, de glorioasele fapte de arme săvîrşite de-a lungul a patru veacuri şi de neîntreruptele victorii de la întemeierea Romei. Totuşi fiecare era îngrijorat de noul adversar. Această bătălie a dezvăluit însă ce simţăminte îi însufletea şi pe unii şi pe alţii : căci au luptat o bună bucată de vreme fără să ştie de partea cui va fi izbînda. În faţa acestei situaţii, consulul, vrînd să vire groaza în duşman, pe care nu-l putuse scoate de pe poziţii cu forţa, încercă să provoace deruta în prima linie de bătaie vrăjmaşă printr-o şarjă de cavalerie. Cînd însă şi-a dat seama că manevra n-a reuşit şi că pîlcurile sale de cavalerie, desfăşurîndu-se pe un spaţiu prea îngust, au făcut mai mult zarvă învîrtîndu-se pe loc fără să-şi poată

deschide drum, Corvus, întorcându-se către antesignanii¹ legiunilor sale, după ce sări de pe cal, le spuse : „Ostași ! Lupta aceasta este treaba noastră, a pedestrimii. Haideți deci, și așa cum mă veți vedea pe mine pătrunzind în linia de atac a dușmanilor și croindu-mi cale cu sabia, la fel să faceți și voi, spulberându-i pe cei întâlniți în cale ! În curînd, în acest loc unde scînteiază în soare acum lăncile vrăjmașe, o să vedeți o spărtură și un prăpăd nemaipomenit !”

Abia rosti aceste cuvinte că, la un ordin dat de consul, cavaleria se și retrage către aripi și lăasă drum liber legiunilor în centrul frontului. Cel care se năpustește mai năprasnic decît toți este consulul ; pe cel dintîi samnit pe care-l întîlnește în cale îl și doboară. În stînga și în dreapta consulului, romanii, înflăcărați de exemplul lui, dau o luptă memorabilă. Samniții se opun cu înverșunare, deși primesc mai multe răni decît pricinuiesc. O bună bucată de vreme lupta s-a desfășurat în felul acesta, căci, deși în jurul steagurilor samniților era un măcel cumplit, aceștia nu dădeau nicăieri înapoi, toți vîind mai degrabă să moară decît să fie învinși. Atunci romanii, simțind că puterile încep să-i părăsească din cauza eforturilor prea mari și văzînd că soarele era aproape de asfințit, aprinși de minie, se năpustesc din nou la atac asupra adversarilor. Abia atunci s-a văzut că samniții se retrag și că sînt puși pe fugă. Cei mai mulți samniți au fost fie nimiciți, fie luați prizonieri. N-ar mai fi rămas prea mulți în viață, dacă nu s-ar fi lăsat noaptea, curmînd mai degrabă victoria decît lupta.

Înșiși romanii mărturiseau că de cînd sînt ei nu s-au bătut cu dușmani mai înverșunați ca samniții. Iar samniții, cînd au fost întrebați care a fost primul motiv care i-a

¹ Erau inițial trupele de hastați, care luptau înaintea steagurilor, deci în primele șiruri ale liniei de bătaie. Cînd steagurile erau amplasate în rîndul triariilor, atunci unitățile de principes și de hastați purtau acest nume.

silit să fugă pe ei care erau așa de îndirjiți, au răspuns că aceasta s-a datorat faptului că li s-a părut că din ochii învîlvorați ai romanilor țîșneau fulgere : privirile le erau ca ale unor scoși din minți, iar chipurile ca ale unor turbați. Mai ales din această pricină a intrat groaza între samniți, decît din oricare alta. Panica s-a putut constata nu numai prin sfîrșitul luptei, ci și prin plecarea samniților în timpul nopții ; căci în ziua următoare, romanii au pus stăpînire pe tabăra dușmană lipsită de apărători. Atunci, toată mulțimea de campani s-a revărsat spre a-i felicita pe învingători și a le aduce mulțumiri.

CUM A FOST SALVATĂ DIN ÎNCERCUIRE
ARMATA ROMANĂ DE CĂTRE TRIBUNUL
MILITAR DECIUS

XXXIV Însă bucuria acestei victorii era cît pe-acî să fie umbrită de o grea înfrîngere a armatei romane din Samnium. căci consulul Cornelius, pornind din Saticula, și-a condus fără prevedere armata prin niște munți împăduriți, prin mijlocul cărora se afla un defileu pe calea unui rîu. Împrejurimile acestui defileu fuseseră ocupate de trupele samnite, dar consulul i-a observat pe samniți stînd amenințători, cînd nu mai putea să se retragă în siguranță. Pe de altă parte samniții așteptau ca tot convoiul de romani să se scurgă în defileu și să ajungă în partea cea mai de jos a văii. Atunci tribunul militar Decius observă o măgură ce domina întreaga regiune, inclusiv tabăra vrăjmașă ; povîrnișul ei era greu de urcat cu trupele complet echipate, fiind mai accesibilă unităților ușor înarmate. De aceea el i se adresă consulului, care sta încremenit de teamă : „Aulus Cornelius, observi măgura aceea înaltă care domină tabăra dușmană ? Este singura nădejde a salvării noastre, deoarece samniții, orbi, ne-au lăsat-o nouă ; dacă dovedim iscusință, putem pune stăpî-

nire pe ea. Tu îmi vei pune la îndemină numai pe hastații și pe principes dintr-o singură legiune; după ce voi izbuti să ajung pînă în vîrf împreună cu acești ostași, scăpat de orice primejdie, pleacă și tu de aici și salvează-te și pe tine și armata, căci negreșit dușmanul, primind lovitură din partea noastră din toate părțile, nu va putea face nici o mișcare fără o mare primejdie pentru el. Pe noi fie norocul poporului roman, fie vitejia noastră ne va ajuta să scăpăm de orice năpastă“. Publius Decius, după ce fu lăudat de consul pentru acest plan, își luă îndată în primire pîlcurile sale și străbătu defileul pe neobservate; oastea romană nu fu zărită de samniți decît în apropierea locului pe care voia să-l atingă. Aceștia, cuprinși de uimire și de teamă, rămaseră cu ochii ațintiți asupra sa, lăsându-i răgaz consulului să-și conducă armata într-un loc mai prielnic, iar lui să ajungă pe creasta cu pricina. Și astfel, ei scăpară din mînă prilejul de a se bate cu vreunul din adversari; nemaifiind în stare nici să-l urmărească pe consul, decît mergînd de-a lungul aceleiași văi în care ar fi putut mai înainte să-l țină sub amenințarea armelor, nici să urce cu trupele măgura pe care Decius o ocupa acum deasupra lor. Clocotind de înverșunare, ei ar fi pornit mai întîi împotriva aceloră care le răpiseră posibilitatea victoriei, pentru că-i irita și numărul lor mic și apropierea la care se aflau. Și astfel, samniții oscilau, cînd voind să înconjoare măgura și să taie legăturile dintre consul și Decius, cînd să-și deschidă drum pentru a ataca de sus pe romanii aflați în vale. Noaptea i-a surprins fără să știe ce au de făcut.

Decius nutrise de la început speranța că va putea dezlanțui de pe pozițiile sale mai înalte atacul împotriva vrăjmașului, cînd acesta va căuta să urce pe povîrnișurile măgurii. Apoi, însă începu să se mire de ce samniții nu mai pornesc odată la luptă: dacă poziția neprielnică îi oprește să-și pună în aplicare acest plan, atunci de ce nu fac șanțuri și parapete în jurul acestui punct de sprijin.

De aceea, convocînd pe centurioni la dînsul, le spuse : „Oare aceasta nu înseamnă nepricepere la război și nesocotință ? Cum a fost posibil să cîștige samniții biruința asupra sidicinilor și campanilor ? Îi vedeți cum tot timpul mișună și se vînzolesc fără rost încoace și încolo, cînd strîngîndu-se toți într-un pîunct, cînd ieșind din tabără ? Într-adevăr, nimeni nu întreprinde nici o acțiune, deși pînă acum ei ar fi putut să ne înconjoare cu un val de parapete și de lucrări de incercuire. Dar și noi am semăna cu dinșii dacă am întîrzia aici mai mult decît e nevoie. Haideți cu mine cît mai e lumină, să cercetăm unde își instalează samniții posturile de pază și pe unde se poate ieși din defileu.“

Apoi Decius, înveșmîntat cu mantaua unui ostaș de rînd, și centurionii săi îmbrăcați la fel, pentru ca dușmanul să nu bage de seamă că comandantul roman face această recunoaștere, au cercetat cu de-amănuntul totul împrejur.

XXXV După ce a fixat toate posturile de veghe, Decius dădu tuturor celorlalți ostași ai săi consemnul să se adune înarmați și în liniște în jurul său atunci cînd buciul va suna straja a doua ¹. După ce s-au adunat fără zgomot acolo, așa cum li se dăduseră instrucțiuni, el le-a spus : „Această mușenie, ostași, trebuie s-o păstrați în continuare, lăsînd la o parte strigătul militar, ca să-mi auziți în orice clipă glasul. După ce vă voi arăta planul meu, cei care sînteți de părerea mea, veți trece fără zgomot în dreapta : va hotărî partea unde va fi majoritatea. Ascultați acum ceea ce am chibzuit eu cu mintea mea : voi n-ați fost nici înfrinți pînă acum, nici puși pe fugă și nici n-ați rămas pe loc din pricina fricii, astfel încît să dați puțința vrăjmașilor să vă încercuiască. Prin vitejia voastră ați cucerit această poziție, tot prin vitejie va tre-

¹ Între orele 21 și 24.

Bui să scăpați de aici, spărgînd încercuirea ! Izbutind să ajungeți pînă aici, ați salvat pentru poporul roman viteaza armată de la piere. Spărgînd încercuirea dușmanului vă salvați și pe voi înșivă. Sînteți vrednici de toată lauda, deoarece, în pofida numărului vostru mic, ați reușit să dați ajutorul cuvenit grosului oștirii romane, fără să aveți nevoie de sprijinul nimănui. Aveți în fața voastră un dușman, care ieri, din nesocotință, a pierdut prilejul să ne nimicească toată armata. Samniții n-au văzut această măgură atît de favorabilă nouă, care stă deasupra capetelor lor, înainte de a fi fost ocupată de noi și nici n-au fost în stare să ne împiedice urcușul pînă aici, deși sîntem atît de puțini, iar ei dispun de atîtea mii de oameni. Nici după ce am pus stăpînire pe această măgură samniții n-au înconjurat pozițiile cu lucrări de întărire, cu toate că le rămăsese atîta vreme din zi. Și dacă l-am prostit pe dușman cînd vedea totul în jurul său și supraveghea totul, și mai virtos trebuie să-l înșelăm acum cînd doarme. Acest lucru este mai necesar decît orice. Într-adevăr, situația noastră e atît de grea, incît mi-e mai ușor să vă arăt cît e de primejdioasă, decît să vă dau un sfat. Căci nu se poate ști dacă e mai bine să rămîneți, sau să plecați de aici. De vreme ce soarta nu vă oferă un alt mijloc, aduceți-vă aminte de armele din mină și de curajul din piept ; altfel, dacă ne-am teme de ascuțișul sabiei mai mult decît s-ar cuveni unor bărbați și unor romani adevărați, va trebui să murim de foame și de sete. Așadar, există o singură cale de salvare : să spargem încercuirea și să plecăm din acest loc. Asta trebuie s-o facem fie în timpul nopții, fie în timpul zilei. Cea din urmă soluție ar avea însă mai puțini sorți de izbîndă, deoarece dacă am aștepta ivirea zorilor, am mai putea oare nădăjdui ca ei să nu ne înconjoare și să nu stringă cercul și mai zdravăn în jurul măgurii noastre cu un val de lucrări și șanțuri neîntrerupte ? Pe cînd acum, îi vedeți cum stau cu trupurile așternute pe jos nefăcînd nimic ! Așadar, dacă noaptea este potrivită pentru

spargerea încercuirii, de bună seamă acest ceas din noapte este cel mai nimerit. V-ați adunat la semnalul strajei a doua, adică tocmai atunci când somnul e cel mai adânc, iar muritorii sînt scufundați de tot în somn. Veți trece peste trupurile adormite fie înșelîndu-i prin tăcere pe cei neprevăzători, fie scoțînd strigăte neașteptate, pentru a băga groaza în cei care se vor trezi ! Urmați-mă deci, așa cum m-ați urmat și pînă acum ! Eu voi merge fără șovăire pe firul urzit de soarta care m-a adus aici. Acei dintre voi care credeți că planul vă aduce salvarea, haideți, treceți în partea dreaptă !“

XXXVI Toți ostașii au trecut în dreapta și au urmat pas cu pas pe Decius, care înainta prin spațiile dintre străjile dușmane. În felul acesta ei străbătură jumătate din tabăra dușmană, cînd deodată un roman, făcînd o săritură printre trupurile culcate la pămînt și scufundate în somn ale samniților, lovi scutul unei sentinele. La acest zgomot samnitul se trezi și-l deșteptă și pe vecinul lui. Apoi cei doi i-au sculat și pe alții. Ei erau însă atît de buimăciți, încît nu-și dădeau seama dacă sînt de-ai lor, sau sînt dușmani, dacă cei încercuiți au dezlănțuit atacul, sau dacă nu cumva consulul le-a cucerit tabăra. Fiîndcă nu mai putea să-i înșele în continuare, Decius ordonă ostașilor săi să strige din toate puterile, băgînd groaza în dușmanii buimăciți de somn. Aceștia n-au mai putut nici să-și ia armele, nici să opună vreo rezistență, nici să pornească pe urmele romanilor. Profitînd de această panică și învîlmășeală a samniților, detașamentul roman, după ce a doborît toate străjile întîlnite în cale, s-a îndreptat spre tabăra consulului.

Mai rămăsese o bună parte din noapte cînd Decius, socotînd acum pe ai săi în siguranță, le spuse : „Bravo, vouă, ostași romani, pentru vitejia de care ați dat dovadă ! Drumul nostru pe creastă și înapoierea cu succes vor fi ridicate în slăvi de-a lungul tuturor veacurilor ! E nevoie

însă de lumina zilei ca să vă dați seama de strălucita voastră izbîndă ; căci n-ar fi demn de voi, care v-ați acoperit de glorie, să vă întoarceți în tabără profitînd de liniștea nopții ! Să rămînem pe loc și să așteptăm în liniște zorile!“ S-a dat ascultare vorbelor sale.

Cum s-a luminat de ziuă, de înadată tribunul militar a trimis în tabără la consul un mesaj care a stîrnit o bucurie fără margini. Cînd s-a comunicat întregii armate că detașamentul lui Decius s-a întors teafăr și nevătămat, deși înfruntase, neîndoios, cele mai mari primejdii pentru salvarea celorlalți, toți cei rămași pe loc ieșindu-le în cale îi copleșiră cu laude, numindu-i pe fiecare în parte și pe toți laolaltă salvatorii lor. Și toți aduceau laude și mulțumiri zeilor, iar pe Decius îl ridicau în slava cerului.

Lui Decius i se organizează un fel de triumf de tabără : el străbătu castrul de la un capăt la altul în fruntea otașilor săi înarmați, atrăgînd toate privirile și aclamațiile întregii armate, care-l socotea pe tribun deopotrivă cu consulul.

Odată ajunși în fața pretoriului¹, consulul puse să sune trîmbița pentru adunare și începu să-i adreseze laude binemeritate lui Decius ; acesta însă îl întrerupse, rugîndu-l pe consul să dizolve adunarea și să lase pentru altă dată aceste manifestări. El îl sfătui de asemenea, să nu piardă prilejul de a-i ataca numaidecît pe dușmani, cît sînt încă năucii de panica din timpul nopții și cită vreme sînt risipiți pe mici unități în jurul măgurii. „Sînt sigur, adăugă el, că mulți dintre cei trimiși în urmărire cutreieră defileul împădurit.“

Legiunile au primit ordinul să ia armele. După ce au ieșit din tabără, deoarece drumul prin defileu era cunoscut de cercetași, trupele au fost conduse înspre dușman pe un drum mai larg. Și cînd acesta nici nu se aștepta, romanii se năpustiră asupra lui. Deoarece samniții umblau răzlețiți în toate părțile, cei mai mulți fără arme

¹ Pretoriul era cortul comandantului de legiune.

asupra lor, ei n-au putut nici să se adune într-un singur loc, nici să-și ia armele și nici măcar să se retragă la adăpostul întăriturilor ; îngroziți, ei se îndreptară spre tabăra lor, dar și aceasta fu curind ocupată din cauza zăpăcelii care domnea în rîndul străjilor. Strigătele romanilor se auzeau din ce în ce mai puternice în jurul măgurii, punînd pe fugă toate detașamentele dușmane de pe pozițiile pe care le ocupau. În felul acesta o mare armată a dat înapoi în fața unui dușman pe care nici nu-l văzuse la chip. Acei dintre samniți care de frică își căutaseră scăparea la adăpostul întăriturilor taberei lor, au fost măcelăriți pînă la unul. S-au numărat acolo cam treizeci de mii de cadavre. Tabăra samniților a fost prădată.

XXXVII Aceste operațiuni odată încheiate, consulul a convocat adunarea ostașilor. El sublinie nu numai faptele de arme dinainte ale lui Decius, dar și noile lui dovezi de vitejie : în afară de numeroase distincții ostășești, el i-a dat lui Decius o coroană de aur, o sută de boi și un taur alb de o frumusețe neobișnuită și cu coarnele aurite. Ostașii care fuseseră împreună cu el în acest detașament au primit fiecare porțiile îndoite de griu, pe toată durata serviciului militar, și în plus au primit fiecare cîte un bou și cîte două rînduri de veșminte.

După darurile consulului, legiunile romane, în mijlocul strigătelor de aprobare ale tuturor, puseră pe fruntea lui Decius coroana obsidională făcută din spice verzi de griu ; ca o dovadă a cinstirii comandantului lor, ostașii din detașamentul lui Decius îi oferiră și ei o coroană din partea lor. Împodobit în acest fel, Decius jertfi taurul cel frumos lui Marte, iar cei o sută de boi îi dăruiră ostașilor care fuseseră împreună cu el în această misiune. Tot pentru ostașii aceluiași detașament, legiunile au strîns și dăruit cîte o libră de făină și cîte un sextar de vin. Toate acestea s-au adus la îndeplinire în toiul strigătelor unanime ale ostașilor, într-o nemaipomenită voie bună.

CARTEA A VIII-A

RAZBOIUL ROMANILOR CU LATINII¹ OR- GANIZAREA ARMATĂ LA ROMANI

VI ...Senatul a încuviințat să se declare război latiniilor. Consulii, înrolând două armate, au străbătut ținuturile marsilor² și ale paelignilor³, s-au unit și cu oastea

¹ Latinii locuiau în Latium, regiune din Italia centrală, de-a lungul litoralului vestic al Mediteranei. La început Latium era delimitat de Tibru și riul Numicius, iar ulterior a fost extins în sud până la riul Liris, care îl despărțea de Campania. La nord Latium se mărginea cu Etruria, la est cu teritoriile sabellilor, aquinilor, marsilor și samniților. Erau 4 ramuri latine: latinii, hernicii, volscii, și auruncii. Vechii latini constituiseră confederația celor 30 orașe cu capitala la Alba Longa. După dărîmarea acestui centru, Roma a luat rolul de hegemon al confederației, prin subordonarea latinilor, după primul război, încheiat cu victoria de la lacul Regillus. Cauza noului conflict (335 î.e.n.) a fost pretenția latinilor față de Roma de a li se acorda drepturi egale, depline, în toate sectoarele politice ale conducerii statale, printre care dreptul ca unul din cei doi consuli să fie latin și alegerea a jumătate din numărul senatorilor dintre latini. Prin organizarea politică și administrativă latinii se găseau pe aceeași treaptă cu romanii, deoarece și ei erau conduși tot de pretori. O parte din locuitorii coloniilor romane din Latium s-au alăturat în acest conflict latinilor și nu romanilor, majoritatea orașelor confederației preferînd egalitatea în drepturi și raporturi echitabile și nu subordonarea lor atotputerniciei Romei. Solia trimisă de latini la Roma e respinsă de senat, iar războiul începe.

² Populație sabelică foarte războinică, locuind în centrul Italiei, în regiunea munților Apenini.

³ Populație samnită, avînd așezările în vecinătatea marsilor.

samnită și și-au instalat tabăra la Capua, unde se adunaseră latinii și aliații lor. Se spune că acolo în timpul somnului, ambilor consuli le-a apărut în vis chipul unui om cu o înfățișare neobișnuită, întrecând orice ființă omenască prin măreția lui impunătoare, și care a rostit următoarele : „Dintr-o tabără va trebui să cadă jertfă însuși comandantul, iar din cealaltă o oaste întreagă, în cinstea zeilor Mani și a zeiței Mame a pământului. Acel popor și acea tabără vor obține victoria, al căror comandant va da o lovitură decisivă legiunilor dușmane, jertfindu-se după aceea și pe sine.”

După ce consuli și-au povestit unul altuia visele din timpul nopții, au hotărât să aducă jertfă zeilor un număr de vite, ca să le îmblânzească minia ; în același timp au apelat și la haruspicii. În cazul în care măruntaiele vitelor aveau să dea prevestiri aidoma vedeniilor din timpul somnului, oricare din cei doi consuli să fie gata să îndeplinească vrerea ursitei. Cum răspunsurile haruspiciilor se potriveau cu credința profundă care le cuprinsese sufletele, ei au convocat legații și tribunii militari la sfat, dezvăluindu-le fără nici un fel de înconjur poruncile zeilor ; apoi, pentru ca moartea în bătălie a unuia din consuli să nu sperie pe ostași, s-a convenit ca acel consul să se jertfească pentru poporul roman al quiriților. În al cărui sector armata romană va da prima înapoi.

La sfatul comandanților s-a mai pus și problema disciplinei ; deoarece dacă vreodată vreun război a impus o conducere severă, atunci mai ales în acest război era nevoie să fie redată disciplinei militare vechea rigoare. Această chestiune era cu atât mai stringentă, cu cât războiul trebuia desfășurat împotriva latinilor, care se asemănau cu romanii prin limbă și obiceiuri, prin felul armelor și mai mult ca orice, prin instrucția și prin deprinderile militare, căci înainte conviețuiseră împreună : soldații cu soldații, centurionii cu centurionii, tribunii cu tribunii fuseseră camarazi de contingent și colegi, făcând

parte din aceleași garnizoane și adesea din aceleași manipule. Datorită acestei situații, pentru ca ostașii să nu cadă în vreo greșală, consuli hotărîră ca nimeni să nu atace pe dușman fără ordin.

VII Din întîmplare, printre ceilalți comandanți de escadroane care fuseseră trimise să facă recunoașteri în toate părțile se afla și T. Manlius, fiul consulului, care a înaintat cu escadronul său pînă dincolo de tabăra dușmanului, așa încît era la o aruncătură de suliță de straja cea mai apropiată a acestuia. Acolo erau călăreți tusculani sub comanda lui Geminus Metius, un bărbat vestit atît prin neamul său, cît și prin faptele sale de arme. Cînd acesta i-a văzut pe călăreții romani și l-a recunoscut pe fiul consulului mergînd în fruntea lor, deosebindu-se prin înfățișare de ceilalți (căci toți se cunoșteau între ei, mai cu seamă acei care erau oameni de seamă), îi spuse : „Romani. aveți de gînd să duceți tot războiul împotriva latinilor numai cu un escadron de călăreți ? Ce vor mai face în timpul acesta cei doi consuli ? Ce vor face două armate consulare ?“

„Vor veni la timp — spuse Manlius — și împreună cu ele va veni și Jupiter însuși, martorul învoielilor încălcate de voi, și care are o putere mai mare și e mai tare ca voi toți. Dacă la lacul Regillus v-am înfruntat ca să vă lecuim de războaie, de bună seamă că și aici vom face tot ce ne va sta în putință să vă piară pofta să ne mai provocați și să vă mai măsurați cu noi“.

Auzind aceste cuvinte, Geminus, minîndu-și calul puțin în fața alor săi îi strigă : „Hei, nu vrei ca pînă va veni ziua în care veți face efortul să puneți în mișcare armatele voastre, să te bați cu mine, astfel încît să se constate prin sfîrșitul luptei dintre noi doi cu cît e mai presus un călăreț latin de unul roman ?“

Fie mînia, fie rușinea de a da înapoi în fața unei provocări la luptă, fie vrerea de neînvins a ursitei, îi zdrun-

cîna sufletul semet al tînărului Manlius. De aceea uitînd de ordinul tatălui său și de hotărîrea consulilor, porni năvalnic la o luptă în care puțin îi păsa dacă va birui sau va fi biruit. După ce ceilalți călăreți se îndepărtară la oarecare distanță, lăsînd între ei un spațiu gol, ca la un spectacol, cei doi luptători dădură pîteni cailor. Ei se năpus-tiră plini de înverșunare cu lăncile unul asupra celuilalt ; lancea lui Manlius alunecă însă pe deasupra coifului adversarului său, iar a lui Metius pe lîngă grumazul calului potrivit.

Rotindu-și din nou caii, Manlius tăbări din nou în goană, ca să repete lovitura și își înfipse lancea între urechile calului dușmanului său. Simțînd durerea ranei, armăsarul latinului se cabră, scuturîndu-și violent capul, și-și dădu călărețul peste cap. Pe cînd acesta buimăcit de grozava căzătură, prins între lance și scut încerca să se ridice de jos, Manlius îl și pironi la pămînt și-l străpuse de la gît prin coaste, în așa fel încît fierul îi străbătu coșul pieptului. După ce culesse trofee se întoarce la ai săi și împreună cu escadronul care îl ovaționa de bucurie se îndreptă spre tabără, la pretoriu, la tatăl său, fără să-și dea seama de fapta săvîrșită și de urmările ei, ori dacă isprava sa merită laudă sau pedeapsă.

„Tată, grăi Manlius, pentru ca toți să spună că într-a-devăr sînt născut din singele tău, îți aduc trofee luate de la un cavaler dușman, care m-a provocat și pe care l-am ucis.“

La auzul acestor cuvinte, consulul îi întoarce spatele și dădu numaidecît ordin să sune goarna pentru adunare. Cînd toată ostășimea fu prezentă, consulul T. Manlius rosti următoarele : „Titus Manlius ! Fiindcă n-ai respectat nici ordinul consulilor, nici măreția patriei și ai luptat cu dușmanul, încălcînd dispozițiile noastre și ordinul dat de mine, și pentru că ai călcat disciplina militară, datorită căreia republica a rămas pînă astăzi în picioare, și pentru

că mi-ai slăbit autoritatea mea și m-ai împins pe mine pînă acolo încît să uit fie de interesele patriei, fie de mine și ai mai, ei bine, pentru ca mai de grabă eu să suport povara greșelii săvîrșite de tine și nu patria să plătească în dauna sa greșelile noastre, voi da tineretului o dureroasă pildă. care va fi totodată o sănătoasă învățatură pentru viitorime. Desigur că atît dragostea firească față de copiii mei. cît și această primă dovadă de vitejie, pe care ai dat-o ademenit de strălucitoarea nălucă a gloriei, îmi înmoaie inima. Însă, pentru că ori vom întări prin moartea ta autoritatea consulilor, ori, iertîndu-te, vom renunța definitiv la ea, eu sînt încredințat că, în măsura în care mai curge în vinele tale ceva din singele meu, nu vei șovăi să reîntronezi prin supliciul tău disciplina militară încălcată din vina ta. Du-te lictorule și leagă-l la stîlp !“.

Toți ostașii au amuțit, rămînînd uluiți în fața unui ordin atît de cumplit, de parcă ar fi văzut securea ridicată asupra capului lor. De aceea. de unde la început stătuseră într-o tăcere copleșitoare. după ce a țîșnit singele din trupul despicat de cap, și-au dat deodată drumul la glas, izbucnind în plîsete. nemaiputîndu-și reține nici vaietele nici blestemele, trupul tînărului. acoperit de trofee sale. a fost așezat pe un rug ridicat dincolo de fortificațiile taberei și ars cu tot ceremonialul militar care a fost cu putință. Sentința dată de Manlius trebuia să stirnească groază nu numai în vremea aceea, ci să fie un exemplu, chiar trist, pentru posteritate.

VIII Grozăvia acestei pedepse i-a făcut totuși pe ostași mai disciplinați față de comandanți și în special pe cei din străji, din schimburile de gardă și din punctele de sprijin, mai grijulii în orice împrejurare. În ultima bătălie, de asemenea, cînd cele două tabere au ajuns să se înfrunte

pe cîmpul de bătaie, aceste aspre măsuri au fost de folos. Încleștarea de pe frontul de luptă dădea impresia unui război civil în toată legea, neexistînd nici o deosebire exterioară între latini și romani, în afară de însușirile sufletești.

Romanii fuseseră înzestrați mai înainte cu scuturi rotunde ; apoi, după ce ostașii au ajuns să primească soldă, s-a introdus în locul scutului rotund, scutul alungit ; în primele timpuri, liniile de bătaie ale legiunilor romane erau asemănătoare falangei macedonene ; mai tîrziu s-a recurs la dispozitivul de atac organizat pe manipule ; în sfîrșit, în ultima fază s-a ajuns la dispozitivul de atac eșalonat pe linii succesive ; fiecare linie era constituită din unități cu un efectiv de 60 de oameni, doi centurioni și un stegar. Prima linie de atac era alcătuită din *hastati* cu un efectiv de 15 manipule, avînd un mic interval între ele. Fiecare manipul dispunea de cîte 20 de pedestrași ușor înarmați ; restul de unități erau înzestrate cu scuturi lungi. Pedestrimea ușoară era numită așa pentru că purta numai sulite și lănci de aruncat. Această primă linie de bătaie era alcătuită din floarea tineretului, cel mai dornic de luptă ; a doua linie succesivă de atac, alcătuită din tot atîtea manipule, purta numele de *principes* — toți oameni maturi ; aceștia erau dotați cu scuturi lungi și mai ales cu cele mai strașnice arme. Această linie de atac, formată din 30 de manipule, se numea linie de *antepilani*, deoarece înapoia drapelului se mai găseau alte 15 unități ; fiecare dintre acestea era împărțită în trei subunități, care se numeau *primum pilum* ; un *primum pilum* avea trei *vexillum*, alcătuit fiecare din 186 de oameni. Cel dintîi *vexillum* era format din *triarii*, toți veterani, căliți în războaie și verificați în ceea ce privește vitejia lor ; al doilea *vexillum* era alcătuit din *rorarii*, socotiți mai prejos de cei dintîi prin vîrstă și prin fapte de arme, și în sfîrșit al treilea *vexillum* era numit *accensi*, unități pe

care se punea cel mai puțin temei, din care cauză erau amplasate întotdeauna în ultima linie.

Atunci cînd armata era rînduită în această ordine de bătaie, *hastati*, care formau prima linie de atac, porneau cei dintîi la luptă. Dacă hastații nu puteau sparge linia de bătaie a dușmanului, ei se retrăgeau pas cu pas și se intercalau între șirurile ostașilor numiți *principes*; hastații îi urmau la pas. Acum lupta era lăsată pe seama acestor *principes*. Rîndurile triariilor se înșirau în spatele steagului, cu piciorul stîng înainte, cu scuturile sprijinite de umeri, ținînd lăncile cu vîrfurile înfipite în pămînt și formînd un obstacol de netrecut, întocmai ca o tabără înconjurată de un val de parapete.

În cazul cînd nici linia de *principes* nu izbuteau să obțină o izbîndă deplină, aceștia se retrăgeau încet, încet, făcînd o manevră de repliere din prima linie, către triarii. De aici a ieșit proverbul atît de cunoscut: „S-a ajuns pînă la triarii“, care se rostește cînd se ajunge într-un mare impas. Acum rîndul triariilor să intervină; aceștia — după intercalarea în intervalul dispozitivului liniilor de *principes* și de hastați — își strîng la loc rîndurile, ca pentru a bara orice trecere; și formînd astfel o masă compactă se năpustesc asupra dușmanului, știind că în spatele lor nu mai există nici o nădejde de scăpare. Acest fel de atac produce cea mai mare panică în rîndurile dușmanului, deoarece acesta, crezînd că se află în urmărirea inamicului, se trezea deodată în fața unui nou front, ieșit ca din pămînt, cu forțe mărite.

Se recrutau atunci contingente de ostași cam pentru patru legiuni, fiecare cu un efectiv de circa cinci mii de pedestrași și cîte 300 de călăreți de fiecare legiune: la acestea se adăoga un număr egal de trupe furnizate de latini, care de data aceasta, erau inamici ai romanilor. Ei se rînduiseră în același dispozitiv de luptă. Astfel nu

numai vexillii ştia că aveau să se înfrunte cu vexillii, hastaţii cu hastaţii, principes cu principes, dar chiar şi centurionii cu centurionii, dacă ordinea de bătaie nu avea să fie dată peste cap. În ambele armate¹, în rindurile triariilor erau doi primipili². Cel roman nu avea însușiri deosebite, fiind în schimb un dibaci şi călit luptător, în vreme ce primipilul latinilor era înzestrat cu o forţă uriaşă, fiind socotit cel mai straşnic luptător dintre latini. Cei doi se cunoşteau foarte bine între dinşii, deoarece totdeauna comandaseră trupe de acelaşi fel. Centurionul roman, care nu se putea bizui îndeajuns pe forţele sale proprii, a obţinut din partea consulilor îngăduinţa de a alege după voie un locţiitor de centurion, care avea însărcinarea de a-l apăra împotriva adversarului care-i era destinat; acest tânăr a intrat în luptă în locul celui alt, obţinând victoria asupra centurionului latin. Lupta s-a dat nu departe de poalele muntelui Vezuviu, către drumul care duce la Vesis³.

¹ Alţi istorici antici romani şi greci furnizează date diferite de cele menţionate de Titus Livius în ce priveşte organizarea armatei romane pe legiuni (acestea având un efectiv de 4.158 infanterişti şi un escadron de călăreţi de 300 oameni) modificările survenite, dotaţia cu armament etc. Modificarea fundamentală în structura armatei romane consta în dispozitivul de luptă bazat pe manipul, ca unitate tactică, în locul falangei. Structura propriu zisă a dispozitivului de luptă al legiunii pe manipule ($1\frac{1}{2}$ dintr-o cohortă, iar aceasta a zecea parte a legiunii) consta din constituirea de unităţi şi formaţiuni de luptă organizate şi dotate cu armament adecvat, cu instrucţie şi experienţă de război. Ostaşii acestor unităţi erau selectaţi după însușiri militare, vîrstă şi posibilităţi materiale.

² Acesta era centurionul care comanda primul manipul de triarii şi totodată cel mai înalt grad din armată pe care îl putea obţine un plebeu. În mod normal centurionul primipil era considerat primul grad de ofiţer din armata romană.

³ Vesis, sau Hyria Italica, localitate în Campania, situată la circa 20 de km de muntele Vezuviu, în direcţie nord-vestică (azi Pernosano).

CONSULUL DECIUS MUS SE JERTFEȘTE PENTRU PATRIA ROMANĂ

IX Consulii romani, înainte de a-și scoate trupele în linie de bătaie, au oficiat sacrificiile. Se povestește că haruspiciul i-a arătat lui Decius partea superioară tăiată a ficatului, privitoare la soarta poporului roman, spunându-i că jertfa a fost plăcută zeilor ; deasemena și jertfa adusă de Manlius a fost bine primită. „Atunci totul e în perfectă ordine“, a spus Decius.

După ce s-au rînduit trupele și liniile de bătaie, așa cum s-a spus mai sus, s-a pornit la luptă. Manlius comanda aripa dreaptă, iar Decius pe cea stîngă. La început forțele ambelor tabere fiind egale, lupta a avut un caracter echilibrat ; apoi, deoarece la aripa stîngă hastații n-au mai putut face față presiunii latinilor, s-au retras către liniile celor numiți principes ; în această situație critică, consulul Decius rosti cu voce tare către M. Valerius :

„Valerius ! E nevoie de ajutorul zeilor ! Haide. pontifice public al poporului roman, dictează-mi formula din ritual prin care să mă jertfesc pentru legiunile romane !“ Pontificele public i-a poruncit să-și îmbrace *toga pre-texta*, să-și acopere capul¹ și, cu mîna ridicată pe sub togă

¹ În latină expresia *velato capite* înseamnă acoperirea capului cu un văl format din îndoitura capătului togii. Atitudinea celui care se roagă și-i invocă pe zei, precum și numele divinităților invocate erau elementele unui ritual care trebuia imperios respectat, avînd o anumită semnificație. Tragerea unui colț răsfrînt al togii peste cap se făcea pentru ca sacrificatorul să nu fie tulburat de nici o priveliște neprielnică în timpul sacrificiului ; așezarea mîinii sub bărbie însemna concentrarea minții și atitudinea plină de cucernicie ; șederea cu picioarele deasupra unei lînci, însemna alungarea fricii de moarte ; urma apoi invocarea divinită-

la bărbie și cu picioarele deasupra unei lănci, să spună așa : „Janus, Tată Marte, Quirinus¹, Bellona², voi Lari³, și voi divinități noi venite, voi zei băștinași și voi divinități care aveți puteri asupra noastră și asupra vrăjmașilor și voi zei Mani ai infernului, vă rog și vă implor și vă cer iertare din adâncul sufletului, insuflați tărie de biruință poporului roman al Quiriților, vîriți spaima în dușmanii poporului roman al Quiriților și dați-i împietriți de groază pierzării ! Așa cum am rostit aceste cuvinte, la fel mă jertfesc pentru Republica poporului roman al Quiriților, pentru legiunile și trupele auxiliare ale poporului roman al Quiriților și odată cu mine jertfesc zeilor subpămînteni și zeiței Tellus⁴, și legiunile și trupele aliate ale vrăjmașilor noștri !“

După ce s-a rugat în felul acesta, Decius porunci lictorilor săi să se înfățișeze consulului T. Manlius, ca să-l vestească din vreme că el a făgăduit să-și jertfească viața pentru salvarea oastei romane.

ților luminii Janus, Dianus sau Diana, apoi a lui Saturnus și Ops, Jupiter — personificarea puterii care protejează statul roman — a lui Marte, Quirînus, Bellona și Lares.

¹ Quirinus era un apelativ al lui Marte, fiind întruchiparea lui antropomorfică. În text e vorba de străvechea divinitate italică, care a fost identificată cu Semo Sancus și cu Deus Fidius al vechilor romani și cu Ares la greci. Marte era simbolul forței fizice, al vitejiei ostășești, a forței naturii și zeul războiului.

² Divinitatea furiei dezlănțuite a războiului.

³ Zeii casnici ai romanilor, despre care se credea că reprezintă sufletele celor decedați ai fiecărei familii, protectorii căminului și gospodăriei familiare. Chipurile de ceară ale Larilor erau păstrate în atriumul fiecărei locuințe, într-un anumit loc, *Laralia*. Cu prilejul unor anumite comemorări festive ale familiei se împodobeau Larii casnici cu ghirlande de flori. La ospete se destina o parte din mâncare pentru Lari.

⁴ Străveche divinitate italică, personificarea pămîntului și a fertilității ogărelor, care germinază și întreține viața. Era invocată împreună cu Ceres și cu Manes.

Apoi, încins cu toga¹ după datina gabină² și luându-și toate armele sale, sări pe cal și dădu năvală în mijlocul liniilor dușmane. Devenind ținta privirilor celor două linii de bătaie. Decius apăru tuturor ca o ființă supraomenească pogorită din cer, pentru ca spălînd păcatele oamenilor să imblînzească toată minia zeilor și să întoarcă prăpădul și pierzania de la neamul său asupra dușmanilor. În chipul acesta, apariția lui Decius stîrni cumplită spaimă în primele rînduri din spatele steagurilor latine, unde se produse învălmășeală; apoi aceasta cuprinse întreg frontul dușman. Era vizibil pentru toată lumea că pe unde trecea Decius călare, vîra spaima în rîndurile latinilor, de parcă ar fi căzut peste ei trăsnetul aducător de moarte. Și într-adevăr, atunci cînd Decius s-a prăbușit străpuns de lănci, cohortele latinilor cuprinse de panică se împrăștiară în lung și în lat, în neorînduială și fugă nebună. Concomitent, romanii, cu sufletul eliberat de teama religioasă, au pornit din nou atacul, ca și cum abia atunci li s-ar fi dat pentru întîia oară semnalul de luptă.

¹ Toga romană era veșmintul oficial al cetățenilor liberi romani. Ea se îmbrăca în general la ceremonii, festivități etc. Era formată dintr-o bucată de stofă de lînă albă, de circa 3—5 metri. Lățimea togii era stabilită după măsura celui care o purta. Avea forma unei elipse. În caz de doliu era de culoare închisă (*toga sordida*). Demnitarii statului purtau *toga praetexta*, care era ornată cu un tiv de purpură. La fel era și toga copiilor *ingenui* (ai cetățenilor liberi). Toga se purta în așa fel, încît să rămînă brațul stîng descoperit, pe cînd dreptul să nu fie stingherit în mișcări. Colțul din afară era trecut pe sub brațul drept și apoi prins de umărul stîng cu o agrafă (*fibula*). Toga a fost împrumutată de la etrusci.

² Însemna adaptarea togii sau a cămășii (*tunica* și *sagum* — un fel de pelerină) pentru oficierea unei ceremonii solemne cu prilejul slujbelor de purificare (*lustrum*), la fondarea coloniilor, la inaugurarea templelor, cu prilejul sacrificiilor oficiate înainte de luptă de către comandantul suprem. Una din pulpane se arunca peste cap, iar cealaltă se înfășura în jurul mijlocului, devenind un fel de cingătoare.

Căci și rorarii ¹ au pornit în iureș înșiruiți între antepilani, sprijinind cu forțe proaspete pe hastați și principes. În vremea asta, triarii, cu piciorul drept ingenunchiat, așteptau numai un semn al consulului pentru a porni și ei la atac.

X Apoi, în vreme ce lupta se desfășura mai departe, deoarece în câteva locuri latinii obținuseră oarecari izbânzi datorită superiorității lor numerice, consulul Manlius — după ce la auzul veștii despre jertfa colegului său își plăti tributul de lacrimi și de laude pentru o moarte atât de memorabilă, așa cum se cuvenea, potrivit legilor divine și omenеști — stătu câteva clipe în cumpănă dacă e momentul să intre în luptă cu triarii ; apoi, convins că triarii trebuie să fie păstrați teferi și nevătămați pentru momente mai grele, ordonă ca accensii din ultima linie de rezistență, să înainteze pînă în fața primei linii. Îndată ce aceștia au pornit la atac, latinii deslănțuiră contra-atacul cu triarii lor, convinși că romanii au făcut la fel. Triarii latini, deși se simțeau întrucîtva istoviți în urma crîncenei înclеștări, și cu toate că lăncile lor se sfărîmaseră sau se tociseră, i-au dat totuși înapoi pe romani datorită impetuozității atacului. Dar cînd tocmai erau gată să creadă că lupta s-a încheiat și că au ajuns la ultima linie romană, iată că deodată consulul roman strigă triariilor săi : „Dați năvală acum, voi care sînteți cu forțele intacte împotriva unui dușman sleit aducîndu-vă aminte de patrie, de părinții, soțiile și copii voștri, aducîndu-vă aminte de consulul vostru care s-a jertfit morții pentru biruința voastră !” Iar cînd triarii romani s-au năpustit cu forțele proaspete, cu armele lor scînteietoare asupra dușmanilor, răsărind ca o nouă linie de bătaie, întărită cu antepilanii intercalați în intervalurile șirurilor de triarii și scoțînd strigăte de luptă, ei stîrniră învălmășeală

¹ Folosirea trupelor de *accensi* (rorarii) era un procedeu rar uzitat în tactica militară romană. Într-un asemenea caz, aceste trupe trebuiau dotate cu același armament ca și al triariilor.

în linia întâia a latinilor ; apoi, lovind cu sulitele pe dușman drept în față, lichidînd floarea luptătorilor latini, străpungînd aproape neatinși celelalte rînduri ale manipulelor dușmane, de parcă latinii n-ar fi fost înarmați, triarii au făcut un măcel atît de cumplit, încît abia a patra parte dintre dușmani a mai scăpat cu viață.

Și samniții, la rîndul lor, așezați în linia de bătaie mai departe, sub poalele muntelui Vezuviu, atacînd au produs debandadă între latini.

De altfel cele mai mari merite la cîștigarea acestui război le-au revenit consulilor romani, comparativ cu toți ostașii armatelor proprii, fie cetățeni romani, fie aliați. Unul din consuli, Decius, și-a atras numai asupra sa toată urgia și toate primejdiile venite și de la zeii din cer și de la cei ai infernului, iar celălalt consul a fost atît de viteaz și a dovedit atîta iscusință în această bătălie, încît și romanii și latinii care au luat parte au transmis urmașilor amintirea luptei și convingerea că pe oricare front ar fi comandat, T. Manlius ar fi obținut neîndoielnic victoria.

În fuga lor, latinii au ajuns pînă la Minturnae¹. După terminarea bătăliei, romanii au pus stăpînire și pe tabăra dușmană, luînd și acolo numeroși prizonieri, mai ales campani.

Lăsarea amurgului i-a împiedicat pe romani să găsească în acea zi trupul lui Decius. În ziua următoare însă au dat de el străpuns de numeroase lănci, acoperit de un morman uriaș de leșuri dușmane. Colegul său de consulat i-a făcut o strălucită înmormîntare, demnă de moartea lui...

(Dintre evenimentele la care Titus Livius se referă în continuare, amintim adoptarea, sub presiunea maseilor, a trei legi favorabile plebeilor, menționabilă în mod deosebit fiind aceea potrivit căreia se îngăduia

¹ Azi Traetto, oraș portuar, situat în sudul Latiumului, la vărsarea în Adriatică a riului Liris.

ca unul din cenzori să poată fi plebeu. Pe lângă aceste legi poporul obține și o altă mare victorie prin desființarea robirii și a pedepsei corporale pentru datorii. În schimb vîrfurile conducătoare apelează tot mai des la funcția de dictator, ceea ce va atrage după sine o demonetizare a acestei magistraturi. Pentru relațiile cu populațiile supuse Romei este caracteristic faptul că, după cucerirea întregului Latium, senatul roman hotărăște acordarea diferențiată a unor mari drepturi politice acestor populații. Dintre războaiele din acest timp sînt relatate cele cu grecii din sudul Italiei și cu samniții, pe vremea dictatorului Lucius Papirius Cursor.)

AUTORITATEA DICTATORIALĂ, PUSĂ LA ÎNCERCARE, IESE BIRUITOARE

XXX ...Dictatorul Papirius plecînd la Roma, ca să repete auspiciile — din îndemnul paznicului coliviei sacre îl avertiză pe comandantul cavaleriei să nu se miște din loc și să nu angajeze nici o luptă cu dușmanul în lipsa sa. După plecarea dictatorului însă, Fabius află prin iscoade că în tabăra samniților ostașii răsufală ușurați, ca și cum nici un picior de roman nu s-ar mai afla în Samnium. De aceea, semețul tînăr, fie indignat că nu i se acordă importanță și că toată lumea își punea speranța numai în dictator, fie socotind că a sosit momentul să ducă la bun sfîrșit acest război, după ce își rîndui armata în linie de bătaie, făcînd toate pregătirile necesare, porni către Imbrinium¹ (așa se cheamă locul unde s-a dat bătălia). Acolo s-au măsurat romanii cu samniții.

Romanii s-au bucurat de atîta noroc în această bătălie, încît lumea a fost convinsă că chiar dacă ar fi fost de față dictatorul, operațiunile militare n-ar fi fost conduse mai

¹ Localitate neidentificată.

bine. Și comandanții și-au făcut datoria cu prisosință, și ostașii au fost la înălțimea comandanților. La rîndul său, cavaleria, din imboldul tribunului militar, L. Cominius, care nu izbutise să străpungă linia dușmană cu toate repetatele atacuri date, a luat inițiativa unui nou atac. Scoțînd friiele din gura cailor și dîndu-le pîteni, călăreții s-au năpustit atît de năprasnic asupra samniților, încît nu i-ar fi stăvilit nici o putere din lume. Dînd peste cap și ostași și arme, ei pricinuiră un puternic prăpăd în rîndurile dușmanilor. Șarja cavaleriei a fost urmată de atacul pedestrimii, care a nimicit inamicul în neorînduială. Douăzeci de mii de leșuri samnite au rămas în acea zi pe cîmpul de luptă, spun analiștii. Am găsit relatat de unii istorici că în lipsa dictatorului romanii s-au măsurat în două rînduri cu samniții, repurtînd victoria în ambele lupte. La cei mai vechi analiști am găsit menționată numai această singură bătălie. Unele anale însă trec cu totul cu vederea aceste lupte.

Comandantul cavaleriei, care capturase în urma dezastrelor atît de greu suferit de samniți o uriașă cantitate de trofee, a ordonat să se facă un morman gigantic de arme și să li se dea foc. Aceasta, fie pentru că fuseseră făgăduite vreunuia dintre zei¹, fie, dacă se poate crede ce scrie Fabius², pentru ca dictatorul să nu culeagă roadele victoriei sale, înscriindu-și numele sub aceste trofee, sau luîndu-le cu sine la Roma, în vederea triumfului. De asemenea și raportul asupra acestei bătălii încununată de izbîndă, care fusese adresat senatului și nu dictatorului, era o dovadă că Fabius n-a vrut să-și împartă laurii succesului cu dictatorul³.

¹ Armele capturate de la inamic pe cîmpul de luptă se dedicau zeului Vulcanus (la etrusci Volcha), zeul focului și al meșteșugarilor, și li se dădea foc.

² Se referă aici la analistul roman Fabius Pictor.

³ Din cele relatate aici de T. Livius se deduce că s-a adus un dublu prejudiciu prerogativelor dictatorului, deoarece raportul asupra situației fronturilor de luptă și succeselor repurtate era

La rîndu-i, stăpînit de invidie, dictatorul își manifesta pretutindeni mînia și mîhnirea, mai ales în fața celor care se bucurau de această victorie cîștigată. De aceea, brusc, el a suspendat ședința senatului, părăsind incinta și declarînd sus și tare că în acea bătălie nu legiunile samniților, ci înalta demnitate a dictaturii și disciplina militară au fost date peste cap și încălcate de comandantul caveriei și că niciodată romanii nu vor izbuti să înfrîngă forțele samniților, dacă va lăsa nepedepsit disprețul față de autoritatea sa !

De aceea, plin de înverșunare și de ură, dictatorul a pornit spre tabără. Deși a ajuns acolo cu mare repeziciune, n-a putut totuși sosi înaintea zvonurilor înapoierii lui, căci i-o luaseră înainte alții, care au plecat în goană într-adins din Roma, ca să dea de știre în tabără că dictatorul se întoarce dornic de pedeapsă și că nu face decît să laude fapta lui Titus Manlius ¹

XXXI Fabius, în mijlocul unei adunări pe care o convocase de urgență, rugă pe ostași ca, cu aceeași bărbăție cu care au apărut pe cîmpul de luptă Republica împotriva celor mai înverșunați dușmani, să-l sprijine și pe dînsul în fața cruzimii nestăpînite a dictatorului, — pe el, sub a cărui comandă și auspicii au fost duși la biruință. „Dictatorul se întoarce în tabără, scos din minți de invidie, înverșunat împotriva vitejiei și succeselor obținute de alții ; el spumegă de minie că în lipsa lui Republica a fost slujită cum trebuie, obținîndu-se succese, și ar prefera, dacă ar putea să schimbe soarta războiului, să-i vadă

comunicat senatului roman de către comandantul suprem al unei armate romane. Un comandant în subordine era obligat să comunice situația operațiunilor militare desfășurate de el, pe cale ierarhică, dacă era *legatus* — consulului, dacă era comandant al caveriei — dictatorului.

¹ Titus Manlius, fiind consul, a ordonat executarea fiului său pentru încălcarea disciplinei militare, episod istorisit în Cartea a VIII-a, cap. V—VIII.

victorioși mai de grabă pe samniți decît pe romani. Dictatorul susține că i-a fost disprețuit ordinul, ca și cum nu l-ar fi oprit să lupte din aceleași motive pentru care suferă acum că a avut loc bătălia. Și atunci, tot din invidie pentru vitejia altuia, a vrut dictatorul să-l împiedice să-și facă datoria, încercînd chiar să smulgă armele din mîinile ostașilor romani dornici de luptă, ca să nu facă nici o mișcare în lipsa sa. Acum dictatorul turbează de furie și pătimește, fiindcă ostașii chiar și fără L. Papirius nu s-au înfricoșat și nici n-au stat cu mîinile în sîn ; pentru că el, Q. Fabius, s-a socotit pe sine comandant al caveriei și nu ordonanța dictatorului. Ce s-ar fi întîmplat în cazul unui eșec, care prin jocul hazardului e posibil în orice război, dacă chiar și acum — cînd dușmanii au fost învinși și Republica a repurtat un asemenea succes cum n-ar fi putut obține nici dictatorul — acest comandant unic, îl amenință cu supliciul pe comandantul caveriei ? Dar dictatorul nu este mai pornit împotriva comandantului caveriei decît împotriva tribunilor militari împotriva centurionilor, ba chiar și împotriva soldaților înșiși. Dacă ar putea, s-ar năpusti cu furie împotriva tuturor. Dar fiindcă nu e în stare să facă aceasta, tabără numai împotriva unuia singur. Invidia, întocmai ca și focul, tinde să răzbată la tot ce-i înalt¹. De aceea se năpustește numai asupra aceluia care a fost autorul planului de luptă, asupra conducătorului acțiunii. Dacă va fi în stare să facă să dispară, odată cu omul, și gloria faptelor sale de arme, atunci dictatorul își va domina ostașii ca un învingător asupra unei oștiri prizoniere și va îndrăzni împotriva ostașilor tot ce-și va permite contra comandantului caveriei.“ Prin urmare, numai sprijinindu-l pe acesta ostașii își vor apăra propria lor libertate ; dacă va vedea la ostași același unanim devotament pe care l-au dovedit în luptă, pus în slujba salvării unui singur om,

¹ „*Etiā invidiam tamquam ignem, summa petere*“.

atunci și simțămintele dictatorului vor înclina spre o hotărâre mai blândă. În sfârșit el, Fabius, își încredințează viața și toate bunurile sale vitejiei și credinței ostașilor săi. Din toate părțile au izbucnit strigăte de îmbărbătare și îndemnuri ca Fabius să nu-și piardă cumpătul, deoarece cîtă vreme legiunile romane stau de veghe, nimeni nu va îndrăzni să comită vreo silnicie împotriva lui.

XXXII Nu mult după aceasta veni și dictatorul, care ordonă să se sune cu trîmbița adunarea ostașilor. Făcîndu-se tăcere, crăinicul îl strigă cu voce tare pe comandantul cavaleriei. Cînd acesta, venind de la locul său de jos, s-a urcat la tribună, dictatorul i-a adresat următoarele cuvinte :

„Quintus Fabius ! Deoarece dictatorul este cel mai înalt demnitar al statului și ordinelor sale se supun și consulii, care sînt investiți cu puteri regești, precum și pretorii, care sînt aleși în funcție sub aceleași auspicii ca și consulii, îți pun această întrebare : ești oare de părere că e drept sau nu ca și comandantul cavaleriei să asculte de ordinele sale ? Te mai întreb, dacă eu, plecînd din Roma convins că auspiciile sînt nesigure, trebuia să pun în primejdie interesele supreme ale Republicii disprețuind prescripțiile religioase, sau să pornesc la repetarea auspiciilor, ca să nu întreprind nici o acțiune fără asentimentul zeilor ? Totodată te mai întreb, dacă hotărîrea care m-a împiedicat pe mine, dictatorul, din respect pentru sfintele rînduieli religioase, să duc la bun sfârșit războiul nu e valabilă și pentru comandantul cavaleriei, sau acesta e scutit de a o respecta ? Dar ce rost are să-ți mai pun asemenea întrebări, cînd tu știi prea bine că, chiar dacă aș fi plecat fără să dau vreun ordin, nu s-ar fi convenit să-ți pui în aplicare hotărîrea decît după consultarea opiniei mele ? Răspunde : nu ți-am interzis eu oare să întreprinzi orice acțiune în lipsa mea ? Nu ți-am interzis eu să te bați cu dușmanul ? Cu toate acestea, tu, disprețuindu-mi ordinul,

ai îndrăznit să te lupți cu vrăjmașul, în pofida auspiciilor nesigure, în pofida opreliștilor religioase, încălcând ordinele ostășești și disciplina militară și voința divinităților. Răspunde numai la întrebările mele, dar în afară de acestea nici un cuvânt mai mult ! Lictor, apropie-te !“

Pentru comandantul cavaleriei nu era un lucru ușor să răspundă la fiecare întrebare în parte ; de aceea, el cînd se plîngea, că acuzatorul este în același timp și judecător, cînd striga că poate să i se ia mai degrabă viața, decît gloria faptelor vitejești. Rînd pe rînd el ba se dezvinovăța, ba acuza. Atunci Papirius, simțînd că i se urcă din nou sîngele în cap, ordonă ca Fabius să fie despuiat de veșminte, iar vergile și securea să fie gata să intre în funcție. Atunci comandantul cavaleriei imploră credința ostașilor de față. În vreme ce lictorii îi sfișiau hainele, el își căută refugiul în rîndurile triariilor, care deja începuseră să dea semne de agitație în adunare.

Atunci, în întreaga adunare se produse treptat o zarvă de nedescris. Se auzeau ici rugăminți, colo amenințări. Ostașii care ședeau întimplător aproape de tribuna judecății, deoarece puteau fi ușor recunoscuți, găsindu-se sub ochii dictatorului, îl implorau pe acesta să-l cruțe pe comandantul cavaleriei și să nu pedepsească și armata odată cu el ; însă ceilalți ostași, de la capătul opus al adunării și care se grămădiseră în jurul lui Fabius, începură să rostească cuvinte de ocară la adresa neînduplecatului dictator, fiind gata-gata să se răzvrătească. Într-adevăr nici chiar la locul judecății nu erau potolite spiritele. Legații, care ședeau în jurul scaunului de judecată, îl rugară atunci pe dictator să amine hotărîrea pînă a doua zi și pentru a se potoli mînia, și pentru a avea vreme de chibzuit. Destul a fost pedepsit Fabius pentru avîntul său tîmpănesc, ziceau ei, destul a fost ignorată victoria cîștigată de el. Să nu se întindă coarda atît de departe, încît să se condamne la moarte un tînăr ca Fabius, singurul copil la

părinți, lovind atît de crunt pe tatăi lui, un bărbat atît de vestit, și auncînd o pată peste întregul neam al Fabiilor.

Deoarece dictatorul se sinchisea prea puțin de rugămințile și sfaturile lor, legații l-au îndemnat să arunce o privire asupra adunării agitate, spunîndu-i că, față de vîrsta și de înțelepciunea sa, nu se cade să ațite vrajba în sufletele ostașilor, dînd naștere unei răscoale, căci nimeni nu-l va învinui pe Q. Fabius pentru că a vrut să scape de pedeapsă, ci, dimpotrivă, pe dictator, dacă el, orbit de mînie, va stîrni revolta îndreptățită a mulțimii ostașilor, care vor tăbări asupra lui. În sfîrșit, să nu creadă dictatorul că ei vorbesc în modul acesta pentru a fi pe placul lui Q. Fabius ; ei sînt gata să jure, dar nu e în interesul Republicii să se ia măsuri împotriva lui Q. Fabius în acele vremuri.

XXXIII Deoarece prin aceste vorbe legații, în loc să-l îmblînzească față de comandantul cavaleriei, mai tare l-au îndirjit, Papirius le-a ordonat să coboare de la tribună. Zadarnic încerca crainicul să facă liniște, fiindcă nici glasul dictatorului, nici al slujitorilor săi nu se mai auzea din pricina zarvei și învălmășelii. Noroc că amurgul a pus capăt acestui tumult, la fel cum se întîmplă și pe cîmpul de luptă. Comandantul cavaleriei a primit ordin să se prezinte din nou la judecată a doua zi. Deoarece toți din jurul său l-au convins că din cauza agitațiilor înverșunatul dictator va fi și mai neînduplecat, Fabius a fugit în ascuns din tabără, ducîndu-se la Roma.

În urma intervenției tatălui său, Marcus Fabius, care fusese de trei ori consul și dictator, senatul a fost convocat de îndată. Aici, în timp ce bătrînul îl învinuia pe dictator în fața senatorilor pentru purtarea lui tiranică și nedreptățile săvîrșite, se auzi în incinta curiei larma lictorilor care dădeau lumea la o parte ; după cîteva clipe apărură peste măsură de furios și dictatorul, care, aflînd că Fa-

bius a părăsit tabăra, pornise în urmărirea lui, însoțit de un pîlc de cavalerie ușoară.

În senat s-a produs din nou rumoare, atunci cînd Papirius a repetat ordinul ca Fabius să fie ridicat. Cu toate că fruntașii senatorilor au încercat să înmoaie cerbicia dictatorului, acesta rămase neînduplecat. Atunci tatăl lui Fabius rosti următoarea cuvîntare :

„Pentru că în fața ta n-au valoare nici autoritatea senatului, nici bătrînețea mea, căreia tu îi pregătești sfîrșitul lipsind-o de unicul vlăstar, nici vitejia, nici noblețea gînteii din care se trage comandantul cavaleriei și pe care tu însuși l-ai numit în funcție, și pentru că pe tine nu te mișcă deloc nici rugămințile, care i-au îmblînzit de multe ori chiar pe dușmani și care împacă minia zeilor înșiși, atunci mă adresez tribunilor plebei și fac apel la popor. Pentru că tu disprețuiești judecata armatei tale și nu respecti nici judecata senatului, atunci cer să apari și tu în fața unui alt judecător, poporul roman, care este singurul în măsură să te judece, fiindcă are putere și forță cu mult mai presus de dictatura ta. Voi vedea eu atunci dacă nu vei ceda în fața apelului meu la popor, în fața căruia a cedat însuși Tullus Hostilius, rege al romanilor !“.

Toată lumea porni atunci din incinta senatului către locul de adunare a poporului. Dictatorul împreună cu cîțiva însoțitori și comandantul cavaleriei întovărășit de tot convoiul fruntașilor cetății se urcară la tribună. Atunci Papirius ordonă ca tînărul Fabius să coboare de la tribună și să se ducă la locul convenit celor în subordine. Tatăl lui Fabius își urmă și el feciorul, spunîndu-i dictatorului : „Bine ai făcut cînd ai ordonat să coborîm în acel loc de unde vom putea să dăm drumul glasului ca simpli cetățeni !“.

La început cuvintele rostite de bătrînul Fabius se auzeau cu intermitență, din cauza zgomotului produs de strigăte, însă pe urmă, treptat-treptat, pe măsură ce se înfierbînta, criticînd atitudinea trufașă și cruzimea lui

Papirius, glasul său puternic, plin de revoltă, înăbuși larma. Și el a fost dictator la Roma, spunea bătrînul, dar niciodată, nimeni, nici chiar un plebeu, nici un centurion, nici un ostaș n-a fost jignit de dînsul ; în schimb acum Papirius caută să cîștige o izbîndă și să triumfe asupra unui comandant roman, de parcă ar fi vorba de o căpetenie a dușmanilor. „Ce deosebire între simțul măsurii de care dădeau dovadă înaintașii și această tiranie și cruzime de astăzi ! Dictatorul Quinctius Cincinnatus după ce l-a salvat din încercuire pe consulul L. Minucius, se mulțumi să-l pedepsească lăsîndu-l la comanda armatei numai cu gradul de legat în locul aceluia de consul. La fel nici Marcus Furius Camillus nu și-a vărsat minia la timpul respectiv și nici n-a făcut vreo dare de seamă jignitoare în fața senatului sau poporului la adresa colegului său Lucius Furius, care, disprețuind bătrînețea și încălcînd autoritatea, a angajat o luptă pe care a pierdut-o în modul cel mai rușinos, ci. dimpotrivă, la întoarcerea din război, dintre toți tribunii de rang consular, l-a ales tot pe Furius ca tovarăș la comanda supremă, atunci cînd senatul îi încuviințase să recomande, după dorință, pe vreunul din colegi. Într-adevăr, poporul care e singurul în măsură să dețină toată puterea în orice privință, și-a manifestat altfel indignarea împotriva acelor care din nehibzuință și din nepricepere în ale războiului au pierdut armate întregi pe cîmpul de luptă, pedepsindu-i numai cu plata unei amenzi. Pînă în ziua aceea nici un comandant roman n-a fost condamnat la pedeapsa capitală, pentru că datorită lui războiul a fost rău condus, ajungîndu-se la dezastru. În schimb, acum sînt amenințați cu vergile și cu securea — fapt interzis chiar împotriva învinșilor înșiși — comandanții victorioși ai poporului roman, care ar merita să fie purtați în triumf ! La urma urmei ce s-ar fi convenit să îndure fiul său dacă și-ar fi pierdut armata, sau dacă aceasta ar fi fost împrăștiată și pusă pe fugă, iar tabăra lăsată pradă dușmanului ? Minia și vio-

lența ar fi putut merge oare mai departe ca acum, cînd a dat ordin ca fiul său să fie schingiuit și ucis ? Oare este admisibil ca acel om care constituie pentru Roma un motiv de bucurie, pentru care se oficiază slujbe de mulțumire și i se adresează felicitări, în cinstea căruia s-au deschis templele zeilor și pentru care fumegă tămîia pe altare și se fac sacrificii și slujbe și care a fost copleșit cu daruri, să fie despuiat pînă la piele, să i se sfișie carnea cu lovituri de vergi în văzul poporului roman și sub privirile Capitoliului, cetățuiei și ale zeilor, al căror ajutor nu în zadar l-a implorat în cele două bătălii ? Cu ce suflet va îndura armata groaznică privește a caznelor comandantului său, sub a cărui conducere și auspicii a cîștigat biruința asupra dușmanului ? Ce jale va domni în tabăra romană și ce freamăt de bucurie la dușmani ?“

Bătrînul tată spunea acestea vîrsînd șiroaie de lacrimi și îmbrățișîndu-și feciorul, și astfel cînd plîngînd, cînd muștrînd el implora ajutorul zeilor și al oamenilor.

XXXIV De partea bătrînului Fabius erau și Senatul cu mîreția lui, și simpatia poporului, și sprijinul tribunilor plebei, și amintirea armatei, care nu era de față.

Pe de altă parte Papirius scoase în relief puterea de neînvins a poporului roman și disciplina militară, menționînd că ordinele dictatorului trebuie respectate fără șovăire și îndeplinite întotdeauna ca și poruncile zeilor. El aminti de ordinul lui Manlius Torquatus, care s-a lipsit de fiul său, pentru că dragostea părintească a fost mai prejos de interesul suprem al statului : „La fel a procedat și Lucius Brutus, ctitorul libertății romane, cînd a luat măsuri împotriva celor doi fii ai săi. Și acum senatorii, ca niște părinți îngăduitori și bunici prea slabi și prea buni la suflet, îngăduie să fie încălcată autoritatea unui magistrat suprem, spre a face hatîrul unui tînăr, ca să se aleagă praful și pulberea de toată disciplina militară, de parcă aceasta ar fi un lucru de nimic !“ În ceea ce-l pri-

vește însă el se va încăpățîna să rămînă pe poziția sa de la început și nu va permite să se reducă nimic din pe-deapsa cuvenită aceluia care s-a luptat cu dușmanul nețî-nind seama nici de vrerea zeilor și nici de auspiciile îndoielnice. Nu stă în puterea sa ca autoritatea dictatorului să rămînă pe veci neștirbită ; dar L. Papirius nu va admite nimic care să micșoreze prerogativele acestei puteri. El dorește ca nici puterea tribuniciană, ea însăși inviolabilă, să nu lezeze prin opoziția sa prestigiul statului roman și nici poporul să nu acționeze împotriva lui însuși, desființînd puterea dictatorului și drepturile dictaturii. „Dacă totuși se va ajunge la această stare de lucruri, urmașii nu-l vor acuza pe I. Papirius, ci pe tribunii plebei, precum și judecata strîmbă a poporului. Iar dacă se va încălca odată disciplina militară, atunci nici un ostaș nu va mai asculta de ordinul centurionului, centurionii de al tribunului, nici tribunul de al legatului, nici legatul de al consulului, nici comandantul cavaleriei de al dictatorului ; nimeni nu va mai respecta nici pe oameni și nu va avea teamă nici de zei ; nu vor mai ține seamă nici de ordinele comandanților, nici de vrerea ursitei, arătată prin intermediul auspiciilor. Ostașii vor colinda fără permisiți după bunul lor plac prin țara prietenilor sau dușmanilor ; nemaifiind ținuți în frîu de nici un legămînt sacru, își vor face de cap oriunde le va veni la îndemînă ; adunîndu-se în număr mic în jurul drapelului, ei vor sfîrși prin a dezerta cu toții. Nu se vor mai aduna la timp cînd se va da ordin ; ei vor începe lupta fără a se gîndi dacă e zi sau noapte, dacă poziția e avantajoasă sau dezavantajoasă, dacă au primit sau nu ordin de la comandant ; ei nu vor urma steagurile și nu-și vor păstra rîndurile și vom avea atunci o hoardă oarbă și întîmplătoare în locul unei armate impunătoare și sacre. De toate aceste nenorociri dezonorante veți răspunde voi, tribuni ai plebei, în fața posterității ! Supuneți-vă deci conștiința voastră oprobriului pentru plăcerea lui Q. Fabius !“

XXXV Pe cînd tribunii plebei ședeau încremeniți și se temeau mai mult pentru soarta lor decît pentru viața ace-luia pentru care se recursese la sprijinul lor, poporul roman, într-un glas, i-a scăpat de această grijă împovără-toare recurgînd la rugăminți stăruitoare adresate dictato-rului, pe care-l implorau să-l absolve de pedeapsă pe co-mandantul cavaleriei. La rîndul lor, în fața acestei situații, și tribunii plebei insistară în același mod rugîndu-l neîncetat să admită că a greși e omeneste ¹, și deci să acorde iertare avîntului tineresc al lui Fabius, căci a fost destul de pedepsit pînă acum. Atunci și tinărul și bătrînul căzură în genunchi în fața dictatorului, uitînd de tot con-flictul dintre ei, căutînd să îmblînzească prin rugăminți minia dictatorului.

De astă dată, după ce s-a făcut liniște, dictatorul spuse următoarele :

„Bravo, romani ! A învins disciplina militară ! A în-vins și măreția puterii supreme, care risca să nu mai existe după ziua de azi ! Nu este absolvit de vină Q. Fa-bius, care a luptat încălcînd ordinul comandantului său suprem, dar pentru că și-a recunoscut vina se va bucura de iertarea pe care o datorează însă poporului roman, o da-torează puterii tribuniciene, cărora li s-a adresat ca să obțină iertare și nu ca să i se facă dreptate. Să trăiești, Quintus Fabius, prea fericit pentru dovezile unanime de dragoste pe care ți le arată concetățenii tăi, care te-au apărat într-un mod atît de strălucit, și să te bucuri de victo-ria cu care cu puțin înainte te făleai ! Să trăiești, cu toate că ai îndrăznit să faci o faptă pentru care nu ar fi putut să te ierte nici măcar tatăl tău, dacă ar fi fost în locul lui L. Papirius ! Dacă vrei, poți să te împaci cu mine. Însă po-porului roman, căruia îi datorezi astăzi viața ta, îi vei do-vedi cu adevărat recunoștința ta numai dacă această zi te-a

¹ În lat. „*Veniam errori humano*“, echivalent ca sens cu ce-lebra maximă a lui Terențius : „*Errare humanum est*“.

învăţat îndeajuns să dai ascultare ordinelor legale date de superiori şi în timp de pace şi în timp de război !“

După ce a declarat că nu-l mai reţine pe comandantul cavaleriei, dictatorul coborî din templu în mijlocul satisfacţiei senatorilor şi a bucuriei şi mai mari a cetăţenilor care-l înconjură cu dragoste, felicitînd şi ovaţionînd, cînd pe dictator, cînd pe comandantul cavaleriei, şi-i însoţiră pînă la casele lor. În modul acesta, autoritatea puterii militare apăru mai întărită prin încercarea la care fusese supus Q. Fabius, decît prin moartea jalnică a tînărului Manlius...

CARTEA A IX-A

FURCILE CAUDINE. ÎN CAMPANIA DE REPRESALII, ROMANII SPALĂ RUȘINEA ÎNFRÎNGERII DE LA CAUDIUM „

I În anul următor a avut loc pacea caudină vestită prin dezastrul suferit de romani. Aceasta s-a întâmplat pe timpul consulilor T. Veturius Calvinus și Spurius Postumius. În acel an comandantul suprem al samniților era C. Pontius, fiul lui Herennius, un om dotat cu o înțelepciune fără seamăn. La rindul său și Pontius se bucura de mare faimă ca războinic și conducător. Când împuterniciții săi trimiși la Roma pentru a da satisfacție, așa cum romanii le pretinseseră conform tratatului, s-au întors fără să fi încheiat pace, Pontius a declarat următoarele :

„Să nu credeți că această solie n-a realizat nimic ! Dimpotrivă, prin ea s-a expiat întreaga minie a zeilor, ce se revărsa asupra noastră în urma încălcării tratatului. Sînt pe deplin incredințat că zeii, oricare ar fi ei, care au găsit de cuviință să ne determine să dăm satisfacția cerută, potrivit obligațiilor tratatului, n-au vrut deloc ca romanii să respingă cu atîta aroganță despăgubirile oferite de noi. Căci prin ce altceva s-ar fi convenit să fie împăcați zeii și îmblinziți oamenii, decît prin ceea ce am oferit noi ? Bunurile pe care i le-am luat dușmanului

¹ E vorba de anul 321 î.e.n

nostru ca pradă de război le-am restituit, cu toate că se cădea, potrivit dreptului războiului, să rămână mai de parte în mâinile noastre. Pe instigatorii războiului i-am predat morții, prin vrerea ursitei, deoarece nu ne-a fost cu putință să-i predăm vii romanilor. Averile lor le-am trimis la Roma, ca să nu fim acuzați că sîntem complici la vina lor. Cu ce-ți mai sînt eu dator, romane ? Cu ce mai sînt obligat față de tratat, față de arbitrii tratatului ? La care judecător să mai recurg, romane, pentru pedepsirea mea ? Nu resping nici un judecător, fie el popor, fie simplu particular. Dacă cel obidit nu poate găsi nici un sprijin în legile omenești împotriva celor puternici, atunci îmi voi găsi scăparea la zei, singurii în măsură să pedepsească trufia romanilor, care nu mai poate fi îndurată, și-i voi ruga să-și arunce fulgerele miniei asupra acelor care nu se mulțumesc nici cu bunurile lor și nici cu ceea ce li s-a mai dăruit pe deasupra și de la alții și a căror sete de răzbunare nu se mai satură nici cu uciderea vinovaților, nici cu predarea trupurilor lor neînsuflețite, nici cu bunurile care le-au fost înmîinate odată cu trupurile foștilor stăpîni. Romanii nu mai pot fi împăcați nici dacă le oferim sîngele nostru, pentru a ni-l sorbi, și nici măruntaiele noastre, spre a le sfîșia !

Samniți ! Războiul este just pentru cei care sînt nevoiți să-l poarte și e legitimă ridicarea armelor de către cei cărora nu le mai rămîne o altă nădejde decît în arme ! De aceea, de vreme ce acum e momentul cel mai prielnic pentru ca oamenii să-și arate vrednicia și să pornească la treabă, cu voia sau fără voia zeilor, fiți încredințați că, dacă pînă acum ați purtat războaie mai degrabă împotriva zeilor, decît a oamenilor, acesta care-i pe punctul să izbucnească îl veți purta sub conducerea zeilor înșiși !“

II După ce Pontius a făcut aceste prorociri, care pe cît erau de pline de nădejdi, pe atît erau de adevărate,

a purces cu oastea sa așezînd-o în apropiere de Caudium¹; în cel mai ferit loc cu putință. De acolo, trimise la Calatia², unde aflase că se găsesc consulii și tabăra romană; zece ostași îmbrăcați în straie de ciobani, cărora le porunci să-și pască vitele răzlețiți, nu departe de unitățile romane; el le dădu totodată îndrumări ca, în cazul în care aveau să cadă în mîinile trupelor romane de prădalnici, răspunsurile lor să fie aceleași: „legiunile samnite se află în Apulia și au impresurat Luceria³ cu toate trupele lor și sînt gata s-o cucerească prin forța armelor“. Ba samniții răspîndiseră într-adins și mai înainte asemenea zvonuri, care au ajuns pînă la romani; însă cea mai mare încredere în aceste zvonuri au prezentat-o ciobanii samniți, cu atît mai mult, cu cît răspunsurile tuturor se potriveau între ele.

Era neîndoielnic că romanii vor sări în ajutorul unor aliați buni și de credință ca lucerinii; exista totodată și teama ca primejdia prezentă în întreaga Apulia să n-o determine să rupă legăturile cu Roma. De aceea romanii au chibzuit doar asupra drumului pe unde să meargă. Către Luceria duceau două căi: una de-a lungul țărmului Mării de Sus⁴, un drum și liber și larg, care însă cu cît era mai sigur, aproape cu atîta era mai lung; cealaltă cale, în schimb, care ducea prin trecătoarea numită Furcile Caudine⁵, era mai scurtă. De la natură, acest loc are următoarea înfățișare: se află acolo două trecători adînci, înguste și acoperite de codri; în jurul lor e un lanț neîntre-

¹ Capitala ramurii samnite a caudinilor era situată între Capua și Beneventum (în centrul Samniului) azi Santa Agata de Goti.

² Calatia, oraș în Samnium, situat în apropiere de Caudium.

³ Azi Lucera, oraș situat în nord-vestul Apuliei.

⁴ Azi Marea Adriatică.

⁵ Defileul caudin se găsește între Mons Tabernaculus (azi Rocca Ramola) la sud și Monte Vergine la vest. Are o lungime de 1,5 km. Relatarea și descrierea topografică a lui Titus Livius, confirmată și de istoricul grec Appianos corespunde realității.

rupt de culmi muntoase. Închis în mijlocul lor, se găsește un șes destul de întins, acoperit de ierburi și de apă, prin mijlocul căruia trece drumul. Însă, înainte de a ajunge aici trebuie să străbați prin trecătoare, după care, sau faci calea întoarsă tot prin același loc prin care te-ai strecurat, sau, dacă vrei să continui, ești nevoit să ieși prin altă trecătoare mult mai îngustă și mai greu de străbătut cu piciorul.

Pe cînd oastea romană încolonată cobora în această cîmpie prin scobitura unei stînci și-și continua drumul către cea de-a doua trecătoare, ajunsă aici, găsi intrarea astupată cu copaci și cu stînci uriașe prăvălite de-a valma. Atunci comandantii își dădură seama de cursa întinsă de samniți ; dar era prea tîrziu. căci și zăriră oastea acestora pe crestele trecătorii. Romanii se grăbiră să se întoarcă din drum pe unde veniseră : însă găsiră și această intrare închisă de obstacole și de trupe dușmane. Atunci, fără vreun ordin din partea cuiva ei se opriră încremeniți ; un fel de toropeală neobișnuită puse stăpînire pe mădularele lor ; privindu-se unii pe alții, deoarece fiecare îl socotea pe celălalt mai întreg la minte și cu nervii mai tari, rămaseră cu toții într-o tăcere mormîntală. Apoi cînd văzură corturile consulilor și pe unii pregătind cele trebuincioase pentru lucrările de fortificație, cu toate că erau încredințați că situația e pierdută, că nu mai există nici o nădejde de scăpare și că se vor face de rîs cu asemenea lucrări, totuși, ca să nu mai adauge la năpasta căzută pe capul lor o nouă vină, fără îndemnul orî porunca cuiva, se pun cu toții pe treabă. Ei încep să-și împrejmuiască tabăra cu un val de parapete în vecinătatea apei, mărturisindu-și singuri cu o ironie dureroasă, zădărniciia acestor eforturi și sfidînd glumele amare ale inamicului. Fără să fie chemați de nimeni la sfat, căci nu era nici prilejul și nici locul nimerit pentru o consfătuire,

legații și tribunii se adunară din proprie inițiativă în jurul consulilor adînc mîhniți.

Ostașii își îndreptară și ei privirile către pretoriu, așteptînd parcă de la comandanți un ajutor pe care înșiși zeii nemuritori cu anevoință l-ar mai fi putut da.

III Văicărîndu-se mai degrabă decît chibzuînd, pe romani i-a apucat noaptea ; fiecare se frămînta în fel și chip, după cum îi era firea : „Să trecem peste toate obstacolele care blochează drumul!“ — spunea unul. „Ba peste creștele munților — spunea altul — și să străbatem prin păduri și pe unde vom putea cu armele noastre, numai să ne vedem odată ajunși în fața vrăjmașului, pe care mereu îl biruim de aproape treizeci de ani ! Toate vor fi mai drepte și mai ușoare pentru romanul în luptă cu perfidul samnit !“ Un altul spunea : „Pe unde și încotro să mergem ? Oare sîntem noi în stare să urnim munții din loc ? Pe unde vei ajunge tu la vrăjmaș, cită vreme se înalță în fața ta culmi amețitoare ? Cu arme, fără arme, viteji, fricoși, am fost înfrinți toți deopotrivă, căzînd prizonieri în mîinile dușmanului. Acesta nu ne va da nici măcar puțința să murim cum se cuvine, luptînd cu arma în mînă. Acest război se va sfîrși stînd cu mîinile încrucișate !“ Cu astfel de vorbe rostite ici de unul, colo de altul s-a scurs și noaptea, toată lumea uitînd și de mincare, și de odihnă.

La rîndul lor însă nici samniții nu știau ce să facă și ce hotărîre să ia în urma unui succes atît de răsunător. De aceea, toți erau de părere să-l consulte în scris pe Herennius Pontius, tatăl comandantului, ce soluție să adopte.

Acesta, girbovit de bătrînețe, se retrăsese nu numai de la treburile ostășești, ci și de la cele obștești. Dar, în pofida unui trup vlăguit, era înzestrat cu o mare forță a spiritului și cu o minte la fel de ageră. Cînd Herennius a aflat că la Furcile Caudine armata romană a fost închisă

între cele două trecători, fiind întrebat de trimisul fiului său ce părere are, a spus : „Să li se dea numaidecît drumul tuturor romanilor fără nici o jignire“. Fiindcă samniții n-au vrut să țină seama de această părere, au trimis pe același mesager să-l consulte din nou. Herennius i-a răspuns : „Toți romanii, trebuie uciși pînă la unul.“ Pentru că aceste două păreri date de Herennius se băteau cap în cap — de parcă erau răspunsurile echivoce ale oracolelor — fiul său, deși susținea că din pricina bătrîneții tatălui său i-a slăbit trupul și mintea, în urma stăruințelor tuturor, s-a lăsat înduplecat să-l cheme și pe bătrînul Herennius la sfat. Se spune că moșneagul nu s-a supărat și a venit purtat într-un car pînă la tabără. Acolo, fiind invitat să ia parte la consfătuire el vorbi scurt, fără să-și schimbe cu nimic părerile sale, ci adăugînd în plus numai motivele : dacă își vor însuși prima părere, pe care el o socotește mai bună, atunci, datorită acestei uriașe binefaceri Samnium va încheia o pace și o prietenie veșnică cu cel mai puternic popor din lume. Prin cea de a doua părere, războiul se va amina pentru o durată de mai multe generații, fiindcă forțele romane nu se vor putea reface atît de ușor după pierderea a două armate. O a treia părere nu le mai poate da. Dar, pentru că fiul său și alți fruntași samniți stăruiră să aplece ce s-ar întîmpla dacă s-ar alege calea de mijloc, adică dacă li s-ar da drumul să plece nevătămați, dar în același timp li s-ar aplica și legile celor învinși, potrivit dreptului războiului, Herennius răspunse : „Cu această soluție de bună seamă, nu-ți faci nici prieteni, nici dușmani. Lăsați-i numai în viață pe romani, după ce i-ați îndirjit înjosindu-i ! Poporul roman are o asemenea fire, încît înfrînt nu se poate liniști. De aceea vor fi veșnic vii în inimile lor toate cele îndurate în prezent, iar rușinea și ocară nu-i vor lăsa să se potolească pînă nu vă vor plăti înmîit pentru pedepsele primite de la voi.“

IV Nici una din cele două păreri ale bătrînului n-a fost primită de samniți. Herennius părăsind tabăra se înapoie acasă.

În acest timp romanii făcuseră încercări zadarnice de a sparge încercuirea și începură să ducă lipsă de toate cele trebuitoare. Siliți de nevoie ei trimit la samniți o solie, care să le ceară mai întii o pace dreaptă, iar dacă nu vor dobîndi-o, să-i provoace la luptă. Dar Pontius dete solilor următorul răspuns : Pentru samniți războiul s-a sfîrșit ! Însă, pentru că romanii nu vor să-și recunoască soarta de învinși și de prizonieri, atunci el îi va trimite sub jug, fără arme, numai cu hainele de pe ei. Celelalte condiții ale păcii vor fi egale pentru învingători și pentru învinși ; dacă romanii vor evacua teritoriul samniților și își vor desființa coloniile, romanii și samniții vor trăi potrivit legilor lor proprii și se vor bucura de prevederile egale ale tratatului. Că în aceste condiții el este gata să încheie un tratat cu consulii romani. Dar dacă romanilor nu le convine măcar una din ele, atunci el refuză să mai primească o nouă solie.

Cînd s-a anunțat în tabăra romană rezultatul soliei, au izbucnit deodată valuri de gemete și suspine și toți romanii au fost cuprinși de o jale atît de adîncă, încît se invedera că nu le-ar fi părut mai rău dacă dușmanul le-ar fi adus la cunoștință că toți vor pieri pe loc. După ce s-a păstrat mult timp tăcere, fiindcă consulii nu îndrăzneau să deschidă gura nici în favoarea unui tratat atît de rușinos, nici împotriva unui tratat atît de necesar, a luat cuvîntul L. Lentulus, care pe atunci era socotit cel dintîi din rîndurile legaților și prin vitejia sa, și prin demnitățile îndeplinite, spunînd următoarele :

„Consuli ! Eu l-am auzit pe tatăl meu povestind în Capitoliu că el a fost singurul care n-a îndemnat senatul să răscumpere cu aur cetatea de la gali, așita vreme cît nu fuseseră încercuiți nici cu șanțuri, nici cu parapete de către acel ticălos de dușman, nepriceput în lucrări de

întărire, și cînd ai noștri ar fi putut să străpungă încercuirea, dacă nu fără mare primejdie, de bună seamă fără moarte sigură. Că așa cum ei au avut puțința să dea năvală cu arma în mînă din Capitoliu asupra dușmanilor (așa cum dau năvală adesea cei împresurați asupra asediatorilor) pentru străpungerea încercuirii, la fel și eu — dacă vom avea puțința să ne luăm de piept cu vrăjmașul, fie într-un loc prielnic, fie într-un loc neprielnic — v-aș da această povață potrivită cu firea și cu mintea tatălui meu. Într-adevăr, mărturisesc că e sublimă moartea pentru patrie¹ și sînt gata să mă jertfesc pentru poporul roman și pentru legiunile romane sau să mă avînt pînă în mijlocul șirurilor vrăjmașe. Însă eu îmi văd patria mea aici unde se află legiunile romane ! Și aceste legiuni, dacă nu vor să se avînte spre moarte pentru ele însele, ce-ar putea dobîndi și cui i-ar putea sluji moartea lor ? Casele cetății, ar spune cineva, și zidurile și acea mulțime care locuiește la oraș ! Dimpotrivă, pe Hercule, prin pierderea acestei armate romane, toate acestea nu vor mai fi păstrate ! Căci cine va mai păzi cetatea ? De bună seamă, nu acea mulțime care nu e în stare nici să lupte, nici să țină arma în mînă, și care, pe Hercule ! n-a putut să apere cetatea împotriva atacului galilor ! Credeți oare că va fi ca atunci cînd s-a cerut ajutorul armatei de la Veii și s-a făcut apel la un comandant de talia lui Camillus ? Aici sînt toate nădejdlile și toate forțele noastre ; dacă pe acestea le vom păstra neatinse, vom păstra și patria ! Sacrificîndu-le, înseamnă să părăsim și să trădăm și patria ! Dar voi spuneți : «Capitularea și predarea e cumplită și rușinoasă !» Așa ne cere acum dragostea de patrie, ca s-o salvăm dacă va fi nevoie mai degrabă prin dezonoarea ei, decît prin moartea noastră ! De aceea să întîmpinăm cu fruntea sus această înjosire, oricît de cumplită ar fi, și să ne supunem hotărîrilor

¹ „*Equidem, mortem pro patria praeclaram esse fateor*“, adagiul livian, corespunzător versului horatian : „*Dulce et decorum pro patria mori*“, și al poetului spartan Tyrteos.

ursitei, pe care nici chiar zeii n-o pot înlătura. Haideți consuli, mergeți și răscumpărați cu armele cetatea pe care strămoșii voștri au răscumpărat-o cu aur !“

V Consulii au plecat la Pontius pentru a discuta cu el, dar cum învingătorul insista asupra încheierii unui tratat, aceștia i-au spus că un tratat nu poate fi încheiat fără încuviințarea poporului roman, fără fețalii săi și toate celelalte ceremonii solemne. Ca urmare pacea caudină nu s-a încheiat printr-un tratat de pace — așa cum se crede în deobște și cum scrie analistul Claudius ¹ — ci prin mijlocirea unei învoieli, a unei *sponsio* ². Căci de ce ar mai fi fost nevoie de chezași sau de ostatici la perfectarea acestei înțelegeri, care s-a încheiat prin rostirea acestui blestem : „Jupiter să-l lovească pe acel popor care calcă învoielile făcute, așa cum este lovit acest porc de către fețalii !“ S-au oferit ca zălog consulii, legații, tribunii militari — și azi se cunosc numele tuturor chezașilor. Dacă invoiala s-ar fi încheiat ca un tratat adevărat, n-ar exista decît numele celor doi fețalii, și tocmai datorită acestei aminări, necesare pînă la încheierea definitivă a tratatului de pace, s-a convenit ca romanii să dea și 600 de ostatici din unitățile de cavalerie, care aveau să ispășească cu viața lor proprie dacă romanii nu respectau condițiile învoielii. Apoi s-a hotărît ziua predării ostaticilor și trimiterea armatei romane dezarmate sub jug.

Sosirea consulilor mări și mai mult jalea și amărăciunea ostașilor, care cu greu se puteau stăpîni să nu se năpustească asupra lor, a căror nechibzuință îi adusese în

¹ Se referă aici la Claudius Quadrigarius, analist roman menționat adesea de Titus Livius.

² *Sponsio* la romani era un termen de contractare a unei obligații în dreptul public, civil și interstatal. În ultimul caz, se încheia o *sponsio*, un pact între două cetăți prin conducătorii săi politici. Dacă acest pact era aprobat și de Adunarea poporului, se încheia și *foedus*, tratatul, după anumite formalități și cu un anumit ceremonial.

acel loc și a căror netrebnicie avea să-i facă să plece de acolo într-o stare și mai umilitoare decât aceea în care ajunseseră. Ei le reproșau acestora că nu s-au îngrijit nici de călăuze, nici de cercetași, ci i-au lăsat să cadă orbește într-o groapă cu fiarele pădurii.

Ostașii se priveau unii pe alții, se uitau lung la armele pe care aveau să le predea în curînd dușmanului, la brațele care aveau să le fie de acum înainte fără arme și la trupurile care aveau să ajungă la bunul plac al vrăjmașului. Își închipuiau jugul dușmanului, vorbele de ocară și de batjocură ale învingătorului, privirile lui tru-fașe și drumul unor oameni dezarmați printre dușmanii înarmați; își imaginau convoiul jalnic al unei oștiri cu cinstea pătată, trecînd de-acolo prin orașele aliaților, întorcerea în patrie și la casele părintești, unde de atîtea ori ei înșiși și strămoșii lor se întorseseră învingători, spre a fi sărbătoriți cu purtarea în triumf. Numai ei au fost înfrinți în felul acesta, fără vreo rană, fără arma în mînă, fără linie de bătaie; nu le-a fost îngăduit nici să strîngă mînerul sabiei, nici să se ia de piept cu dușmanul; în zadar au avut la îndemînă arme, în zadar au avut puteri, în zadar au avut bărbăție!

Pe cînd se zbuciumau în felul acesta, s-a apropiat ora hotărîtă pentru dezonoarea lor, care de fapt avea să fie mult mai cumplită decât tot ce-și închipuiseră cu mintea. În primul rînd samniții au dat poruncă ostașilor romani să părăsească dezarmați întăriturile, avînd cu ei numai un rînd de veșminte. Cei dintîi fură expediți și puși sub pază ostaticii. După aceea, dușmanul a dat ordin ca lictorii să se depărteze din preajma consulilor, iar acestora li s-au smuls de pe ei mantiile de război. Priveliștea asta groaznică a cutremurat atît de puternic chiar și sufletele acelor ostași care puțin mai înainte îi blestemaseră pe consuli și voiau să-i rupă în bucăți, încît fiecare, uitîndu-și propria situație, își întorcea ochii, ca să nu mai vadă halul

de terfelire a măreției consulare, de parcă s-ar fi găsit în fața celei mai înfiorătoare priveliști.

VI Cei dintii care au trecut pe sub jug au fost consulii, despuiați aproape pînă la piele ; apoi, fiecare comandant roman, potrivit rangului său ostășesc, era supus aceleiași rușinoase înjosiri ; la sfîrșit urmau înșirați ostașii legiunilor, unul după altul. De jur împrejur ședeau dușmanii înarmați, care îi improșcau pe romani cu ocări și batjocură. Pe cei mai mulți dintre romani, samniții îi împungeau cu săbiile ; unii au fost răniți sau chiar omoriți, mai ales atunci cînd învingătorii se simțeau ofensați de atitudinea lor prea dîrză și prea indignată de o asemenea stare de lucruri.

În felul acesta au fost trecuți romanii pe sub jug (și, ceea ce e aproape și mai dureros) prin fața ochilor dușmanului. Cînd au ieșit din trecătoare, deși li se părea că vedeau pentru prima dată lumina zilei, de parcă ar fi fost scoși din fundul iadului, pentru romani această lumină era mai mohorîtă și mai neagră decît orice moarte, cînd își priveau convoiul lor ajuns într-un hal fără de hal. De aceea, deși ar fi putut ajunge la Capua înainte de lăsatul amurgului, totuși, nefiind siguri de credința aliaților și cuprinși de rușine, și-au așternut trupurile pe pămîntul gol la marginea drumului, nu departe de oraș.

Însă, cînd la Capua a ajuns vestea despre această întîmplare, îndreptățitul simțămînt de milă pentru soarta aliaților lor a înfrînt înnăscuta trufie a campanilor. Fără să mai pregete o clipă, îndatoritori, aceștia au trimis în întîmpinarea consulilor însemnele lor consulare, fasciile, lictorii, armele caii și apoi veșminte și merinde pentru ostași ; mai mult, senatul și întreg poporul ieșiră în întîmpinarea celor ce veneau în Capua ; și toată lumea, fie simpli particulari, fie autorități, care de care se luau la întrecere să dea găzduire oaspeților. Însă nici omenia, nici privirile binevoitoare ale aliaților, nici vorbele lor de

mîngîiere nu numai că n-au putut să le dezmoștească glasul, dar nici măcar n-au putut să-i facă să-și ridice o clipă ochii din pămînt, spre a arunca o privire către prietenii lor, care-i întîmpinau cu mîngîieri. Erau atît de covîrșiți de zbucium, încît rușinea mai cu seamă îi făcea pe unii din ei să se ferească să stea de vorbă cu cineva, ori să se amestece cu mulțimea.

A doua zi, după ce s-au întors tinerii campani care fuseseră trimiși de cîrmuirea din Capua să-i întovărășească pe romani pînă la hôtarele Campaniei, fiind chemați în senat, la întrebările puse de cei mai bătrîni, au răspuns că romanii li s-au părut și mai abătuti și mai îndurerați ; pe drum pășeau încovoiați aidoma unui convoi de oameni inexpressivi și aproape muți ; faimoasele însușiri ale firii romane zac acum îngropate ; odată cu armele din brațe, romanilor le-a pierit și bărbăția. Nu mai răspundeau nimănui la salut, nu dădeau binețe nimănui ; de teamă, nici unul nu voia să deschidă gura, să spună o vorbă măcar, de parcă ar fi purtat mai departe jugul pe sub care trecuseră. Samniții au cîștigat nu numai o biruință fără seamăn, ci chiar veșnică ; căci ei n-au cucerit Roma, ca galii mai înainte, ci, au cîștigat o biruință cu mult mai strălucită, au doborât la pămînt mîndria și cerbicia romană.

VII Se spune că pe cînd se rosteau și se auzeau asemenea vorbe, iar în această adunare de aliați credincioși aproape că se jelea numele de roman, Ofilius Calavius, fiul lui Ovius, un om vestit prin neamul lui și prin isprăvile sale de arme și cîștit datorită vîrstei înaintate, ar fi declarat că altfel stau lucrurile cu romanii. „Muțenia aceea de piatră, privirea pironită la pămînt, urechile surde la orice vorbă de alinare și rușinea de a privi însăși lumina soarelui sînt dovezi că în adîncul sufletului ei au strîns vulcani de clocot și de minie“. Sau el nu mai cunoaște firea romanilor, sau acea muțenie va face ca în

curînd samniții să scoată gemete, suspine și vaiete ! „Curînd pacea de la Caudium va fi o amintire cu mult mai tristă pentru samniți, decît pentru romani. Căci, negreșit, fiecare roman își va dovedi bărbăția oriunde va da piept cu dușmanul. Samniții nu vor avea norocul să întilnească oricînd și oriunde o trecătoare Caudină !“

Și la Roma ajunseseră zvonurile despre acest cumplit dezastru. Mai întîi se auzi de încercuire ; dar mai jalnică a fost apoi știrea unei păci rușinoase, decît aceea a primejdiei. Cînd a venit știrea împresurării legiunilor romane, au început să se facă mobilizările unei noi oștiri. În urmă, cînd s-a aflat de capitularea romanilor într-un chip atît de înjositor, au fost lăsate baltă toate pregătirile de ajuto-rare și fără nici o poruncă din partea autorităților, toată lumea s-a îmbrăcat numaidecît în haine de doliu. În jurul forului, toate prăvăliile au fost închise și judecățile suspendate, cu mult mai înainte de a se hotărî oficial. Laticlavele¹ și inelele de aur au fost scoase și puse de-o parte ; cetățenii erau aproape mai doborîți de jale decît armata însăși. Ei erau revoltați nu numai împotriva comandanților, sfătuitoților și a chezașilor capitulării. ci și împotriva ostașilor, aproape nevinovați, spunînd că asemenea oameni nu trebuie primiți în oraș și sub acoperămîntul caselor.

Acest zbucium sufletesc se curmă însă ca prin farmec cînd se iviră legiunile romane de la Caudium, demne de mila chiar și a celor mai revoltați. Căci acești ostași, deși se întorseseră în patrie teferi, în pofida oricărei speranțe de scăpare, au intrat în oraș seara cu ținuta și înfățișarea unor prizonieri de război, căutînd fiecare să se ascundă într-un ungher al casei lor, încît nici a doua zi, nici în celelalte următoare, nici unul din ei n-a mai vrut să vadă forul sau lumea. La rîndul lor consulii, stînd și mai ferțiți

¹ Acestea erau benzile de purpură ale togii purtate de magistrații supremi ai statului roman.

de ochii lumii, în locuințele lor particulare, nu și-au mai îndeplinit niciuna din îndatoririle funcției lor, în afară de darea unui decret senatorial prin care se hotărîse numirea unui dictator în vederea alegerilor. A fost numit dictator Q. Fabius Ambustus, iar P. Aelius Paetus, comandant al cavaleriei. Aceștia fiind aleși prin încălcarea rînduielilor religioase au fost înlocuiți de M. Aemilius Papus, în funcția de dictator, și L. Valerius Flaccus, în cea de comandant al cavaleriei. Dar nici în timpul acestora nu s-au făcut alegeri. Și fiindcă poporul era scîrbit de toți demnitarii aceluia an, s-a recurs la interregnum. Interregi au fost Q. Fabius Maximus și M. Valerius Corvus. Acesta din urmă a confirmat în funcția de consuli pe Q. Publilius Philo și pe L. Papirius Cursor, pentru a doua oară, neîndoios cu încuviințarea tuturor cetățenilor, fiindcă nu existau pe vremea aceea căpetenii mai strălucite decît aceștia doi.

VIII În aceeași zi în care au fost aleși, consulii au și intrat în funcție (căci așa hotărîse senatul) ; după oficierea ceremoniei, potrivit rînduielilor religioase, ei au prezentat darea de seamă asupra păcii caudine. Consulul Publilius, care era de rînd să aibă fasciile, se adresă lui Spurius Postumius : „Vorbește Spurius Postumius !” Cînd acesta s-a ridicat, avea aceeași înfățișare ca atunci cînd fusese trecut sub jug :

„Eu îmi dau prea bine seama, o, consuli, spuse Postumius, că v-ați adresat mie în primul rînd și mi-ați ordonat să vorbesc nu în semn de cinstire și nu ca senator, ci ca vînovat, atît pentru războiul nefericit, cit și pentru pacea dezonorantă. Totuși, pentru că voi n-ați adus vorba nici despre vină, nici despre pedepsirea noastră, lăsînd de o parte apărarea, care n-ar fi atît de grea în fața unor oameni care știu ce înseamnă soarta omenească și năpasta căzută pe capul cuiva, îmi voi da părerea în cîteva cuvinte despre darea de seamă prezentată de voi. Această părere

va fi o dovadă pentru mine că nu pentru a-mi cruşa viaţa, ci pentru salvarea legiunilor romane, am încheiat acea convenţie şi ruşinoasă şi necesară. Într-adevăr, nu poporul roman e cel angajat prin această convenţie, fiindcă ea s-a încheiat fără încuviinţarea lui, ci numai noi sîntem datori să dăm samniţilor fiinţele noastre ca zălog. De aceea, predaţi-ne prin feţiali duşmanilor, despuiaţi şi legaţi ! Să absolvim poporul de opreliştea jurămîntului dacă cumva l-am obligat în vreun fel, ca să nu fie lovit de nici o restrişte, din punct de vedere divin sau omenesc, şi ca să puteţi porni de la capăt un război drept şi legitim. În acelaşi timp, consulii să poruncească înrolarea oastei, înarmarea şi scoaterea ei dintre zidurile oraşului, dar să nu treacă hotarele duşmanului înainte de a îndeplini toate formalităţile necesare pentru predarea noastră. Iar pe voi, o zei nemuritori, fierbinte vă rog, dacă nu v-a fost pe plac ca Sp. Postumius şi T. Veturius să poarte acest război cu samniţii şi să izbindească asupra lor, dacă sînteţi îndeajuns de împăcaţi că ne-aţi văzut trimişi sub jug şi siliţi să dăm acest ruşinos zălog, dacă ne-aţi privit cum am fost dezonoşaţi de duşman, despuiaţi şi cu mîinile legate, faceţi să cadă toată ura vrăjmaşilor asupra capetelor noastre !

Facă-se voia voastră ca noii consuli şi noile legiuni romane să poarte acest război cu samniţii, aşa cum s-au purtat toate războaiele înainte de consulatul nostru !”

După ce Postumius a rostit aceste cuvinte, toţi cei de faţă au fost cuprinşi de compătimire şi de admiraţie pentru acest om, încît nu le venea să creadă că el este acelaşi Spurius Postumius care a încheiat acea pace atît de ruşinoasă ; în acelaşi timp le părea nespus de rău ca un asemenea om să îndure suplicii din partea vrăjmaşilor înverşunaţi împotriva lui pentru respingerea păcii.

În timp ce toţi cei de faţă îl copleşeau cu laude pe Postumius, încuviinţîndu-i din toată inima părerea, tribunii plebei L. Livius şi Q. Maelius au încercat o bucată

de vreme să se împotrivească. Ei spuneau că poporul roman nu va fi scutit de angajamentele luate, cu toată predarea lor, dacă nu vor fi înapoiate samniților toate lucrurile în starea în care se găseau la Caudium ; consulii nu merită nici un fel de pedeapsă deoarece, oferindu-se ca zălog pentru pace, au izbutit să salveze armata romană. În sfârșit, că ei, tribunii plebei nu vor putea fi predați dușmanilor și nu vor putea fi expuși jignirilor acestora deoarece sînt inviolabili.

IX Atunci Postumius a spus : „Totuși, pînă atunci, se cuvine să ne predați samniților în primul rînd pe noi, oamenii obișnuiți, care nu ne bucurăm de inviolabilitate, fiindcă trebuie respectate cu orice risc îndatoririle religioase. După aceea, predați-i și pe inviolabilii tribuni, îndată ce vor ieși din funcție. Însă, dacă vreți să mă ascultați, înainte de a-i înmîna dușmanului, dați poruncă să fie biciuiți aici cu vergile, chiar aici, în locul adunării, pentru ca tribunii plebei să-și primească dobînda pentru amînarea pedepsei lor. Căci dacă acești tribuni declară că, în pofida predării noastre, poporul tot nu e scutit de opreliștea încălcării rînduielilor sfinte, ei o spun mai degrabă de teamă să nu fie predați în mîna vrăjmașilor, decît fiindcă lucrurile ar sta altfel. Cine e atît de îngust la minte, încît să nu-și dea seama cum merg treburile cu drepturile fețialilor păcii ? De aceea, senatori, eu nu pot tăgădui că atît *sponsiones*, cit și tratatele, sînt la fel de sfinte și în sufletele acestor oameni, alături de credința în zei, însă mai susțin că nu se poate încheia o zălogire care să oblige poporul, fără încuviințarea lui. Adică, dacă samniții, cu aceeași trufie cu care ne-au smuls această zălogire, ne-ar fi silit să rostim legiuitele formule, obișnuite la predarea orașelor, atunci, tribuni ai plebei, ați spune voi că poporul roman ar trebui predat samniților și că acest oraș, templele, hotarele, apele, toate aparțin dușmanului ? Fiindcă acum este vorba numai de ches-

tiunea zălogului, las de o parte predarea. Ce s-ar fi întâmplat dacă am fi făgăduit să părăsim acest oraș, lăsându-l să cadă în mina vrăjmașului ? Oare poporul roman l-ar fi părăsit ? Dar dacă am fi făgăduit să-i dăm foc orașului, oare am fi făcut aceasta ? Ori să nu mai avem nici un fel de dregători, nici senat, nici legi, oare nu le-am mai avea ? Dacă le-am fi promis samniților să stăm sub cîrma regiilor, oare ar fi trebuit să ne supunem ? «Ferească zeii !» — ați spune voi — și cu toate acestea, oricît de înjositoare ar fi socotite condițiile, faptul acesta nu ușurează obligativitatea convenției. Dacă există ceva în care poporul poate fi obligat, atunci el poate fi obligat în totul. Ce însemnătate are dacă un consul, un dictator sau un pretor se dă zălog, chiar dacă aceasta ar impresiona pe unii. Chiar și samniții au judecat așa, atunci cînd nu s-au mulțumit să le fie dați zălog numai consulii, ci i-au obligat și pe legați și pe chestori și pe tribunii militari să facă același lucru. Și totuși, nu mă întrebați acum pentru ce le-am făgăduit samniților toate acestea ? Și mai ales cînd consulul nu avea acest drept ? Și cînd eu nu eram în măsură să le promit pacea, nici în numele meu, căci asupra ei nu aveau ultimul cuvînt, nici în al vostru, deoarece voi nu-mi încredințaserăți o însărcinare în acest sens ? Părinți conșcruși ! La Caudium nu s-a petrecut nimic firesc, potrivit chibzuinții și înțelepciunii omenești. Zeii nemuritori au luat mințile și ale comandanților voștri și ale vrăjmașilor voștri ! Nici noi n-am fost îndeajuns de prevăzători în acest război, dar nici dușmanii, care au pierdut prosteste o victorie, deoarece s-au încrezut mai mult în aceste coclauri care i-au ajutat să învingă și au dat zor să despoaie cu orice preț pe acești ostași care sînt născuți și făcuți să poarte armele. Dacă mintea le-ar fi fost întreagă, n-ar fi fost mai firesc și mai ușor pentru ei, de vreme ce au recurs la judecata bătrînilor lor, pe care i-au chemat la fața locului, să trimită imputerniciții lor la Roma, ca să

trateze cu senatul și cu poporul roman pacea și alianța ? Aceasta era o treabă ușoară, costînd numai un drum de trei zile pentru cei iuți de picior. În vremea asta s-ar fi încheiat un armistițiu, pînă cînd împuterniciții lor le-ar fi adus sau știrea victoriei sigure, sau pacea. Aceasta ar fi fost pe drept cuvînt o convenție, dacă am fi făcut-o din porunca poporului roman. Însă o asemenea convenție nici voi n-ați fi admis-o, nici noi n-am fi încheiat-o. Lucrurile nu puteau să aibă un alt deznodămînt decît ca samniții să fie prinși zadarnic în această iluzie ca de un vis mai fericit decît l-ar fi putut născoci cu mintea lor ; ca aceeași soartă care a împins oastea noastră într-o capcană, să o scape ; ca deșertăciunea unei victorii să devină total inutilă printr-o pace și mai deșartă și să nu rămînă din toate acestea decît o convenție care nu obligă pe nimeni la nimic, în afară de chezașii angajați. Căci ce s-a tratat împreună cu voi, părinți conscriși ? Ce s-a discutat în Adunarea poporului roman ? Cine poate afirma că s-a recurs la sprijinul vostru ? Cine poate susține că a fost amăgit de voi ? Dușmanul ? Concetățenii voștri ? Voi n-ați făgăduit nimic dușmanului. Voi n-ați poruncit nici unui cetățean să se ofere zălog în numele vostru. Așadar, noi nu avem nimic de împărțit cu voi, deoarece nu ne-ați dat nici o însărcinare. La fel nici samniții n-au nimic de împărțit cu voi, fiindcă nici voi n-ați tratat nimic cu ei. Numai noi sîntem zălogul samniților ! Îi vom mulțumi deci din plin cu ceace le putem oferi : trupurile și sufletele noastre. Împotriva acestora să se inverșuneze ! Pe acestea să le străpungă cu săbiile ! Împotriva lor să-și verse veninul ! Cît privește pe tribunii plebei, hotărîți dacă predarea lor se poate face în momentul de față, sau se poate amîna pe o altă zi. În vremea aceasta, noi, eu, T. Veturius și voi ceilalți le vom oferi aceste capete neînsemnate pentru respectarea chezașiei și pentru ca prin chinurile noastre să eliberăm armata romană !”

X Pe senatori i-au mișcat atît temeiurile invocate, cît și cel care le expunea ; au fost impresionați nu numai toți ceilalți, dar chiar și tribunii plebei, care au declarat că sînt gata să se supună poruncilor senatului. Ei au ieșit numaidecît din funcție, fiind predați fețialilor, pentru a-i conduce împreună cu ceilalți la Caudium. După ce a fost dat un senatusconsult în acest scop, toată lumea a văzut o lumină orbitoare care s-a abătut asupra cetății. Numele lui Postumius era pe buzele tuturor. Era ridicat în slava cerului. Jertfa lui era prețuită ca fiind deopotrivă cu a consulului Decius, sau cu strălucitele isprăvi ale altor eroi : „Datorită sfatului și strădaniilor sale, cetatea s-a ridicat din fundul mocirlei în care se scufundase, scăpînd de o pace împovărătoare. El însuși se oferi miniei dușmanilor spre a fi chinuit, ispășind deci pentru întregul popor roman !”

Toată lumea aștepta să ia armele și să izbucnească războiul : „Va mai veni oare vremea, gîndeau ei, să se dea piept cu arma în mină cu samnitul ?” În Roma, unde cetățenii clocoteau de ură și minie, oastea înrolată sub drapel era alcătuită aproape numai din voluntari. S-au recrutat și noi legiuni alcătuite din vechii ostași ; toate aceste trupe au fost îndreptate către Caudium. Fețialii mergeau în frunte. Cînd aceștia au ajuns în fața porții cetății aceștia porunciră ca chezașii păcii să fie dezbrăcați de veșminte și să fie legați cu miinile la spate. Deoarece slujitorul însărcinat cu această formalitate, din respect pentru demnitatea lui Postumius, nu-l lega așa de strîns ca pe ceilalți, acesta i se adresă : „De ce nu stringi bine chingile, pentru ca predarea să fie după toată regula ?” Apoi cînd au ajuns în adunarea samniților și s-au apropiat de tribuna lui Pontius, fețialul A. Cornelius Arvina a rostit aceste cuvinte : „Deoarece oamenii aceștia de aici v-au făgăduit că vor încheia pace fără să fi cerut încuviințarea poporului roman al Quiriților și din această pricină s-au făcut vinovați, vi-i predăm vouă, pentru ca poporul

roman să fie scutit de o cumplită nelegiuire“¹. Auzind acestea, Postumius izbi cît putu de tare pe fețial cu genunchiul în sold și spuse apoi cu glas puternic că el este cetățean samnit, iar fețialul, imputernicit al poporului roman; că în disprețul dreptului ginților, fețialul a fost lovit și, ca urmare, romanii vor fi pe deplin îndreptățiți să pornească războiul împotriva samniților.

XI Atunci Pontius a spus : „Spurius Postumius ! Nici eu nu voi primi această predare și nici samniții nu o vor aproba. Dacă tu crezi că există zei, nu e mai bine ori să le declari nule pe toate, ori să respecti învoiala ? Toți aceia pe care poporul samniților i-a avut în puterea sa, sau în schimbul cărora s-a cerut pacea de către romani, se cuvine să-i aparțină. Dar, la urma urmei, de ce apelez la tine, de vreme ce tu te-ai predat din nou în mâinile învingătorilor, ca să-ți respecti cuvîntul pe cit îți stă în putință ? Eu poporului roman îi cer să-mi răspundă ! Dacă poporul roman regretă făgăduiala dată la Furcile Caudine, atunci să înapoieze și legiunile, ducîndu-le acolo unde au fost închise în trecătoare ; să nu fie nici o înșelăciune la mijloc din partea nimănui ! Toate să rămînă așa cum au fost la început : toți ostașii romani să se întoarcă în tabără și să-și ia în primire armele pe care le-au predat, potrivit învoielii ! Să aibă asupra lor tot ce-au avut înainte de întîlnirea noastră pentru tratative ! Numai atunci să se recurgă la ultimatum și la război. Doar atunci se va putea respinge convenția și pacea ! Să ducem războiul avînd aceeași situație și aceleași împrejurări pe care le-am avut înainte de a începe convorbirile în vederea păcii ! Nici poporul roman nu trebuie să-și învinuiască consuli pen-

¹ Cuvintele fețialului roman reprezintă o reproducere fidelă a străvechiului drept public consuetudinar roman. De la analiștii romani au subsistat numeroase asemenea formule protocolare, care au furnizat lui Titus Livius materialul documentar specific.

tru făgăduința lor și nici noi să acuzăm poporul roman că nu și-a respectat legământul de credință ! Cum se face că v-ați găsit întotdeauna îndreptățite temeiurile voastre, ori de câte ori ați fost învinși, ca să nu vă respectați angajamentele luate prin bună învoială ? I-ați dat ostateci lui Porsenna, pe urmă vi i-ați luat tilhărește înapoi ! V-ați răscumpărat cu aur cetatea de la gali : în clipa cînd aceștia își primeau plata, v-ați năpustit asupra lor și i-ați măcelărit ! Ați încheiat pace cu noi, ca să vă înapoiem legiunile căzute în mina noastră ; acum declarați că nu vreți să mai țineți seama de o asemenea pace. Întotdeauna scorniți un motiv cu care să vă acoperiți perfidia. Spuneți că poporul roman nu încuviințează păstrarea legiunilor sale tefere în schimbul unei păci înjositoare ? N-are decît să-și păstreze pacea, dar să înapoieze legiunile căzute prizoniere în mîinile învingătorului ! Aceasta înseamnă a fi demn de încredere, demn de tratatele încheiate și de ceremoniile fețiale ! Dacă tu ai primit înapoi atîți cetățeni teferi și nevătămați cîți ai cerut, potrivit învoirii dintre noi, nu pot și eu la rîndu-mi obține pacea pe care am încheiat-o cu tine cînd ți-am dat înapoi prizonierii ? Așa spui tu, A. Cornelius ? În felul acesta vorbești voi, fețiali, de drepturile ginților ? Iată însă, că nu-i primesc pe acești ostateci pe care voi vă prefaceți că-i predați și nici nu socot că ne-au fost înapoiați ! În același timp însă, nici nu mă împotrivesc întoarcerii lor într-o cetate, care e obligată prin convenție să-și respecte angajamentele, dar pe care le-a călcat, miniind pe toți zeii din cer, prin batjocorirea puterii lor ! Dezlănțuiți războiul, deoarece Spurius Postumius a lovit cu genunchiul un fețial, trimisul vostru, socotind că zeii vor crede că Postumius e cetățean samnit și nu cetățean roman, că solul roman a fost lovit de un samnit și că deci războiul pornit de voi împotriva noastră este îndreptățit ! Nu vă e rușine vouă, foști consuli și oameni bătrîni ce sînteți, să batjocoriți credința în așa hal, incît în văzul tuturor să căutați ase-

menea tertipuri care nu sînt vrednice nici măcar de copii, călcîndu-vă cuvîntul dat ? Du-te, lictorule, dezleagă cătușele acestor romani ! Nimeni din ei să nu mai fie oprit să plece unde pofteste !"¹

Și, într-adevăr aceștia s-au întors de la Caudium în tabăra romană teferi și nevătămați, fiind singurii care au fost dezlegați de jurămintul făcut cu bună știință de ei și poate și de statul roman.

XII Samniții și-au dat în sfîrșit seama că, în locul păcii impuse de ei cu atîta trufie, s-a dezlănțuit un nou război fără seamăn de înverșunat ; și nu numai că presimțeau tot ce s-a întîmplat pe urmă, ci aproape vedeau cu ochii lor priveliștea întîmplărilor. Tîrziu abia, dar atunci în zadar, au prețuit înțelepciunea celor două povețe ale bătrînului Herennius. Alunecînd la soluția de mijloc samniții au preschimbat o victorie pe care o aveau în mîină, cu o pace nesigură, pierzînd prilejul de a face ori binele, ori răul, astfel încît acum aveau să lupte tocmai cu acel popor pe care putuseră fie să-l nimicească pentru totdeauna, fie să-i cîștige prietenia veșnică.

Cu toate că nici o luptă nu înclinase încă balanța victoriei într-o parte sau alta, într-atît de mult se schimbaseră stările sufletești ale ambelor tabere după pacea Caudină, încît pe Postumius l-a făcut mai vestit printre romani predarea sa, decît l-a făcut pe Pontius la samniții victoria sa dobîndită fără vărsare de sînge. Și în timp ce

¹ Prin discursul lui Pontius, căpetenia samniților, — desigur tot o creație sui generis liviană —, scriitorul demască cu o obiectivitate surprinzătoare, remarcabilă pentru un roman îndrăgostit de patria sa, mijloacele machiavelice și urzelile diplomației de culise folosite de conducerea aristocratică romană în raporturile cu cetățile învecinate, mai ales după insuccesele militare. De multe ori, cînd Roma suferea eșecuri ajungînd în situații extrem de critice, accepta formal condiții oricît de grele, simulînd respectarea lor, pentru că imediat după refacerea potențialului său militar, să-și calce angajamentele luate.

romanii erau incredințați că numai pornind războiul vor câștiga biruința, samniții, dimpotrivă, erau convinși că romanii, odată cu ridicarea din nou a armelor contra lor au și obținut victoria.

În această vreme cetatea Satricum i-a trădat pe romani trecînd de partea samniților, iar colonia romană Fregellae¹ a fost ocupată de samniți în urma unui atac dat prin surprindere într-o noapte (se știe prea bine că și satri-cani au fost acolo). Teama unei tabere de cealaltă le-a oprit pe amîndouă să întreprindă ceva pînă la ivirea zorilor. Lupta s-a dezlănțuit însă îndată ce s-a luminat de ziuă. Sortii de izbîndă au fost egali pentru ambii adversari, deoarece, în primul rînd, flagellanii luptau pentru vetrele și altarele lor, iar în al doilea rînd pentru că și mulțimea de nevolnici, neluați la război, îi ajutau pe ai lor, luptînd de pe acoperișurile caselor. Datorită însă unui vicleșug, samniții făcură să incline izbînda de partea lor. Un crainic strigă că „acela care va depune armele va fi lăsat să plece teafăr“. Nădejdea de a scăpa cu viață a făcut pe dată să scadă avîntul luptătorilor ; ici și colo, fregellanii au și început să arunce armele. Cei mai bravi dintre ei ieșiseră însă, cu arma în mină pe poarta din spatele cetății. Datorită avîntului și bărbăției lor, aceștia au fost singurii care și-au putut croi drum spre libertate, în timp ce ceilalți, increzători și neprevăzători, au plătit cu viața frica ; samniții i-au aruncat în flăcări, unde au ars de vii, rugîndu-se zadarnic de învingători să-și respecte legămîntul, iar pe zei să-i scape.

Consulii și-au împărțit între ei provinciile : Papirius a pornit din Apulia către Luceria, unde se aflau sub pază călăreții romani dați ca ostateci la Caudium, iar Publilius a pornit spre Samnium ca să lupte cu oștile samnite de la Caudium. Această stare de lucruri i-a pus în încurcătură

¹ Oraș întărit, situat în bazinul riului Liris în Latium, la sud-vest de Roma.

pe samniți : ei nu aveau destulă îndrăzneală nici să meargă către Luceria, ca să nu le cadă dușmanul în spate, nici să rămână pe loc, ca să nu piardă între timp Luceria. De aceea, au socotit de cuviință că cea mai bună soluție e să-și încerce norocul în luptă și să se măsoare cu Publilius. Ca urmare Pontius își așază trupele în linie de bătaie.

XIII Înainte de a începe bătălia cu samniții consulul Publilius, a socotit de cuviință că trebuie să le rostească câteva cuvinte ostașilor săi și de aceea a dat ordin să fie chemați toți la adunare. Aceștia alergară repede la pretoriu, dar cuvintele de îmbărbătare ale comandantului nu erau auzite de ostași din pricina strigătelor celor care cereau să lupte. În schimb, în sufletul fiecăruia din ei amintirea vie a rușinii pățite la Caudium le era singur sfătuitor. De aceea romanii porniră la atac împingându-i pe stegari de la spate și, ca să nu mai întârzie cu lansatul sulitelor și abia după aceea să scoată săbiile, toți, ca și cum ar fi primit un astfel de semnal, aruncară sulitele și, trăgându-și săbiile, se năpustiră în goană asupra vrăjmașului. Aici nu-și mai avea rostul meșteșugul armelor și iscusința de comandant, ori așezarea într-un anumit dispozitiv de luptă a unităților și rezervelor : numai minia și furia ostașilor romani porniți într-un iureș aproape nebunesc au făcut totul în acest atac. De aceea, samniții, nu numai că au fost dați peste cap și imprăștiati, dar nemaiîndrăznind să se oprească din fugă nici măcar în tabăra lor, s-au îndreptat în dezordine spre Apulia ; totuși au ajuns în Luceria, însă numai după ce s-au strîns din nou într-o singură coloană.

Aceeași îndîrjire care îi minase pe romani să străpungă liniile de bătaie ale samniților i-a însuflețit și cu prilejul cuceririi taberei dușmane. Acolo, din pricina miniei și furiei s-a vărsat și mai mult sînge și au fost nimiciți și mai mulți dușmani decît în bătălie ; din aceeași pricină și o parte mai mare din prăzi a fost distrusă.

Cealaltă oaste romană, în frunte cu Papirius, ajunsese la Arpi¹, mergînd de-a lungul coastei mării. De acolo trecu printr-un ținut unde domnea pacea, mai mult datorită faptului că localnicii îi urau pe samniți, din pricina atîtor nedreptăți și pagube îndurate din partea lor, decît datorită vreunei binefaceri din partea poporului roman. Căci samniții care locuiau în acea vreme prin satele din preajma munților se îndeletniceau cu jefuirea și pustiirea acelor ținuturi de la șes și de pe coasta mării, datorită disprețului pentru oamenii de la șes, mai molii, așa cum se întîmplă îndeobște. Dacă locuitorii acestor ținuturi ar fi fost credincioși față de samniți, armata romană sau n-ar fi putut ajunge pînă la Arpi, sau, atunci cînd se afla între Roma și această cetate, ar fi pierit din pricina lipsurilor de tot felul, fiind exclusă orice posibilitate de aprovizionare. Chiar și atunci cînd au mărșăluit spre Luceria, lipsurile le-au pricinuit neajunsuri deopotrivă de mari și asediatorilor și celor asediați. Romanii își procurau toate cele necesare de la Arpi, însă cantitățile erau prea mici, deoarece călăreții romani transportau de la Arpi în tabără griul în desagi pentru ostașii care aveau grija străjilor și se îndeletniceau cu paza și cu lucrările de tot felul. Din cînd în cînd însă călăreții erau nevoiți să se încaiere cu dușmanii care îi atacau fără întrerupere, din care pricină aruncau de pe cai desagi.

Înainte de a se ivi acolo celălalt consul cu armata învingătoare în Samnium, fuseseră transportate din munții Samniți și provizii pentru asediați și putuseră fi introduse și trupe pentru ajutorarea lor. Sosirea lui Publilius a înrăutățit și mai mult situația dușmanului. Consulul, lăsînd mai departe pe seama colegului său grija impresurării, cutreiera ogoarele și satele dușmane, zădărnîcind aprovizionarea celor asediați. De aceea, fiindcă nu era nici o nădejde ca asediații să poată îndura mai multă

¹ Oraș în regiunea Daunius, din Apulia (Italia sudică).

vreme lipsurile, samniții care își aveau tabăra în Luceria, după ce și-au adunat forțele din toate părțile, au fost nevoiți să dea piept cu Papirius.

XIV În vreme cînd ambele tabere se pregăteau de bătălie, intervin solii tarentini care îi somează și pe romani și pe samniți să înceteze războiul. Cînd Papirius a aflat de aceste amenințări, ca și cum ar fi fost zdruncinat de vorbele lor, a răspuns imputerniciților Tarentului că el va aduce totul la cunoștința colegului său. După chemarea lui Publilius, toată vremea a fost folosită cu pregătirile de luptă. Apoi, amîndoi, într-o desăvîrșită înțelegere au luat hotărîrea de a da semnalul de atac. În timp ce consulii rînduiau cele trebuincioase în legătură cu cele omenești și cele divine, așa cum se obișnuiește înainte de dezlănțuirea bătăliei, solii Tarentului se înfățișară în grabă la ei, așteptînd răspunsul. Papirius la spuse următoarele : „Tarentini ! Augurul ne dă de știre că auspiciile ne sînt prielnice. În afară de aceasta și jertfele arată semne la fel de bune. După cum vedeți, pornim la luptă cu sprijinul zeilor.“

Consulul dădu ordin ca stegarii să vină în fruntea oștirii pentru atac și-si așează trupele în linie de bătaie ; el arunca vorbe grele la adresa samniților, cel mai trufaș dintre toate neamurile, care, cu toate că nu sînt în stare să-si facă ordine la ei acasă din pricina dezbinărilor dintre locuitori, găsesc cu cale că e drept să dicteze altora după bunul lor plac pacea sau războiul.

De cealaltă parte, samniții abandonaseră orice grijă în privința războiului, fie pentru că doreau pacea cu tot dinadinsul, fie pentru că le convenea să se prefacă, ca să-i atragă pe tarentini de partea lor ; dar observînd că romanii s-au și rînduit cu repeziciune pentru luptă, au început să strige : că ei rămîn mai departe pe loc, așteptînd cuvîntul de ordine din partea tarentinilor ; că nici nu pornesc la luptă și nici nu-și scot trupele dincolo de para-

petele taberei ; că preferă să fie decepționați și să îndure orice s-ar întâmpla, decît să se creadă că au nesocotit îndemnurile de pace ale tarentinilor ! Consulii răspunseră samniților că primesc prevestirea auspiciilor și că le urează să nu fie în stare să-și apere nici măcar întăriturile taberei.

După ce consulii își împărțiră între ei trupele, oastea romană se apropie de întăriturile taberei și atacă în același timp din toate părțile ; pe cînd o parte din ostași astupa șanțurile, cealaltă parte sfărîma parapetele și le prăvălea în șanțuri. Romanilor care au năvălit asupra taberei samnite le inflăcăra sufletele rănite de rușinea îndurată nu numai vitejia lor innăscută, ci și minia. Fiecare își spunea : „Aici nu sînt nici furci, nu mai e nici Caudium, nu mai sînt nici strimtori greu de trecut, unde vrășmașul să învingă prin viclenie și cu trufie pe cel care a greșit ! Aici romanii trebuie să-și amintească de străvechea lor vitejie, pe care n-o mai stăvilesc nici redute, nici șanțuri.“

Amintindu-și acestea romanii îi măcelăreau pe toți deopotrivă, și pe cei care se împotriveau, și pe cei risipiți, și pe cei care aruncau armele și pe cei înarmați, precum și pe sclavi, copii, vîrstnici, oameni și vite ; n-ar mai fi supraviețuit nici o ființă dacă consulii n-ar fi dat semnalul de retragere și n-ar fi intervenit cu ordine și amenințări asupra ostașilor romani setoși de măcel, scoțîndu-i din tabăra vrăjmașului.

Ca urmare, în fața ostașilor romani, supărați că au fost opriți să-și potolească minia, consulii au rostit numai decît o cuvîntare, în care le-au arătat că niciodată ei, consulii, n-au fost și nu vor fi mai prejos de ostașii lor în ce privește ura împotriva dușmanilor ; dimpotrivă, el, comandantul, ar fi fost tot așa de însuflețit de setea de pedepsire a samniților, precum au fost și pentru războiul cu ei, dacă n-ar fi fost preocupați de soarta celor șase sute de călăreți romani reținuți ostatici în Luceria. Ei n-ar fi pus nici o stavilă miniei lor, însă dușmanii pierzînd nădejdea

de iertare, ar putea să se năpustească cu oarbă furie asupra ostaticilor romani și să-i răpună pe toți înainte de a pieri ei.

Ostașii romani au prețuit această povață, bucurându-se că s-a pus friu miniei lor, mărturisind că preferă să rabde orice chin, decît să fie amenințată viața atîtor frunțași ai tineretului roman.

XV Ridicînd apoi adunarea ostașilor, comandantii au ținut sfat, chibzuind dacă e mai bine să atace Luceria cu toate forțele, sau numai una din armate, în frunte cu un consul, să încerce să ispitească populația Apuliei, care pînă atunci se arătase șovăielnică.

Consulul Publilius pornind către Apulia, ca s-o străbată de la un cap la altul, a reușit într-un singur marș fie să supună pe unele populații prin forța armelor, fie să le primească, în anumite condiții, în confederația romană pe altele. I-a trimis apoi un scurt răspuns lui Papirius, care continua împresurarea Luceriei, vestindu-i că totul a mers din plin, așa cum a nădăjduit ; căci după ce le fuseseră tăiate toate legăturile și întrerupte toate drumurile pe care se transportau provizii din Samnium, samniții care se găseau în garnizoana din Luceria, siliți de foame, au trimis împuterniciți la consulul roman, anunțîndu-l să-și ia în primire călăreții care fuseseră dați zălog, și din pricina cărora izbucnise acest război, și să-i ceară încetarea împresurării. Papirius le-a răspuns că s-ar fi convenit mai degrabă ca ei să-l întrebe pe Pontius, fiul lui Herennius, din îndemnul căruia i-au trimis pe romani sub jug, ce trebuie să îndure cei învinși. Însă fiindcă ei au vrut ca mai degrabă adversarii lor să hotărască asupra soartei care li se cuvine, decît să hotărască singuri, consulul ordonă să li se aducă la cunoștință în Luceria următoarele : samniții să-și lase între zidurile cetății armele, bagajele, vitele de povară și toată gloata neluptătorilor ; el îi va trece pe sub jug pe samniți, doar cu veșmintele pe

ei, pentru a răzbuna rușinea suferită de romani, nu pentru a le pricinui și el alta nouă. Samniții n-au refuzat nimic. Șapte mii de ostași samniți au fost trecuți pe sub jug. În Luceria s-a capturat o uriașă pradă de război luându-se înapoi toate steagurile și armele pe care romanii le pierduseră la Caudium ; și ceea ce întrecea orice bucurie a fost faptul că s-au eliberat cei 600 de călăreți romani, pe care samniții îi încredințaseră Luceriei ca zălog pentru pace. Arareori s-a mai întâmplat ca prin schimbarea neașteptată a soartei, poporul roman să obțină o victorie mai strălucită ca aceasta, mai ales, dacă e adevărat că și comandantul samniților Pontius, fiul lui Herennius, așa cum am găsit amintit de unii dintre analiști, a trecut pe sub jug împreună cu ceilalți samniți, pentru a ispăși în modul acesta dezonoarea consulilor...

(Relatind în continuare evenimentele mai importante care au urmat, Titus Livius se referă la construirea de către cenзорul Apius Claudius a șoselei dintre Roma și Capua, șosea care îi va purta numele — Via Appia —, și a apeductului necesar aprovizionării cu apă a orașului. În timpul la care se referă sfârșitul cărții a IX-a și începutul celei de a X-a, Adunarea poporului dă două decrete memorabile : unul privind alegerea de către popor a 16 tribuni militari, pentru cele patru legiuni romane, și alegerea a doi comandanți ai flotei — *duumviri navales* — însărcinați cu construirea, înzestrarea și refacerea flotei și a șantierelor navale. Au loc deasemenea mai multe războaie : cu etruscii, aequii, umbrii, galii etc. și din nou cu samniții. Titus Livius face aici și o interesantă paralelă între Alexandru cel Mare și conducătorii Romei, contemporani cu el, ca și între statele respective, trăgînd concluzia că dacă Alexandru Macedon ar fi pătruns în Italia, n-ar fi putut triumfa asupra romanilor.)

CĂRTEA A X-A

CIOCNIIRILE PATRICIENILOR CU PLEBEII. PLEBEII CÎȘTIGĂ NOI DREPTURI POLITICE

VI Totuși, în timpul consulilor M. Valerius și Q. Appuleius dincolo de hotare domnea liniștea. Etruscii stăteau liniștiți, reținuți de nenorocirile războaielor și de condițiile armistițiului; samniții, îmblinziți de un lung șir de dezastre, nu se gîdeau să rupă noul tratat. La Roma, de asemenea, strămutarea surplusului de populație în coloniile recent întemeiate, liniștise plebea.

Totuși, pentru ca să nu fie niciodată lumea liniștită, s-a produs un nou conflict între fruntașii patricieni și plebei: mărul discordiei a fost aruncat de tribunii plebei, frații Q. și Cn. Ogulnius. Aceștia, căutînd tot felul de pretexte pentru a aduce patricienilor învinuiri în fața Adunării poporului, după ce încercaseră în zadar mai multe atacuri, porniră din nou la acțiune, încercînd să ațîțe de această dată nu numai straturile de jos ale poporului, ci însăși căpeteniile plebei, mai ales pe consularii și plebeii sărbătoriți cu triumful. Dintre demnitățile republicii, plebeii pe toate le obținuseră, în afară de cele sacerdotale, la care nu fuseseră pînă acum admiși în mod egal cu patricienii. De aceea, pentru că pînă la acea vreme existau patru auguri și patru pontifici, tribunii plebei amintiți mai sus au propus o lege prin care se prevedea să se încuviințeze de aci înainte sporirea numărului preoților, alegîndu-se în

plus patru pontifici și cinci auguri, toți din rîndurile plebeilor. Cum a putut să scadă numărul augurilor la patru eu nu-mi pot explica decît prin moartea a doi dintre ei — fiindcă se știe că numărul augurilor trebuie să fie întotdeauna fără soț și că fiecare din cele trei triburi străvechi, Ramnes, Tities și Luceres, trebuia să-și aibă augurul său, ori dacă era nevoie de mai mulți auguri, trebuia totdeauna să se aleagă un număr egal din partea fiecărui trib. În modul acesta s-a procedat cu acest prilej, cînd s-a împlinit numărul de nouă preoți, adăogîndu-li-se celor patru existenți încă cinci, încît să fie cîte trei preoți de fiecare trib. Însă patricienii suportau greu faptul de a se alege preoți și din rîndurile plebeilor și socoteau această măsură ca o profanare a cultului religios, întocmai cum a fost și cu consulatul. Patricienii motivau că aceste indeletniciri îi privesc mai mult pe zei decît pe ei înșiși. De aceea ei credeau că zeii înșiși vor avea grije să nu le fie prihănite sfintele lor așezăminte și datini. Patricienii mai susțineau că, în ce-i privește, ei nu doresc decît să nu se abată asupra republicii vreo urgie. Și într-adevăr, ei s-au împotrivit mai puțin ca înainte tribunilor plebei, deoarece de-a lungul timpului se deprinseseră să fie îngenunchiați de plebei în astfel de ciocniri. În plus, patricienii, aveau de astă dată ca adversari nu numai pe cei care năzuiau către marile demnități ale statului, la care nici nu îndrăzniseră să viseze înainte, ci și pe aceia care obținuseră de-acum titlurile disputate cu speranțe îndoielnice și care cunoscuseră de atunci consulatul, cenzura și triumfurile în mai multe rînduri.

VII Cu prilejul susținerii și combaterii acestei legi se spune că s-a încins o dispută deosebit de vie, mai ales între Ap. Claudius și P. Decius Mus. Cei doi au dezbătut drepturile patricienilor și ale plebeilor, invocînd aceleași argumente pro și contra care fuseseră aduse în discuție

cîndva, la dezbaterea legii Licinia ¹, pe cînd se cerea dreptul de a alege consuli și din rîndurile plebeilor. Se spune că Decius Mus le-a reamintit tuturor de chipul tatălui său, așa cum îl văzuseră mulți dintre aceia care se găseau în adunare, încins cu toga după datina gabină, stînd deasupra unei lănci, în ținuta în care făgăduise să se jertfească pentru poporul și legiunile romane.

„Pe atunci, spuse el, consulul P. Decius Mus a fost găsit cu sufletul curat și evlavios de către zeii nemuritori ca să se jertfească, la fel de vrednic ca și colegul său T. Manlius. Deci, același P. Decius care a îndeplinit sacrificiile poporului roman, n-ar fi putut fi ales și augur după ritualul rînduielilor religioase? Ne temem oare că zeii n-ar mai fi ascultat rugăciunile sale, ci numai pe ale lui Ap. Claudius? Adică, acesta oficiază sacrificiile cu mai multă neprihănire și-i cinstește pe zei cu o mai mare credință decît Decius Mus? Oare îi pare rău vreunuia de jurămintele pe care le-au făcut pentru propășirea republicii atîția consuli și atîția dictatori plebei, fie la plecarea în campanie militară, fie în toiul războaielor? A număra căpeteniile acelor ani de cînd plebeii au început să îndeplinească funcții de comandă și să ia auspicii, înseamnă a număra tot atîtea triumfuri! De acum înainte plebeii nu se pot decît mîndri cu noblețea lor“.² Ei sînt pe deplin încredințați că dacă se va dezlănțui pe neașteptate un

¹ Legea tribunilor plebei Licinius Stolo și L. Sextus Lateranus referitoare la accesul plebeilor la înaltele demnități ale statului, a intrat în vigoare în 366 î.e.n.

² În urma obținerii egalizării drepturilor politice și administrative în anul 366 î.e.n. plebeii care împliniseră înalte magistraturi în stat intrau în rîndurile categoriei sociale denumite *nobilitas*, exceptînd cazul adoptării într-o gîntă patriciană sau a căsătoriei cu o femeie aristocrată. Ca urmare acești *homines novi* aveau dreptul de a-și așeza în *atrium* busturile de ceară ale strămoșilor (*imagines maiorum*) pe care erau însemnate numele și datele magistraturilor îndeplinite. După Titus Livius, noblețea adevărată era apreciată după demnitățile îndeplinite de strămoșii unui cetățean

război, senatul și poporul roman nu-și vor pune speranțe mai mari în comandanții patricieni decât în cei plebei.

Și dacă lucrurile stau astfel — spuse Decius mai departe — care dintre zei sau dintre oameni va găsi de cuviință să sînt nedemni de însemnele pontificale sau augurale acei bărbați pe care voi înșivă i-ați onorat cu funcțiile curule, dîndu-le dreptul să poarte *toga praetexta*, *tunica palmata*, și *toga picta*¹ și coroana de lauri a triumfului și ale căror locuințe le-ați făcut cunoscute tuturor prin trofee luate de la dușmani ?

Cum adică, voi credeți că acela care, gătit cu podoabele lui Jupiter Optimus Maximus, va urca purtat în carul triumfal aurit spre Capitoliu, străbătînd tot orașul, ar nemulțumi pe cineva dacă ar fi văzut cu sfîntul potir și cu sceptrul în mînă, sacrificînd victima, avînd capul acoperit cu un văl și luînd auspiciile sus, în cetățuie ? Cum adică, patricienii pot citi cu sufletul împăcat inscripția de pe soclul statuii unui plebeu, în care sînt consemnate consulatele, cenzura și triumfurile sale, iar dacă s-ar adăoga și funcțiile sale augurale și pontificale, atunci ochii lor s-ar întoarce cu scîrbă ? Într-adevăr, eu sper (să mă ierte zeii pentru cele ce spun !) că noi care am putut ajunge pe treptele cele mai înalte ale demnităților, datorită dragostei poporului roman, nu vom acorda funcțiilor sacerdotale, îndeplinindu-le bine, mai puțină cinstire decât ni s-a acordat nouă, căci noi cerem ca să-i cinstim pe zei în public, așa cum îi onorăm și ne închinăm lor și în casele noastre.

¹ Tunica era veșmintul roman confecționat din lînă sau în, cu sau fără mîneci, sau cu mîneci scurte, lungă pînă la genunchi, sau pînă la călcîie, cînd era purtată de femei. Se încingea cu un cordon. *Tunica palmata* era brodată cu fir de aur, avînd ornamentația în formă de frunze de curmal ; *toga picta* (pictată) și *tunica palmata* erau purtate de comandanții romani la celebrarea triumfurilor lor.

VIII Dar de ce voi fi vorbit eu pînă acum în chipul acesta ca și cum funcțiile sacerdotale s-ar cuveni să fie atribuite numai patricienilor și nu am avea și noi, plebeii, dreptul de a intra într-unul din cele mai însemnate cinuri preoțești ? Doar vedem plebei și în rîndurile preoților decemviri slujitori ai religiei, printre cei care tălmăcesc oracolele sibiline și soarta acestui popor, oficiind sacrificii în cinstea lui Apollo și alte ceremonii. De bună seamă, nu s-a adus nici o jignire patricienilor atunci cînd s-a adăogat colegiului decemvirilor un anumit număr de preoți din rîndurile plebeilor, ca slujitori ai religiei. Același lucru îl propune acum și tribunul plebei, un om vrednic și de ispravă, cînd cere să se adauge încă cinci funcții de augur și patru de pontifici și ca aceștia să fie numiți din rîndurile plebeilor. Însă, Appius, tribunul propune acest lucru, nu pentru a vă scoate pe voi din slujbele voastre, ci pentru ca plebeii să vă ajute la îndeplinirea îndatoririlor serviciului divin, așa cum vă ajută deopotrivă și la toate celelalte îndatoriri cetățenești. Nu trebuie să te rușinezi, Appius, că în slujba preoțească îl ai tovarăș pe acela pe care l-ai fi putut avea coleg la cenzură și la consulat, căruia ai putea să-i fii comandant al cavaleriei, subordonat lui ca dictator, la fel cum ar putea el fi comandantul cavaleriei, dacă tu ai ajunge dictator ! Acei străvechi patricieni au primit în vechime în rîndurile lor pe un venetic, un sabin, care era însă cea dintîi căpetenie a nobleței voastre, după nume Attus Clausus, sau, cum preferați voi să-l numiți Appius Claudius. Să nu te uiți cu dispreț la noi dacă vom fi primiți și noi, plebeii, în rîndurile preoților ! Zestrea vredniciei aduse de noi e destul de impunătoare. Venim exact cu aceleași însușiri care v-au făcut pe voi atît de mîndri. L. Sextius a fost primul consul ales din rîndurile plebeilor ; apoi C. Licinius Stolo, cel dintîi comandant al cavaleriei, C. Marcius Rutillus, primul dictator și cenzor, iar Q. Publilius Philo, primul pretor din tagma plebeilor. Întotdeauna a fost auzit același refren :

că voi sînteți singurii îndreptățiți să oficiați auspiciile, că voi singuri aveți strămoși, că voi singuri sînteți în drept să comandați armatele sub propriile voastre auspicii, atît în timp de pace, cît și în timp de război ! Dar victorii au cîștigat și plebeii deopotrivă cu patricienii, și mereu va fi așa. Oare n-ați auzit niciodată spunîndu-se că cei dintîi patricieni n-au pogorît din cer pe pămînt, ci au fost recunoscuți patricieni acei care puteau doar să-și numească tatăl, adică oameni născuți din părinți liberi ? Iată că acum și eu pot spune cine a fost tatăl meu : un consul ! Iată că acum și fiul meu va putea să spună că a fost consul și bunicul său ! Asta nu înseamnă altceva, cetățeni, decît să obținem ceea ce ni s-a refuzat dintr-un început și pînă acum. Patricienii caută numai motive de ceartă cu noi, în schimb însă nu sînt de loc îngrijorați de felul cum se vor sfîrși aceste certuri. Eu sînt de părere să binevoiți a trece la votarea acestei legi, ca să aveți parte de bine, propășire și noroc și voi și Republica !“

IX Poporul a hotărît să fie convocate numai decît triburile, toată lumea fiind incredințată că legea va fi votată ; însă opoziția cîtorva tribuni a împiedicat adoptarea legii în ziua aceea. A doua zi însă au cedat și aceștia, iar legea a fost acceptată cu o mare majoritate. Au fost aleși pontifi, susținătorul legii, P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter și cinci auguri tot din tagma plebeilor : C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Astfel numărul pontificilor s-a ridicat la opt, iar al augurilor la nouă.

În același an consulul M. Valerius a propus în legătură cu apelul la popor, o nouă lege, mai îngrijit redactată : era a treia oară de la alungarea regilor cînd se propunea o lege asemănătoare, și totdeauna de către membrii aceleiași familii. Eu nu pot să-mi explic această frecvență

reinnoire a aceleiași legi decît presupunînd că puterea unui pumn de oameni a precumpănit asupra libertății poporului. Cu toate acestea, legea Porcia este singura care pare să fi garantat inviolabilitatea cetățeanului, pentru că ea conținea dispoziții severe contra oricui ar fi chinuit în bătaie, sau ar fi luat viața unui cetățean roman.

Legea Valeria interzicea ca acel care apelează la Adu-narea poporului să fie bătut cu vergile sau decapitat cu secura, fără a adăoga altceva decît prevederea că oricine va contraveni acestei legi va comite o faptă condamna-bilă. Acest fapt, cred eu, părea pe vremea aceea (cînd în oameni mai dăinuia încă un simț al rușinii) un reazem destul de puternic pentru a asigura efectul legii. Astăzi însă cine ar mai lua în serios o asemenea opreliște ?

EPITOME

EPITOMA¹ CĂRȚII A XI-A

După ce consulul Fabius Gurges s-a războit fără succes cu samniții², pe cînd senatul se întrunise la sfat în scopul scoaterii lui de la comandă, Fabius Maximus—tatăl a rugat senatul să-l ierte pe fiul său³ pentru rușinea înfrîngerii suferite, reușind să-i impresioneze profund pe senatori, deoarece le promisese că el va pleca ca legat al fiului său pentru a-i învinge pe dușmani. Într-adevăr, Fabius Maximus și-a respectat cuvîntul : consulul, ajutat și cu vorba și cu fapta de tatăl său, i-a nimicit pe samniți, fiind sărbătorit cu purtarea în triumf. C. Pontius, comandantul suprem al samniților i-a urmat ca prizonier de război după carul său de triumf ; după celebrarea triumfului, lui Pontius i s-a tăiat capul cu securea.

¹ *Epitomae* sau *periochae* sînt rezumatele cărților operei titlive. După unii cercetători, epitomele au fost alcătuite de istoricul Florus (sec. II e.n.) iar după alții de Sidonius Apollinaris (născut în 480 e.n.).

² E vorba de o fază a celui de al treilea război cu samniții (298—290 î.e.n.).

³ Fabius Gurges era fiul lui Fabius Maximus Rullianus, un strălucit comandant roman, care a cîștigat numeroase victorii în războiul cu samniții și aliații acestora. F. Gurges a fost tribun militar, edil plebeu și consul. În timpul consulatului său a suferit o înfrîngere din partea samniților, dar apoi s-a revanșat.

Deoarece cetatea romană era bintuită de ciumă, solii trimiși la Epidaurus, ca să aducă la Roma statuia lui Esculap¹, au adus pe vas, odată cu statuia, și un șarpe² care se urcase pe corabia lor și despre care se credea că este o divinitate : acesta coborât de pe vas este divinizat și i se ridică un templu pe o insulă a Tibrului.

Fostul consul L. Postumius³ a fost condamnat, deoarece, pe vremea consulatului său și-a pus ostașii să-i lucreze ogoarele. S-a reînnoit pentru a patra oară⁴ tratatul de alianță cu samniții, în urma cererii acestora de a încheia pace cu romanii.

¹ Esculap (Asclepios la greci) zeul tămăduirii, considerat patronul medicinei. Cultul său, al cărui centru era în Epidaur, era foarte răspândit în Grecia antică. Avea ca emblemă cocoșul și șarpele, simboluri ale vigilenței și prudenței. Romanii au preluat cultul în sec. al III-lea î.e.n., sub numele de Esculap.

² Șarpele (*serpens*) reprezenta în mitologia antică o întruchipare a unei divinități telurice, fie a focului, fie a apei, fie *genius loci* (duhul păzitor al locului). Era reprezentat în două ipostaze : ca o forță binefăcătoare, favorabilă, o divinitate a forțelor telurice, a izvoarelor termale curative (în zona temperată, șerpilor caută să hiberneze în apropierea apelor calde); ca o forță negativă, distinctivă, personificarea răului (Ahriman la persani, Ahi, la indieni, Iokî la nordici, Typhaon la greci, vîrcolacii, din basmele noastre) care vor să înghită lumina soarelui sau lunii (eclipsele), dar lumina luptînd cu vîrcolacii (șerpilor) îi învinge în final.

³ Unul din eroii romani ai celui de al treilea război cu samniții.

⁴ Primul tratat dintre Roma și Samnium a fost încheiat în anul 354 î.e.n., pentru a se preîntîmpina primejdia invaziei galilor, cu 11 ani înaintea primului război samnitic. Al doilea tratat s-a încheiat după primul război cu samniții (343—341 î.e.n.). Cel de-al treilea tratat s-a încheiat după cel de al treilea război samnitic (327—304 î.e.n.) În urma acestui tratat Roma a anexat teritoriile care aparținuseră federației samnite, unde statul roman a fondat colonii. Cel de-al patrulea tratat s-a încheiat după cel de-al treilea război samnitic (298—290 î.e.n.) Urmarea a fost încorporarea tuturor cetăților sabelice la statul roman ca *civitates sine suffragio*, Roma devenind hegemonul Italiei centrale, constituind o federație de populații și cetăți subordonate ei.

Consulul Curius Dentatus¹, după ce-i nimicește pe samniți și îi învinge pe sabini, care se răzvrătiseră, ridicând armele contra romanilor, a primit supunerea acestora și a fost sărbătorit în două rînduri cu purtarea în triumf. S-au fondat coloniile Castrum, Sena, Hadria². În acea vreme au fost numiți pentru prima oară magistrații *triumviri capitales*³. Cu prilejul recensămîntului, care s-a încheiat cu o ceremonie religioasă, s-au numărat 272.000 cetățeni romani.

Din cauza poverilor datoriilor, plebeii, după conflicte

¹ Manius Curius Dentatus, consul roman, eroul celui de-al treilea război samnitic, fusese un *homo novus*, provenind din pătura plebeie. Devenind legendar ca și Cincinnatus era socotit un model de simplitate, modestie și cumpătare. A fost sărbătorit cu purtarea în triumf odată în 296 î.e.n., după bătălia cu samniții la Sentinum, a doua oară după victoria asupra lui Pyrrhus la Beneventum în anul 275 î.e.n.

² Localități, în Umbria și Picenum, pe litoralul Adriaticii.

³ *Triumviri capitales* (*judices nocturni* li se mai spunea) făceau parte din magistrații subordonați autorității pretorului urban: erau aleși de Adunarea poporului întrunită în *comitia tributa*, dispuneau de dreptul de a da un ordin, de a face o declarație, de a face o proclamație (*jus edicendi*), dreptul de a pedepsi cu amenda (*jus multae dictionis*), dreptul de a lua cuvîntul în adunarea poporului (*jus contionis*) și dreptul de a lua auspiciile (*jus auspicii*).

⁴ Democratizarea structurii politice a republicii romane care a avut loc în secolul al IV-lea î.e.n. și la începutul sec. III-lea î.e.n., s-a putut înfăptui după necurmăte lupte și cu uriașe eforturi și jertfe din partea plebeilor romani. În anul 297 î.e.n. plebeii s-au ridicat din nou împotriva samavolniciilor și abuzurilor taberii dominante a patricienilor. Cu acest prilej plebeii s-au retras pe colina Janiculum, pe malul drept al Tibrului. În urma intervenției dictatorului de origine plebeie Q. Hortensius, s-a decretat printr-o lege, propusă din inițiativa acestuia, ca *plebiscita*, hotărîrile plebeilor adunați în *comitia tributa*, să aibă putere de lege, nemăfiind nevoie pentru valabilitatea lor de aprobarea (*auctoritas*) senatului roman.

grele și de lungă durată, s-au văzut nevoiți să se retragă pe colina Janiculum¹. De acolo au fost readuși în Roma de dictatorul Q. Hortensius : acesta s-a stins din viață chiar în perioada când funcționa ca magistrat suprem. Această carte cuprinde și descrierea războiului romanilor cu volsinii², cu lucanii ; cu aceștia din urmă romanii s-au războit, ca să sprijine cetatea Thurii, atacată de lucani.

EPITOMA CĂRȚII A XII-a

În urma suprimării solilor romani de către galii senoni, romanii le-au declarat război. Cu prilejul operațiunilor militare desfășurate, legiunile romane comandate de pretorul L. Caecilius au fost încercuite și nimicite de gali.

Flota romană ce staționa în apele Tarentului a fost atacată prin surprindere și capturată de tarentini. Duumvirul care comanda flota romană a căzut în luptă. Împuterniciții romani trimiși la Tarentum, pentru a se plînge și cere satisfacție tarentinilor, din cauza acestei acțiuni

¹ Vulsinii sau Volsinii (azi Bolsena) — vechi oraș etrusc, puternic, bogat și înfloritor prin arte — făcuse parte din confederația celor 12 cetăți etrusce, era situat între Clusium și Tarquinii, lângă marele lac de origine vulcanică de la care își trăgea numele.

² După lichidarea puternicii confederații samnite și îngenunchierea acestor populații sabellice atât de războinice, romanii vin în secolul al III-lea în contact direct cu polisurile grecești din *Graecia Magna*, și în primul rînd cu Tarentum. În jurul anului 280 î.e.n. orașele grecești din sudul Italiei fiind atacate de lucani, cetatea Thurii a apelat la sprijinul Romei. După victoria asupra lucanilor de către armata romană, în Thurii s-a stabilit o garnizoană romană. În curînd Thurii e atacat și ocupat de Tarentum, care a alungat garnizoana romană de acolo. Acest act de agresiune a constituit pretextul războiului tarentin și prilejul intervenției lui Pyrrhus, regele Epirului, în Italia sudică.

tilhărești, au fost bruscați și alungați¹. Pentru acest motiv Roma a declarat război Tarentului. Samniții s-au rupt din confederația romană, aliindu-se cu tarentinii. În operațiunile militare desfășurate de armatele romane împotriva coaliției samniților, lucanilor, bruttilor și etruscilor comandanții romani au obținut succese. Pyrrhus², regele epiroților, a debarcat în Italia pentru a veni în sprijinul tarentinilor. O legiune campană trimisă în garnizoană la Rhegium, sub comanda lui Decius Vibellius, ocupă sama-volnic Rhegium, după care îi masacrează pe locuitori.

¹ Flota romană staționind în rada portului Tarentum a fost atacată prin surprindere de flota tarentină. Tarentinii au justificat acest act de agresiune prin argumentul că romanii au încălcat condițiile tratatului de respectare a suveranității, tratat încheiat de această cetate și Roma în anul 280 î.e.n. Scufundarea unui mare număr de vase din flota romană, cucerirea orașului Thurii și lezarea solilor romani de către tarentini au concurat la izbucnirea războiului tarentin și au generat conflictul romanilor cu Pyrrhus.

² Pyrrhus, regele Epirului, era socotit în istoriografia antică unul dintre cei mai mari comandanți de armate. În realitate însă a fost un condotier ambițios, care visa să calce pe urmele lui Alexandru cel Mare, prin întemeierea unui mare stat în bazinul apusean al Mediteranei. Chemat de Tarentum în ajutor, Pyrrhus debarcă în anul 280 î.e.n. în sudul Italiei, în fruntea a 22.000 de pedestrași, 3.000 de călăreți și 20 de elefanți. El câștigă în două bătălii succesive la Heraclea (280 î.e.n.) și la Ausculum (279 î.e.n.) victorii singeroase, cu pierderi extrem de grele pentru el. Ca urmare, lucanii, samniții și orașele grecești părăsesc confederația romană, aliindu-se cu regele Epirului. Totuși Pyrrhus, slab diplomat, a intrat în conflict cu tarentinii, neputînd exploata succesele obținute. Roma, pentru a contracara puterea și influența lui Pyrrhus în Italia, încheie cu Cartagina un tratat de asistență militară. Ca urmare, Pyrrhus debarcă în Sicilia și cucerește posesiunile Cartaginei din această insulă, plănuiind debarcarea pe continentul african. Romanii văzîndu-se scăpați de pericolul epirot, trec la represalii împotriva lucanilor și bruttiilor, aliații lui Pyrrhus. Aceștia iarăși apelează la Pyrrhus, care debarcă din nou pe solul Italiei. În 275 î.e.n. are loc bătălia decisivă, la Beneventum, unde M. Curius Dendatus câștigă o strălucită victorie, romanii alungîndu-l definitiv pe Pyrrhus din Italia. Urmarea a fost înglobarea întregului teritoriu sudic al Italiei la statul roman.

Consulul Valerius Laevinus a dat o bătălie cu Pyrrhus, în care acesta i-a învins¹ pe romani, deoarece trupele romane s-au înspăimîntat de elefanții folosiți în luptă de regele Epirului, romanii nefiind obișnuiți cu acest soi de animale. După bătălie, Pyrrhus, privind leșurile ostașilor romani căzuți pe cîmpul de luptă, face constatarea că toți și-au pierdut viața cu fața la dușman. El porni apoi în marș spre Roma, ca s-o cucerească, pustiind totul în cale. C. Fabricius trimisul senatului, însărcinat să trateze cu Pyrrhus răscumpărarea prizonierilor romani, și pe care regele Epirului a încercat să-l corupă cu mari sume de bani, pentru a-și trăda patria, respinge propunerile rușinoase. Prizonierii romani fură eliberați din captivitate de Pyrrhus și trimiși la vatră, fără a li se pretinde vreo sumă de răscumpărare.

Cineas, împuternicitul lui Pyrrhus, trimis la senatul roman, a cerut romanilor ca regele Epirului să fie primit la Roma în scopul încheierii păcii. După ce s-a hotărît să ia în dezbatere aceste propuneri, s-a amînat ședința pentru o dată ulterioară, cînd va trebui să fie prezentă unanimitatea senatului, pentru a se decide asupra tratativelor. Appius Claudius, care, aproape orb din cauza unei oftalmii, nu mai participase de multă vreme la ședințele senatului, a venit în templul curiei și în cuvîntarea rostită a declarat că trebuie să se respingă condițiile de pace ale lui Pyrrhus.

Cn. Domitius e primul cenzor din rîndurile plebeilor care a prezidat recensămîntul. S-au numărat cu acest prilej 287 200 de cetățeni.

¹ E vorba de prima înfrîngere a romanilor de către Pyrrhus la Heraclea, în 280 î.e.n.

Războiul cu Pyrrhus începînd din nou, bătălia¹ s-a încheiat fără sorți de izbîndă pentru vreuna din tabere.

S-a reînnoit pentru a patra oară tratatul² de alianță cu Cartagina. În această vreme, un dezertor din armata lui Pyrrhus, refugiindu-se în tabăra consulului Fabricius, îi promise acestuia că-l va suprima prin otravă pe Pyrrhus ; dezertorul a fost trimis înapoi la Pyrrhus, căruia totodată i s-a adus la cunoștință toată uneltirea. În afară de aceste evenimente, sfîrșitul cărții mai cuprinde descrierea victoriilor romane obținute în luptele cu etruscii, lucanii, bruții și samniții³.

EPITOMA CĂRȚII A XIV-a

Pyrrhus a debarcat în Sicilia⁴. Între semnele arătate la Roma era și acesta : statuia lui Jupiter Capitelinul a fost lovită de trăsnet, căzîndu-i capul, care a fost însă găsit de haruspici.

¹ Se referă la bătălia de la Ausculum din anul 279 î.e.n., încheiată cu insuccesul romanilor, dar soldată și pentru Pyrrhus cu pierderi atît de grele, încît de atunci a rămas locuțiunea : „O victorie a la Pyrrhus“.

² Pentru a contracara influența crescîndă a lui Pyrrhus, senatul roman încheie cel de-al patrulea tratat cu Cartagina, prin care cele două părți contractante se obligau să-și acorde sprijin armat reciproc și să nu încheie tratative cu vreun oraș grec fără asentimentul partenerului.

³ E vorba de acțiunile de represalii întreprinse de Roma, după plecarea lui Pyrrhus în campania din Sicilia, — împotriva cetăților din Lucania, Samnium și Bruttium, care au părăsit-o, alindu-se cu Pyrrhus. Represaliile au durat 3 ani (278—275 î.e.n.)

⁴ Pyrrhus debarcase în Sicilia, unde a fost chemat de orașele grecești pentru a scăpa de dominația Cartaginei. La început Pyrrhus a reușit să ocupe aproape întreaga insulă, însă din cauza inimiștii în treburile interne ale orașelor din Sicilia, acestea s-au răscolit contra lui.

Cu prilejul înrolării trupelor sub drapel, Consulul Curius Dentatus e primul magistrat roman care a confiscat averea celor care n-au răspuns la chemarea sub arme. Curius Dentatus l-a învins pe Pyrrhus în bătălia care a avut loc după înapoierea acestuia din Sicilia și l-a alungat din Italia¹.

Fabricius elimină din rândurile senatorilor ca nedemn pe fostul consul P. Cornelius Rufinus, la care s-a descoperit o cantitate de zece libre de argint în obiecte lucrate de bijutieri.

Cu prilejul recensământului făcut de cenzeni, s-au numărat 271.234 cetățeni romani.

Roma a încheiat un tratat de alianță cu Ptolemaios, regele Egiptului². Vestala Sextilia, condamnată pentru desfrui, a fost executată prin îngroparea ei de vie.

S-au fondat coloniile Posidonia și Cosa³.

Flota cartagineză vine în sprijinul Tarentului. În modul acesta Cartagina încalcă condițiile tratatului încheiat cu romanii. În afară de acest eveniment, cartea istorisește victoriile romanilor obținute asupra lucanilor, samniților și brutiilor⁴, precum și moartea lui Pyrrhus⁵.

¹ După eșecul din Sicilia, Pyrrhus, rechemat de aliații săi lucani, brutii și samniți, debarcă din nou în Italia. Dar la Beneventum, în 275 î.e.n., înfrânt definitiv de romani, regele epirot e nevoit să părăsească Italia, renunțând la acest spațiu.

² E vorba de Ptolemaios I Soter (305—283 î.e.n.) regele Egiptului, cu care Roma a încheiat un tratat pentru a contracara expansiunea și preponderența Cartaginei și influența crescândă, economică și politică a Cartaginei în zona vestică a Mediteranei.

³ Localități situate pe litoralul mediteranean, în Lucania, la sud de Neapole.

⁴ E vorba de campania de represalii și de restabilirea autorității hegemoniei romane în zona Italiei Sudice, după alungarea lui Pyrrhus.

⁵ Pyrrhus își pierde viața la asediul orașului Argos din Peloponez în 272 î.e.n.

După victoria asupra tarentinilor ¹, romanii le-au acordat acestora pacea și libertatea. Ostașii legiunii campane care ocupaseră samavolnic Rhegium, siliți să se predea trupelor romane care i-au asediat, au fost judecați și condamnați la moarte, tăindu-li-se capul cu securea.

Pentru că o ceată de tineri i-au maltratat pe solii locuitorilor din Apollonia, trimiși la senatul roman, făptașii au fost predați acestei cetăți, spre pedepsire.

După înfrângerea în luptă a picentinilor răsculați, romanii au încheiat pace cu Picenum.

Fură fondate noi colonii romane; Ariminum, în Picenum, și Beneventum, în Samnium. Atunci s-au bătut pentru prima oară monede de argint ². În războiul împotriva umbrilor și salentinilor, după înfrângerea lor, aceștia au fost subordonați puterii romane.

Numărul chestorilor romani este mărit la 8.

EPITOMA CĂRȚII A XVI-a

Se face în această carte istoricul Cartaginei, origina și începuturile acestui oraș. După aprinse discuții în senatul roman, între senatorii care susțineau părerea de a se acorda ajutor mamertinilor, împotriva cartaginezilor și a lui Hiero, tiranul Syracusei, și cei care erau contra acestei păreri majoritatea senatorilor au decis să se dea sprijin mamertinilor.

¹ Tarentul s-a predat romanilor în 272 î.e.n., în urma capitulării garnizoanei lui Pyrrhus de acolo, fiind obligat să-și dărime zidurile și să predea statului roman întreaga lui flotă.

² Primele monede romane de argint datează din anul 289 î.e.n. iar cele de aur începînd din anul 15 î.e.n. Cele de bronz datează din 450 î.e.n.

Atunci au trecut armatele romane pentru prima oară marea în Sicilia și au obținut un număr de succese asupra syracusanilor.

Tiranul Hiero cerînd pace, romanii i-au acordat-o.

Cu prilejul recensămîntului populației romane făcut de cenzeni, s-au numărat 282.234 de cetățeni. În această vreme s-au desfășurat în circ, primele lupte de gladiatori, date de Decimus Iunius, în amintirea răposatului său tată.

S-a fondat colonia romană Aesernia¹.

Se mai relatează și despre victoriile romane obținute împotriva cartaginezilor și volsiniilor.

EPITOMA CĂRȚII A XVII-a

Consulul roman Cn. Cornelius a fost înconjurat de flota cartagineză² și capturat de puni prin vicleșug, fiind chemat să ia contact cu comandantul flotei, în vederea tratatelor.

Consulul Caius Duilius a reușit să obțină a strălucită victorie asupra flotei cartagineze, fiind primul comandant al armatei romane care a fost sărbătorit prin purtarea în triumf pentru o biruință cîștigată într-o bătălie navală³. Datorită triumfului său, acestui comandant roman i s-a acordat onoarea de a fi precedat întotdeauna de un slujitor al statului, purtînd în mină o torță, ori de cîte ori se întorcea de la cină, precum și de un trompetist, care să-i cînte.

¹ Localitate situată în Samnium, în partea nord-vestică.

² Înfrîngerea flotei romane în prima bătălie navală cu punii a avut loc în anul 261 î.e.n., în apropierea insulelor Lipare.

³ E vorba de bătălia navală de la Mylae, tot în vecinătatea insulelor Lipare, în anul 250 î.e.n.

Consulul Lucius Cornelius a repurtat o serie de victorii asupra sarzilor și corsilor răsculați în Sardinia și Corsica și împotriva lui Hanno, comandantul cartaginezilor.

Consulul Atilius Calatinus ¹, conducînd armata romană fără prudență, a fost încercuit de cartaginezi, însă grație acțiunii îndrăznețe a tribunului militar M. Calpurnius, desfășurate cu o formație de pedestrași din 300 de oameni, atrăgînd asupra sa tot grosul armatei punice, a reușit să se salveze.

Hanibal, un comandant al flotei cartagineze, a fost crucificat de soldații săi, deoarece fusese învins într-o luptă navală.

Consulul Atilius Regulus a obținut victoria asupra flotei cartagineze într-o bătălie navală, după care a trecut marea Mediterană cu oastea sa, debarcînd în Africa ².

EPITOMA CĂRȚII A XVIII-a

Consulul Atilius Regulus, sosind în Africa a doborât un șarpe de o mărime nemaîîntîlnită, care răpusese numeroși ostași romani. În cîteva ciocniri cu punii, Regulus a obținut succese. Deoarece senatul roman nu i-a trimis un succesor, deși el desfășurase pînă atunci atît de bine operațiunile militare, încît a fost mereu încununat de izbînzii, a trimis un raport senatului roman în care se plîngea că una din cauzele pentru care cerea să i se trimită cît mai neîntîrziat înlocuitorul la comandă e faptul că micul lui

¹ Consulul Atilius Calatinus a desfășurat cu succes campania romană din Sicilia, bucurîndu-se de o legendară faimă. Istoriografia antică i-a exagerat calitățile.

² E vorba de expediția forțelor navale romane conduse de Consulul M. Atilius Regulus, în anul 256 î.e.n. încheiată cu o strălucită victorie în bătălia navală de la capul Ecnomos, lîngă coasta sud-vestică a Siciliei. În final însă Regulus a pierdut partida, fiind încercuit de forțe superioare și căzînd prizonier la puni.

ogor a fost lăsat în părăsire de arendaș, nemailucrindu-i nimeni pământul. Regulus a fost însă pilduitor pedepsit de ursită, pentru că, fiind învins în bătălie de cartaginezi, a căzut prizonier în mâinile lui Xantippos, un comandant lacedemonian, pe care punii l-au angajat ca mercenar.

Și flota romană a suferit un grav naufragiu, astfel încât romanii au pierdut tot ce cîștigaseră pînă acum pe mare și pe uscat ¹. Ti. Coruncanius este primul plebeu care a fost numit pontifex maximus.

Cenzorii P. Sempronius Sophus și M. Valerius Maximus, întocmind lista senatorilor, au eliminat din rîndurile acestora 16 membri ; tot ei au prezidat și recensămîntul, numărîndu-se cu acest prilej 297.797 de cetățeni.

Cartagina îl trimite pe Regulus la Roma, la senat, ca să ducă propunerile de pace ale punilor, iar în cazul că nu o va putea obține să trateze răscumpărarea prizonierilor romani. Regulus însă, care fusese obligat de puni să jure că dacă nu va obține răscumpărarea ostașilor romani căzuți prizonieri se va întoarce la Cartagina, sosit la Roma, nu numai că nu pledează pentru cererile Cartaginei, ci îi convinge pe romani să nu primească nici un fel de condiții de pace și să declare din nou război punilor. După aceasta, ca să-și respecte angajamentul de onoare, se înapoiază la Cartagina. Ca urmare cartaginezii l-au ucis în chinuri ².

¹ După înfrîngerea lui Regulus și capturarea armatei sale, și flota romană a suferit un naufragiu, pe cînd se înapoia spre Italia.

² După capturarea lui Regulus, conducerea plutocratică a statului cartaginez l-a obligat pe consulul roman să trateze ca intermediar al punilor condițiile grele de pace și să susțină, în schimbul libertății sale, răscumpărarea celor 2 000 de ostași romani prizonieri, în schimbul unei mari sume de bani. Regulus nu a făcut jocul inamicului. Dimpotrivă, el a convins senatul să reînceapă cît mai neîntîrziat ostilitățile. Reîntors la Cartagina, Regulus a fost ucis în chinuri, fiind virit într-un butoi și înecat în mare.

Caecilius Metellus, pentru victoriile obținute asupra cartagiinezilor, a fost sărbătorit printr-un măreț triumf. Cu acest prilej, în alaiul triumfal, au urmat carul învingătorului 13 comandanți cartaginezi și 120 elefanți.

Consulul Claudius Pulcher, în pofida auspiciilor defavorabile, pleacă să desfășoare războiul contra cartagiinezilor, după ce dăduse ordin să fie înecați puii sacri, pentru că n-au vrut să mănince.

Consulul a pierdut bătălia navală cu flota cartagineză. Chemat la Roma de către senat pentru a desemna un dictator, el îl numi în funcție pe Claudius Glicia, din rîndurile cele mai de jos ale păturii plebeie. Acesta însă fu silit de patricieni să abdice din magistratură : ulterior însă el asistă la spectacolele de circ, îmbrăcat în *toga praetexta*. A. Atilius Calatinus e primul dictator roman care, în calitate de comandant suprem a scos armata romană, trecînd-o dincolo de hotarele Italiei.

Roma și Cartagina fac schimb de prizonieri.

Se fondează colonia Fregenae, precum și Brundisium în ținutul sallentin.

Cenzorii fac recensămîntul cetățenilor romani : cu acest prilej se înnumără 241.212 cetățeni.

Claudia, sora lui Publius Claudius — cel care fusese învins în bătălie de puni pentru că nu voise să țină seamă de opreliștea religioasă, cînd auspiciile i-au fost neprielnice — pe cînd se întorcea de la jocurile de circ, indignată, fiindcă fusese inghesuită de lume, a exclamat : „Păcat că nu mai trăiește fratele meu ca să comande iarăși o flotă!“ Din această cauză a fost condamnată să plătească amendă.

Atunci fură aleși pentru prima oară doi pretori ¹.

¹ Cu începere din anul 242 i.e.n. se înființează încă un post de praetor (*inter cives et peregrinos* cu jurisdicție și asupra cetățenilor romani și asupra străinilor).

Marele pontifice Caecilius Metellus îi interzice consulului A. Postumius să plece la război, pentru că deținea funcția de flamin al lui Marte, neîncuviințându-i să lipsească de la îndatoririle sale sacerdotale.

Mai mulți comandanți romani au câștigat victorii împotriva armatelor cartagineze. Consulul Caius Lutatius a obținut cea mai strălucită victorie asupra punilor în bătălia navală de la insulele Aegates, unde a zdrobit flota cartagineză. Cartaginezii cerînd pace li se acordă.

Marele pontifice salvează de la foc obiectele sacre de cult.

Se înființează două noi triburi : Velina și Quirina.

EPITOMA CĂRȚII A XX-a

Faliscii ridică armele contra romanilor, dar răzvrătirea lor e înăbușită după 6 zile și faliscii se supun din nou Romei.

Se fondează colonia romană Spoletium¹.

Romanii se războiesc pentru prima oară cu ligurii.

Sarzii și corsii, ridicînd armele contra romanilor, sînt reduși la tăcere și supuși.

Vestala Tuccia a fost condamnată pentru desfrîu.

Se declară război ilirilor², pentru suprimarea unuia dintre solii romanilor trimiși la ei. După ce au fost învinși în război, ilirii au făcut act de supunere în fața Romei.

Numărul pretorilor romani a fost ridicat la patru³.

¹ Localitate în Umbria ; azi Spoleto.

² Prinul conflict al romanilor cu ilirii a avut loc în 229 î.e.n. Roma, după primul război punic ajunge să dețină rolul de hegemon asupra cetăților din bazinul central al Mării Mediterane, infiltrîndu-se către est, și să se amestece în relațiile externe ale polisurilor grecești.

³ Doi pretori aveau sarcini în administrația noilor provincii cucerite : Sicilia Corsica și Sardinia.

Galii transalpini care invadaseră Italia au fost nimiciți în luptă. Se vorbea atunci că poporul roman a înrolat sub drapel pentru acel război 300.000 de ostași romani și cu nume latin. Atunci, pentru prima oară armatele romane au trecut fluviul Pad și după câteva bătălii trupele galilor insubri au fost învinse, acești gali supunându-se apoi puterii romane ¹. Cu acest prilej consulul Claudius Marcellus îl doboară în luptă pe Viridomarus, căpetenia galilor insubri, și depune în templul lui Jupiter Capitolinul *opima spolia*. Sînt aduși sub ascultare și hîstirii. De asemenea ilirii, după ce s-au răsculat contra romanilor, au fost învinși recunoscînd stăpînirea romanilor.

Cu prilejul recensămîntului făcut de cenzeni s-au numărat 270.213 cetățeni.

Libertii au fost repartizați în patru triburi : Esquilina, Palatina, Suburrana și Collina, pe cînd înainte fuseseră distribuiți prin toate triburile romane ².

Cenzorul C. Flaminius pavează incinta Circului Flaminius.

S-au fondat coloniile Placentia și Cremona, pe pămînturile cucerite de la gali.

¹ Războiul romanilor cu galii insubrii a avut loc între 225—222 î.e.n., izbucnind din cauza distribuirii teritoriului galic a acestei populații pe loturi de proprietate de către consulul Flaminius. După un prim insucces, în 223 î.e.n. galii sînt învinși decisiv de Flaminius. Atunci sînt fondate coloniile menționate.

² Cu începere din 304, libertii sînt înregistrați în toate triburile Romei, în scopul creării unei contraponderi hotărîrilor Adunării poporului, patricienii scotînd că voturile libertilor vor fi în favoarea lor.

CUPRINS

Cuvînt introductiv	V
Tabel cronologic	XXI

CARTEA I

Prefață	1
Sosirea lui Aeneas în Italia. Faptele sale de arme	5
Romulus și Remus. Întemeierea cetății Roma	10
Răpirea sabinelor	19
Cum a fost pedepsită Tarpeia pentru trădare	23
Războiul romanilor cu sabinii	25
Numa Pompilius	32
Horații și Curiații	39
Pedepsirea lui Mettius Fufetius pentru trădare	50
Românii dărîmă Alba Longa	55
Reforma socială a lui Servius Tullius	56
Cum a fost răpus Servius Tullius de către fiica sa Tullia și de Tarquinius, ginerele său, ca să-i ia tronul	60
Sfîrșitul domniei lui Tarquinius cel Trufaș : desființarea regalității. Începe etapa republicană a Consulatului	66

CARTEA A II-A

Regele alungat de pe tron completează contra Republicii Romane, atrăgînd de partea sa pe fiii lui Brutus. Moartea lui Brutus pe cîmpul de luptă	74
--	----

Regalitatea recurge la sprijinul lui Porsenna, regele etruscilor, pentru a-și recăpăta tronul	84
Fapta eroică a lui Horatius Cocles	86
Porsenna începe asediul Romei	88
Mucius Scaevola	89
Episodul Cloeliei, o fecioară romană care salvează un con- voi de ostatice date lui Porsenna	93
Ciocnirile plebeilor cu patricienii din cauza datoriilor .	94
Plebeii se retrag pe Muntele Sacru. Prin pilda lui Mene- nius Agrippa, ei sînt convinși să revină în oraș	99
Trădătorul Coriolanus se pune în slujba dușmanilor patriei. El îi biruie pe romani cu oștile volsce și asediază Roma. Veturia, mama sa, îl convinge să înceteze războiul .	104
Spurius Cassius, inițiatorul reformei agrare, este suprimat de către patricieni	116
O familie romană ia asupra ei războiul împotriva cetății Veii. Episodul celor 306 Fabii	121
Continuarea ciocnirilor dintre patricieni și plebei. Asasi- narea tribunului plebei Cn. Genucius. Adoptarea legii lui Laetorius	127

CARTEA A III-A

Sclavii în frunte cu Herdonius se răscoală	134
Cincinnatus	141
Cele 12 Table, fundamentul dreptului civil roman. Decem- viratul	158
Plebeii se retrag pe Aventin. Desființarea Decemviratului. Episodul Verginiei	164

CARTEA A IV-A

Legile lui Canuleius : un răsunător succes al luptei ple- beilor pentru obținerea de drepturi egale cu patricienii. Prin prima lege plebeii cîștigă dreptul de a încheia căsătorii cu membrii familiilor patricienilor, prin legea a doua, dreptul de a avea un consul plebeu	190
---	-----

Instituirea censurii	204
Fapta de arme a lui Sex. Tempanius în războiul cu volsicii	206

CARTEA A V-A

Romanii cuceresc cetatea Veii	212
Invazia galilor	220
Cucerirea Romei. Soarta bătrînilor cetății	235
Manlius Capitolinus. Galii sînt alungați de pe Capitoliu cînd giștele sacre dau de veste apărătorilor cetății. Camillus despresoară Roma	246
Camillus convinge poporul să nu părăsească Roma străm- tîndu-se la Veii	251

CARTEA A VI-A

Scurtă privire de ansamblu asupra primelor cinci cărți ale operei	259
Episodul lui Manlius Capitolinus, salvatorul Capitoliului .	260

CARTEA A VII-A

Pe arena istoriei romanii întîlnesc un nou rival: poporul samnit	280
Un erou legendar: Valerius Corvus	287
Cum a fost salvată de încercuire armata romană de către tribunul militar Decius	292

CARTEA A VIII-A

Războiul romanilor cu latinii. Organizarea armată la romani	299
Consulul Decius Mus se jertfește pentru patria romană .	307
Autoritatea dictatorială, pusă la încercare, iese biruitoare	312

CARTEA A IX-A

Furcile Caudine. În campania de represalii, romanii spală rușinea înfrîngerii de la Caudium	325
--	-----

CARTEA A X-A

Ciocnirile patricienilor cu plebeii. Plebeii cîștigă noi drepturi politice	354
--	-----

EPITOME

Epitoma cărții a XI-a	361
„ „ a XII-a	364
„ „ a XIII-a	365
„ „ a XIV-a	367
„ „ a XV-a	369
„ „ a XVI-a	369
„ „ a XVII-a	370
„ „ a XVIII-a	371
„ „ a XIX-a	373
„ „ a XX-a	374

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor . ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 7.IV.1976. Tiraj 32 120 ex. broșate.
Coli ed. 20.68. Coli tipar 12,75.

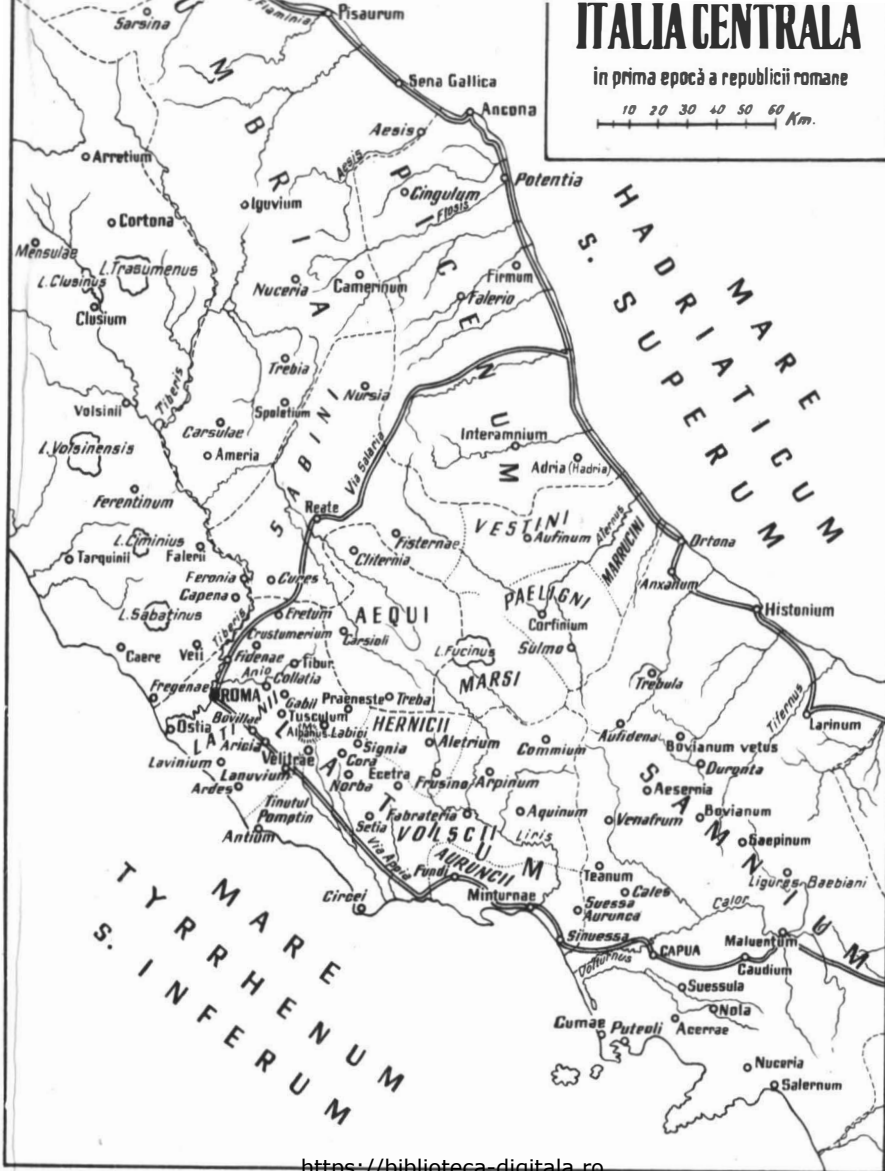


Comanda nr. 60 074
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Piața Scintei nr. 1 — București
Republica Socialistă România

ITALIA CENTRALA

in prima epocă a republicii romane

10 20 30 40 50 60 Km.



titus livius



Vol. I—II, lei 10

editura minerva

«Cunoașterea faptelor omenești va fi rodnică și temeinică dacă acele fapte îți vor oferi o pildă luminoasă și te vor învăța, pe de o parte, ceea ce trebuie să faci pentru propășirea ta și a patriei tale, iar pe de altă parte ceea ce trebuie să eviți ca fiind rușinos să gîndești și să făptuiești.»

TITUS LIVIUS